

V.R. Xaydarov, X.M. Yunusova,
S.T. Sharipova, Abdullaeva R.A.

HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
SOG‘LIQNI SAQLASH VAZIRLIGI
TIBBIY TA‘LIMNI RIVOJLANTIRISH MARKAZI**

TOSHKENT FARMATSEVTIKA INSTITUTI

V.R.Xaydarov, X.M.Yunusova,
S.T.Sharipova, R.A.Abdulayeva

HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI

*O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi
tomonidan Farmatsevtika instituti talabalari uchun o‘quv
qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT
«Excellent Polygraphy»
2020

UO'K: 615(075.8)

KBK: 52.81ya73

H 16

Hayot faoliyati xavfsizligi [Matn] : o'quv qo'llanma / V.R.Xaydarov, X.M.Yunusova, S.T.Sharipova, R.A.Abdulayeva. – Toshkent.: “Excellent Polygraphy”, 2020. - 304 b.

Taqrizchilar:

Saidov S.A. – Koordinatsion birikmalar sintezi va biologik faol moddalar farmako-toksikologik tahlil laboratoriya mudiri, t.f.d., dotsent

Narziyev Sh.M. – I.Karimov nomidagi TDTU, Hayot faoliyati xavfsizligi kafedrasi katta o'qituvchisi

“Hayot faoliyati xavfsizligi” fanining umumiy maqsadi-xavfsiz kelajakni ta'minlashning birdan-bir yo'li bu iqtisodiy masalalarni atrof-muhitni muhofaza qilish bilan chambarchas bog'langan holda olib borishdir.

Hayot faoliyat xavfsizligi – inson faoliyatining barcha jabxalaridagi xavfli va zararli omillardan tortib inson himoyasi, muhofazasi, uning nazariyasi va amaliyotini o'z ichiga oluvchi ilmiy bilimlar sohasi sanaladi.

O'quv qo'llanma ToshFarmi Ilmiy kengashining 2018-yil 7-noyabr 3-sonli yig'ilishida muhokama qilindi va tasdiqlash uchun tavsiya etildi.

UO'K: 615(075.8)

KBK: 52.81ya73

ISBN-978-9943-6249-1-7

© V.R.Xaydarov va boshq., 2020

© «Excellent Polygraphy», 2020

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan olib borilayotgan odilona siyosat tufayli inson manfaati, inson qadriyati eng oldingi o'rindadir. Asosiy Qomusimiz bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosini ham inson, uning qadr-qimmatini, salomatligi tashkil etadi. Insonning hayoti, yashashga bo'lgan huquqi Konstitutsiya bilan muhofaza qilinadi. Ilmiy texnik rivojlanish hayot faoliyat xavfsizligiga bog'liq bo'lgan yangi muammolarni keltirib chiqaradi. Bu masalalarni hal etish ilmiy tadqiqot natijalari va chuqur bilimga ega bo'lishni taqozo qiladi. Tadqiqot natijalari sanitariya va qurilish normalarida, aktlar, qoidalar xavfsizlik me'yorlari, qonunlashtirilgan aktlar va boshqa materiallarda bayon etilgan. Xalq xo'jaligini texnik jihatdan takomillashtirish, mexanizatsiyalashtirish, avtomatlashtirish, kompyuterlar bilan ta'minlash, yangi turdagi energiyalardan foydalanish, qishloq xo'jaligini kimyoviy mineral o'g'itlar bilan ta'minlash va boshqa mehnat tizimida ham sifat ko'rsatkichlarini yuqori bo'lishini ta'minlash kerak.

Inson mehnat faoliyati jarayonida salomatlikka yomon ta'sir ko'rsatadigan faktorlarga duch keladi, ushbu faktorlarni insonga ta'sir darajasini baholash maqsadida chegaradagi ruxsat etilgan daraja yoki aralashma tushunchasi kiritilgan. Bu daraja miqdori yuqori bo'lsa, odam organizmida xavfli faoliyat vujudga keladi va kasb kasalligiga uchraydi.

Buning asosida rivojlanishning hamma jarayonlarini bir tekis o'sib borishini ta'minlash, umumbashariy tabiiy zaxiralarni tejash, texnologiyalarni xavfsizlarini tanlash, tashqi muhit bilan xavfsiz muloqot qilishni ta'minlaydigan yetuk kadrlarni tayyorlash masalalari yotadi. Bunda e'tiborni hamma jabhalarda bu ishlarga alohida ahamiyat beruvchi rahbar xodimlarni tayyorlash masalasiga ahamiyat berish zarurati ko'rinadi. Hayot faoliyati xavfsizligi negizini uchta mustaqil fan tashkil qiladi: mehnatni muhofaza qilish (ishlab chiqarish sanitariyasi, xavfsizlik texnikasi, mehnat qonuniyatlari, yong'in xavfsizligi) va fuqarolar mudofasi (favqulodda holatlar) fanlari. Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning qonuniy asosini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari,

O‘zbekiston Respublikasi Qonunlari, Vazirlar Mahkamasining Qarorlari va Favqulodda Vaziyatlar Vazirining ko‘rsatma va boshqa tegishli me‘yoriy hujjatlari tashkil etadi.

Unda mehnat muhofazasiga qisqacha kirish, mehnat qonunchiligi, mehnat gigiyenasi va farmatsevtika sanoati sanitariyasi, yoritish, shovqin va titrash, elektr xavfsizligi, og‘ir va ko‘p mehnatni mexanizatsiyalash, korxonada hududini obodlantirish, yong‘in xavfsizligini ta‘minlash va boshqa dolzarb muammolar o‘rganiladi.

Fanning vazifasi bo‘lajak farmatsevtika sohasi mutaxassislariga hayot faoliyati va mehnat xavfsizligini ilmiy asosini o‘rganish, ularga ishlab chiqarishda sog‘lom ish sharoitini yaratish, shuningdek ishlab chiqarishdagi xavfsizlikni ta‘minlashni o‘rgatishdir.

Shunday qilib, “Hayot faoliyati xavfsizligi” fani barcha qonunlashtiruvchi aktlar, ijtimoiy-iqtisodiy tadbirlar tizimi bo‘lib insonni ishga qobiliyatligini, sog‘ligini va xavfsizligini ta‘minlaydi.

«Hayot faoliyati xavfsizligi» fanining umumiy maqsadi xavfsiz kelajakni ta‘minlash, iqtisodiy masalalarni atrof-muhitni muhofaza qilish bilan chambarchas bog‘langan holda olib borish, inson faoliyatining ishlab chiqarish jarayonidagi faoliyati bilan chegaralanmasdan, uning har xil tabiiy va tasodifiy ofatlardan saqlash masalalarini o‘rganish hisoblanadi.

Fanni o‘qitishdan maqsad va uning vazifalari. “Hayot faoliyati xavfsizligi” fanining umumiy maqsadi-xavfsiz kelajakni ta‘minlashning birdan-bir yo‘li bu iqtisodiy masalalarni atrof-muhitni muhofaza qilish bilan chambarchas bog‘langan holda olib borishdir.

Hayot faoliyat xavfsizligi – inson faoliyatining barcha jabxalaridagi xavfli va zararli omillardan tortib inson himoyasi, muhofazasi, uning nazariyasi va amaliyotini o‘z ichiga oluvchi ilmiy bilimlar sohasi sanaladi.

Inson doimo turli xavf-xatarlar muhitida yashab kelgan. Hayotning davomiyligi ibtidoiy inson uchun taxminan 25 yil hayotiy faoliyat xavfsizligi integral ko‘rsatkichi hisoblanadi.

Taraqqiyot olg‘a odimlashi iqlimga qarab, inson hayotiy xavfsizlik darajasi doimo o‘sib borgan. Hozirgi paytda o‘ta rivojlangan mamlakatlarda hayotning o‘rtacha davomiyligi 77 yilni tashkil qiladi.

Fan va texnika taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy xavfsizlikni oshirib, shu bilan birga aholi salomatligi uchun bo'lganidek, atrof-muhit uchun ham xavfsizlikning yangi turlari vujudga kelishiga olib keldi.

Butun jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi paytda baxtsiz hodisalar oqibatidagi o'limlar yurak-tomir va onkologik kasalliklardan keyin 3-o'rinda turadi.

Agar kasalliklardan, asosan katta yoshdagi kishilar hayotdan ko'z yumsa, baxtsiz voqealar natijasida esa mehnatga layoqatlilar halok bo'ladi.

Shikastlanish – 2 yoshdan 41 yoshgacha bo'lgan insonlar o'limining asosiy sababidan hisoblanadi.

Insoniyat vabo, o'lat, chechak, terlama epidemiyalarini yengib o'tdi, hayotini uzaytirish usullarini izlamoqda. Baxtsiz hodisalar bilan samarali kurashishning uddasidan chiqmoqda. Shikastlanish hozirgi vaqtda haqiqiy ijtimoiy kulfat epidemiya ko'lamiga tenglashdi.

Hayotiy faoliyat – inson organizmidagi murakkab biologik jarayon bo'lib, salomatlik va mehnatga layoqatni saqlash imkoniyatini beradi.

Har qanday faoliyat turi xavfli. Turli sabablarga ko'ra, o'lim holatlari ehtimoli bor.

Fan bo'yicha talabalarning bilimiga, o'quviga, ko'nikmasiga qo'yiladigan talablar. Mehnat muhofazasi – mehnat jarayonida insonning mehnatga layoqati va salomatligini saqlash, xavfsizligini ta'minlash imkonini beruvchi ijtimoiy – iqtisodiy, texnik, gigiyenik, davolash – profilaktik, hamda tashkiliy tadbirlar va vositalar qonuniy aktlarning tizimidan iborat.

Mehnat muhofazasi borasida asosiy vazifalar – ishlab chiqarish jarohatlari, kasbiy xastaliklarning oldini olish hamda butun dunyoda mehnat sharoitlarini yaxshilashdan iborat.

Mehnat sharoitini tubdan o'zgartirish, moliyaviy harajatlarni talab etuvchi kasblarni qisqartirishga olib keladi, biroq bunda asab tarangligini oshirish bilan bog'liq kasblar soni o'sadi.

Mehnat muhofazasi mehnatning xavfsiz va bezarar sharoitlarini ta'minlash bilan bog'liq mehnat muhofazasi qonunlari majmuasi masallarini o'z ichiga oladi.

Ishlab chiqarish sanitariyasi ishlayotgan zararli ishlab chiqarish omillariga ta'sirning oldini oluvchi vositalar va tashkiliy, gigiyenik, sanitariya-texnik tadbirlar tizimini o'z ichiga qamrab oladi. Yong'in xavfsizligi mehnat muhofazasi qonunlari majmuasiga bevosita bog'liq.

Butun dunyoda mehnat qonunchiligi ishechi va xizmatchilarning mehnat huquqlari muhofazasini belgilaydi, mehnatning o'ta qulay sharoitlarini ta'minlaydi.

Mehnat muhofazasining huquqiy masalalari davlatimizning Asosiy qonuni – O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi bilan tartibga solinadi. Konstitutsiya fuqorolar huquq va majburiyatlarini, mehnat va dam olish huquqlarini, keksalikda moddiy ta'minotga va mehnatga layoqatsizlik holatida nafaqat to'lovlari hamda davlat ijtimoiy sug'urta mablag'lari evaziga to'lovlar huquqlarini belgilaydi.

MA'RUZA VA AMALIY MASHG'ULOT MATERIALLARI

Ushbu qo'llanmada "Hayot faoliyati xavfsizligi" fanidan o'tkaziladigan ma'ruza va amaliy mashg'ulotlari bayon qilingan. Unda hayot faoliyati xavfsizligi fanining asosiy tushunchalarini o'rganish va xavfsizlikni ta'minlash asoslari keltirilgan. Hayot faoliyati xavfsizligi fanining diqqat markazida qo'yilgan maqsad bu insonni jamiyat taraqqiyotidagi roli.

Hayot faoliyat xavfsizligi – bu har qanday sharoitdagi inson faoliyatidir. Unda "Inson – atrof-muhit" tizimi asosiy tarkibiy qismlari, texnogen va antropogen xavflar, ulardan muhofazalanish, favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik yoritilgan, hayot faoliyati xavfsizligi qonunlashtirilgan va me'yoriy huquqiy aktlari haqida tushunchalar berilgan.

Unda mehnat muhofazasiga qisqacha kirish, mehnat qonunchiligi, mehnat gigiyenasi va sanoat sanitariyasi, sexlarini yoritish, shovqin va titrash, elektr xavfsizligi, og'ir ko'p mehnatni mexanizatsiyalash, korxonada hududini obodonlantirish, yong'in xavfsizligini ta'minlash va boshqa dolzarb muammolar o'rganiladi.

I. «HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI» FANINING ASOSIY MAZMUNI, MAQSADI VA VAZIFALARI

1-MASHG‘ULOT

MAVZU: HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI FANIGA KIRISH

Hayot faoliyati xavfsizligi – inson hayoti, sog‘ligi hamda uning nasliga ta’sir etuvchi real xavflar aniq ehtimollik asosida bartaraf etilgan inson faoliyati holatidir.

Hayot faoliyati – insonning o‘z manfaatlarini qondirish maqsadidagi kunlik mehnat faoliyati va dam olishi, ya’ni insoniyat yashashining muhim shartidir. Inson yashash davrida o‘zining moddiy va ma’naviy manfaatlarini qondirish maqsadida yashash makonini, muhitini o‘zgartiradi. Shu sababli, “Hayot faoliyat xavfsizligi” fani inson organizmi bilan uni o‘rab turgan muhit o‘rtasidagi murakkab o‘zaro bog‘lanish va ta’sirni o‘rganadi. Ma’lumki, inson o‘z faoliyatini tabiiy, maishiy, ishlab chiqarish, shahar muhiti va favqulodda holatlar sharoitida amalga oshirishi mumkin. Inson har qanday muhit sharoitida faoliyat yuritmasin inson va muhit o‘rtasida o‘zaro qarama-qarshi ta’sir yuzaga keladi. Shu sababli inson faoliyati ikki maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi:

1. O‘z faoliyati davomida ma’lum samarali maqsadga, manfaatga erishish.

2. Faoliyati davrida yuzaga keladigan ko‘ngilsiz holatlarni bartaraf etish, ya’ni faoliyatni xavfsiz va zararsiz bo‘lishini ta’minlash.

Ko‘ngilsiz holatlar deganda insonning hayoti va salomatligiga zarar yetishi tushuniladi. Inson faoliyati davomida uning hayoti va sog‘ligiga zarar yetkazuvchi har qanday holat, vaziyat, vositalar *xavflar deyiladi*. Xavflar ta’sirida inson sog‘ligiga zarar etadi, hayoti xavf ostida qoladi va organizmning me’yoriy faoliyati qiyinlashadi.

Hayot faoliyati xavfsizligi – maqsadga olib boruvchi yo‘l, uslub va vositalar majmuidir. U atrof-muhit va insoniyatga tahdid soluvchi xavflarning tabiatini, ularni yuzaga kelish va ta’sir etish qonuniyatlarini, xavflarni yuzaga kelishini oldini olish tadbirlarini, xavflardan himoyalaniş usullari va xavf ta’sirida yuzaga kelgan salbiy oqibatlarni bartaraf etish yo‘llarini o‘rganuvchi ilmiy bilimlar sohasi hisoblanadi.

Hayot faoliyati xavfsizligi fani -- inson hayotiy faoliyati uchun qulay sharoitlar yaratish va insonni texnosferadagi antropogen hamda tabiiy xavflardan himoyalashga qaratilgan tadbirlar majmui va vositalar tizimini o'rganadi.

Hayot faoliyati xavfsizligi – insonni texnosfera bilan qulay va o'zaro xavfsiz ta'sirini o'rganuvchi fandır.

Inson uchun qulay va xavfsiz faoliyat sharoitini yaratish quyidagi *vazifalarni yechishni* talab etadi:

1. Xavflar identifikatsiyasi, ya'ni xavf manbalari, yuzaga kelish sabablarini soniy baholash va tahlil etish.

2. Iqtisodiy samarali yo'llar asosida xavflarni bartaraf etish yoki xavfli va zararli omillar ta'sirini bartaraf etish.

3. Xavfli va zararli omillar ta'siri oqibatlarini bartaraf etish va mavjud xavflardan himoyalash.

4. Yashash muhitining qulay ("komfort") holatini yaratish.

Hayot faoliyati xavfsizligi sohasidagi amaliy vazifalarning asosiy yo'nalishlari baxtsiz hodisalar sabablarini oldini olish va xavfli holatlarni yuzaga kelishini bartaraf etishdan iboratdir.

Hayot faoliyati xavfsizligi insonning hayotida sodir bo'ladigan turli shakldagi xavflarni bartaraf etish va ulardan himoyalaniş yo'llarini o'rganishga qaratilgan nazariy fandır. U keng qamrovli ilmiy-amaliy izlanishlar va tadqiqotlar asosida rivojlanib, takomillashib boradi.

Insonning hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashda, ilmiy-nazariy izlanishlar asosida vujudga kelgan qonunlar, nizomlar, standartlar, ko'rsatmalar, qoidalar va sanitar-texnik me'yorlar hamda ularni o'rganish bo'yicha uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimini vujudga keltirish, uni rivojlantirish muhim o'rin to'tadi.

Fanning asosiy maqsadi insonning barcha ko'rinishdagi faoliyati davrida yuzaga keladigan xavfli omillar, ularning kelib chiqish sabablari va bartaraf etish yo'llari, faoliyat xavfsizligini ta'minlash hamda ishlab chiqarishdagi faoliyatida xavfsiz va sog'lom ish sharoitlarini yaratish bo'yicha nazariy bilim berish va amaliy ko'nikmalar hosil qilish orqali bakalavrlarning ijodiy-ilmiy kasbiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishdan iboratdir.

Yuqoridagilarga mos holda bo'lajak bakalavrlar fanni o'rganish davomida quyidagilarni nazariy jihatdan o'zlashtirishlari lozim:

- inson faoliyat xavfsizligini xarakterlovchi asosiy prinsiplar, uslublar va vositalar tizimi;

- xavfsizlik tizimi. uning tahlili va optimallashtirish dasturlari. Faoliyat xavfsizligini boshqarish yo'llari;

- faoliyat xavfsizligining huquqiy va tashkiliy asoslari. Hayot faoliyati xavfsizligi bo'yicha qonunlar, standartlar tizimi, nizomlar, ko'rsatmalar, qurilish va sanitariya me'yorlari va boshqa me'yoriy hujjatlar, ularni amalda hayotga tadbiq etish;

- ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta'minlash, sog'lom va xavfsiz ish sharoitlarini yaratish bo'yicha rejali tadbirlar ishlab chiqish;

- ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalarni tahlil qilish, ularni tekshirish va hujjatlashtirish tartiblari;

- inson hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlashning iqtisodiy samaradorligini oshirish, baxtsiz hodisalar sabablarini aniqlash uslublari;

- xavfsiz mehnat sharoitini ta'minlashga qaratilgan shaxsiy himoya vositalari bilan ishchi-xizmatchilarni ta'minlash tartibi va ulardan foydalanish yo'llari;

- sog'lom va xavfsiz mehnat sharoitini yaratish bo'yicha sanitar-gigienik tadbirlar ishlab chiqish;

- ishlab chiqarishdagi texnika vositalaridan, mashina-mexanizmlar, qurilmalar va moslamalardan foydalanishdagi xavfsizlik qoidalari;

- yong'in xavfsizligi: yong'inning kelib chiqish sabablari, uning oldini olish, yong'inni o'chirish texnika vositalariva usullari;

- favqulodda hodisalar va tabiiy ofatlar vaqtida inson hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash;

- Yuqorida qayd etilgan nazariy bilimlarga asoslangan holda har bir mutaxassis fanni o'rganish bilan quyidagi amaliy umumkasbiy kompetentlikka ega bo'lishlari lozim:

- xavfli va zararli ishlab chiqarish jarayonlarini baholash;

- hayot faoliyati xavfsizligi bo'yicha maqbul variantlarni tanlashda mustaqil qarorlar qabul qilish;

- ishchi va xizmatchilarga xavfsizlik texnikasi bo'yicha yo'riqnomalar o'tish va ularni hujjatlashtirish;

- malakali ravishda baxtsiz hodisalarni tekshirish va ularning sabablarini aniqlash;
- mehnat muhofazasi bo'yicha ko'rsatmalar tuzish;
- ishlab chiqarish xonalari va ish joylarining sanitar-gigienik holatini belgilovchi ko'rsatkichlarni (gazlanganlik va changlanganlik darajasi, shovqin va titrash, yoritilganlik, harorat, nisbiy namlik, havoning harakatlanish tezligi, havo bosimi va b.) aniqlovchi asbob-uskunalar va jihozlardan foydalana bilish;
- o't o'chirgichlar va o't o'chirish texnikalarini ishlata bilish;
- favqulodda vaziyatlarda qishloq xo'jalik obyektlarining barqarorligini baholash va tadbirlar ishlab chiqish;
- iqtisodiyotning barcha tarmoqlari jumladan, aloqa, axborot-lashtirish va kommunikatsiya sohalari obyektlarida rahbar hamda ishchi-xodimlarni mehnat muhofazasi va favqulodda vaziyatlarda xavfsizlik choralari bo'yicha o'qitish hamda ma'naviy tayyorlash;
- jarohatlanganda yoki shikastlanganda hamda favqulodda vaziyatlarda birinchi yordam ko'rsatish.

Asosiy tushuncha va ta'riflar

Faoliyat – ma'lum darajada xo'jalik samarasiga erishish maqsadida inson bilan tabiat hamda antropogen muhitning maqsadga yo'naltirilgan o'zaro ta'sir jarayonidir.

Xavf – tirik yoki o'lik materiyaning insoniyat sog'ligiga, tabiatga va material boyliklarga zarar yetkazuvchi, baxtsiz va ko'ngilsiz hodisalarga olib keluvchi salbiy xususiyatlaridir¹.

Xavfsizlik – obyektga ta'sir etuvchi turli xil moddalar, materiallar, energiya va ma'lumotlar oqimini maksimal ruxsat etilgan miqdordan oshmaydigan holatidir. Har qanday xavf aniq bir obyektga ta'sir etgandagina real xavf hisoblanadi.

Turli xil xavflar oqimidan himoyalananadigan obyekt deganda, atrof –muhitning har qanday komponentini tushunish mumkin, ya'ni: inson, jamiyat, davlat, tashkilot (korxonalar, muassasa), tabiat, dunyo, kosmos va b.

¹ Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. 2011/ p 2–8.

Baxtsiz hodisalarning sabablari deb faoliyat davrida ma'lum shart-sharoitlar asosida yuzaga keladigan potensial xavflarga aytiladi yoki baxtsiz hodisalarning sabablari amaldagi xavfsizlik qonun-qoidalari, me'yorlar, standartlar, nizomlar va boshqa shu kabi xavfsizlikni ta'minlovchi talablarni buzilishidir.

Baxtsiz hodisalarning sabablari quyidagi turlarga bo'linadi: texnikaviy; tashkiliy; sanitar-gigiyenik; psixofiziologik.

Yashash (faoliyat) muhiti – inson hayoti, faoliyati, sog'ligi va nasliga to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita, birdan yoki uzoq vaqt davomida ta'sir etuvchi xavfli omillar majmui bilan xarakterlanuvchi muhit tushuniladi.

Xavfli omillar – fizikaviy, kimyoviy, biologik, psixofiziologik va ijtimoiy xarakterda bo'lishi mumkin.

Yashash muhiti biosfera, texnosfera, hudud, ishlab chiqarish muhiti, maishiy muhit va boshqa ko'rinishlarda bo'ladi.

Biosfera – yer yuzining litosfera (yerning ustki qatlami), gidrosfera (suv bilan qoplangan qismi), troposfera (atmosfera qatlami) dan iborat inson yashayotgan qismidir. Insonning o'zgartiruvchan hayotiy faoliyati ta'sirida biosfera qismlarga ajraladi.

Texnosfera – inson tomonidan biosferani o'zining material va ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlariga mos keltirish maqsadida turli xil texnik vositalar yordamida o'zgartirilgan qismi (shahar hududi, ishlab chiqarish hududi va b.)

Hudud – biosfera yoki texnosferaning umumiy tabiiy va ishlab chiqarish tavsifiga ega bo'lgan chegarasi.

Tabiiy muhit – ma'lum bir subyektning hayotiy faoliyati kechadigan tabiiy sharoitlar va obyektlar majmui.

Ijtimoiy muhit – inson o'z ehtiyojlarini qondirish, tajriba va bilimlar orttirish, ularni o'zaro almashish maqsadida tashkil etadigan va foydalanadigan muhit.

Ishlab chiqarish muhiti – insonning mehnat faoliyati amalga oshadigan maydon.

Insonning hayotiy faoliyat muhiti qulay ("komfort"), ruxsat etilgan, xavfli va favqulodda xavfli holatlarda bo'lishi mumkin.

Qulay muhit – insonning hayoti va sog'ligi kafolatlangan, ish qobiliyati to'liq ta'minlangan, salbiy ta'sir etuchi omillar bartaraf etilgan hayotiy faoliyat sharoitidir.

Ruxsat etilgan muhit – insonning ish qobiliyatini to‘liq namoyish etishi cheklangan, mehnat samaradorligini pasayishiga olib keluvchi, lekin faoliyat davrida ta’sir etuvchi xavfli va zararli omillarning ruxsat etilgan miqdori ta’minlangan muhit.

Xavfli muhit – ishlab chiqarish omillari inson sog‘ligiga salbiy ta’sir etib, uzoq ta’sir etuvchi kasalliklarni yoki tabiiy muhitning salbiy o‘zgarishiga olib keluvchi muhit.

Favqulodda xavfli muhit – ta’sir etuvchi omillar qisqa vaqt ichida turli xil jarohatlar yoki baxtsiz hodisalarni keltirib chiqarishi va atrof – muhitni buzilishiga olib kelish xavfi bilan tavsiflanadi.

Noksofera – doimiy yoki davriy xavf sodir bo‘ladigan yoki mavjud bo‘lgan maydon. Noksofera maydonida xavfli va zararli omillar miqdori (darajasi) doimo ruxsat etilgan miqdordan katta bo‘ladi,

Gomosfera – inson o‘z faoliyat jarayonlari davrida bo‘ladigan muhit, joy, maydon.

Fanning rivojlanish tarixi va boshqa fanlar bilan o‘zaro bog‘liqligi

Insoniyatning uzoq o‘tmish hayotiy tajribasi har qanday faoliyat potensial xavfga ega ekanligini tasdiqlaydi. Albatta, bu tasdiq aksiomaviy xarakterga egadir. Vaholanki, xavf darajasini boshqarish va kamaytirish mumkin. Lekin, qanday vaziyatda bo‘lmasin absolyut xavfsizlikga erishib bo‘lmaydi. **Xavfsizlik** – ma’lum darajada xavf tug‘ilishi bartaraf etilgan faoliyat vaziyati, ya’ni faoliyatni amalga oshirishdagi asosiy maqsadlardan biridir. Hayot faoliyati xavfsizligi esa inson hayotiy faoliyati xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan vositalar, usullar majmuidir. Demak, inson faoliyati xavfsizligini ta’minlash birinchi navbatda uning faoliyat jarayonini va uni amalga oshirishda yuzaga keladigan xavfli omillarni o‘rganishni talab etadi. Shu sababli inson faoliyati xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha tadqiqot ishlari eramizdan oldingi 384–322-yillarda ijod qilgan Aristotel, eramizdan oldingi 460–377-yillarda

Aristotel (384-322)

yashagan Gippokrat asarlarida ham uchraydi. Tiklanish davrning buyuk taniqli olimi Paratsels (1493–1541-yy.) tog‘ ishlarini bajarish-

Gippokrat (460-377)

da yuzaga keladigan xavfli omillarni o‘rganib chiqqan. U o‘z asarlarida «Barcha moddalar zahardir va barcha moddalar dori-darmon hamdir. Faqat bir me‘yor ushbu moddani zaharga aylantirsa, ikkinchi me‘yor esa uni dori-darmonga aylantiradi» deb yozadi. Nemis olimi Agrikol (1494–1555-yy) o‘zining «Tog‘ ishlari haqida» nomli asarida, shuningdek, italyan vrachi Ramatsin (1633–1714-yy), rus olimi M.V.Lomonosov (1711–1765-yy) o‘z asarlarida mehnat muhofazasi masalalariga katta e‘tibor qaratgan. XIX asrda sanoatni intensiv rivojlanishi natijasida mehnat muhofazasi muom-molari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan bir qancha olimlar etishib chiqdi. Jumladan, V.L.Kirpichev (1845–1913-yy), A.A.Press (1857–1930-yy), D.P.Nikoskiy (1855–1918-yy), V.A.Levitskiy (1867–1936-yy), A.A.Skochinskiy (1874–1960-yy), S.I.Kaplun (1897–1943-yy) shular jumlasidandir.

Yuqorida ta’kidlanganidek, mehnat xavfsizligini ta’minlash qadimgi davrdan hozirgi kungacha inson faoliyatining muhim tomonlaridan biri hisoblanib kelindi. Inson imkon qadar o‘zining ilmiy va amaliy faoliyatida doimo o‘z xavfsizligini ta’minlashga harakat qildi. Shu sababli, «Hayot faoliyati xavfsizligi» mustaqil fan sifatida shakllandi va o‘z nazariyasiga, metodiga hamda prinsiplariga ega bo‘ldi. Shu bilan bir qatorda «Hayot faoliyati xavfsizligi» fani mehnat muhofazasi, muhandislik psixologiyasi, psixofiziologiya, mehnat fiziologiyasi, mehnat gigienasi, antropometriya, ergonomika, texnikaviy estetika kabi fanlarning yutuqlariga asoslanadi. Ushbu fanlar bir-biridan tadqiqot qilinadigan yoki o‘rganiladigan obyektlarining turi, ya’ni, «inson-mashina», «inson-muhit», «inson-mashina-muhit» tizimlari bilan farq qiladi. Birinchi turdagi tizimlar qonuniyatlarini muhandislik psixologiyasi, psixofiziologiya, mehnat fiziologiyasi o‘rgansa, «inson-muhit» tizimi qonuniyatlarini mehnat gigienasi o‘rganadi. «Inson-mashina-muhit» qonuniyatlari esa ergonomikaning asosiy tadbiiq obyekti hisoblanadi. Lekin, real ishlab chiqarish sha-

roitida barcha turdagi bog‘lanishlar bir vaqtda yuzaga keladi va shu sababli inson o‘z mehnat faoliyatida bir necha omillar bilan bog‘lanadi, o‘zaro ta’sirda bo‘ladi. Shu sababli, ishlab chiqarish sharoitida umumlashgan xavfli va zararli omillarning inson sog‘lig‘i va mehnat qobiliyatiga birgalikdagi ta’sirini alohida mustaqil fan – «Mehnat muhofazasi» o‘rganadi.

Mehnat muhofazasi – bu tegishli qonun va boshqa me‘yoriy hujjatlar asosida amal qiluvchi, insonning mehnat jarayonidagi xavfsizligi, sihat-salomatligi va ish qobiliyatini saqlanishini ta’minlashga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy, tashkiliy, texnikaviy, sanitar-gigienik va davolash profilaktika tadbirlar hamda vositalar tizimidan iboratdir.

Vaholanki, inson ishlab chiqarishdagi mehnat faoliyatidan tashqari vaqtda ham turli xil xavfli omillar ta’sirida yashaydi. Shunga mos holda «Hayot faoliyat xavfsizligi» fanining obykti nafaqat insonning mehnat faoliyati, balki uning butun hayoti davridagi xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan tashkiliy, sanitariya-gigienik, texnikaviy, ijtimoiy-iqtisodiy va davolash profilaktika tadbirlari hamda vositalari majmuidan iboratdir.

Mashg‘ulot maqsadi: Faning maqsadi hayot faoliyat xavfsizligi asoslarini tushuntirish, xavflarning kelib chiqishi sabablari, xavf-xatarlar haqida tushuncha, xavfsizlikni ta’minlash yo‘llari haqida ma’lumot berish, hayot faoliyati xavfsizligi fanini o‘qitishdan asosiy maqsad inson va tabiiy atrof-muhitni antropogen va tabiiy faktorlardan xavfsizligi va muhofazalanganligini ta’minlashdan iborat. Hayot faoliyat xavfsizligi (HFX) tushunchasi ko‘p uchraydigan ta’riflar bilan belgilanib, fan sifatida 80 -yillar boshida shakllangan. Inson – tabiiy, texnik, iqtisodiy va boshqa har xil xavf-xatar dunyosida faoliyat ko‘rsatadi. HFX fanining o‘rganish obykti – «inson – mashina – atrof-muhit» sistemasida vujudga keladigan inson va atrof-muhitga nojo‘ya ta’sir ko‘rsatuvchi jarayon va hodisalar kompleksidan iborat. Hayot faoliyati xavfsizligining predmeti sifatida biosfera va texnosferada vujudga keladigan xavfli va zararli omillar; insonlarning anatomo-fiziologik xossalarini atrof-muhit xavfli va zararli omillarni tinchlik va favqulodda holatlarda ta’sirini baholash; atrof-muhit muhofazalanganligi va qulay va xavfsiz hayot faoliyati sharoitlarini yaratish vositalarini shakllantirish; hayot faoliyati xavf-

sizligini ta'minlash huquqiy va tashkiliy asoslaridan iborat. Faoliyat jarayoni modeli ikki elementdan. ya'ni inson va muhit orasidagi to'g'ri va teskari munosabatlardan tuzilgan deb tasavvur qilish mumkin. Teskari munosabatlar moddiy dunyoning qarama-qarshilik umumiy qonunlaridan kelib chiqadi. «Inson – muhit» sistemasi ikki maqsadli bo'ladi: 1) aniq bir natijaga erishish 2) ko'ngilsiz hodisalarni chiqarib tashlash (inson sog'lig'iga va hayotiga ziyon bo'lgan yong'inlar, falokatlar). Shularning kelib chiqishi va shunga o'xshash hodisalar oqibatida kelib chiqadigan natija xavf deb ataladi.

Har yili 200 dan ortiq odamlar ish joyida vafot etishadi va yuz ming kishidan ko'prog'i esa aynan ish jarayonida jarohat olishadi.

Xavflar – yashirin va haqiqiy bo'ladi. Yashirin xavflar amalga oshishi uchun aniq shartlar bo'lishi lozim. Bu shartlar sabab deb ataladi. Xavf va sabablarni misollarda ko'rish mumkin;

1. So'nggi 30 yil ichida tabiiy ofatlar ikki marta ko'paygan.

2. 1909-yildan 1974-yilgacha asab kasalliklar 24 marta ko'paygan.

3. Dunyoda 500 mln. ga yaqin nogironlar bo'lib, ularning 1/5 qismi baxtsiz hodisa natijasida bo'lgan.

Xavflar kelib chiqishi bo'yicha; tabiiy, texnik, antropogen. ekologik va aralash bo'ladi. Rasmiy standartga asoslanib xavflar hili bo'yicha fizik, kimyoviy, biologik va ruhiy turlarga bo'linadi. Kelib chiqadigan oqibatlari bo'yicha – charchash, kasallanish, jarohatlanish, halokatlar, yong'inlar va o'limga olib boradigan xavflarga farqlanadi. Xavfni namoyon bo'ladigan muhiti bo'yicha – maishiy, sport, yo'l transport, ishlab chiqarish va harbiy xavf turlariga bo'linadi.

Xavfsizlik sistemasi – bu xavfsizlikning murakkab masalalarini hal qilish yo'llarini tayyorlashda va asoslashda foydalaniladigan metodologik choralar yig'indisidir. Sodir bo'ladigan xavflar bilan sabablar o'rtasida sabab-oqibat aloqasi bor. O'z yo'lida bir sabab ikkinchisi sababiy oqibat bo'lib chiqadi. Shunday qilib, sabablar va xavflar zanjirsimon sistema yaratadi.

Hayot faoliyati xavfsizligining asosiy vazifalaridan biri xavfsizlik darajasini mumkin qadar oshirishdan iboratdir. Ushbu vazifa quyidagi uch xil yo'nalishdagi tadbirlar orqali amalga oshirilishi mumkin:

1. Texnik sistemalar va obyektlarni takomillashtirish.
2. Yuqori malakali mutaxassislar va kadrlarni tayyorlash.
3. Favqulodda holatlarni bartaraf etish.

Xavfsizlikni ta'minlovchi vositalarga, jamoa (kollektiv) va shaxsiy himoya vositalari kiradi. Ular o'z yo'lida xavflarning turiga, tuzilishiga, ishlatish sohasiga nisbatan guruhlariga bo'linadi.

Xavfsizlikni ta'minlovchi prinsiplar turli xil bo'lib, ularni belgilariga qarab yo'naltiruvchi, texnik, tashkiliy, boshqarish kabi guruhlariga ajratish mumkin. Quyida ayrim prinsiplarni ma'nosi bilan tanishib chiqamiz.

Me'yorlash prinsipi – insonni turli xil xavflardan himoyalash maqsadida, standart asosida xavfli va zararli faktorlarning ruxsat etilgan miqdorlarini o'rnatish demakdir. Masalan, ruxsat etilgan miqdor (REM), ruxsat etilgan daraja (RED), qo'lda ko'tarish yuk me'yori, ish vaqti me'yori va boshqalar.

Bo'sh zaif (zveno) prinsipi. Texnik sistemaning xavfsiz ishlashini ta'minlash maqsadida unga zaif element o'rnatiladi, ya'ni belgilangan ko'rsatkich me'yoridan oshgach birinchi navbatda to'xtaydi va natijada xavf bartaraf etiladi. Bularga saqlash klapanlarini, elektr saqlagichlarini («predoxranitel») va muftalarni misol keltirish mumkin.

Ma'lumot berish prinsipi. Ishchiga ish davrida xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha yo'l-yo'riqlar, ko'rsatmalar berishga asoslangan. Bunga kurs o'qishlari, yo'riqnomalar («instruktaj») o'tish, xavfsizlik belgilar, ogohlantiruvchi belgilar va boshqalar kiradi.

Tasniflash prinsipida obyektlarni xavflilik darajasiga bog'liq holda sinflarga yoki kategoriyalarga ajratish tushuniladi. Masalan, sanitar-himoya zonalar (5 sinfga ajratilgan), portlash-yonish xavfliligi bo'yicha ishlab chiqarish binolarining kategoriyalri (A,B, V,G,D), yong'in zonalar va boshqalar.

Fan va texnika taraqqiyoti, ijtimoiy – iqtisodiy xavfsizlikni oshirib, shu bilan birga aholi salomatligi uchun bo'lganidek, atrof-muhit uchun ham xavfsizlikning yangi turlari vujudga kelishiga olib keldi.

Xavfli va zararli omillarni ta'siri natijasi jarohatlanish, og'ir kasalliklar, avariya va ofatlar soni ortishini ko'rsatadi. Sanoat

ishlab chiqarish korxonalarida barcha xavfli va zararli omillarni kuzatish mumkin.

Hayot xavfsizligida anglash vositalari sifatida: kuzatuv, model-lashtirish, eksperiment, matematik statistika, analiz, sintez va prognozlashtirish hisoblanadi.

Inson o'z mehnat faoliyati jarayonida bo'ladigan fazo – ish joyi gomosfera deb ataladi. Doimiy yoki davriy ravishda xavf sodir bo'ladigan zona – fazoni noksosfera deyiladi.

Faoliyat davrida xavfsizlikni ta'minlash uslublarini quyidagi 3 turga ajratish mumkin:

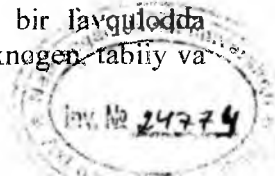
1. *Gomosfera* va noksosferani fazoviy va (yoki) vaqt bo'yicha ajratishga asoslangan uslub, bu asosan masofadan boshqarish, avtomatlashtirish, robotlashtirish va boshqa tashkiliy tadbirlar orqali amalga oshiriladi.

2. *Xavfni* bartaraf etish orqali noksosferani me'yorlashtirish uslubi. Bu usulga ishchilarning shovqin, gazlar, changlar ta'sirida, jarohatlanishdan himoya qilishga qaratilgan tadbirlar majmui va kollektiv himoya vositalari kiradi.

3. Bu usul ishchilarni tegishli muhitga moslashishiga, ma'lum muhitda insonni himoyalash darajasini oshirishga qaratilgan usullar va vositalar majmui. Bu uslub ishchilarni xavfsizlik texnikasi bo'yicha o'qitish, shaxsiy himoya vositalari (SHHV) dan foydalanish, psixologik ta'sir etish va boshqa shu kabi tadbirlar orqali amalga oshiriladi.

Mehnat muhofazasi borasida asosiy vazifalar – ishlab chiqarish jarohatlari, kasbiy xastaliklarning oldini olish hamda butun dunyoda mehnat sharoitlarini yaxshilashdan iborat. Ishlab chiqarishdagi xavfli va zararli omillar mehnat xavfsizligi standartlariga muvofiq, ta'sir ko'rsatish tabiatiga ko'ra fizik, kimyoviy, biologik, psixofiziologik omillarga ajratiladi.

Hayot faoliyati xavfsizligi negizini uchta mustaqil fan tashkil qiladi: mehnatni muhofaza qilish (ishlab chiqarish sanitariyasi, xavfsizlik texnikasi, mehnat qonuniyatlari, yong'in xavfsizligi), ekologiya-atrof-muhitni muhofaza qilish va fuqarolar mudofaasi (favqulodda holatlar) fanlari. Har bir rahbar, har bir lavgulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasining xodimi texnologik, tabiiy va

ekologik favqulodda vaziyatlar yuzaga kelgan vaqtda vaziyatga baho berishni, tezlik bilan tegishli qarorlar qabul qilishni, qidiruv-qutqaruv va shoshilinch ishlarni o'tkazishda boshqaruvni amalga oshirish yo'llarini bilishi va bu borada yuqori malakaga ega bo'lmog'i kerak.

Respublikamiz mustaqillikka erishganidan so'ng 1996-yil 4-martdagi PF-1378-sonli Prezident Farmoni bilan Favqulodda Vaziyatlar Vazirligi tashkil etildi.

Favqulodda vaziyatlar vazirligining asosiy vazifalaridan biri ham favqulodda vaziyatlarda aholi hayoti, sog'ligini, moddiy va madaniy boyliklarni muhofaza qilishdan iborat.

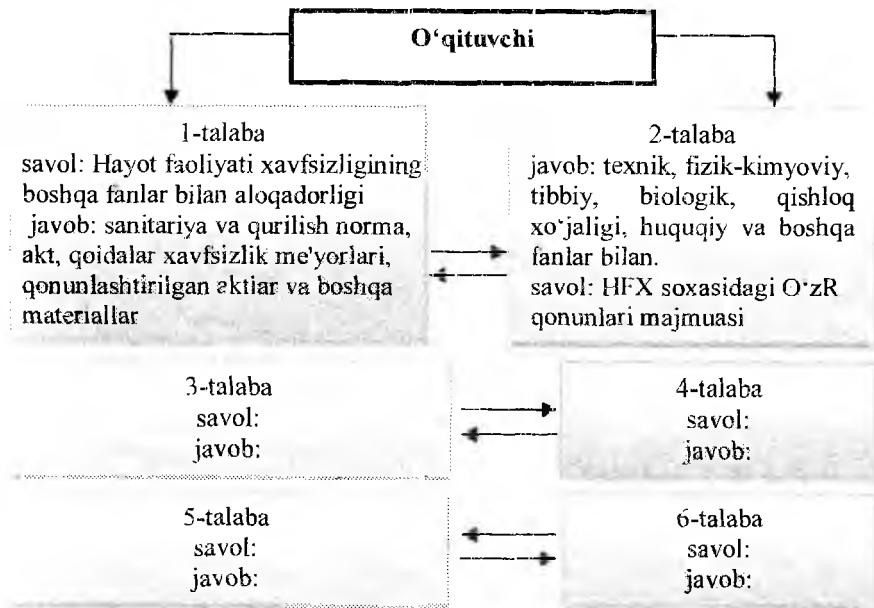
Aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish – favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish choralari, usullari, vositalari tizimi, sa'y harakatlari majmuidan iborat.

Favqulodda vaziyatlarni oldini olish – oldindan o'tkazilib, favqulodda vaziyatlar ro'y berishi xavfini imkon qadar kamaytirishga, bunday vaziyatlar ro'y berganda esa odamlar sog'lig'ini saqlash, atrof tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar majmuidan iborat.

Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish – favqulodda vaziyatlar sodir bo'lganda o'tkazilib, odamlar hayoti va sog'lig'ini saqlash, atrof tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga, shuningdek favqulodda vaziyatlar sodir bo'lgan zonalarini xalqaga olib, xavfli omillar ta'sirini tugatishga qaratilgan avariya-qutqaruv ishlari va kechiktirib bo'lmaydigan boshqa ishlar majmuidan iborat. Favqulodda vaziyatlar sharoitlarida hayot faoliyat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun ularning yuzaga kelish sabablarini, shuningdek inson va uning turmush tarziga ta'sirini bilish zarur.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar; Hayot faoliyat xavfsizligi, faoliyat, xavfsizlik, xavf-xatar, sabab, ko'ngilsiz oqibat, yashirin xavflar, gomosfera, noksosfera, xavfsizlik vositalari.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda **“Sen menga, men senga”** pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimini tekshirish uchun savollar:

1. Hayot faoliyati xavfsizligi fanining ahamiyati va vazifalari.
2. Hayot faoliyati xavfsizligi fanining ahamiyatida qaysi PF va qonunlarni bilasiz.
3. Xavf to'g'risida tushuncha bering. Ishlab chiqarishdagi xavfli va zararli omillar.
4. Faoliyat nimani anglatadi.
5. Xavfsizlik sistemasini tushuntirib bering.
6. Xavfsizlikni ta'minlash yo'llari.
7. Xavfsizlikni taminlovchi prinsiplar.
8. Xavfsizlikni ta'minlash uslublari.
9. "Hayot faoliyat xavfsizligi" fanining asosiy maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?
10. Fanning asosiy bo'limlari, ularda qanday masalalar o'rganiladi?
11. Fan qanday fanlar bilan bog'liq holda rivojlanadi va o'rganiladi?

12. Xavfsizlikni belgilovchi asosiy tushuncha va ta'riflar nimalar?
13. Xavf va xavfsizlik tushunchasini izohlang.
14. Hayot muhiti nima?
15. Ijtimoiy muhit nima?
16. Mehnatni muhofaza qilish deganda nimanı tushunasiz?

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Favqulodda vaziyatlar tavsifiga ko'ra:

- a) tabiiy, texnogen va ijtimoiy tUSDagi favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- b) texnogen va ekologik tUSDagi favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- v) tabiiy, texnogen va ekologik tUSDagi favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- g) a va b javoblari to'g'ri.

2. Favqulodda vaziyatlar xavfning tarqalish tezligiga ko'ra:

- a) tasodifiy, shiddatli favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- b) mu'tadil va ravon favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- v) tasodifiy, shiddatli, mo'tadil va ravon favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- g) o'rtacha, shiddatli va ravon favqulodda vaziyatlarga bo'linadi.

3. Quyidagilardan qay biri hodimlarda xavfli ishlab chiqarish omillarini keltirib chiqaradi:

- a) kasb kasalliklari;
- b) ishlab chiqarishda jarohatlanish;
- v) respirator kasalliklari;
- g) ichki kasalliklar

4. Tabiatda sodir bo'ladigan favquloddagi vaziyatlarda odamlar qanday xato harakatlarga yo'l qo'yadilar.

- a) texnogen;
- b) antropogen;
- v) tabiiy ofatlar;

g) ijtimoiy;

5. Quyida sanalgan omillardan zararli ishlab chiqarish omillarini tanlang:

a) elektr toki, yong'in;

b) portlash xavfi bo'lgan asbob-uskuna;

v) yomon mikroiklim, shovqinning balandligi, xira yoritilish;

g) aylanuvchi va harakatlanuvchi mexanizmlar.

6. Quyida keltirilgan javobgarlik turlaridan tanlang, ulardan qaysi biri mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik texnikasi qonunlarni buzgan paytda qo'llaniladi:

a) intizomiy, ma'muriy, moddiy, jinoiy;

b) ma'naviy, ma'muriy;

v) axloqiy, moddiy;

g) ma'muriy, jinoiy.

7. Mehnatni muhofaza qilish bo'yicha maxsus davlat nazorati tashkilotlariga quyidagilardan qaysi biri kiradi:

a) kasaba uyushmalarining texnik nazorati;

b) O'zR ning sanoatda xavfsiz ish olib borish va jamoat nazorati;

v) yong'inga qarshi kurash nazorati, sanitariya nazorati, energetika nazorati;

g) a, b, v javoblari.

8. Xavf to'g'risida tushuncha –

a) xavf - hayot faoliyati xavfsizligining asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, inson faoliyati davrida uning sog'ligiga bevosita yoki bilvosita zarar keltiruvchi, ya'ni ko'ngilsiz okibatlariga olib keluvchi holat, jarayon, obyekt va vositalardir;

b) xavf – hayot faoliyati xavfsizligining asosiy tushunchadir;

v) xavf – inson faoliyati davrida uning sog'lig'iga bevosita zarar keltiradi;

g) xavf – ko'ngilsiz oqibatlariga olib keluvchi holat.

9. Xavfning toksonomiyasi –

a) xavfning toksonomiyasi – bu uning kelib chiqishi tabiati turi, oqibatlari, tuzilishi insonga ta'sir etish xarakteri va shunga o'xshash belgilari asosida tasniflanishi bir sistemaga keltirilishidir;

b) «Toksonomiya» murakkab hodisalar jarayonlar tushunchasi;

v) tushunchalar va obyektlarning tasniflanishi;

g) barcha javoblar to'g'ri;

10. Xavfning nomenklaturasi –

a) nomenklatura – ma'lum bir belgilariga ko'ra tartibga solingan, sistemalashtirilgan nomlar, terminlar ro'yxatidir;

b) lug'at;

v) ilova;

g) alfavit;

2-MASHG'ULOT

MAVZU: OB-HAVO SHAROITI VA UNI INSON FAOLIYATIGA BOG'LIQLIGI

Ishlab chiqarish binolari va ish joylarining mikroiklimi. Ob-havo sharoiti va uni inson faoliyatiga bog'liqligi to'g'risida ma'lumotga ega bo'lish. Korxonalarda sog'lom va xavfsiz ish sharoitini yaratish asoslarini o'rganishdan iboratdir. Mavzu asosida mehnat faoliyatida tashqi muhitning ta'sirlari, mehnat gigiyenasi, ishlab chiqarish mikroiklimi va gigiyenik me'yorlar o'rganiladi. Hayot faoliyati xavfsizligi insonni xavfdan himoyalashga qaratilgan bo'lsa-da, ko'pchilik hollarda insonni o'zi potensial xavfni, tug'diruvchi, tashuvchi hisoblanadi. Masalan, inson o'z hayoti davomida turli xil zararli va zaharli moddalarni ishlab chiqaradi va o'zining xato harakati tufayli ko'pgina baxtsiz hodisalarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi qisqa aytganda, inson muhitga ta'sir etadi, uni o'zgartiradi, natija esa og'ir oqibatlarga olib kelishi bilan tugashi mumkin bo'ladi. Shu sababli, «inson-muhit» sistemasi xavfsiz faoliyatda bo'lishi uchun inson va muhitni tashkil etuvchi barcha elementlarning ko'rsatkichlari o'zaro muvofiqlikda bo'lishi talab etiladi. Agar bunday muvofqlik bo'lmasa quyidagi ko'rinishdagi ko'ngilsiz hodisalar yuz beradi: insonning ish qobiliyati susayadi; umumiy va kasb kasalliklari ko'payadi; avariylar, yong'inlar, portlashlar sodir bo'ladi; ishlab chiqarish jarohatlari yuzaga keladi va h.k.

Ishlab chiqarish binolari va ish joylarining mikroiklimi ishchining sog'ligiga va ish unumdorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish xonalarining mikroiklimi xonaning harorati ($^{\circ}\text{C}$), nisbiy namligi ($N, \%$) havoning harakatlanish tezligi ($V, \text{m/c}$), issiqlik nurlanishi intensivligi ($J, \text{n/m}^2$) bilan xarakterlanadi. Xona havosi bosimini rostdash imkoniyati yo'qligi sababli ayrim manbalarda bosim mikroiklim ko'rsatkichlari qatoriga kiritilmaydi.

Optimal mikroiklim sharoitini yaratish juda muhim va murakkab vazifalardan hisoblanadi. Mikroiklim ko'rsatkichlarining optimal miqdorini o'rnatish va zararli omillar ta'siridan himoyalash quyidagi tadbirlar orqali amalga oshiriladi:

– bino va xonalarni ratsional joylashtirish;

- xonalarni ratsional shamollatish, havoni konditsionerlash va ititishni tashkil etish;
- ish va dam olish rejimini to‘g‘ri tashkil etish;
- shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish;
- issiqlik nurlanishidan himoyalash maqsadida ish jihozlarini izolyatsiyalash va himoya ekranlaridan foydalanish.

1-jadval

Ishlab chiqarish xonalari va ish joylarining mikroiklim holatini belgilovchi ko‘rsatgichlarning me‘yoriy miqdorlari

№	Yilning fasli	Ishning kategoriyasi	Harorat, °C	Nisbiy namlik, %	Havoning harakatlanish tezligi, m/s
1.	Yilning sovuq va oraliq davri	Yengil ishlar-I	20-23	60-40	0,2
		o‘rtacha og‘ir-II ^a	18-20		0,2
		o‘rtacha og‘ir-II ^b	17-19		0,3
		og‘ir-III	16-18		0,3
		Yengil-I	22-25		0,2
2.	Yilning issiq davri	o‘rtacha og‘ir-II ^a	21-23	60-40	0,3
		o‘rtacha og‘ir-II ^b	20-12		0,4
		og‘ir-III	18-21		0,5

Mashg‘ulot maqsadi: Inson o‘zidagi tabiiy analizatorlar, ya’ni, sezgi a‘zolari orqali atrof-muhit bilan bevosita bog‘lanishda bo‘ladi. Ushbu sezgi a‘zolarining xarakteristikasini o‘rganish xavfsizlik sistemasini takomillashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Bunday sezgi a‘zolariga ko‘rish, eshitish, titrashni sezish, haroratni sezish, og‘riqni sezish ta‘m va hidni sezish, organik sezgi va harakat analizatorlarini misol keltirish mumkin.

Yuqorida ta’kidlangan sezgi a‘zolari ma’lum xarakteristikaga ega bo‘lib, muhit faktorlarining keskin o‘zgarishi ushbu analizatorlarning ish faoliyatiga salbiy ta’sir etadi. Natijada, turli xil kasb kasalliklari, jarohatlanishlar kelib chiqadi.

Ishlar xavflilik va zararlilik darajasiga qarab esa zararli, xavfli va o‘ta xavfli guruhlarga ajratiladi.

Zararli ishlarga nomaqbul iqlim sharoitida bajariladigan ishlar (kuchli shamol, past yoki yuqori harorat, namlik, yuqori darajada shovqin, titrash, har xil nurlar ta'sirida ishlash) kiradi.

Xavfli ishlarga «montajchilar», o't yoquvchilar, elektriklar va shu kabi beshqa ishlarni misol qilish mumkin.

O'ta xavfli ishlarga esa yong'inni o'chirish va uni oqibatlarini tugatish, tabiiy ofatlar davrida avariya-tiklash ishlarini olib borish kabilarni kiritish mumkin.

Yangi texnologik jarayonlarning yaratilish, yangi ashyolarning qo'llanilishi prinsip jihatdan yangicha yondashuvni, mehnat xavfsizligini ta'minlashning yangi usullar hamda vositalarini ishlab chiqishni. shuningdek ana shu masalalar bo'yicha yangi me'yorlarini yaratishni taqozo etadi. Shu sababli mehnat muhofazasiga doir me'yoriy hujjatlarni tartibga solish zarurati paydo bo'ldi. Bu hujjatlar davlat standartlashtirish sistemasining tarkibiy qismiga aylanadi.

Mehnat xavfsizligi standartlari tizimi (MXST) – bu mehnat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan o'zaro bog'liq standartlar majmuasidan iborat bo'lib, majmua davlat standartlashtirish tizimining tarkibiy qismi sanaladi va Davlat, Respublika, tarmoq andozalari, korxonalar andozalaridan iborat bo'ladi. Ular uch guruhga bo'linadi va quyidagilarni belgilaydi; xavfli va zararli ishlab chiqarish omillariga doir umumiy talablar hamda me'yorlar; ishlab chiqarish jarayonlariga doir xavfsizlikning umumiy talablari; ishlovchilarni himoyalash vositalariga doir talablar, mehnat xavfsizligini baholash metodikasi. Sanoat korxonalarining texnologik uskunalariga doir umumiy talablari «Mehnat xavfsizligi talablari majmuasi. Xavfsizlikning umumiy talablari» da bayon etilgan. O'zbekiston Vazirlar kengashining standartlar bo'yicha Davlat qo'mitasi standartlarini besh yil muddatga belgilaydi; bu muddat o'tgandan so'ng ular yangilanadi va qayta ko'rib chiqiladi. MXST standartlari umum-davlat, tarmoq, respublika miqyosida bo'lishi mumkin. Ushbu standartlarni hamma vazirliklar, idoralar, korxonalar va muassasalar bajarishga majbur bo'ladilar. Ularga amal qilmaganlar qonun yo'li bilan jazolanadilar.

Ishlab chiqarish sanitariyasi – bu ishchilarga ta'sir etuvchi zararli omillarni bartaraf etishga qaratilgan tashkiliy, gigiyenik va sanitar-texnik tadbirlar hamda vositalar sistemasidir.

Xastaliklar soni havoning soflik darajasiga bog'liq. Atrof havo muhofazasiga yo'naltirilgan tadbirlar (ishlab chiqarishning quruq uslublarini namga almashtirish, avtomatlashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalash, elektromobillar qo'llash, yangi gazonlar qurish va eskilarini qayta ta'mirlash – ushlab oluvchi apparatlar, changga bardoshli kameralar, elektrfiltrlar, sanitariya zonalarini tashkil qilish, tizimlar va nazorat asboblari qo'llash).

DST (GOST) 12.1.005-76 ning «Ish zonasi havosi» bo'limida zararli moddalar yo'l qo'yilgan oxirgi daraja (YQOD) belgilangan. Ular zavodlar, fabrikalar va boshqa muassasalar uchun majburiydir.

O'zbekiston Respublikasida kuchli ta'sir qiluvchi zaharli moddalar bo'lgan 89 obyekt bor bo'lib, 6 ta kimyoviy xavfli shaharlar Samarqand, Chirchiq, Farg'ona, Navoiy, Angren, Olmaliq shaharlari shular jumlasidandir.

Zaharli moddalarning yo'l qo'ysa bo'ladigan zichlik miqdorlaridan ishlab chiqarishdagi sanitariya sharoitiga, sog'lomlashtirish tadbirlarining, masalan, shamollatish samaradorligiga baho berishda, shuningdek, yangi sexlar va zavodlarni loyihalashda amalda foydalaniladi. Hozirgi kunda zaharli moddalar YQOD ro'yxati tinimsiz kengaymoqda.

Ishlab chiqarish xonalarining mikroiklimi xona havosining harorati, nisbiy namligi (%), havo bosimi (mm.s.ust.), havoning harakatlanish tezligi (m/s), hamda issiq ish jihozlari yoki materiallari ta'siridagi issiqlik nurlanishining intensivligi (Vt/kv.m) orqali xarakterlanadi.

Ob-havo omillari har biri ayrim holda yoki bir necha birlikda insonning mehnat qilish qobiliyatiga, sog'lig'iga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Ishlab chiqarish sharoitida ob-havo omillarning deyarli hammasi bir vaqtda ta'sir qiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, ob-havo omillari ba'zi bir hollarda inson uchun ijobiy va ba'zi bir hollarda esa salbiy ta'sir ko'rsatib, inson organizmi tashqi muhitga moslashuvini buzib yuborishi mumkin. Tashqi muhitga moslashuv – bu inson organizmining fiziologik va kimyoviy jarayonlar asosida tana haroratining bir xil chegarada (36–37°C) saqlab turish qobiliyati demakdir.

Tana haroratining yuqorida ko'rsatilgan darajadan ortib ketishi issiqlash, sovishi esa sovish deb ataladi. Issiqlash va sovish hayot

faoliyatini buzuvchi halokatli holatni vujudga keltirishi mumkin. Inson organizmiga faqatgina yuqori harorat ta'sir ko'rsatib qolmasdan, balki uzoq vaqt past harorat ta'sirida bo'lish ham asosiy fiziologik jarayonlarning buzilishiga, ish qobiliyatining susayishiga va organizmning kasallanishiga olib keladi.

Mo'tadil ob-havo sharoitini yaratish chora-tadbirlari – bu ishlarni amalga oshirishda xonalarga issiqlik kirishini va uning ishchilarga ta'sirini chegaralash, shamollatishning samarali usullarini qo'llash, mehnat va dam olish rejimlarini muvofiqlashtirish, har xil tarkibdagi ichimlik suvlar tashkil qilish va kiyim-bosh rejimini mukammallashtirish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Ishlarni mexanizatsiyalashtirish mehnatni yengillashtiradi, energiya sarflashni kamaytiradi, shu tariqa organizmning issiqlab ketish imkoniyatini kamaytiradi. Jarayonlarni masofadan turib boshqarish ham nurlanish manbai bilan ishchi o'rtasidagi masofani uzaytiradi va bu ishchiga ta'sir qiladigan radiatsiya kuchini kamaytiradi.

Uskunalar yuzasini issiqlik chiqishini kamaytiruvchi materiallar bilan qoplash, ishchilarni nur va konveksion issiqlikdan muhofaza qiladigan himoya ekranlari qurishning ham muhim ahamiyati bor. Ishlab chiqarishda qizigan yuzalar harorati QMQ 3.01 02.-00 talabiariga binoan 45C° dan oshmasligi kerak. Xonalardagi ortiqcha issiqlikni yo'qotishda oqilona shamollatish muhim rol o'ynaydi. Ayrim ish joylari va zonalarida normal mikroiklim vujudga keltirish uchun havo dushlari va oazislar tashkil qilinadi. Mehnat qilish va dam olishning oqilona rejimini tashkil qilish, ish kunini qisqartirish, qo'shimcha tanaffuslar joriy etish, samarali hordiq chiqarish uchun sharoitlar yaratish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Oanday choralar ko'rishingiz kerak?

Zarar keltirishi mumkin bo'lgan vositalardan foydalanishingizdan avval, xavflilik darajasiga baho berishingiz va ularni oldini olishingiz kerak. Bu bob sizga xavf-xatarni darajasini baholashga, ularni kelib chiqish manbalarini, boshqarish usullarini yoritib berishga yordam beradi.

Dastavval, siz ishlatayotgan materiallar, moddalar, vositalar haqida ma'lumotga ega bo'ling. Mahsulotning saqlanishi va salbiy

xususiyatlari uning yorlig'ida yozilgan bo'lishi kerak. Shu bilan birga mahsulotlarni yetkazib beruvchi materiallarning aniq salbiy xususiyatlari haqida ma'lumot berishi shart.

Baho berishni amalga oshirish

Buning uchun quyidagilarni ko'rib chiqingiz kerak:

Moddalarning zararli xususiyatlarini bilib olish uchun ulardagi yorliqlarni va xavfsizlik ma'lumotlarini o'qib chiqing. Agar sizda biror ma'lumot to'g'risida shubha uyg'onsa yetkazib beruvchilar bilan bog'laning. Ba'zi zararli moddalar ish jarayonida ham paydo bo'lishi mumkinligini eslab qoling, masalan, yog'ochni silliqlash jarayonida ajraluvchi chang;

Organizmga tushish yo'llari (nafas olganda, yutib yuborganda, teri orqali), organizmga ta'siri esa moddaning yetib borgan organida seziladi;

Konsentratsiya yoki sharoit esa salomatlikning yomon ahvolga kelishiga sabab bo'ladi;

Organizmga ta'sir etishining ilk belgisi kasallik keltirib chiqarishidir, masalan, astma yoki dermatit va h.k.;

Texnik xizmatchilar, jamoatchilik hodimlarining ham xavfli moddalar bilan zararlanishi mumkinligini unutmang;

Ishchilar tasodifan xavfli moddalar bilan zaharlanib qolishi mumkin, masalan, tozalash vaqtida, zararli moddalar to'kilib ketganda yoki boshqaruvni yo'qotgan bo'lsangiz.

Chora-tadbirlar

Maxsus moddalarni ishlatishingiz shartmi? Xavfsizroq bo'lgan moddalardan foydalanishni yo'lga qo'yishning imkoni bormi? Agar buning imkoni bo'lmasa xavfsizlikni ta'minlash uchun quyidagi chora tadbirlarni ko'rib chiqing:

Xavflarni oldini olish uchun ish jarayonida quyidagilarga ega bo'ling:

Zararli moddalarni saqlash sharoitiga;

Ish tizimiga;

Tozalash jarayonlariga;

Ventilyatsiyaga;

Shaxsiy himoya uskunalariga.

Chora tadbirlardan tashqari eng samarali va ishonchli kombi-natsiyadan foydalanishingiz kerak. Shu bilan birga boshqaruvchanlik xususiyatingizni ham yo‘qotib qo‘ymasligingiz kerak.

Xavflarni oldini olish uchun ish jarayonini o‘zgartirish

Haroratni pasaytirib, ajralib chiqadigan bug‘larni kamaytirish;
Chang chiqaruvchi kukunlar o‘rniga granulalardan foyda-lanishni yo‘lga qo‘yish;

Asbob-uskunalardan chang chiqib, atrofni ifloslantirishini kamaytiring.

Xavflilik darajasi yuqori bo‘lgan joylarda ishlovchilar sonini iloji boricha kamaytiring.

Zararli moddalarni saqlash sharoiti

Ish jarayonini shunday tartibga solingki, zararli moddalar atrof-muhitga ajralmasin va zararli moddalardan iborat chiqindilar deyarli chiqmasin. Ish jarayonida yopiq sikldan foydalaning, ya‘ni qayta ishlab chiqarish jarayonini yo‘lga qo‘ying.

Zararli moddalarning ta‘sirini kamaytirish uchun

Zararli moddalarni saqlash rejasini va maxsus konteynerlarga ega bo‘lish.

Faqat ishlab chiqarish uchun kerak bo‘lgan moddalarni saqlash.

Omborxonalar va konteynerlarni xatolarsiz etiketkalab chiqish.

Bir-biriga mos kelmaydigan moddalarni alohida joylarda saqlash, masalan, ishqorlar va kislotalar.

Ularni saqlash va utilizatsiya qilish rejasiga ega bo‘lish.

Tozalash jarayoni

Zararli moddalar to‘kilib ketgan joylarni xavfsiz va tez tozalash uchun kerakli uskunalarga ega bo‘ling.

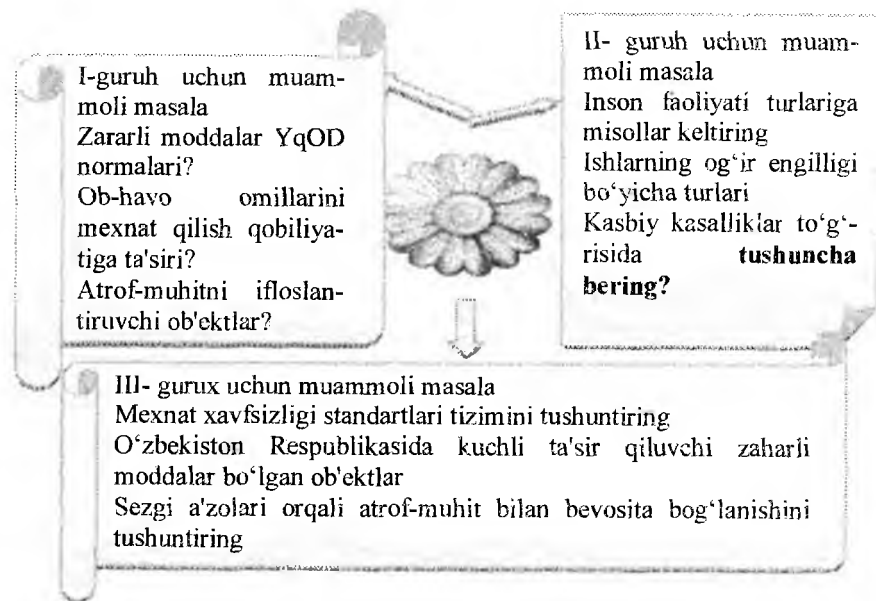
Ish binosining qurilish rejasini shunday tuzingki, uni muvaf-faqiyatli va oson tozalash imkoni bo‘lsin.

Changlarni tozalash uchun supurish o‘rniga vakumli tozalash usulidan foydalaning*.

Mavzuda qo‘llanilgan tayanch iboralar; havo, mikroiklim, inson organizmi, “inson-muhit” sistemasi, sanitar-texnik, gigiena.

meyor. davlat standarti, sezgi analizatorlari, atmosfera ifloslanishi, kasb kasalliklari.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda "Romashka" pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimini tekshirish uchun savollar:

1. Ishlab chiqarish sanitariyasining vazifasi nimadan iborat?
2. Kasb kasalliklari nima? Ularni oldini olish tadbirlari nimalardan iborat?
3. Mikroiklim ko'rsatkichlariga nimalar kiradi?
4. Zararli omillar ta'siridan himoyalaniş tadbirlariga nimalar kiradi?
5. Ishlab chiqarish xonalarida havo almashtirish necha turga bo'linadi?
6. Ishlab chiqarish xonalarini isitish qanday tasniflanadi?
7. Ishlab chiqarish xonalarini yoritishga qanday asosiy talablar qo'yilgan?
8. Yoritilganlikning asosiy texnik o'lchov birliklariga nimalar kiradi?

9. Mahalliy sun'iy yoritishni alohida qo'llash mumkinmi?
10. Titrash inson organizmiga qanday ta'sir ko'rsatadi va qanday kasalliklarga olib keladi?
11. Nurlanish manbalari necha turga bo'linadi?
12. Ultrabinafsha va infraqizil nurlar manbalari, ushbu nurlarning inson organizmiga ta'siri.

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Quyida sanalgan omillardan zararli ishlab chiqarish omillarini taniang:

- a) elektr toki, yong'in;
- b) portlash xavfi bo'lgan asbob-uskuna;
- v) yomon mikroiklim, shovqinning balandligi, xira yoritilish;
- g) aylanuvchi va harakatlanuvchi mexanizmlar.

2. Quyida keltirilgan parametrlardan mikroiklim parameterlarini tanlang:

- a) yoritilganlik, shovqin balandligi, harorat;
- b) nisbiy namlik, havo harakat tezligi;
- v) nurlanish, havodagi zararli moddalar;
- g) harorat, nisbiy namlik, havo harakat tezligi;

3. Ishlab chiqarish binosida mikroiklimni qanday tadbirlar hisobiga yaxshilash mumkin?

- a) tovush yutgichlardan foydalanib, derazalardan tovush o'tmaydigan qilib;
- b) deraza va framugalar orqali;
- v) konditsionerlar va kaloriferlar ishlatib;
- g) yelvizaklar o'tadigan qilib.

4. Nisbiy namlik qanday o'lchov birliklarda o'lchanadi?

- a) mg/m^3 ;
- b) %;
- v) g/m^2 ;
- g) lk.

5. Havoda zaryadli moddalar (bug'lar, gazlar, aerezollar) to'plami qanday birliklarda o'lchanadi?

- a) lk;
- b) mg/m^3 ;

v) mg/sm^2 ;

g) kg.

6. Tevarak muhitning qanday parametrlari, mikroiklim parametrlari me'yorlari deb hisoblanadi?

a) havo va tevarak atrof sirti harorati, havoning namlik nisbati, havo harakati tezligi;

b) havo harorati, havoning mutlaq namligi, havoning harakat tezligi, tabiiy yorug'lik;

v) tevarak atrof sirti harorati, havo bosimi, havoning eng yuqori namligi, umumiy yorug'lik;

g) havo va tevarak atrof sirti harorati, havoning namlik nisbati, havo bosimi.

7. Sensibilizirlovchi moddalar qanday kasalliklarni chaqiradi :

a) allergiya;

b) jarohatlanishni;

v) genlardagi o'zgarishni;

g) mutatsiyani;

8. Zararli omillar quyidagi holatga olib keladi:

a) mikroiklimni buzilishiga;

b) kasallanishga;

v) jarohatlanishga;

g) ojizlikka.

9. Atmosfera bosimi qanday asbob yordamida o'lchanadi?

a) anemometr;

b) psixrometr;

v) gigrometr;

g) barometr;

10. Nisbiy namlik qanday asbob bilan o'lchanadi?

a) anemometr;

b) psixrometr;

v) gigrometr;

g) termometr.

11. Ish joyini yaxshilash bilan xodimlarning ish unumdorligi qanday o'zgaradi?

a) pasayadi;

b) ortadi;

- v) o'zgarmaydi;
- g) a va b javoblar to'g'ri.

12. Yomon ruhiy muhit jamoatda mehnat unumdorligiga qanday ta'sir qiladi?

- a) oshiradi;
- b) pasaytiradi;
- v) o'zgartirmaydi;
- g) a va b javoblar to'g'ri.

13. Sutkaning qaysi vaqtida (o'rtacha) insonning ishchanlik qobiliyati yuqori bo'ladi?

- a) 8dan 11 soatgacha va 12 dan 15 soatgacha;
- b) 9dan 12 soatgacha va 15 dan 17 soatgacha;
- v) 10dan 12 soatgacha va 16 dan 18 soatgacha;
- g) 8 dan 12 soatgacha va 14 dan 17 soatgacha;

14. Yuqori xavfli moddalar YQBK ko'rsatkichlari necha mg/m³ ga teng:

- a) 10–15;
- b) 1–10;
- v) 0,1–1;
- g) 0,1 dan kam.

15. Hayot faoliyati xavfsizligining asosiy vazifalari

- a) xavfsizlik darajasini oshirishdan iboratdir;
- v) texnik sistemalar va obyektlarni takomillashtirish;
- b) yuqori malakali mutaxassislar va kadrlarni tayyorlash;
- g) favqulodda holatlarni bartaraf etish.

16. Xavfsizlikni ta'minlovchi vositalar.

- a) jamoa (kollektiv) va shaxsiy himoya vositalari;
- v) shaxsiy vositalar;
- b) kollektiv vositalar;
- g) himoya vositalari.

17. Xavfsizlikni ta'minlovchi prinsiplar.

- a) yo'naltiruvchi, texnik, tashkiliy, boshqarish guruhli;
- v) texnik, boshqarish;
- b) yo'naltiruvchi;
- g) tashkiliy.

3-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALARDA ISHLAB CHIQRISH MUHITIDAGI OB-HAVO SHAROITI

Ishlab chiqarish sanitariyasi – bu ishchilarga ta'sir etuvchi zararli omillarni bartaraf etishga qaratilgan tashkiliy, gigiyenik va sanitar-texnik tadbirlar hamda vositalar tizimidir.

Ishlab chiqarish sanitariyasining asosiy vazifasi – esa zararli moddalarning belgilangan ruxsat etilgan miqdori (REM) asosida sog'lom va xavfsiz ish sharoitini yaratishdan iboratdir.

Ma'lumki, iqtisodiyot tarmoqlarining ayrim sohalarida ko'pgina ishlar ochiq havoda o'tkaziladi. Bunday holda ishchilarga meteorologik sharoitlar, ya'ni havoning harorati, namligi, bosim, qor, yomg'ir, quyosh radiatsiyasi va boshqa shu kabi omillar katta ta'sir etadi. Ushbu omillar ikki xil yo'l ya'ni, havo orqali yoki bevosita muloqatda bo'lish orqali ta'sir etishi mumkin.

Havo orqali ta'sir etuvchi zararli omillarga ish joyining mikroiklim holatini belgilovchi ko'rsatkichlar miqdori, chang, gaz, shovqin, infra va ultratovushlar, yoritilganlik darajasi, elektromagnit maydon, infraqizil va ultrabinafsha nurlanishlar va boshqalarni misol qilishimiz mumkin.

Ikkinchi yo'l, bevosita kontakt orqali ta'sir etuvchi omillarga esa har xil qattiq va suyuq zararli moddalar, titrash bilan ishlovchi asbob va moslamalar kiradi.

Yuqoridagi omillarni hisobga olgan holda, ularni inson sog'ligiga ta'sirini o'rganish va bu ta'sirni bartaraf etish tadbirlarini ishlab chiqarish muhim va zarurdir. Bu masala esa mehnat gigiyenasining asosiy vazifasi hisoblanadi.

Mehnat gigiyenasi – tibbiyot fanining bir qismi bo'lib, ish sharoitlarining inson sog'ligiga va ish qobiliyatiga ta'sirini o'rganadi, shuningdek, mehnat sharoitlarini sog'lomlashitirish hamda ishlab chiqarishni yuksaltirishga yo'naltirilgan sanitariya-gigiyena, oldini olish va davolash tadbirlarini ishlab chiqadi.

Ish joyi – ish bilan bog'liq holda bevosita yoki bilvosita ish buyuruvchining nazoratida ishchi faoliyat qiladigan yoki bo'ladigan joy.

Ish zonasi – ishchi vaqtinchalik yoki doimiy bo'ladigan, yer sathidan 2 metr balandlikdagi makon.

Ish qobiliyati – ishning qiyinligi va og‘irlik darajasiga bog‘liq bo‘lib, mehnat faoliyatining samaradorligini va inson organizmining funksional zo‘riqish darajasini aniqlaydi. Ish qobiliyati ma‘lum vaqt oralig‘ida ishchining funksional imkoniyatlari, ishning soniy va sifat miqdorlari bilan belgilanadi.

Mehnat sharoitlari – insonning sog‘ligi va ish qobiliyatiga ta‘sir etuvchi ishlab chiqarish muhiti va mehnat jarayoni omillarining birligidir. Mehnat sharoitlari gigiyenik tasniflanishga asosan quyidagi turlarga bo‘linadi: optimal; ruxsat etilgan; zararli; ekstremal (xavfli).

Optimal mehnat sharoitlarida maksimal ish unumdorlik va organizmning minimal zo‘riqishi yuzuga keladi. Har qanday mehnat sharoitlarida muhit va mehnatning zararli omillari darajasi (miqdori) gigiyenik me‘yorlardan ortiq bo‘lmasligi zarur.

Ruxsat etilgan mehnat sharoitlarida muhit va mehnat omillarining gigiyenik me‘yorlari ruxsat etilgan miqdordan (“PDK”-“REM”) ortiq bo‘lmasligi kerak.

Zararli mehnat sharoitlari ishlab chiqarishdagi zararli omillar miqdorini ruxsat etilgan gigiyenik me‘yorlardan biroz ortiqcha bo‘lishi bilan xarakterlanadi va bunday sharoit vaqt o‘tishi bilan sekin-asta inson sog‘ligini yomonlashuviga olib keladi yoki uning nasliga salbiy ta‘sir etadi.

Ekstremal mehnat sharoitlari – ish vaqtida zararli va xavfli omillar ta‘sirida og‘ir kasalliklarni keltirib chiqarishi yoki inson hayotiga real xavf tug‘dirishi bilan xarakterlanadi.

Ishlab chiqarishdagi zararli omillarni inson organizmiga ta‘sir chegarasi ish joyi maydoni va holati bilan baholanadi.

Mehnat sharoitlarini asosan to‘rt guruh omillarga ajratish mumkin.

Birinchi guruh omillar – atrof-muhitning sanitariya – gigiyena holati. Bunga havo harorati, atrof-muhitning tozaligi (toza, changlangan, boshqa zararli moddalar bilan ifloslangan va b.), yorug‘lik va shovqin darajasi va boshqalar kiradi.

Ikkinchi guruh omillarga – mehnat vositalari: ishlab chiqarishda foydalaniladigan mashina-mexanizmlar, asbob-uskunalar va moslamalar kiradi.

Uchinchi guruh omillarga – tashkiliy tadbirlar, ya'ni ish va dam olish rejimini to'g'ri tashkil etish, mehnat taqsimoti, mehnat intizomi kabilar kiradi.

To'rtinchi guruh – odamlarning o'zaro munosabatlari, ish-chining ish joyi va mehnat natijalariga bo'lgan munosabati bilan bog'liq ijtimoiy omillarni o'z ichiga oladi.

Kasb kasalligini oldini olish va shaxsiy gigiyena. Ishlab chiqarishdagi xavfli omillar (harakatlanuvchi mashina va mexanizmlar, harakat uzatish mexanizmlari, elektr toki va b.) jarohatlanish yoki shikastlanishga olib kelsa, zararli omillar (zararli gazlar, changli muhit, shovqin, titrash, nurlanishlar, nome'yoriy yoritilganlik va b.) esa kasb kasalliklarini keltirib chiqaradi.

Mehnat jarayonida kishi organizmiga salbiy ta'sir etadigan ishlab chiqarishning nomaqbul omillari natijasida yuzaga keladigan inson sog'ligidagi o'zgarishlar kasb kasalligi deb ataladi.

Kasb kasalliklarini oldini olish tadbirlarini quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. Zararli omillarni hosil bo'lish manbasida kamaytirish yoki bartaraf etish.
2. Zararli omillarni tarqalish yo'lida kamaytirish.
3. Shaxsiy himoya vositalaridan (shovqindan himoyalovchi quloqchinlar, gazniqoblar, payvandchi kaskasi va b.)
4. Profilaktik tadbirlar (bepul parhez ovqatlar bilan ta'minlash, qisqartirilgan ish vaqtini jori etish va b.).

Shaxsiy gigiyena tushunchasi keng ma'noni anglatib, unga baddanni toza tutish, ish vaqtida va ovqatlanishda sanitar-gigiyenik talablarga rioya etish, yashash joyini va ish joyini toza tutish kabilar kiradi.

Ishchilarning doimo sog'lom yurishlari va mehnat qobiliyatlarini yo'qotmasliklarida shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilish katta rol o'ynaydi. Tana va qo'lni toza bo'lishi, ovqatlanishdan oldin qo'lni doimo sovunlab yuvish, o'zini va kiyimlarini ozoda tutish, vaqtida ovqatlanish va ish bilan dam olishni to'g'ri tashkil qilish – shaxsiy gigiyenaning asosiy talablari hisoblanadi.

Ishlab chiqarishda havo muhitini sog'lomlashtirish. Zararli changlar, gazlar, ishlab chiqarish chiqindilari va zaharli moddalar.

Zararli changlar va ulardan himoyalanih.² Ishlab chiqarishdagi ko'pgina jarayonlar turli xil tarkibdagi chang va gazlarni ajralib chiqishi bilan amalga oshadi. Shu sababli, sof toza havo deyarli uchramaydi va havo tarkibida hamisha ma'lum miqdorda ($1m^3$ toza havo tarkibida 0,25 mg.dan 0,5 mg. gacha) changlar bo'ladi. Changlar ko'rinishi va tarkibiga bog'liq holda quyidagi guruhlarga bo'linadi: organik, noorganik (mineral) va metall changlari.

Yirik changlar nafas olganda burun bo'shlig'ida qolib, o'pkaga kirmaydi. Mayda changlar esa (asosan, o'lchami 10 mk. dan kichik bo'lgan changlar) nafas orqali burun bo'shlig'idan o'tib, o'pkaga o'rnashadi va vaqt o'tishi bilan turli xil kasalliklarni keltirib chiqaradi. Ayniqsa, diametri 0,3 mikrometrdan kichik changlar qonga tushishi ham mumkin. Changlar o'z zarrachalari yuzasida turli xil zararli moddalar (myshyak, berilliy, kadmiy, nikel, qo'rg'oshin, xrom, mis, asbest, vanadiy va b.) bilan bog'lanib insonni kuchli zaharlanishiga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari qora metallurgiya, qurilish materiallarini ishlab chiqarish sanoati, neftni qayta ishlash sanoati, energetika sanoati va qishloq xo'jaligidagi ishlab chiqarish jarayonlarida ajralib chiqadigan turli xil organik va noorganik changlar ham inson hayoti uchun xavfli hisoblanadi.

Zararli gazlar va ulardan himoyalanih yo'llari. Havo muhiti va tarkibi changlardan tashqari ishlab chiqarish jarayonlarini amalga oshirish davrida yuzaga keladigan turli xil zaharli gazlar va kimyoviy moddalar bilan ham ifloslanadi. Bu atmosfera havosini buzilishi bilan bir vaqtda turli xil kasalliklarni kelib chiqishga ham sabab bo'ladi.

Ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelayotgan zaharli va zararli moddalar masalan, oqindi suvlar, axlatlar, ishlangan gazlar, radiaktiv moddalar, biotsidlar va boshqalar ekotizimga kelib tushgach izsiz yo'qolib ketmaydi. Ularning kichik konsentratsiyali miqdori ham uzoq vaqt ta'sir etishi, insonlarni, o'simliklarni va hayvonlarni zaharlashi mumkin. Ayrim zaharli moddalar ozuqani tayyorlash va

² Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. 2011/p-349.

iste'mol qilish jarayonida ham ta'sir etishi mumkin. Masalan, zaharli moddalar o'simlikdan chorva mollariga, chorva mahsulotlari (sut, go'sht) orqali insonga ta'sir etib, turli xil kasalliklarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari zararli va zaharli moddalar yer yuzi iqlimini, shuningdek, atmosferani, troposferani (atmosferaning pastki qatlami), stratosferani (yer yuzidan 10–80 km uzoqlikdagi qatlami) va kriosferani (yer yuzining muzliklar va qorliklar bilan qoplangan yuzasi) ham o'zgarishiga olib kelishi mumkin.

Iqlimga ta'sir etuvchi muhim omil – yerning issiqlik balansidir. Albatta, bu quyosh nurlari ta'sirida yuzaga keladi. Hozirgi vaqtda «Yer – atmosfera» tizimi issiqlik tengligi holatida bo'lib, yerga tushadigan 100% qisqa to'liqlik quyosh nurlarining o'rtacha 18% atmosferada yutiladi (3% – bulutlar va 16% havo orqali), 30% kosmosga qaytariladi (20% bulutlar va 6% havo hamda 4% yer yuzasi orqali). Qolgan 51% qisqa to'liqlik quyosh nurlari yer yuzasida yutiladi. Shundan 21% qayta nurlanib uzun to'liqlik nurlar ko'rinishida qaytadi, 30% esa sezilarli (7%) va yashirin (23%) issiqlik ko'rinishida atmosferaga uzatiladi. Ushbu keltirilgan nurlar balansi yerning «Issiqlik xo'jaligi» asosini tashkil etadi. Qabul qilingan nurlarning qaytgan nurlarga nisbati «albedo» deb ataladi. Maksimal qaytarish xususiyatiga ega bo'lgan absolyut oq jismning albedosi birga teng. Yerning albedosi 0,30 ni tashkil etadi. Lekin, insoniyat tomonidan yerdan noto'g'ri foydalanish, o'rmonlarni kesilishi, cho'l yerlarni haydaliishi, sun'iy suv havzalarini barpo etilishi, atrof-muhitga minglab tonna chiqindilarni chiqarilishi, ishlab chiqarish jarayonlari natijasida tonnalab zaharli gazlar va moddalarning atmosferaga chiqarilishi issiqlik balansini o'zgarishiga olib kelmoqda.

Ishlab chiqarish binolari va ish joylarining mikroiklimi. Ishlab chiqarish binolari va ish joylarining mikroiklimi ishchining sog'ligiga va ish unumdorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Ishlab chiqarish xonalarining mikroiklimi xonaning harorati ($^{\circ}\text{C}$), nisbiy namligi ($N, \%$) havoning harakatlanish tezligi ($V, \text{m/c}$), issiqlik nurlanishi intensivligi ($J, \text{n/m}^2$) bilan xarakterlanadi. Xona havosi bosimini rostlash imkoniyati yo'qligi sababli ayrim manbalarda bosim mikroiklim ko'rsatkichlari qatoriga kiritilmaydi.

Ishlab chiqarish binolari va ish joylarining mikroiklim holatini aniqlashda bir qancha asboblardan foydalaniladi. Masalan, havoning harorati – termometrlar, termograflar, havoning harakatlanish tezligi katatermometrlar va anemometrlar, havoning nisbiy namligi – psixrometrlar, issiqlik nurlanishlari – aktinometrlar va havoning bosimi – barometrlar bilan o‘lchanadi.

Mashg‘ulot maqsadi: Hayot faoliyati davrida inson organizmida tashqi muhit bilan moslashuvi fiziologik mexanizmi mavjud bo‘lib, u markaziy nerv sistemasining nazorati ostida bo‘ladi. Bu fiziologik mexanizmning asosiy vazifasi organizmda modda almashinuvi natijasida ajralib chiqayotgan issiqlikning ortiqchasini tashqi muhitga chiqarib, issiqlik balansini saqlab turishdir. Mavzu asosida mehnat faoliyatida tashqi muhitning ta’sirlari, mehnat gigienasi, ishlab chiqarish mikroiklimi va gigienik me’yorlar o‘rganiladi. Ishlab chiqarish jarayonlari ko‘pchiligi issiqlik ajralib chiqishi bilan boradi. Inson doim atrof-muhit bilan issiqlik almashinuvi jarayonida bo‘ladi.

Organizmning tashqi muhitga issiqlik chiqarishi uch yo‘l bilan o‘tishi mumkin:

1. Odam tanasining umumiy yuzasida infraqizil nurlanish orqali (radiatsiya orqali havo almashinuvi).

2. Tanani o‘rab turgan havo muhitini isitish (konveksiya).

3. Terining terlab bug‘lanishi va nafas olish yo‘llari orqali suyuqliklarning bug‘lanishi natijasida.

Har qaysi usul bo‘yicha organizm tomonidan beriladigan issiqlik miqdori ish joyidagi mikroiklim parametrlariga bog‘liq.

Radiatsiya va konveksiya orqali issiqlikni yo‘qotish, faqat tashqi muhit harorati tana haroratidan kam bo‘lgan hollarda bo‘lishi mumkin. Shuni aytib o‘tish kerakki, tashqi muhit harorati qancha past bo‘lsa, issiqlik yo‘qotish shuncha kuchli bo‘ladi.

Tashqi muhit harorati tana haroratidan yuqori yoki teng bo‘lsa, u holda issiqlik ajratish terlab bug‘lanish hisobiga bo‘ladi.

1 gramm terni bug‘latish hisobiga 2,5 kJ (0,6 kkal) issiqlik yo‘qotilishi mumkin.

Organizmdan chiqadigan terning miqdori tashqi muhit haroratiga va bajariladigan ish kategoriyasiga bog‘liq. Harakatsiz organizmda, tashqi muhit harorati 15 °C ni tashkil qilsa, terlash juda kam miqdorni (soatiga 30 ml) tashkil qiladi. Yuqori haroratlarda esa (30

°C va undan yuqori), ayniqsa, og‘ir ishlarni bajarganda organizmning terlashi juda ortib ketadi. Masalan, issiq sexlarda, og‘ir ishlarni bajarish natijasida terlashni miqdori soatiga 1–1,5 litrga etadi va bu miqdor terni bug‘lanishi uchun 2500–3800 kJ (600–900 kkal) issiqlik sarflanadi. Terlash yo‘li bilan issiqlik sarflash faqatgina tana yuzasida ter bug‘langandagina amalga oshadi. Terni bug‘lanishi esa havoning harakatiga va nisbiy namligiga, kiygan kiyimining materialiga bog‘liq. Issiqlik yo‘qotish faqat terlash yo‘li bilan amalga oshirilayotgan sharoitida havoning nisbiy namligi 75–80 foizdan ortiq bo‘lsa, terning bug‘lanishi qiyinlashadi va organizm tashqi muhitga moslashuvi buzilishi natijasida issiqlash yuz berishi mumkin. Issiqlashning birinchi belgisi tana haroratining ko‘tarilishidir. Tashqi muhitga moslashishning bu xildagi buzilishi va tana haroratining keskin ko‘tarilishi issiqlik gepatermiyasi deb ataladi. Issiqlashning ikkinchi belgisi terlash natijasida inson organizmining ko‘p miqdorda tuz yo‘qotishi natijasida kelib chiqadi. Bu holat teri hujayralarida tuzning kamayishi orqasida, terining suvni ushlab qolish qobiliyati susayganligidan kelib chiqadi. Ichilayotgan suv tinmay ter bo‘lib chiqib ketganligi sababli, organizm kuchli chanqoqlik sezadi, ichilgan suvning tezda chiqib ketishi chanqoqlikni yana kuchaytiradi va bu suv bilan zaharlanish holatini vujudga keltirishi mumkin. Bunda organizmning paylarida qaltirash paydo bo‘ladi, kuchli terlash va qonning quyuqlanishi kuzatiladi. Bu holat qaltirash kasalligi deb yuritiladi. Inson organizmiga faqatgina yuqori harorat ta’sir ko‘rsatib qolmasdan, balki uzoq vaqt past harorat ta’sirida bo‘lish ham asosiy fiziologik jarayonlarning buzilishiga, ish qobiliyatining susayishiga va organizmning kasallanishiga olib keladi. Tashqi nerv sistemalarining sovuq qotishi natijasida suyak sistemalarida radikulit, oyoq, qo‘l va bel bo‘g‘inlarida hamda paylarda revmatizm kasalligi, shuningdek, plevrit, bronxit va boshqa shamollash bilan bog‘liq bo‘lgan yuqumli kasalliklar kelib chiqish mumkin.

Bundan tashqari ish joylaridagi havo harakatini oshirish harorat yuqori bo‘lgan vaqtda ijobiy natija beradi, harorat past bo‘lgan vaqtda esa salbiy natija beradi.

Ishlab chiqarish binolari va ish joylarining mikroiklimi ishchining sog‘lig‘iga va ish unumdorligiga ta’sir etuvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ishlab chiqarish xonalarining mikroiklimi

xona havosining harorati, nisbiy namligi, havo, bosimi, havoning harakatlanish tezligi hamda issiq ish jihozlari yoki materiallari ta'siridagi issiqlik nurlanishining intensivligi orqali xarakterlanadi. Ishlab chiqarish muhiti sharoitida ushbu ko'rsatkichlarning miqdori keng oraliqda o'zgarib turishi mumkin. Ularning miqdorlari yilning sovuq yoki issiq davriga, texnologik jarayon turiga, ishning kategoriyasiga bog'liq bo'ladi.

Ilmiy tadqiqotlar natijasida mikroiklim holatini xarakterlovchi ushbu ko'rsatkichlarning optimal miqdorlari o'rnatilgan bo'lib, bunda ishlab chiqarish xonalarining mikroiklim holatini me'yoriy miqdorlari GOST 12.1.005-76 «Ish joyining havosi. Umumiy sanitari-gigiyenik talablar» bo'yicha o'rnatilishi talab etiladi. Ular mehnatga qobiliyatlikning yuksak saviyasi uchun shart-sharoit yaratadi va issiq-qulay sezuvchanlikni ta'minlaydi.

Mehnat sharoitlari – ish jarayonida inson salomatligi va ishga layoqatlilikiga ta'sir ko'rsatuvchi ishlab chiqarish muhiti omillari yig'indisidir. Mehnat sharoitlari shikastlanishlar va kasb kasalliklari yuzaga kelishi uchun har qanday shart-sharoitni istisno etish kerak.

Ishlab chiqarish korxonalaridagi meteorologik sharoitlar quyidagicha belgilangan. Normal atrof-muhit harorati 15–25°C hisoblanadi. Ortiqcha namlik (85% dan yuqori) terning bug'lanishini pasayishi hisobiga, termoregulyasiyani qiyinlashtiradi, namlik darajasining pastligi (20% dan kam) nafas olish yo'llari shilliq qavatlari qurib ketishiga olib keladi. Namlikning o'rtacha me'yor miqdori 40–60 % ni tashkil etadi. Havo harakatining tezligi organizm issiqlik almashinishiga yordam beradi, lekin past haroratlarda nomaqbul hisoblanadi. Yilning issiq fasllarda havoning siljish tezligi 0,5–1,0 m/s, sovuq fasllarda esa 0,2–0,5 m/s gacha belgilangan. Yuqorida qayd qilingan jismoniy ishlar uchun atmosfera bosimi 734–1267 gPa yoki 550–950 mm simob ustuni bosimida bo'lishini ta'minlanadi.

Ishlab chiqarish mikroiklimining gigiyenik me'yorlari. Sanoat korxonalari xonalarining xarakteri, yil fasllari va ish kategoriyasiga qarab, ulardagi harorat, nisbiy namlik va havo harakatining ish joylari ruxsat etilgan me'yorlari belgilangan.

Ish kategoriyalari quyidagicha belgilanadi;

Yengil jismoniy ishlar (I kategoriya) – Ia – jismoniy kuch talab qilmaydigan o'tirgan holdagi ishlar, energiya sarfi 120 kkal/s;

Ib – o‘tirib, tik turib yoki yurish bilan bog‘liq holda bajariladigan, biroq muntazam jismoniy, zo‘riqish yoki yuklarni ko‘tarishni talab qilmaydigan ishlar, energiya sarfi 121–150 kkal/s;

O‘rtacha og‘irlikdagi jismoniy ishlar (II kategoriya) – Ila 151–200 kkal/soat energiya sarflanadigan faoliyat kiradi. Bunda doimiy yurish va og‘ir bo‘lmagan (1 kg gacha) yuklarni o‘tirib yoki yurib tashish bilan bog‘liq bo‘lgan ishlar kiradi; I Ib 201–250 kkal/soat energiya sarflanadigan faoliyat kiradi. Bunda doimiy yurish va og‘irligi 10 kg gacha yuklarni tashish bilan bog‘liq bo‘lgan ishlar kiradi;

Og‘ir jismoniy ishlar (III kategoriya) – muntazam jismoniy zo‘riqish, xususan og‘ir yuklarni (10 kg dan yuqori) muntazam bir joydan ikkinchi joyga ko‘chirish va ko‘tarish bilan bog‘liq ishlar kiradi. Bunda energiya sarfi soatiga 250 kkal dan yuqori bo‘ladi.

Sanitar normalar asosida harorat, nisbiy namlik va havo harakatining tezligi risoladagi va yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan miqdorlar ko‘rinishida me‘yorlanadi. Risoladagi miqdorlar deganda odamda uzoq muddat va muntazam ta‘sir qilganda tashqi muhitga moslashuv reaksiyalarini kuchaytirmasdan organizmning me‘yoriy faoliyatini va issiqlik holatini saqlashini ta‘minlaydigan mikroiklim ko‘rsatkichlarining yig‘indisi tushinilib, ular issiqlik sezish mo‘tadilligini vujudga keltiradi va ish qobiliyatini yuksaltirish uchun shartsharoit hisoblanadi.

Yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan mikroiklim sharoitlari-organizmning faoliyatini va issiqlik holatdagi o‘zgarishlarini, fiziologik moslanish imkoniyatlaridan chetga chiqmaydigan tashqi muhitga moslashish reaksiyalarining kuchayishini bartaraf etadigan va tez normaga soladigan mikroiklim ko‘rsatkichlarining yig‘indisidir. Bunda sog‘liq uchun xatarli holatlar vujudga kelmaydi, biroq nomotadil issiqlik sezgilari, termoregulyatsiya mexanizmlarini zo‘riqishi, kayfiyatning yomonlashuvi va ish qobiliyatining pasayishi kuzatilishi mumkin. Bu sharoitlar texnologik talablar, texnik va iqtisodiy sabablarga ko‘ra risoladagi ko‘rsatkichlar ta‘minlanmasligi sharoitlarida talab etiladi.

Nomaqbul sharoitlarda ishchilarni himoyalash, hamda mikroiklim holatini me‘yorlashtirish bo‘yicha tegishli tadbirlar amalga

oshiriladi va bu borada isitish va shamollatish qurilmalaridan keng foydalaniladi, sanitar holati moslashtirilgan xonalar va ish vaqtlari chegaralanadi.

Mikroiqlim ta'siridan muhofaza qilish tadbirlaridan quyidagilar o'tkaziladi:

- shaxsiy va kollektiv himoya vositalaridan foydalanish (havoni konditsionerlash tizimi, havo dushlari bilan ta'minlash);
- ichimlik suvi bilan ta'minlash;
- mikroiqlimning bir parametrini boshqa parametrini yaxshilash bilan ta'sirini yaxshilash;
- ishchilarni dam olishi va isinishi uchun xonalar bo'lishi.
- zararli omil bilan ta'sirni chegaralash (ish davomida tanaffus, ish vaqtini qisqartirish, dam olish ta'tillarini uzaytirish, ish stajini kamaytirish).

Zararli moddalar uchun limitlar

Inson salomatligi uchun zararli moddalarni saqlash uchun amaliy bilim bilan birga, shuni bilishingiz kerakki, ishchilar nafas olishini hisobga olgan holda, havo tozalik darajasiga ko'ra zararli moddalarni saqlash uchun ma'lum limitlar (cheklovlar) qo'yilgan.

Bu limitlar ish joyida zararli moddalarning organizmga ta'sir darajasi limiti sifatida ma'lumdir. Agar zararli moddalar astma yoki rak kasalliklarining sababchisi sifatida ma'lum bo'lsa, zararli moddalarning ta'sir darajasini zudlik bilan kamaytirish choralarini qo'llashingiz kerak.

O'quv va tavorlov mashg'ulotlari

Ishchilarga quyidagi ma'lumotlarni yetkazishingiz kerak:

- Zararli ta'sirlari;
- Ularning qanday xususiyatga egaligi;
- O'zlarining va boshqalarning salomatligini saqlash uchun nima qilishlari kerakligi, ya'ni xatarlarni qanday nazorat qilishlari kerakligi haqida;
- Qanday chora-tadbirlarni ko'rish kerakligi, shu bilan birga shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish to'g'risida;

- Ish jarayoni salbiy holga keta boshlaganida qanday qilib tekshirish usullarini olib borish kerakligi va bu to'g'risida hisobot berilishi kerakligi haqida;

- Ish jarayonining monitoringini kuzatib borishni va shaxsiy salomatligini nazorat qilib borishi kerakligi haqida;

- Tibbiy yordam jarayonlari haqida.

Qayd etish va tahlil qilish

Oddiy holatlardan tashqari, qayd etib borishingiz kerak bo'lgan hodisalar ro'y beradi. Xususan, aniqlangan ayrim nuqsonlar, salomatlikka zarar yetkazishi mumkin bo'lgan jarayonlarni. Shu bilan birga bu muammolarning yechimi va kim (yoki nima) tomonidan bu yechim amalga oshirilishi to'g'risida yozib borishingiz kerak bo'ladi. Quyidagilarni yozib boring:

- Qayerda zarar yetkazishi mumkin bo'lgan jarayonlar bo'lmoqda;

- Qanday chora-tadbirlarni qo'llash kerak;

- Qanday nazorat qilmoqchisiz.

Hech narsani ko'zdan qochirmang. Asbob-uskunalar, materiallar yoki boshqa narsalarning o'zgartirilishi chora-tadbirlaringiz, rejalaringizni boshqatdan ko'rib chiqishingizga sabab bo'ladi. Nima bo'lganda ham kamida har yili xavfsizlik choralarini ko'rib chiqishingiz zarur hisoblanadi.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar; mehnat sharoiti, ekologik muvozanat, tashqi muhitga moslashish, organizm termoregulyatsiyasi, issiqlik gepatermiyasi, qaltirash kasalligi, nisbiy namlik, havo harakati tezligi, risoladagi me'yor, yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan me'yor.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda "Aylana stol" pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimni tekshirish uchun savollar:

1. Inson organizmining tashqi muhitga moslashishi va ob-havo sharoiti me'yorlari.
2. Kasb kasalligini oldini olish va shaxsiy gigiyena.
3. Ish kategoriyalari, ishlarning og'irlik bo'yicha toifasi.
4. Ishlab chiqarish xonalarining mikroiklim holatini qaysi me'yoriy hujjatda ko'rsatilgan.
5. Ishlab chiqarish muhitining parametrlari, ularning me'yorlanishi.
6. Mikroiklim holatini aniqlashda foydalaniladigan asboblari.
7. Ititish sistemalarining turlari va ularga qo'yilgan asosiy talablar.
8. Ishlarni xavflilik-zararlilik darajasi bo'yicha tasniflanishi.
9. Ishlab chiqarish sanitariyasi vazifalari.

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Ish joyi mikroiklimi parametrlari uchun me'yorni belgilashda quyidagilar hisobga olinishi kerak:

a) bajarilayotgan ishning og'irligi, oshkora issiqlik manbaining mavjudligi, yil mavsumi;

b) oshkora issiqlik manbaining mavjudligi, havo bosimi, yil mavsumi;

v) bajarilayotgan ish og'irligi, oshkora issiqlik manbaining maydoni yuzasi, sutka vaqti;

g) tana harorati, havo bosimi, yil mavsumi;

2. O'tirib, tik turib yoki yurib bajariladi, biroq muntazam jismoniy zo'riqish yoki yuk ko'tarishni talab qilmaydi, kkal/s:

a) 80;

b) 100;

v) 130;

g) 150;

3. Doimiy yurish va og'ir bo'lmagan (10 kg gacha) yuklarni tashish bilan bog'liq bo'lgan ishlar kiradi, kkal/s

a) 135;

b) 150;

v) 225;

g) 250;

4. Muntazam jismoniy zo'riqish, xususan og'ir yuklarni muttasil bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish va ko'tarib yurish bilan bog'liq ishlar kiradi.

a) 135 dan yuqori;

b) 150 dan yuqori;

v) 225 dan yuqori;

g) 250 dan yuqori;

5. 253 kkal/s energiya sarflovchi ishning qaysi toifasiga kiradi:

a) yengil;

b) me'yoriy;

v) o'rtacha;

g) og'ir.

6. Yengil ish toifasini bajarishda necha kg yukni ko'tarishi mumkin:

- a) 0,5 kg;
- b) 1 kg;
- v) 1,5 kg;
- g) 2,75 kg;

7. Ishchi zona – bu:

- a) zona ishlab chiqarish qurilmalari joylashgan joy;
- b) zonada 2 m ga 2 m o'lchamda atrofida qurilmalarni joylashtirilgan joy;
- v) zona hajmi 2 m ga 2 m da xavfli agregatlarni ishlab chiqarish qurilmalarga yaqin joylashtirilganligi;
- g) ish zonasi balandligi 2 m poldan va ish joyidan yaqin joylashtirilganligi;

8. Agar havo harorati optimal darajadan yuqori va havo namligi optimal darajadan past bo'lgan taqdirda inson qanday mikroiklimni his qiladi?

- a) jazirama va quruqlikni;
- b) havoning namligini;
- v) juda namlikni;
- g) juda quruqlikni;

9. Havo harorati darajasining va uning namlik nisbatining shunday kombinatsiyasi issiqlik urish holatini yuzaga keltiradi, ya'ni:

- a) harorat optimal (maqbul) dan yuqori, namlik esa optimal (maqbul) ;
- b) harorat optimal (maqbul) dan yuqori, namlik esa optimal (maqbul) dan past;
- v) harorat optimal (maqbul) dan yuqori, namlik ham optimal (maqbul) dan yuqori;
- g) harorat optimal (maqbul), namlik esa optimal (maqbul) dan past;

10. Insonga ta'sir etuvchi havo namligigini optimalligi necha %:

- a) 70–80;
- b) 30–40;
- v) 60–70;
- g) 40–60;

4-MASHG'ULOT

MAVZU: SHAMOLLATISH QURILMALARI VA FARMATSEVTIK KORXONALARDA ULARGA QO'YILADIGAN ASOSIY TALABLAR

Ishlab chiqarish binolari va ish joylarini shamollatish. Ishlab chiqarish xonalarini shamollatish deb xonadagi iflos havoni haydab, o'rniga toza havo uzatuvchi tashkillashtirilgan va rostlanuvchi havo almashish tushuniladi. Shamollatish qurilmalari havo almashish usuliga ko'ra tabiiy va sun'iy (mexanik) turlarga bo'linadi.

Tabiiy havo almashinish xona tashqarisi va ichidagi havo bosimi orasidagi farq asosida amalga oshiriladi. Tabiiy shamollatish qurilmalarida havo almashish samaradorligini oshirish maqsadida deflektor (deflegmator)lardan foydalaniladi.

Ishlab chiqarish xonalariga havo shamollatish kanallari orqali mexanik vositalar asosida uzatilsa yoki chiqarilsa, bunday havo almashish tizimi mexanik yoki *sun'iy* deb ataladi.

Mexanik havo almashish tizimi umumiy, mahalliy, aralash, avariya oid va havoni konditsionirlash kabi turlarga bo'linadi.

Umumiy mexanik havo almashish tizimlari yordamida xonadagi ortiqcha issiqlik, namlik va zararli moddalar ish zonasining butun maydoni bo'ylab toza havo bilan almashtiriladi.

Mahalliy havo almashish tizimi esa issiqlik, namlik yoki zararli moddalar ajralib chiqadigan manbaga o'rnatiladi.

Aralash havo almashish tizimlarida umumiy va mahalliy shamollatish qurilmalari birgalikda qo'llaniladi.

Avariya oid shamollatish qurilmalari ishlab chiqarish xonalarida qo'qqisdan ko'p miqdorda zararli yoki zaharli moddalar ajralib chiqish ehtimoli mavjud bo'lgan holatlarda o'rnatiladi.

Havoni konditsionirlash deganda xonaning mikroiklim ko'rsatkichlarini oldindan belgilangan miqdorlar darajasida avtomatik tarzda rostlash va saqlash tushuniladi.

Shamollatish qurilmalari xonaga toza havoni uzatish yoki havoni xonadan haydab chiqarish usuliga ko'ra 3 turga bo'linadi: so'ruvchi, haydovchi va so'ruvchi-haydovchi.

Havo almashish tizimi samaradorligini baholashda *havo almashish karraligi* (K) tushunchasidan foydalaniladi. Havo almashish

karraligi deb, ma'lum vaqt davomida xonaga kiruvchi toza havo miqdorini ($L, m^3/s$) xona hajmiga (V, m^3) nisbatiga aytiladi.

$$K = \frac{L}{V}, \quad (1)$$

Havo almashish karraligi $K \leq 3$ bo'lganda tabiiy havo almashish yetarli hisoblanadi, agar $K \geq 3$ bo'lsa sun'iy (mexanik) havo almashish tizimlarini o'rnatish tavsiya etiladi.

Ishlab chiqarish xonalarini tabiiy shamollatish

Tabiiy havo almashinish xona ichi havosi bilan tashqi muhit havosining bosimlari hamda zichliklari orasidagi farq asosida amalga oshiriladi.

Tabiiy havo almashinish qurilmalari ishlash xarakteriga ko'ra tashkillashtirilgan va tashkillashtirilmagan turlarga bo'linadi. Agar shamollatish qurilmalarida havo oqimi yo'nalishini va miqdorini rostlovchi moslamalar o'rnatilgan bo'lsa, bunday shamollatish tizimi tashkillashtirilgan deb ataladi.

Havoning tortish kuchini oshirish maqsadida tabiiy havo almashinish qurilmalarida deflektorlardan foydalaniladi. Ular shamollatish kanallarining yuqori qismiga o'rnatiladi. Havo oqimi deflektor orqali o'tishi natijasida havo kanallarida siyraklanish hosil bo'ladi va buning ta'sirida kanalda havoning tezligi oshadi.

Deflektorning diametri quyidagicha aniqlanadi

$$D = 0.0188 \cdot \sqrt{W_d/V_d}, \quad (2)$$

bu yerda W_d – deflektorning ish unumdorligi, m^3/s ; V_d – havoning deflektordagi tezligi, m/s . Hisob ishlarida $V_d = (0,2 \dots 0.4) V_x$ deb qabul qilish mumkin, bu yerda V_x – havoning tezligi, m/s .

Shamollatish qurilmasining ish unumdorligi olingan natijalar asosida quyidagicha topiladi:

$$W_t = 3600 V_x \cdot S_{x,t}, \quad (3)$$

bu yerda V_x – havoning tezligi, anemometr ko'rsatishi asosida, m/s ; $S_{x,t}$ – havo o'tish tuynuklarining umumiy yuzasi, m^2 .

Sinov vaqti barqaror texnologik rejim davrida $1,5 \div 2,0$ soat bo'lishi lozim.

Sanitar me'yorlar va qoidalarda xona ichining toza tashqi havosi bo'yicha minimal sarfi quyidagicha belgilangan: yashash, turar joy xonalari uchun – $3 \text{ m}^3/\text{soat}$ 1 m^2 yuza uchun, tabiiy shamollatishda; jamoat va ma'muriy – xo'jalik xonalari uchun – tabiiy shamollatish bo'lmagan holat uchun 1 kishi hisobiga – $60\text{--}20 \text{ m}^3/\text{soat}$, ishlab chiqarish xonalari uchun tabiiy shamollatish bo'lgan holatlar uchun $30\text{--}20 \text{ m}^3/\text{soat}$ 1 kishi hisobiga, tabiiy shamollatish bo'lmagan hollarda $60\text{--}120 \text{ m}^3/\text{soat}$.

Sun'iy havo almashinish tizimlari. Sun'iy, ya'ni mexanik shamollatish tizimlarida havo almashinishi ventilyatorlar yoki ejektorlar yordamida amalga oshiriladi. Sun'iy havo almashinish qurilmalarining afzalliklari shundaki, ular yordamida xonaning istalgan joyidan iflos havoni haydab chiqarish yoki xonaga toza havo yuborish hamda bu qurilmalarga havoni isitish, namlash va tozalash moslamalarini o'rnatish mumkin. Bunday shamollatish qurilmalari ventilyatordan, havoni yuborish yoki haydab chiqarish qurilmasidan, havo kanallaridan va filtrdan tashkil topgan bo'ladi. Ventilyatorlar sifatida markazdan qochma va o'qli ventilyatorlardan foydalaniladi.

Shamollatkichlar hosil qiladigan bosimiga ko'ra 3 turga bo'linadi: past bosimli (1 kPa gacha); o'rta bosimli (3 kPa gacha); yuqori bosimli (12 kPa gacha).

Shamollatkichlarni turi va o'lchami uzatiladigan havoning miqdori, bosimi va muhit sharoitiga bog'liq holda tanlanadi. Markazdan qochma shamollatgichlarning foydali ish koeffitsienti (f.i.k.) – $0,5\text{--}0,6$, o'qli shamollatgichlarniki – $0,5\text{--}0,7$, ejektorlarniki esa – $0,25$ gacha.

Ventilyatorlarning markasida ko'rsatilgan raqam, ventilyator ish g'ildiragining diametrini bildiradi, masalan, №5 ventilyatoridagi 5 soni ventilyator ish g'ildiragi diametrini $D_{1g} = 500 \text{ mm}$ ekanligini ko'rsatadi.

O'qli ventilyatorlar past bosimli havo almashinish talab etiladigan ishlab chiqarish xonalarida o'rnatiladi. Ular $250\text{--}300 \text{ N/m}^2$ atrofida bosim hosil qiladi.

Havoni sovutish moslamalari esa 2 xil: sirt bo'yicha sovutish va kontaktli sovutish qurilmalariga bo'linadi. Sirt bo'yicha sovutish qurilmalari kalorifer shaklida bo'lib, sovutuvchi sifatida sovuq suv, ammiak yoki freondan foydalaniladi. Kontaktli sovutish quril-

malarida havo, suv kamerasida yuzaga keluvchi yomg'irli muhit orqali o'tib soviydi.

Havoni tozalashda esa turli xil material, yog', elektrik va ultratovush filtrlardan foydalaniladi

Havoni konditsionerlash. Shamollatish qurilmalari xona mikroiklim sharoitini sanitar talablar asosida doimiy ravishda me'yorlashtirish, ishchilarga qulay sharoit yaratish imkonini bermaydi. Shu sababli, bu maqsadda konditsionerlardan foydalaniladi. Kondensionerlar havoning haroratini, namligini, harakatlanishini va tozaligini avtomatik ravishda rostlash, hamda havoni ozonlash va ionlash imkonini beradi. Konditsionerlar markaziy, ya'ni bir necha xonaga xizmat qiluvchi, yoki mahalliy – bitta xonaga xizmat qiluvchi bo'lishi mumkin.

Mashe'ulot maqsadi: Shamollatish qurilmalari ortiqcha issiqlik, namlik, chang, gazlar va bug'larni xaydab chiqarishga xizmat qiladi, hamda xona mikroiklim holatini davlat standartlari talablari asosida me'yorlashtirish, havo almashinish usullari haqida ma'lumot berish. Ishlab chiqarishda shamollatish – bu davlat standarti talabiga mos holda, xonalardan ortiqcha issiqlikni, namlikni, changlarni, zararli gazlar va bug'larni chiqarish va mikroiklimni yaratish uchun zarur qurilmalar sistemasidir. Havoni harakatlantirish usuliga ko'ra tabiiy yoki sun'iy (mexanik) va aralash ventilyatsiya bo'lishi mumkin.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish binolarida ajralib chiqayotgan har xil zararli moddalarni shamol yo'nalishtirish vositasi bilan birgalikda chiqarib yuborishning imkoniyati bo'lmasa yoki ajralib chiqayotgan moddalar texnologik jarayonning hamma uchastkalaridan ajralib chiqayotgan bo'lsa, unda yakka tartibdagi shamollatish vositalarini qo'llash imkoniyati yo'qoladi. Ana shunday holda umumiy shamollatish usulidan foydalaniladi. Umumiy shamollatish vositasini zararli moddalar yoki issiqlik eng ko'p ajralib chiqayotgan zonaga o'rnatish kerak.

Shuning uchun ham sanoat korxonalarida loyihalananayotgan vaqtda iqlim sharoitini, quyosh nurlarining tushish holatlari va sexdagi jihozlarni to'g'ri joylashtirish masalalari qoniqarli hal qilingan bo'lsa, shamollatish vositalarini o'rnatish ham shunchalik osonlashadi.

Shamollatish vositalarini o'rnatishda, shamollatish sxemasining iqtisodiy kamxarj bo'lishi bilan birga, iloji boricha kam metall sarf qilinadiganini tanlash zarur.

Tabiiy havo almashinish qurilmalarining ishlash samaradorligi ulardan qanchalik to'g'ri foydalanish darajasiga bog'liq. Shuning uchun tabiiy havo almashinish qurilmalarining elementlari o'rnatilib bo'lingach, ular sinovdan o'tkazilishi lozim. Buning uchun havo almashinishi ko'zda tutilgan va tuynuklar ochib qo'yiladi hamda ularning yuzasi aniqlanadi. Havo o'tish yo'lining o'rtasiga anemometr o'rnatilib, havoning tezligi o'lchanadi, havoning namligi psixrometrlar yordamida aniqlanadi. Shamollatish qurilmasining ish unumdorligi olingan natijalar asosida hisoblab topiladi. Sinov vaqti turg'un texnologik rejim davrida 1,5+2,0 soat bo'lishi lozim.

Shamollatish qurilmalarini ishlatish

Shamollatish tizimi murakkab injenerlik qurilmasi hisoblanadi. Uning har bir elementi maxsus vazifani bajaradi. Shuning uchun ham shamollatish sistemalarini ishga tushirishdan oldin uni texnik va sanitar-gigiyenik sinovlardan o'tkaziladi.

Texnik sinov vaqtida shamollatish sistemasining va uning ayrim elementlarining texnik xarakteristikasi aniqlanadi. Mexanik shamollatishni bajarish uchun ventilyator havo berish miqdori, uning hosil qiladigan bosimi, ventilyator parragi va elektrodvigatel rotorining aylanish soni, havoni va bosimni tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi, kaloriferlarning issiqlik unumi va bosimi va boshqalarni aniqlash kerak bo'ladi. Binoni aeratsiya qilganda kiritiladigan yoki chiqarib yuboriladigan havoning miqdori aniqlanadi.

Sanitar-gigiyena sinovda esa shamollatish va sistemaning samaradorligi, havo tozalash, shuningdek, ishlab chiqarish zonalarida normal ob-havo sharoiti va sanitar-gigiyenik sharoit yaratish imkoniyatlari aniqlanadi.

Shamollatish qurilmalarini o'rnatilayotgan va ishlatish uchun qabul qilinganda, vaqti-vaqti bilan tekshirib turiladi va remont qilindandan keyin sinab ko'riladi.

Shamollatish qurilmalarini sinash vaqtida va keyingi tuzilish elementlariga kiritilgan o'zgarishlar haqidagi ma'lumot qurilmaning

texnik pasportiga yozib qo'yiladi va bu shamollatish sistemasining holatini aniqlovchi asosiy hujjat hisoblanadi.

Shamollatish sistemasini agressiv muhit bilan bog'liq ishlatish jarayonlarida ventilyatsiya qurilmalari havo yo'llari devor qalinligini va tozalash qurilmalari doimiy ravishda tekshiruvdan o'tkazilishi kerak. Tekshiruv bir yilda bir martadan kam bo'lmagan vaqtda o'tkazilishi kerak.

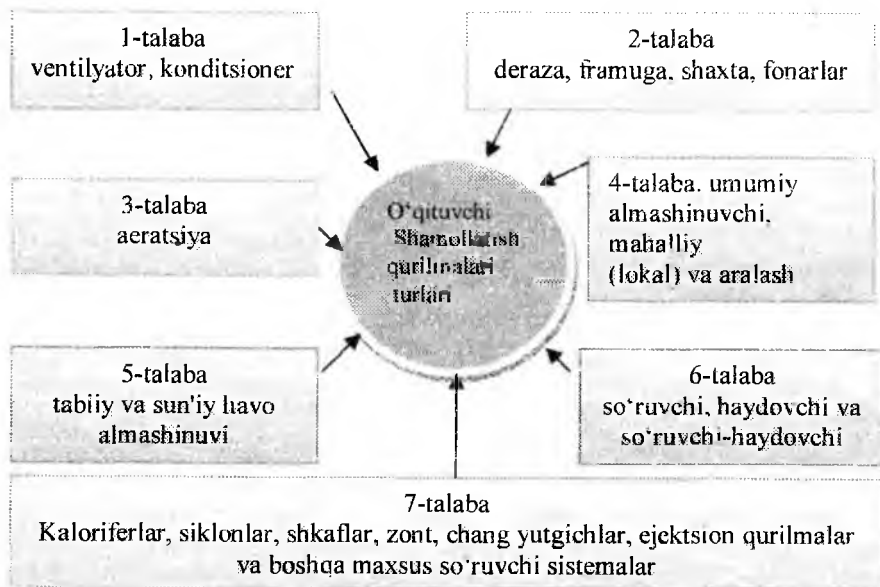
Ventilyatsion qurilmalarning texnologik sxema va qurilmalarida o'zgarishlar kuzatilishi natijasida ular buzilishi kerak bo'ladi. Qurilmalarni ta'mirlash va tozalash usullari portlash va yong'in paydo bo'lmisligi oldi olingan holda olib borilishi kerak. Ventilyatsion qurilmalarni tozalash jarayonlari qo'llash yo'riqnomalarida ko'rsatilgan muddatlarda olib boriladi. Tozalash haqida belgilashlar qurilma ekspluatatsiya va ta'mirlash jurnaliga yozib qoldiriladi.

Har bir shamollatish qurilmasi uchun maxsus ishlatish tavsiyanomasi ishlab chiqiladi. Unda yong'in bo'lgan taqdirda qaysi qurilma o'chirilishi va qaysinisi ishlatilishi zarurligi yozib qo'yiladi.

Shamollatish sistemalarining samarali ishlashi, shuningdek, tayyor holda bo'lishi, o'z vaqtida remont qilinishiga ventilyatsiya sistemalari o'rnatilgan ishlab chiqarish uchastkasining boshlig'i javobgar hisoblanadi. Shamollatish xo'jaliklari katta bo'lgan sanoat korxonalarida isitish va shamollatish sexi tashkil qilinishi mumkin. Bu sex korxonada bosh mexanigiga (bosh energetigiga, bosh injener o'rinbosariga) bo'ysunadi. Bunday hollarda shamollatish sistemalarining ishga yaroqli holda saqlanish javobgarligi shu sex boshlig'i zimmasiga yuklanadi.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar; Hayot faoliyati xavfsizligi, namlik, chang, gazlar va bug'larni, shamollatish, sabab, ko'ngilsiz oqibat, ventilyator, filtrlar, xavfsizlik vositalari.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda "**Bumerang**" pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimini tekshirish uchun savollar:

1. Ish joylarini shamollatish qurilmalari turlari.
2. Tabiiy shamollatish. Tabiiy shamollatish turlari.
3. Sun'iy havo almashinish sistemasi.
4. Shamollatish qurilmalariga qo'yiladigan asosiy talablar.
5. Kaloriferlar qayerda qo'llaniladi?
6. Farnatsevtika korxonalarida ishlatiladigan shamollatish qurilmalari.

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Sun'iy ventilyatsiya vositalariga quyidagilar kiradi:
 - a) aeratsiya va tortuvchi mexanik ventilyatsiya;
 - b) infiltirlash va moslashtirilgan mexanik ventilyatsiya;
 - v) aeratsiya va infiltirlash.
 - g) tortuvchi va moslashtirilgan mexanik ventilyatsiya.
2. Qanday qurilmalar yordamida tashkillashtirilgan tabiiy ventilyatsiya amalga oshiriladi?
 - a) havoni konditsionerlash qurilmasi;

- b) deraza, framuga, deflektorlar;
- v) mexanik filtrlar yoki kaloriferlar;
- g) elektr ventilyatorlari.

3. Moslangan – tortuvchi ventilyatsiya quyidagi ventilyatsiya turkumiga kiradi?

- a) tabiiy tashkiliy;
- b) aeratsiya;
- v) infiltrlangan;
- g) sun'iy.

4. Aeratsion ventilyatsiya:

a) ventilyatsiya kanali (trubasi)ning oxiridagi trubani bir tomondan shamolning shiddatli bosimi ostida, bosimning turlicha bo'lishi hisobiga amalga oshiriladi;

b) binoning ichki va tashqi tomonidagi sovuq va issiq havoning solishtirma og'irligining turlicha bo'lishi hisobiga amalga oshadi;

v) maxsus mexanik havo nasoslaridan foydalanmay, devordagi deraza va boshqa ochiq joylar yoki ventilyatsiya kanallari yordamida amalga oshiriladi;

g) mahsus havo yo'llari yoki kanallari bo'ylab mexanik majburlagich yordamida amalga oshiriladi.

5. Majburiy ventilyatsiya

a) ventilyatsiya kanali (trubasi)ning oxiridagi trubani bir tomondan shamolning shiddatli bosimi ostida, bosimning turlicha bo'lishi hisobiga amalga oshiriladi;

b) binoning ichki va tashqi tomonidagi sovuq va issiq havoning solishtirma og'irligining turlicha bo'lishi hisobiga amalga oshadi;

v) maxsus mexanik havo nasoslaridan foydalanmay, devordagi deraza va boshqa ochiq joylar yoki ventilyatsiya kanallari yordamida amalga oshiriladi;

g) maxsus havo yo'llari yoki kanallari bo'ylab mexanik majburlagich yordamida amalga oshiriladi.

6. Ventilyatorlar sifatida markazdan qochma va o'qli hosil qilgan bosimlarga ko'ra necha turga bo'linadi?

- a) past bosimli – 1000 N/m^2 gacha;
- b) o'rta bosimli – $1000 \dots 3000 \text{ N/m}^2$;
- v) yuqori bosimli – $3000-15000 \text{ N/m}^2$;
- g) hamma javoblar to'g'ri.

7. Ventilyatsiya turlarini ko'rsating?

- a) tortib oladigan, mexanik;
- b) tabiiy va sun'iy;
- v) mahalliy va lokal;
- g) konditsionerlar va ventilyatorlar.

8. Tabiiy ventilyatsiya turlari

- a) aeratsiya va infiltratsiya;
- b) tabiiy;
- v) aeratsiya;
- g) b va v javoblar.

9. Mexanik ventilyatsiya turlari

- a) irmoq, tortib oladigan, murakkab;
- b) tabiiy;
- v) b va v javoblar;
- g) tortib oladigan, murakkab.

10. Umumiy havo almashinish mexanik ventilyatsiya amalga oshirish yo'llari.

- a) so'ruvchi, haydovchi va so'ruvchi-haydovchi turlar, konditsionerlar bilan;
- b) irmoq, tortib oladigan, murakkab;
- v) konditsionerlar va ventilyatorlar;
- g) ejektorlar orqali.

5-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALARDA CHANGLANGAN HAVONI TOZALASH VA UNDA ISHLATILADIGAN QURILMALAR

Sanoatda va boshqa ko'pgina ishlab chiqarish jarayonlarida ajratiladigan juda ko'p miqdordagi changlarni atrof-muhitga chiqarib yuborilishi tabiatga halokatli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayrim sanoat tarmoqlarida xususan kimyo sanoatida ajraladigan shunday xavfli sanoat changlarini tozalamasdan atrof-muhitga chiqarib yuborish oqibatida fojiali holatlarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Havoni changdan tozalash qurilmalari nihoyatda xilma-xil va rang-barangdir. Talabalarga sanoatda hosil bo'ladigan changlarni zararsizlantirish yoki ularni havo tarkibidan ajratib olish haqida ma'lumot berish. Sanoat changi atrof-muhitni ifloslantiruvchi antropogen manbalarga kiradi. Chang – bu qattiq moddalarning mayda zarrachalarini havodagi aralashmasidir. Ishlab chiqarishda chang qattiq moddalarni maydalashda, saralashda, sochiluvchan moddalarni aralashtirishda, transportirovka qilishda hosil bo'ladi. Ishlab chiqarishdagi chang havo va asbob-uskunalarni iflos qilib statistik zararlarni hosil bo'lishiga va elektr simlarni qisqa tutashuviga olib keladi. Shu bilan bir qatorda insonni ko'ziga, quloq va terisiga, nafas olish yo'llariga salbiy ta'sirini ko'rsatadi. Ko'pincha mineral changlar nafas olish yo'li bilan ichki organlarga tushib pnevmokonioz kasalini keltirib chiqarishi mumkin. Chang zarralarining adsorbsion xususiyatlari ba'zida ta'sirlash xususiyatiga ega bo'lgan zaharli gazsimon moddalarning chang bilan kirishiga sabab bo'ladi. Havo muhitining changli bo'lishi, uni mikroba va bakteriyalar bilan ko'p urug'lanishiga sabab bo'ladi.

Tabiiy changlar sirasiga tabiatda inson ta'sirisiz hosil bo'ladigan changlar kiritiladi. Bunday changlar shamol va qattiq bo'ronlar ta'sirida qum va tuproqning erroziyalangan qatlamlarining uchishi, o'simlik va hayvonot dunyosida paydo bo'ladigan changlar va boshqa hollarda hosil bo'ladigan changlarni kiritish mumkin. Tabiiy changlarning atmosfera muhitidagi miqdori tabiiy sharoitga havoning holatiga yilning fasllariga va aniqlanayotgan zonaning qaysi mintaqaga joylashganligiga bog'liq.

Sun'iy changlar sanoat korxonalarida va qurilishlarda insonning bevosita yoki bilvosita ta'siri natijasida hosil bo'ladigan changlar kiradi. Kimyoviy tarkibiga ko'ra changlar organik (o'simlik, yog'och, torf, ko'mir, plastmassa) va noorganik changlarga (kvars, asbest, oxak va turli mineral moddalar changlari) bo'linadi. Changlarning kimyoviy tarkibi va eruvchanligi, changlarning katta-kichikligi (dispersligi), zarrachalarning shakli, ularning qattiqligi tuzilishi (kristall, amorf), elektr zaryadlanish xossalari organizmga ta'sir qilishida ahamiyatga molikdir.

Changning zararli ta'sirining xarakteri asosan uning kimyoviy tarkibiga bog'liq. Changning asosiy salbiy ta'siri eng avvalo nafas olganda yuzaga keladi, ya'ni o'pkada biriktiruvchi to'qimalarda fibrozli o'zgarishlar vujudga keltiradi. Zaharli changlar (uran, berilliy, xrom angidridi, qo'rg'oshin, sink, simob, margimush va boshqalar) yuqori nafas yo'llarini shikastlashi bilan birga, organizm umumiy zaharlanishga olib keladi. Oltinugurt o'pkalarda kumulyatsiya xossasiga ega bo'lib, natijada saraton kasalliklarini keltirib chiqarishi mumkin. Anilin bo'yoqlari changlari quyosh nurlari ta'sirida dermatitlar keltirib chiqarishi mumkin. Bir vaqtda chang tarkibida radioaktiv aerezollar bo'lishi va havodagi gazlar ta'siri changning organizmga zararli ta'sirini yanada kuchaytiradi.

Kremniy (II) oksid (ayniqsa uning kristall turi, ya'ni kvars changi), silikatlar (kremniy kislotasining turlari), ko'mir, ba'zi bir metallar (alyuminiy va boshqalar)ning changlari hamda har xil changlar aralashmasi kimyoviy tarkibiga ko'ra xavfli bo'ladi. Changning zararli ta'siri pnevmokoniozlar deb ataluvchi kasb kasalligiga olib keladi. Ular silikoz, silikatoz va boshqa shakllarga ajralgan kasalliklarni keltirib chiqaradi. Bundan xalloslash, yo'tal ko'krakda og'riq hosil bo'lishidan hosil bo'ladi. Ishlab chiqarishdagi chang faqat pnevmokoniozning yuzaga kelishiga sabab bo'lmay, balki nafas yo'llari, teri va shilliq qavatning boshqa kasalliklarini ham keltirib chiqaradi. Bularga teri hujayralarining ko'chishi, har xil toshmalar, ekzema, dermatitlar kiradi.

Changlar kattaligi, ya'ni dispersligiga ko'ra uch guruhga bo'linadi:

1. Kattaligi 10 mkm.dan katta bo'lgan yirik changlar odatda bunday changlar o'z gravitatsion og'irligi ta'sirida yerga qo'nadi.

2. Kattaligi 10 mkm.dan 0.25 mkm.gacha bo'lgan changlar. Bu changlar mayda yoki mikroskopik changlar deb yuritiladi. Bunday changlar juda sekinlik bilan qo'nadi.

3. Kattaligi 0.25 mkm.dan kichik bo'lgan changlar bunday changlar ultramikroskopik changlar deb yuritiladi va bu changlar Broun harakati qoidalariga bo'ysungan holda uchib yuradi, uzoq muddatda bir-biriga qo'shilishi natijasida massasi og'irlashib qo'nishi mumkin.

Changli havo bilan nafas olganda ancha yirik chang zarralari yuqori nafas yo'larida ushlanib qoladi, asosan 5 mkm va undan kichik bo'lgan chang zarralari nafas yo'llarining chuqur bo'limlariga tushadi. Organizmda ushlanib qolgan changlar miqdori chuqur nafas olganda, masalan, og'ir ish qilganda, shuningdek, havodagi chang miqdori ortib ketganda ko'payadi.

Ishlab chiqarishdagi changning ishchilar salomatligiga zararli ta'siri ko'p omillarga bog'liq bo'ladi. Birinchi navbatda chang zarralarining fizik-kimyoviy xossalari, kattaligi va shakli havodagi chang miqdori, smena davomida ta'sir etish muddati va kasb staji, muhit va mehnat faoliyati kabi boshqa omillarning bir vaqtda ta'sir etishi kiradi.

Masalan, tashqi harorat ko'tarilganda yoki kishi jismoniy mehnat bilan shug'ullangan tez-tez nafas olish natijasida organizmga chang kirish darajasi ortadi. Changning gigiyenik ta'siridan tashqari boshqa salbiy tomonlari ham bor. U texnologik jihozlarning yemirilishiga olib keladi. Qimmatbaxo materiallarni ishdan chiqarib iqtisodiy zarar yetkazadi.

Ishlab chiqarish muhitini umumsanitariya holatini yomonlashtiradi, jumladan, deraza, yorituvchi asboblarni ifloslanishi oqibatida tabiiy va sun'iy yorug'likni kamaytiradi. Changning ba'zi turlari ko'mir, yog'och changlari yong'in va portlashning kelib chiqishiga sharoit yaratadi.

Havoli muhitni nazorat qilish usullari.

Havoli muhitni nazorat qilish uchun laborator, indikatsion va ekspress usullar ishlatiladi. Laborator usullar aniqligi yuqori, ular havoda toksik moddalar mikromiqdordlarni aniqlash imkoniyatini beradi. Bu maqsadlarda turli kimyoviy (hajmiy va og'irlik) va fizik-

kimyoviy (fotokolorimetriya, spektroskopiya, kulonometriya, xromatografiya) usullardan foydalaniladi. Ekspress usullar ishchi zonada zararli moddalarni sifat va miqdoriy aniqlashda ishlatiladi, bunda UG markali gazanalizatorlar, kimyoviy gazaniqlagich GX lardan foydalaniladi.

Indikatsion usullar soddaligi bilan farqlanadi, ular orqali ifloslantiruvchilarni miqdoriy tarkibi tezda aniqlanadi. Bu usuldan ishchi zonada hattoki oz miqdor toksik moddalar bo'lmisligi talab etilgan va ular bo'lganda esa tegishli xavfsizlik choralari (avariyaviy ventilyatsiyani ishga tushishi, tashkiliy va shaxsiy himoya vositalari) talab qilingan holatlarda ishlatiladi.

Shuni aytish lozimki, changlarning salbiy ta'siri uning yo'l qo'ysa bo'ladigan konsentratsiyasidan oshgan taqdirda vujudga keladi. Shuning uchun ishlab chiqarish xonalarida havo tarkibidagi zaharli changlarni konsentratsiyasini aniqlash va uni norma bilan solishtirib chang miqdorini kamaytirish chora-tadbirlari to'g'ri tanlanganligi tekshiriladi.

Ishlab chiqarish xonasida havo tarkibidagi chang konsentratsiyasini tortish (gravitatsion) va sanash usullari bilan aniqlanishi mumkin. Tortish usulda oldindan tortib olingan toza filtr orqali ma'lum miqdordagi chang aralash havo o'tkazilib va qaytadan chang bilan birgalikda filtr tarozida tortiladi. Changlangan va toza filtr og'irliklari ayirmasi ma'lum miqdordagi havo tarkibidagi chang miqdoriga teng.

Ishlab chiqarish xonasida havo tarkibidagi chang miqdorini aniqlash uchun sinama odamlar nafas olish balandligi (ya'ni, 1,5 metr) darajasida olinadi. Sex bo'ylab changning tarqalishini baholash uchun neytral nuqtalar deb ataladigan, ya'ni chang hosil bo'adigan yerdan ma'lum masofada (1–3–5 m va undan ortiq), shuningdek, o'tish yo'laridagi havo muhitidan sinama olinadi.

Ba'zida ishlatilayotgan tozalovchi qurilmaning yoki ular qayta jihozlangandan keyin samaradorligini aniqlash uchun havo sinamasi qurilma o'rnatishdan oldin va o'rnatilgandan keyin, ularning ishlamayotgan va ishlayotgan holatlarida olinadi. Havo sinamasini olish davridagi sharoitlar: ish joyidagi harorat, bajarilayotgan ish turi, havoning changligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillar (deraza va eshiklarning ochiq yoki yopiqligi, shamollatishning ish-

layotgan yoki ishlamayotganligi va boshqalar): havo sinamasi olish vaqti va muddati, havoning soʻrilish tezligi albatta yozib boriladi.

Havodagi chang miqdorini aniqlashda havoning hajm birligida ($1m^3$) changning ogʻirligi milligramlarda belgilanadi va uning dispersligiga har xil kattalikdagi chang zarrachalarining foiz nisbatiga taʼrif beriladi.

Sanoat korxonasi havo muhitidagi chang miqdorini aniqlash asosan ogʻirlik usuli asosida olib boriladi. Bu usul changlangan havoning chang zarrachalarini ushlab qoladigan filtr orqali soʻrilishiga asoslangan. Havo sinamasi olinguncha va olingandan keyin filtr ogʻirligini, shuningdek, soʻrilgan havo miqdorini bilish bilan hajm birligidagi havoda boʻlgan chang miqdorini aniqlash mumkin.

Filtrlarni tayyorlashda koʻpincha perxlorvinil mato ishlatiladi (AFA filtrlari, FPP matosidan ishlangan filtrlar). Bu matolar havoni katta tezlik bilan oʻtkazishga imkon beradi (100 l/min gacha). Bundan tashqari, bu filtrlar kimyoviy zararli va yemiruvchi muhitga chidamli boʻlib, har qanday zarrachalarni yuqori samaradorlikda ushlab qoladi.

Bundan tashqari havo tarkibida chang miqdorini aniqlashning bir necha usullari mavjud:

– aspiratsion – havoni gʻovak materiallar yoki suyuqliklar (suv, moy) orqali soʻrilishi.

– sedimentatsion – changni tabiiy shisha plastinkalariga qoʻnishi va sirt yuzasida changni hisoblash

– changni elektrochoʻktirish – yuqori kuchlanishga ega boʻlgan maydon hosil qilib, bunda chang zarrachalari elektrlanib elektrolarga tortiladi.

– fotometrik usul – kuchli yorugʻlik nuri orqali chang zarrachalarini aniqlaydi

– radioizotop usuli – changlanishdan oldin va keyin filtr orqali oʻtkazilgan β – zarrachalari oqimini susayishi darajasi hisobiga filtrda ushlanib qolgan chang ogʻirligini oʻlchashga asoslangan.

Ish xonalarining havosini changdan tozalash changni maxsus qurilmalarda tutib qolish va toʻplash bilan chambarchas bogʻliq. Chang tozalash qurilmalari oʻzining tuzilishi va ishlash usuli bilan xilma-xildir. Chang havo tarkibidan oʻz ogʻirligi asosida, markazdan

qochma kuchlardan foydalangan holda, inertsiya kuchiga asosan, materiallar orqali filtrlash yo'li bilan va elektr toki, ultratovush apparatlari yordamida, ajratib olinishi mumkin. Chang tozalash qurilmalaridan yuqorida sanab o'tilgan kuchlar ayrim holda yoki bir necha usulni o'ziga jamlagan holda ishlatilishi mumkin.

Bundan tashqari quruq va namlanuvchi chang tozalash qurilmalari mavjud. Quruq chang tozalash qurilmalari asosan changga aylangan moddaning qimmatbaho bo'lgan hollarda (masalan, un, metall va tolasimon changlar) va shuningdek, organik moddalardan tashkil topgan changlarni (masalan, yog'och, paxta tozalash sanoati changlari) tozalash maqsadida qo'llaniladi. Chunki organik changlarning suv bilan birikmasi achib qo'lansa hid chiqarishi va uni boshqa maqsadlarda ishlatilishida qiyinchiliklarga olib keladi.

Namlangan chang tozalash qurilmalaridan mineral moddalardan tashkil topgan keraksiz changlarni (masalan, kul, tosh va qum changlari) tozalashda qo'llaniladi. Mexanik chang ajratuvchilarga chang tozalash kameralari va siklonlarni misol keltirish mumkin, o'z tuzilishi va ishlash usuli bilan eng sodda chang tozalash qurilmalari qatoriga kiradi.

Filtrlar bularda changlangan havo g'ovakli, elektrofiltrlar va moyli filtr qurilmalari orqali o'tkaziladi. Filtrlar samaradorligi yuqori bo'lib, o'lchami 10 mkm dan kam bo'lgan zarrachalarni ushlab qolish imkonini beradi. Matoli filtrlarning ishlash prinsiplarini changlangan havoning mato orqali sizib o'tkazishga asoslangan bo'lib, havodagi changlar mato tolalari tuklariga ilinib qoladi, havo esa tozalanib, chiqarib yuboriladi. Matoli filtrlarning chang tozalash qobiliyati matoning qalin yoki yirik to'qilganligiga uning tolalari tarkibiga bog'liq.

Sanoat korxonalarida havoni changdan tozalash qurilmalari ichida eng sodda tuzilgani va shuning uchun keng ommalashgani siklonidir. Siklonlardan deyarli hamma sanoat korxonalarida foydalaniladi. Siklonlarda changlangan havodan changni ajratib olish markazdan qochma kuchga asoslangan. Siklonlar 10 mkm dan yuqori zarrachalarni ushlab qolib, ko'p hollarda birlamchi tozalash bosqichda ishlatiladi, samaradorligi 85-95%.

Sanoat korxonalarini loyihalash sanitariya me'yorlari SN 245-71 da ishlab chiqarish xonalari havosida changning yo'l qo'yilgan

chegaraviy miqdori – ruxsat etilgan chegaraviy me'yor RECHM belgilangan, har bir changning RECHM iga qat'iy rioya etish lozim. Bu chang turlariga qarab 1–10 mg/m³ gacha oraliqda belgilanadi. Masalan: havodagi chang tarkibida:

– erkin kremniy IV oksid 70% dan ortiq bo'lganda xonada chang miqdori 1mg/m³;

– kremniy IV oksid miqdori 10–70% oralig'ida bo'lganda, chang miqdori 2mg/m³; 10% dan kam bo'lganda esa 3–4 mg/m³;

– shisha va mineral tola changi uchun RECHM 4 mg/m³;

Changlarning inson organizmiga tushgandan so'ng erishi mumkin bo'lgan va erimaydigan turlari mavjud. Eriydiganlari inson tanasidagi qonga so'rilgan holda ta'sir ko'rsatishi mumkin, erimaydiganlari esa o'pka faoliyatini buzadi. Shuning uchun ham changdan himoyalaniş chora tadbirlarini belgilash muhim hisoblanadi.

Turli xil changli ishlab chiqarish sharoitlarida ularni me'yorashtirish qiyin bo'lgan hollarda ishchilar respiratorlar, dokali maskalar yordamida himoyalanađilar.

Ishlab chiqarishda chang hosil bo'lishiga va uning inson organizmiga zararli ta'sir qilishiga qarshi kurash tadbirlari quyidagi yo'nalishlarda olib boriladi:

• chang hosil bo'lishini butunlay yo'qotadigan texnologik jarayonlarni takomillashtirish;

• apparatlar, reaktorlar, jihozlar, elevatorlar, trasportyorlar, shneklar, bunkerlar, idishlar va hokazolarni germetiklash;

• qo'l mehnatlarini mexanizatsiyalashtirish;

• ishlab chiqarishda gidrochangsizlantirish, pnevmotransportdan keng foydalanish;

• changni olib ketadigan shamollatish qurilmalarini o'rnatish, chang chiqadigan qurilmalarni, uchastkalarni izolyasiyalash;

• havoli muhit holati bo'yicha domiy nazorat olib borish;

• xonani nam usulda tozalash;

• ishlovchilarni changsizlantirish xonalarining to'liq kompleksi bilan ta'minlash;

• ishlovchilarni SHXV changdan saqlaydigan jomakor, respira-

torlar, shlemlar, ko'zoynaklar, himoya mazlari bilan ta'minlash, o'z vaqtida tibbiy ko'rikdan o'tkazish, zararli muhit bilan kontakt davomiyligini kamaytirish.

Korxonalar va tashkilotlarda changga qarshi kurash choralaridan xonani shamollatish qurilmalari, qo'shimcha mo'rili shkaflar o'rnatilishi zarur. Changlarni kamaytirish uchun yomg'irliatib suv berish usulidan foydalanish ham mumkin.

Yonuvchi moddalar changlari me'yoridan ortiq bo'lgan hollarda ular yonishi mumkin. Bunday holatdagi xona havosini almashtirishda o'zidan uchqun yoki alanga chiqaruvchi moddalardan foydalanish mumkin emas. Bunday changlardan tozalashda zarrachalarni suv bilan yuvish yo'li bilan tozalash uskunalarida (skrubberlar, ventil, forsunkali, markazdan qochma) foydalaniladi. Hattoki havo almash-tirgichlar, xonani sun'iy ravishda yoritgichlar berk kamera holida, ya'ni xona havosidan izolyatsiyalangan holda ishlatiladi. Bunda hattoki ularni yoqib-o'chirgichlar iloji bo'lsa, xonadan tashqariga o'rnatiladi.

Mahalliy ventilyatsiya

Chang, bug' va gazlarni o'ziga yutib, ishchilarga ularning ta'sirini qaytaruvchi maxsus ishlab chiqilgan mahalliy ventilyatsion tizimlardan foydalaning.

Ekstraksiyon tizimi samarali bo'lishi mumkin, agar:

- Ishchilar uchun foydali bo'lsa;
- Ish jarayonlari imkon qadar maksimal darajada nihoyalansa;
- Xavfli moddalarni saqlash va foydalanish uchun kerakli darajadagi imkoniyatlarga ega bo'lsangiz;
- Filtrga va xavfsiz joyga zaharli gazlarni ajratish imkoniga ega bo'lsangiz;
- Ish sharoitiga va xavfliligiga chidash uchun kerakli darajada baqquvat va chidamli bo'lsangiz;
- Ishga qabul qilinuvchilarning ishlash qobiliyatini aniqlash uchun amaliy sinovlarga ega bo'lsangiz.

Ekstraksiyon tizimni qo'llashda eng ko'p yo'l qo'yiladigan xatoliklar:

- Kichik kapyushonlar bilan ishlash effektivligi yuqori emas;
- Ish jarayonida bosh kiyimlaridan foydalanish ko'rsatkichi past;

- Bosh kiyimlari har doim ham to'liq o'rab turmaydi;
- Havo oqimlarining yetarlimasligi;
- Ish faoliyati davom etganligi uchun ayrim uskunalarni muntazam tekshirmaslik;
- Ishchilarning moddalar haqida ma'lumotga ega emasliklari natijasida bu moddalar yaroqsiz holga kelishi .

Umumiy ventilyatsiya

- Ish hududining barcha joylarida toza havo oqimi aylanib turishi kerak.
- Umumiy ventilyatsiya bu ish joyining barcha hududida toza havo oqimini yetkazib turuvchi maxsus konditsionerlarning bo'lishi tushuniladi.
- Umumiy ventilyatsion tizim ayrim ishlab chiqaruvchi korxonalarining ajralmas qismi hisoblanadi, masalan, payvandlash jarayonlari boradigan ishlab chiqarish korxonalari

Shaxsiy himoyaviy kiyim va uskunalar

Talabga javob beradigan ish joylarida zararli moddalarning ta'siri kuzatilmaydi, chunki boshqa chora-tadbirlari bilan birga, ishchilar shaxsiy himoyaviy kiyimlar va uskunalar bilan ta'minlanadi. Ish jarayonini rejalashtirganda rejani to'g'ridan-to'g'ri shaxsiy himoyaviy buyumlardan boshlamang, chunki bu har doim ham ishonchli bo'lmazligi mumkin. 24-bobda bu haqida kerakli ma'lumotlar keltirilgan.

Himoya chora-tadbirlari

Barcha himoyaviy chora-tadbirlaringizni ko'rib chiqishingiz, ularning samaraliligiga ishonch hosil qilishingiz va muntazam ravishda tekshirib turishingiz zarur. Bu chora-tadbirlari yetarli darajda tuzilgan bo'lishi kerak va ularga quyidagilar ham kiradi:

- Ventilyatsion tizim ishlashi uchun zarur bo'lgan barcha asbob-uskunalariga ega bo'lish va ularni nazorat qiluvchi, tekshiruvchi ma'sul shaxslarni tayinlash lozim. Ventilyatsion tizimning har bir qismini har o'n to'rt oyda tekshirib turilishi kerak;

■ Ventilyatsion tizim nazorat qilinayotganiga ishonch hosil qiling, agar u ishlashdan to‘xtab qolgan bo‘lsa qayta ko‘rib chiqish lozim;

■ Ventilyatsion tizim ish faoliyatiga halaqit qilmaydigan mos joylarga joylashtirilganiga ishonch hosil qiling.

Ba‘zi hollarda ishchilar salomatligini nazorat qilsih punktlarini tashkil etishingiz kerak bo‘ladi.

Muammoli vaziyatlar, jiddiy xavflar, boshqaruv amaliyoti va boshqa shu kabi masalalar bo‘yicha, siz uchun maslahatlar kerak bo‘lib qolishi mumkin, shunday muammolar tug‘ilsa Britaniya gi-giyenik mehnat jamiyatiga quyidagi sayt orqali murojaat qilishingiz mumkin:

Chang va g‘uborlarni tekshirishning eng oddiy usullari

Juda kichik bo‘lgan chang va g‘uborlarni normal yorug‘lik sharoitida ko‘rsih murakkab masala. “Chang lampasi” yordamida-gina siz ularni kuzatishingiz mumkin bo‘ladi. Har qanday yorqin fonar bu imkoniyatni yaratib beradi. Yorug‘lik tarqatayotgan nur-larga yaxshilab e‘tibor bersangiz mayda chang zarralarining uchib yurganini ko‘rishingiz mumkin.

■ Yuzalarda changlarning yig‘ilib qolishining oldini oling.

■ Ekstraksion tizimdagi tozalikni o‘lchash asboblari va indi-katorlarini nazorat qilib boring.

■ Jarayondagi zarar va ko‘zdan qochirilgan hodisalarni nazorat qiling.

Operator bilan aloqada bo‘ling va har qanday nuqson haqida xabar berishi kerakligini tushuntiring.

Mashg‘ulot maqsadi: Asbest moddalari keng miqyosda ishlatiladi, masalan, zavodlarda quvurlarning ichki qimslari, yong‘in-da himoyalovchi uskunalar, izolyatsiya qilingan shovqin va yong‘in o‘tkazmaydigan maxsus xonalarni atrofini o‘rashda, bundan tashqari asbest sementlaridan ham foydalaniladi.

Shunga qaramasdan asbest moddalarning barcha turlari hayot uchun xavf tug‘dirishi mumkin. Asbest moddalardan havoga ajralgan tolalar nafas olishda xavflarni paydo qilishi mumkin. Nafas orqali tushgan asbest moddasi o‘pka saratonini keltirib chiqarishi mumkin.

Agar siz ish joyingizdagi texnik xizmatlar va ta'mirlash ishlari bo'yicha ma'sul shaxs bo'lsangiz, ish joyingizdagi asbest moddalari ishlatilgan yoki foydalaniladigan joylarni aniqlashingiz kerak. Agar asbest moddasi ishlatilgan joylarni topa olmasangiz, taxminan asbest moddalari foydalanilgan joylarni belgilab qo'yishingiz kerak. Asbest moddasi keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan har qanday xavflarni oldindan ko'ra bilishingiz va oldini olishingiz kerak bo'ladi. Germetik asbestlangan, yaxshi holatdagi joylarni o'z holiga qo'yishingiz mumkin, lekin muntazam tekshirib turishingiz maqsadga muvofiq bo'ladi.

Muntazam ravishda asbestlangan materiallarning holatini tekshirib turishingiz shart hisoblanadi. Agar ularning holati yomonlashgan bo'lsa, o'zidan chang zarralarini ajrata boshlaydi. bunday holatda ularni almashtirish talab etiladi.

Agar siz asbest moddalar bilan ishlasangiz, u holda:

- Asbest moddasining ishchilarga ta'sir doirasini va xavf keltirishi xatarlarini baholashingiz kerak;
- Asbest moddalari bilan ishlashda xavfli moddalar bilan ishlash to'g'risidagi tasdiqlangan kodekslar asosida amaliy ish jarayonlarini olib boring.

Asbest moddalarini o'zida saqlagan materiallar maxsus yorliqlar bilan belgilangan bo'lishi shart.

Isitish qurilmalari Davlat standartlari talablari asosida me'yoriy mehnat sharoitini ta'minlash maqsadida, ish zonasi havosi haroratining belgilangan miqdorda bo'lishini saqlashga xizmat qiladi.

Isitish qurilmalariga qo'yilgan asosiy talablar ishlab chiqarish xonalarida havo haroratini me'yoriy miqdorda sanitar-gigienik talablar asosida saqlash va ishchilar uchun sog'lom ish sharoitini ta'minlashdan iboratdir. Ishlab chiqarishda asosan mahalliy va markaziy isitish tizimlari ishlatiladi.

Mahalliy isitish – elektrik, gazli yoki boshqa turdagi issiqlik manbaidan (ko'mir, o'tin va b.) foydalanuvchi isitish jihozi yordamida amalga oshiriladi va ular asosan asosiy ishlab chiqarish binolaridan uzokda joylashgan binolarda, hamda mashina va traktorlarning kabinalarida ishlatiladi.

Markaziy isitish suv, bug', suv-bug' bilan va havo bilan ishlovchi qurilmalarga bo'linadi.

Yuqori bosimli suv bilan isitish tizimi mexanik suv aylanishini yuzaga keltiruvchi yopiq tizimdan tashkil topgan bo'ladi. Yuqori bosimli isitish tizimlari, jumladan isitish jihozlarida harorat 120–135 °C ga etadi.

Bug' bilan isitish tizimlari ham past bosimli (70 kPa gacha) va yuqori bosimli (70 kPa dan yuqori) bo'lishi mumkin. Bunda bug', isitish jihozlarida ma'lum haroratgacha soviydi va kondensatsiyalanadi (suvga aylanadi). Hosil bo'lgan kondensat esa qozonga qaytadi.

Havo bilan isitish tizimlarida sovuq tashqi muhit havosi ventilyatorlar yordamida kaloriferlarga uzatiladi va kalorifer orqali o'tishda isigan havo xonaga yo'naltiriladi. Havo bilan isitish tizimlarida harorat shamollatish orqali restlanadi.

Bug' va suv bilan isitish tizimlarini hisoblash. Isitish qurilmalarini hisoblash ishlab chiqarish binolaridagi barcha issiqlik sarflarini hisobga olgan holda bajariladi. Ishlab chiqarish binolarini isitishda isitish qurilmalari orqali uzatilayotgan issiqlik, binoning tashqi to'siqlari (devorlari)ni, binoga olib kiritilgan mashina va materiallar sirtini va bino havosini isitishga hamda texnologik jaryonlarni bajarishga sarflanishi mumkin.

Binoning tashqi to'siqlari orqali issiqlik yo'qolishi quyidagicha aniqlanadi,

$$Q_0 = q_0 \cdot V_m \cdot (t_u - t_t), \quad (4)$$

bu yerda q_0 – binoning solishtirma issiqlik xarakteristikasi, $V_t/(m^3 \cdot ^\circ C)$; $q_0=0,52-0,75$; V_t – binoning tashqi hajmi yoki isitiladigan qismining hajmi, m^3 ; t_u – xona havosining ichki hisobiy harorati, $^\circ C$; t_m -- yilning eng sovuq besh kuni hisobida tashqi havo harorati.

Xona havosini isitishga sarflanadigan issiqlik miqdori:

$$Q_x = g_x \cdot V_t \cdot (t_u - t_t), \quad (5)$$

bu yerda; g_x – 1 m^3 havoni isitishga sarflanadigan solishtirma issiqlik sarfi; ishlab chiqarish binolari uchun $g_x=0,9-1,5$; ma'muriy binolar uchun $g_x=0,67-0,9$; maishiy binolar uchun $g_x=0,31-0,42$.

Xonaga kiritilgan mashina va mexanizmlar hamda materiallar sirtini isitishdagi issiqlik sarfi:

$$Q_M = k_m * G \left(\frac{t_u - t_\tau}{\tau} \right) \frac{1}{3,8}, \quad (6)$$

bu yerda G – xonaga kiritiladigan mashina va materiallarning massasi, kg; k_m – mashina va materiallarning massaviy issiqlik sig‘imi, metallar uchun – $k_m = 0,4$ kDj / (kg · °C); t_t – xonaga olib kirilgan mashina va materiallar harorati (mashinalar va metallar uchun tashqi muhit haroratiga teng, sochiluvchan materiallar uchun tashqi muhit haroratidan 20⁰C, sochilmaydigan materiallar uchun esa tashqi muhit haroratidan 10⁰C yuqori çilib olinadi); τ – ushbu mashina va materiallarni xona haroratigacha isitishga sarflangan vaqt, soat

Texnologik maqsadlarda sarflangan issiqlik miqdori

$$Q_\tau = Q \left(\tau - \frac{P}{100} \tau \right) \frac{1}{3,8}, \quad (7)$$

bu yerda Q – bug‘ yoki suv sarfi, kg/soat; τ – qaynoq suv yoki bug‘dagi issiqlik miqdori.

Bu ko‘rsatkich suvning bosimi va haroratiga bog‘liq holda olinadi, ya‘ni $t = 101,8^0$ C, $R = 9,8$ kPa uchun – $\tau = 426$ (suv uchun), $\tau = 2680$ (bug uchun) i_b – qozonga qaytadigan kondensatning issiqlik miqdori, kDj/kg.

Umumiy issiqlik sarfi quyidagicha aniqlanadi,

$$\sum Q_c = Q_o + Q_x + Q_m + Q_t, \quad (8)$$

Umumiy issiqlik sarfi miqdoriga asoslangan holda qozonning issiqlik quvvatini quyidagicha aniqlashimiz mumkin:

$$R_k = (1,1 - 1,15) \sum Q_c \cdot 10^{-3}, \text{ kVt}, \quad (9)$$

Markaziy suv bilan isitish qurilmalarida isitish jihozlari sifatida radiatorlardan foydalaniladi. Radiatorlar seksiyalar shaklida ishlab chiqarilib, batareya shaklida yig‘iladi. Radiatorlarning hisobiy sonini aniqlash isitish jihozlari (batareyalar)ning umumiy yuzasini aniqlash asosida amalga oshiriladi,

$$\sum F_{i,f} = \frac{\sum Q_c}{k \left(\frac{t_k - t_x}{2} \right)}, \quad (10)$$

bu yerda $\sum Q_c$ – binodagi umumiy issiqlik yo‘qotilishi, Vm; k – isitish jihozlari devorlarining havoga issiqlik uzatish koeffitsienti (cho‘yan batareyalar uchun $k = 7,4$, po‘lat uchun $k = 8,3$); t_k – suvning radiatorga kirishdagi harorati, °C; t_{ch} – suvning radiatordan chiqishdagi harorati, °C; t_x – xonaning harorati, °C.

Binoga o'rnatish uchun talab etiladigan isitish jihozlari seksiyalarining soni esa quyidagicha aniqlanadi:

$$n_c = \frac{\sum F_{i,j}}{F_S}, \quad (11)$$

bu yerda F_S -- radiatorning bitta seksiyasini yuzasi, m^2 .

Ushbu ko'rsatkich isitish jihozining turiga bog'liq holda quyidagi ko'rsatma asosida tanlanadi (2-jadval):

2-jadval

Isitish jihozining turi	Sirt yuzasi, m^2
M-140	0,254
NM-150	0,254
Polza-6	0,460
RD-90	0,203
RD-26	0,205

Isitish mavsumi davrida talab etiladigan yoqilgi miqdorini quyidagicha aniqlash mumkin:

$$Q = g_{sh} \cdot V \cdot (t_r - t_t), \quad (12)$$

bu yerda g_{sh} -- binoning $1 m^3$ hajmini $1^{\circ}C$ ga isitish uchun sarflanadigan yillik shartli eqilgi sarfi, $kg/(m^3 \cdot ^{\circ}C)$; t_r -- bino ichining harorati, $^{\circ}C$; t_t -- tashqi muhit harorati, $^{\circ}C$; V -- binoning tashqi hajmi, m^3 .

Bir shartli yoqilg'ining issiqlik ajratib chiqarish miqdori -- $29.3 mDj/kg$.ga teng. Hisob ishlarini bajarishda boshqa yoqilg'ilar aylantirish koeffitsienti yordamida shartli yoqilg'iga o'tkaziladi. Ushbu koeffitsient antratsit uchun -- $0,97$; ko'mir uchun -- $2,33$; torf uchun -- $2,60$; mazut uchun -- $0,70$; o'rta sifatli yog'och o'tin uchun -- $5,32$ deb qabul qilinadi.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar: Surunkali zaharlanish, namlik, chang, gazlar va bug'larni shamollatish, chang tozalash kamerasi, matoli filtrlar, siklonlar.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda "**Klaster**" pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimni tekshirish uchun savollar:

1. Changlar haqida umumiy tushuncha.
2. Changlarning o'lcamlari, inson organizmiga zararli ta'siri.
3. Changlarning kelib chiqish sabablari.
4. Ishlab chiqarish havosi tarkibida changning normalari.
5. Changlangan havoni tozalashda ishlatiladigan asboblari.
6. Filtrlar. Ishlash prinsipi.
7. Changli havo qanday tozalanadi. Moyli, g'ovakli, elektro-filtrlarning ishlash prinsiplari.
8. Chang konsentratsiyasini aniqlashning usullari.

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Havoda zaryadli moddalar (bug'lar, gazlar, aerozollar) to'plami qanday birliklarda o'lchanadi?

- a) lk;
- b) mg/m^3 ;
- v) mg/sm^3 ;
- g) kg.

2. Organik changlar qatorini ko'rsating?

- a) o'simlik, yog'och, torf, ko'mir, plastmassa;
- b) erkin kremniy IV oksid;
- v) kvars, asbest, oxak;
- g) b va v javoblar.

3. Kelib chiqishi bo'yicha changlarning turlarini ko'rsating?

- a) agressiv va noagressiv;
- b) tabiiy va sun'iy;
- v) qum tuproqlarning erroziyalanishi;
- g) organik va aralash.

4. Zaharli changlar qatorini ko'rsating?

- a) uran, berilliy, qo'rg'oshin, sink, simob, margimush;
- b) oltingugurt, xrom anhidridi;
- v) anilin bo'yoqlari;
- g) barcha javoblar to'g'ri.

5. Chang zarrachalarining hajmi bo'yicha taqsimlanishi.

- a) Eng kamida – agar 1 m^3 havoda 50 mg gacha chang bo'lsa, o'rtacha 500 mg gacha, 500 mg dan ancha yuqori;
- b) Eng kamida – agar 1 m^3 havoda 60 mg gacha chang bo'lsa, o'rtacha 500 mg gacha, 500 mg dan ancha yuqori;
- v) Eng kamida – agar 1 m^3 havoda 50 mg gacha chang bo'lsa, o'rtacha 600 mg gacha, 500 mg dan ancha yuqori;
- g) Eng kamida – agar 1 m^3 havoda 50 mg gacha chang bo'lsa, o'rtacha 500 mg gacha, 600 mg dan ancha yuqori.

6-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALARDA SHOVQINDAN SAQLANISH

Umumiy ma'lumotlar. Shovqinning inson organizmiga ta'siri. Insonning mavjud beshta sezgi a'zosi ichida eshitish o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Aynan eshitish orqali inson boshqa odamlar bilan muloqot qiladi, xavf-xatarni anglaydi va o'z madaniyatini yuksaltiradi. Inson o'zining eshitish sezgilari orqali toza tovushlarni, aralash tovushlarni va shovqinni farqlaydi. Toza tovush bir xil chastotadagi sinusoidal tebranishlardan iboratdir.

Insonni o'rab turgan muhitda turli xil tovushlar mavjud bo'lib, ularni inson eshitish a'zosi yordamida eshitadi. Tovush fizik kattalik bo'lib, faqat elastik muhitda (havo, suv, gaz va b.) tarqaladi, vakuum muhitida tovush tarqalmaydi.

Aralash tovush bir necha toza tovushning yig'indisidan iborat. Shovqin esa har xil chastota va tebranishdagi tovushlar aralashmasidir.

1660-yili Robert Boyl (1627–1661-yy) tovush tarqalishi uchun gazzimon suyuqlik yoki qattiq jism holatidagi muhit zarurligini isbotlaydi. Tovush tarqalishiga sabab bo'ladigan muhitga bog'liq holda shovqin mexanik va aerogidrodinamik ko'rinishda bo'ladi.

Tovush intensivligining o'lchov birligi «Bei» qabul qilingan. U telefon yaratilishining asoschisi Aleksandr Greyama Bel (1847–1922-y) sharafiga atalgan. Inson qulog'i bir xil bosimdagi, turli xil chastota va qattqlikdagi tovushlarni eshita oladi. Tovush qattqligi (gromkost) – «fon» bilan o'lchanadi. Bir fon – 1000 Gs chastotadagi va 1dB intensivlikdagi tovush qattqligiga tengdir.

Inson qulog'i 16 Gs.dan 20000 Gs.gacha bo'lgan tovush chastotalarini eshitish qobiliyatiga ega. Inson 800...4000 Gs chastotali tovushlarni yaxshi eshitadi. 16...100 Gs chastotali tovushlarni sezilarli darajada eshitadi.

1861-yili anatomik olim Alfonso Kerti (1822–1876-y) insonning eshitish a'zosi – quloqni tekshirib, uning ishlash tartibini o'rganib chiqqan.

Shovqinning insonga ta'sirini fiziologik baholash maqsadida, u past chastotali (300 Gs.gacha), o'rta chastotali (300...800 Gs) va yuqori chastotali (800 Gs dan yuqori) shovqinlarga ajratiladi.

Inson xoh kunduzi, xoh tunda, ish vaqtida ham, dam olish vaqtida ham, uyquda ham ma'lum darajadagi shovqin ta'sirida bo'ladi. Masalan, barglarning shitirlashi 10–40 dB, soatning chiqillashi quloqdan 1 m uzoqlikda 25–35 dB, uxlayotgan odamning nafas olishi 25 dB atrofida, oddiy so'zlashuv vaqtida – 50–60 dB, qattiq baqirib so'zlashganda –75 dB, 100 km/soat tezlikda harakatlanayotgan yengil avtomobil – 110 dB, reaktiv samolet – 120–130 dB tovush intensivligidagi shovqin hosil qiladi.

Insonni doimiy yuqori intensivlikdagi shovqin ta'sirida bo'lishi uning sog'ligiga ta'sir etadi, u tez charchaydi, psixologik reaksiya tezligi kamayadi, xotirasi susayadi. Shuningdek, shovqin insonning diqqatini bir joyga jamlashiga xalaqit qiladi, harakatning aniqligini va muvozanatini buzadi, tovush va yorug'lik signallarini qabul qilish qobiliyatini susaytiradi va natijada turli xil baxtsiz hodisalarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari shovqin qon bosimining oshishiga, ko'z qorachigining kengayishiga, oshqozon-ichak faoliyatining buzilishiga, yurak va tomir urishining tezlashiga, asab tizimining buzilishiga, uyqusizlik sodir bo'lishiga va eshitish qobiliyatining susayishiga ham olib keladi. Ayniqsa inson qulog'i eshitmaydigan shovqinlar, yani infratovushlar (tovush chastotasi 16–20 Gs dan kichik shovqinlar) va ultratovushlar (tovush chastotasi 20000 Gs.dan katta) inson sog'ligiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Tovushning asosiy o'lchov birliklari. Tovushning asosiy ko'rsatkichlariga asosan quyidagilar kiradi:

Tovush chastotasi – o'lchov birligi Gers (Gs). Fizik olim Genrix Gers (1857–1894) sharafiga qo'yilgan.

Bir sekunddagi tebranishlar soni tovush chastotasi deb ataladi. Chastota fizik olim Genrix Gers (1857–1894-yy) sharafiga «gers» (Gs) orqali o'lchanadi. Bir gers (1Gs) – bir sekunda bir tebranish demakdir.

Tovush bosimi. Tovush to'lqinlarining sinusoidal tarqalishi havo muhitining turli nuqtalarida bosimni o'zgarishiga sabab bo'ladi. Tovush to'lqinlari ta'sirida hosil bo'lgan havo bosimi bilan atmosfera bosimi orasidagi farq tovush bosimi deb ataladi. Tovush bosimi paskalda o'lchanadi – $1Pa=1N/m^2$. Inson qulog'i $R_0 = 2 \cdot 10^{-5}$ Pa bosimdan boshlab tovush bosimi o'zgarishini sezadi. Tovush bosimi $2 \cdot 10^2$ Pa bo'lganda quloqda og'riq hosil bo'ladi.

Tovush intensivligi deb 1 sekundda 1m^2 maydondan tovush tarqalishiga perpendikulyar yo'nalishda tovush to'qlinlari orqali olib o'tiladigan tovush energiyasi miqdoriga aytiladi. Tovush intensivligi Vt/m^2 orqali o'lchanadi. Inson qulog'ining tovushni sezishi tovush intensivligi $J_0 = 10^{-12} \text{ Vt/m}^2$ dan boshlanadi va bu miqdor shartli ravishda «O» bel (B) deb qabul qilingan. Tovush intensivligi 10 marta oshsa $J=10^{-11} \text{ Vt/m}^2$ ga teng bo'ladi va shunga mos holda tovush intensivligi darajasi $L_1=1 \text{ B}$, agar tovush intensivligi 100 marta oshsa $J=10^{-10} \text{ Vt/m}^2$, $L_1=2 \text{ B}$ oshadi va h.k.

Tovush intensivligi darajasi quyidagicha aniqlanadi:

$$L_1 = 10 \lg \frac{J}{J_0} \text{ dB}, \quad (13)$$

bu yerda J – tovush intensivligining haqiqiy (mavjud) miqdori, Vt/m^2 ; J_0 – tovushni sezish boshlanishidagi intensivlik:

$$J_0 = 10^{-12} \text{ Vt/m}^2, \quad (3.31)$$

Shunga mos holda tovush bosimi darajasi quyidagicha aniqlanadi:

$$L_p = 10 \lg \frac{P_1}{P_0} = 20 \lg \frac{P}{P_0} \text{ dB}, \quad (14)$$

bu yerda P – tovush bosimining haqiqiy miqdori, Pa; P_0 – tovushni sezish boshlanishidagi tovush bosimi, $P_0=2 \cdot 10^{-5} \text{ Pa}$.

Yuqoridagi formulalarga mos holda shovqin darajasining kamayishini quyidagicha aniqlashimiz mumkin bo'ladi:

$$L_1 - L_2 = 20 \lg \frac{P_1}{P_0} - 20 \lg \frac{P_2}{P_0} = 20 \lg \frac{P_1}{P_2} = 10 \lg \frac{I_1}{I_2} \text{ dB}, \quad (15)$$

Masalan, agar mashinaning shovqinini 1000 marta kamaytirishiga erishilsa intensivlik darajasi 30 dB ga kamayadi, ya'ni:

$$L_1 - L_2 = 10 \lg 1000 = 30 \text{ dB}, \quad (16)$$

Tovush qattiqligi («gromkost») – “fon” bilan o'lchanadi. Bir fon – 1000 Gs chastotada va 1dB tovush intensivligidagi tovush qattiqligidir.

Shovqinni tovush chastotasi bilan bog'lanishini harakterlovchi miqdor shovqinning chastota spektri deb ataladi. Shovqinni insonga fiziologik ta'sirini baholash maqsadida u tovush chastotasiga ko'ra uch turga bo'linadi: past chastotali (300 Gs.gacha), o'rta chastotali (300...800 Gs) va yuqori chastotali (800 Gs dan yuqori).

Shovqinning inson organizmiga zararli ta'siri. Shovqin inson organizmiga salbiy ta'sir etib, turli xil xastaliklarni keltirib chiqishiga

sabab bo'ladi. Shovqinning ta'siri birdan sezilmaydi, balki vaqt o'tishi bilan doimiy shovqin ta'sirida ishlash natijasida hosil bo'ladi, ya'ni turli xil ko'rinishdagi asab va ruhiy xastaliklarni keltirib chiqaradi. Ayrim hollarda asab tizimiga ta'sir eish orqali yurak, bosh miya va jigarga ta'sir etadi, gipertonik kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Yuqori chastotadagi shovqin ta'sirida ish unumdorligi 10–15 % ga kamayishi, kishining eshitish a'zosi faoliyatini ishdan chiqishiga va umumiy sog'ligini yomonlashguviga olib keladi.

Inson qulog'i orqali qabul qiladigan minimal tovush bosimi eshitishni boshlanish diapazoni deb yuritiladi va u $2 \cdot 10^{-5}$ Pa. ga tengdir. Inson qulog'i tomonidan qabul qilinadigan maksimal tovush bosimi boshlanish diapozonidan 10 mln. marta katta bo'lib, $2 \cdot 10^2$ Pa. ga tengdir. Tovush bosimi ushbu miqdordan oshgach ($2 \cdot 10^2$ Pa) bosh aylanishi, qayd qilish, ko'ngil aynishi, quloq pardasini yirtilishi va quloqdan qon kelish holatlari ruy berishi mumkin.

Sovqinning zararli ta'sirini hisobga olgan holda u quyidagicha tasniflanadi:

– chastota takibiga ko'ra: past chastotali, o'rta chastotali va yuqori chastotali.

– chastota spektri kengligiga qarab: qisqa yo'lli, keng yo'lli.

– spektr xarakteriga ko'ra: impulsli; tonal, stabil va vaqt bo'yicha o'zgaruvchan shovqin.

Shovqindan himoyalaniish vositalari va usullari. Ishlab chiqarishda shovqin ta'sirini kamaytirish quyidagi tadbirlar orqali amalga oshiriladi:

1. Shovqinni hosil bo'ladigan manbasida kamaytirish.

2. Shovqinni tarqalish yo'lida so'ndirish.

3. Masofadan boshqarish qurilmalaridan foydalanish.

4. Shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish.

5. Profilaktik tadbirlar.

Shovqindan himoyalaniish usullari turlicha bo'lib, u birinchi navbatda shovqin manbasiga hamda shovqin darajasiga bog'liq holda tanlanadi. Shovqinni inson sog'ligiga va ish qobiliyatiga salbiy ta'sirini bir usul orqali bartaraf etish mushkul bo'lganligi sababli, amalda kompleks usullardan foydalaniladi. Bunday kompleks usul o'ziga quyidagi tadbirlarni birlashtiradi: shovqinni, shovqin

manbasida kamaytirish; shovqinni tarqalish yoʻnalishini oʻzgartirish; binolarga akustik ishlov berish; ishlab chiqarish binolari va uchastkalarining joylashishini ratsional rejalashtirish; shovqinni tarqalish yoʻlida kamaytirish. Mashina va mexanizmlar shovqinini kamaytirish, detallarni tayyorlanish sifatini oshirish, kam shovqin hosil qiluvchi materiallardan foydalanish, uzatmalarni toʻgʻri tanlash, eyilgan detallarni oʻz vaqtida almashtirish va shu kabi yoʻllar orqali amalga oshiriladi. Masalan, dumalash podshipniklarini ishqalanish podshipniklariga almashtirish shovqin darajasini 10...15 dB ga, toʻgʻri tishli shesternyalarni shevronli shesternyalarga almashtirish – 10 ...12 dB ga, zanjirli uzatmalar oʻrniga ponasimon tasmali uzatmalardan foydalanish – 10...15 dB ga, tishli uzatmalarni yigʻish sifatini oshirish – 5...10 dB ga kamaytirishga imkon beradi.

Maʼlumki, gazlar va suyuqliklarni quvurlarda harakatlanishi natijasida aerogidrodinamik shovqin hosil boʻladi. Bundan tashqari, bunday shovqinlar ventilyatorlar, kompressorlar, nasoslar va ichki yonuv dvigatellarini ishlashi vaqtida ham yuzaga keladi. Aero-gidrodinamik shovqinlar gazlar va suyuqliklarni uyurmasimon harakati natijasida sodir boʻlganligi sababli, ularni shovqin manbasida kamaytirish uncha samada bermaydi. Shu sababli bunday shovqinlar darajasi shovqin yoʻliga shovqin susaytirgichlar oʻrnatish orqali kamaytiriladi.

Elektr qurilmalari va mashinalarida elektromagnit xarakterdagi shovqinlar yuzaga keladi. Bunday shovqinlar hosil boʻlishining asosiy sababi, oʻzgaruvchan magnit maydonlari taʼsirida ferromagnit massalarning titrashi hisoblanadi. Transformatorlardagi bunday shovqinlar paketlarni zich joylashtirish va dempfer (tebranishni pasaytiruvchi, yutuvchi) materiallardan foydalanish orqali kamaytiriladi.

Oʻta kuchli shovqinda ishlovchi qurilmalarni izolyasiyalashda tovush kamaytiruvchi ekranlar ishlatiladi. Ishlab chiqarish binolarida shovqinni susaytirish yoʻllaridan yana biri binolarga akustik ishlov berish, binolar va sexlarni toʻgʻri joylashtirish hisoblanadi. Tovush yutuvchi materiallar sifatida kapron tolalari, porolon, mineral momi, shishatola, gʻovak polivinilxlorid kabilar ishlatiladi. Bunday gʻovak materiallar oʻta va yuqori chastotali shovqinlarni maksimal darajada yutadi va susaytiradi. Agar yuqorida koʻrsatilgan usullar

orqali shovqin darajasini susaytirish va me`yorlashtirish imkoniyati bo`lmasa, shaxsiy himoya vositalari – quloqchinlar va maxsus tamponlardan foydalaniladi.

1-rasm. Shovqindan umumiy muhofazalanish.³

Eshitish organlarini individual himoyalash choralari:⁴

1. Mexanizmning aylanma qismlarini o`ta aniq hisob bilan bosish va balansirovka qilish.

2. Dinamik tovush bosuvchilardan foydalanish.

3. Silkinish manbai oborotlari sonini o`zgartirish (chastota ko`p bo`lsa), moslamaning qattiqligini ko`paytirish, ya`ni tebranishlar amplitudasini kamaytirish lozim. Bunga moslamaning egiluvchanligi va mustahkam emasligi holatida erishish mumkin.

4. Mashina poydevcri va asosi o`rtasida zich prokladkalaridan (rezina, voylok, yog`och, probka, prujina va reszorlar) foydalanish mumkin.

5. Mexanizmlarning qaytish-kirishish harakatini aylanuvchan (podshipnik) -- chayqalma, sirg`aluvchan podshipniklar bilan. po`lat detallarni plastmassali bilan almashtirish.

³ Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane, Kidlington. Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. 2011/p-397.

⁴ Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane. Kidlington. Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. p 394-400.

6. Mashinalar detallari uchun yopishqoq materiallar va qo'tirmalar qo'llash Bunday himoya turi shovqinning yuzaga kelish manbaida silkinish va shovqinga qarshi kurashning asosiy choralaridan biridir.

Ultratovush va infratovushlardan himoyalanih. Inson qulog'i 16 Gs dan 20000 Gs gacha bo'lgan chastotali tovushlarni eshita oladi. 16 Gs dan kichik chastotali tovushlar – infratovushlar, 20000 Gs.dan katta chastotadagi tovushlar – ultratovushlar deb ataladi .

Ultratovushlarni tizimli ravishda insonga ta'sir etishi tez charchashga, quloqlarda og'rik paydo bo'lishiga, bosh og'rigiga, asab va yurak – tomir tizimi ish faoliyatini buzilishiga olib keladi. Shu sababli, ultratovushli qurilmalar bilan bevosita kontaktda bo'lish taqiqlanadi.

Ultratovushlarning inson organizmiga zararli ta'siri tovushni izolyasiyalovchi kojuxlar va ekranlardan hamda masofadan boshqarish ("distansion") moslamalaridan foydalanish orqali bartaraf etiladi.

Infratovushlar tabiatda yer qimirlashlar, vulqonlar, dengiz to'lqinlari vaqtida yuzaga keladi. Infratovushlarning sun'iy manbai – dizelgeneratorlari, kompressorlar, turbin dvigatellar, elektrovozlar, teplovozlar, sanoat ventilyatorlari va boshqa katta o'lchamli mashina-mexanizmlar hisoblanadi. Past chastotali tebranishlarning uzoq vaqt ta'siri toliqishga, bosh aylanishiga, uyquning buzilishiga, asabiy zo'riqishga, markaziy nerv tizimining ish faoliyatini, qon aylanish jarayonini, yurak-tomir tizimini va oshqozon-ichak faoliyatini buzilishiga olib keladi. Inson qisqa vaqtda tovush bosimi darajasi 150 dB gacha bo'lgan infratovushlarga bardosh bera oladi. Tovush bosimi 150 dB dan yuqori infratovushlar o'linga olib kelishi mumkin. Ayniqsa, infratovushlar chastotasi inson ichki a'zolarining chastotasiga (3–9 Gs) teng bo'lganda o'ta xavfli hisoblanadi. Bunday vaqtda rezonansli tebranish hosil bo'lib, ichki a'zolarga katta bosim ta'sir etadi. Shunga mos holda nafas olish a'zolari uchun 1...3 Gs, yurak uchun 3...5 Gs, miya biotoki uchun – 8Gs, oshqozon uchun – 5...9 Gs chastotali infratovushlar xavfli hisoblanadi. Infratovushlarni o'lchash uchun maxsus infratovushli mikrofonlar va asboblari ishlatiladi.

Mashe'ulot maqsadi: Shovqin haqida umumiy ma'lumotlar. Tovushning asosiy o'lchov birliklari. Shovqin darajasini meyorlashtirish va o'lchash. Shovqindan himoyalaniish vositalari va usullari xavfsizlikni ta'minlash yo'llari haqida ma'lumot berish. Hozirgi zamon texnika taraqqiyoti davrida sanoat korxonalarida shovqinga qarshi kurash masalalari muhim masalalar qatoriga kiradi. Insonni doimiy yuqori intensivlikdagi shovqin ta'sirida bo'lishi uning sog'lig'iga ta'sir etadi, bosh miya qobig'iga ta'siri natijasida odam asabiylashadi, u tez charchaydi, psixologik reaksiya tezligi kamayadi, xotirasi susayadi. Shuningdek, shovqin insonning diqqatini bir joyga jamlashiga xalaqit qiladi, harakatning aniqligini va muvozanatini buzadi, tovush va yorug'lik signallarini qabul qilish qobiliyatining susayishiga ham olib keladi. Bundan tashqari shovqin ishlab chiqarishda jarohatlanishlarni keltirib chiqaradigan asosiy manba hamdir. Shovqin darajasi qancha katta bo'lsa, uning keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan salbiy oqibatlar ta'siri ham kattalashadi. Ayniqsa inson qulog'i eshitmaydigan shovqinlar, ya'ni infratovushlar (tovush chastotasi 16 Gs dan kichik shovqinlar) va ultratovushlar (tovush chastotasi 20000 Gs.dan katta) inson sog'ligiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Shovqinni tovush chastotasi bilan bog'lanishini xarakterlovchi miqdor shovqinning chastota spektri deb ataladi. Shovqinni insonga fiziologik ta'sirini baxolash maqsadida u tovush chastotasiga ko'ra uch turga bo'linadi: past chastotali (300 Gs.gacha). o'rta chastotada (300.. 800 Gs) va yuqori chastotali (800 Gs.dan yuqori). Shovqin ma'lum gerslarda ifodalanadigan chastotaga va detsibellarda o'lchadigan intensivlikka ega.

Bundan tashqari shovqinlar GOST 12.1.003-76 ga asosan spektrning xarakteri va ta'sir etish vaqtiga ko'ra sinflarga bo'linadi. Spektrning xarakteriga ko'ra shovqin: keng polosali va tonal ko'rinishida bo'ladi. Agar 8 soatlik ish kuni vaqtida shovqin darajasi vaqt bo'yicha 5 dB dan oshmasa doimiy shovqin hisoblanadi. Agar shovqin darajasi vaqt oralig'ida 5 dB dan ortiq o'zgarib tursa nodoimiy (o'zgaruvchan) shovqin, ushbu o'zgarish keskin kamayish orqali sodir bo'lsa uzlukli shovqin deb ataladi. Agar shovqin 1 sek.dan kam vaqt davom etuvchi bir yoki bir necha tovush signallaridan iborat bo'lsa impulsli shovqin deyiladi. Impulsli

shovqin darajasi bir sekunda 100 dB dan ortiq o'zgaradi. Bundan tashqari, shovqin, hosil bo'lish manbaiga ko'ra mexanik, aerodinamik, gidrodinamik va elektromagnit turlarga bo'linadi. Mexanik shovqin chiqaruvchi omillarga quyidagilar kiradi: har xil mashina mexanizmlar qismlarining turli tezlanishda harakatlanishi natijasida kelib chiqadigan inersiya kuchlari, birikmalardagi zarba kuchlari ta'sirida; birikmalardagi ishqalanish kuchlari, zarba yo'li bilan ishlov berish (toblash, shtampovka); mashina bajarayotgan ishga bog'liq bo'lmagan shovqinlarga sharikli podshipniklar, tishli g'ildiraklar, qayishli uzatishlar va mexanizmlarning muvofiqlashtirilmagan aylanma harakat qiluvchi qismlari chiqarayotgan tovushlar kiradi. Mexanik shovqinlarni kamaytirishning asosiy omili bu mashina-mexanizmlarning birikuvchi qismlarini tayyorlashda iloji boricha aniqlikka erishish hisoblanadi. Ko'pincha, mashina-mexanizmlarning yoyilib ketgan qismlari shovqinning zo'rayishiga olib keladi. Mexanizmlarning birikuvchi qismlarini o'z vaqtida moylash ham shovqinni kamaytirishda yaxshi natija beradi. Zarbali jarayonlarni zarbasiz bajariladigan jarayonlar bilan almashtirish, masalan, qiyshiq tishli va eksentrikli uzatmalarni gidravlik uzatmalar bilan almashtirish, shtampovkani presslash bilan, qoqishni payvandlash bilan almashtirish kerak va h.k. Iloji boricha metallardan qilingan detallarni metallmas detallar, masalan, kapron, tekstolit, plastmassa detallar bilan almashtirish yoki metall tishli g'ildiraklar juftiga kapron, tekstolitdan yasalgan g'ildiraklar o'rnatish shovqinni 10–12 dBga kamaytirishi mumkin.

Ma'lumki, gazlar va suyuqliklarni quvurlarda harakatlanishi natijasida aerogidrodinamik shovqin hosil bo'ladi. Bundan tashqari, bunday shovqinlar ventilyatorlar, kompressorlar, nasoslar va ichki yonuv dvigatellarini ishlashi vaqtida ham yuzaga keladi. Aerogidrodinamik shovqinlar gazlar va suyuqliklarni uyurmasimon harakati natijasida sodir bo'lganligi sababli, ularni shovqin manbasida kamaytirish uncha samara bermaydi. Shu sababli, bunday shovqinlar darajasi shovqin yo'liga shovqin susaytirgichlar («glushitel») o'rnatish orqali kamaytiriladi.

Gidrodinamik shovqinlar. Gidrodinamik shovqinlarga suyuqliklarni nasoslar yordamida bir joydan ikkinchi joyga yuborishda hosil bo'ladigan shovqinlar asosan nasosning harakatlanuvchi

qismlarining nosozligi va gidravlik zarbalar ta'sirida kelib chiqadigan shovqinlarni keltirish mumkin. Bu shovqinlarni yo'qotishda mana shu shovqinlarni keltirib chiqaruvchi sabablarni, ya'ni nasoslarning harakatlanuvchi qismlarining mutanosibligini ta'minlash, gidravlik zarbalar kelib chiqishini yo'qotishga qaratilgan choratadbirlarni belgilash zarur. Elektr qurilmalari va mashinalarida elektromagnit xarakterdagi shovqinlar yuzaga keladi. Bunday shovqinlar hosil bo'lishining asosiy sababi, o'zgaruvchan magnit maydon ta'sirida ferromagnit massalarning titrashi hisoblanadi. Transformatoridagi bunday shovqinlar paketlarni zich joylashtirish va dempfer (tebranishni pasaytiruvchi, yutuvchi) materiallardan foydalanish orqali kamaytiriladi.

Titrash, insonga titrash (zirillash) bilan ishlovchi jihozlar, qurilmalar, mashina va mexanizmlar bilan kontaktda bo'lgan vaqtda ta'sir etadi. Insonga ta'siri xarakteri bo'yicha umumiy va mahalliy (lokal) uyg'unlashtirilganga bo'linadi. Umumiy kasallanish doimiy titrash sharoitida 2–4 oy ishlagandan so'ng boshlanadi. Bunda bosh og'rig'i, ko'rishni susayishi, tana haroratini oshishi, oshqozon va yurak-tomir sistemasida o'zgarishlar sodir bo'ladi, terining sezishini kamayishiga olib keladi. Lokal ko'rinisdagi kasalliklar titrashni inson tanasining ayrim a'zolariga (masalan, qo'l, oyoq va h.k.) ta'sir etishi natijasida kelib chiqadi. Bunday vaqtda nerv va suyak-bo'g'in sistemasi ish faoliyati buziladi, arterial bosim oshadi, muskul kuchlari va insonni og'irligi kamayadi hamda tomirlarning tortishishi kuzatiladi. Har xil chastotadagi titrashlar insonga turlicha ta'sir etadi. Titrash yuzasida tik turib ishlaydigan kishiga ikki rezonans holat – 5–12 Gs va 17... 25 Gs, o'tirib ishlayotgan kishiga esa – 4...6 Gs to'g'ri keladi. Shuningdek, inson boshi uchun rezonans chastotasi 20... 30 Gs atrofida bo'ladi. Shu sababli, titrashning inson a'zolariga ta'sir xususiyatini va titrashning turini hisobga olgan holda titrash parametrlarining ruxsat etilgan gigienik normalari ishlab chiqilgan. Titrash tezligining ruxsat etilgan eng yuqori o'rta kvadrat miqdori – 0,2 m/s va logarifmik – 132 dB bo'lib, u o'rtacha geometrik chastotasi 1 Gs ga teng bo'lgan vertikal transport titrashlar uchun qabul qilingan. Ma'muriy binolar, konstruktiv byurolar, tibbiy punktlar va ishxonalar uchun qattiq talab qo'yilgan bo'lib, o'rta geometrik chas-

tota 63 Gs bo'lganda titrash tezligining o'рта kvadrat miqdori 28 m/s dan, logarifmik darajasi esa 70 dB dan oshmasligi talab etiladi. Lokal titrashlar uchun eng katta cheklanish-titrashning o'рта geometrik chastotasi 1000 Gs bo'lganda, titrash tezligining o'рта kvadrat miqdori – 0,60 m/s, logarifmik darajasi esa – 102 dB ga tengdir.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, titrashni kamaytirish yo'llarini ishlab chiqish mumkin bo'ladi. Ularga ishchi a'zolariga ta'sir etuvchi kuchlarning teng ta'sir etishiga erishish, krivoship mexanizmlarni teng aylanuvchi mexanizmlariga almashtirish, gidrozatmalardan foydalanish, o'zaro birikuvchi detallar sirtining tozalik va aniqlik sinfini oshirish kabilar kiradi. Bundan tashqari turli xil konstruksiyadagi titrash izolyatorlaridan («vibroizolyator») foydalanish ham yaxshi samara beradi. Bunday izolyatorlarga AKSS-15M, AKSS-25M, AKSS-400I larni misol qilish mumkin. Titrash bilan ishlovchi jihozlar bilan ishlashda turli xil vositalardan foydalaniladi. Masalan, qo'lni titrashdan himoyalash uchun har xil titrashdan himoyalovchi qo'lqoplar ishlatiladi. Oyoqqa uzatiladigan titrashlardan himoyalalanish uchun esa turli xil titrashdan himoyalovchi poyafzallardan foydalaniladi. Titrash ta'sirini kamaytirishda yuqorida ko'rsatilgan texnik tadbirlardan tashqari profilaktik tadbirlar ham qo'llaniladi. Buning uchun titrash bilan ishlovchi jihozlar bilan ishlashga 18 yoshga to'lmagan, tibbiy ko'rikdan va yo'riqnomadan o'tmagan shaxslarga ruxsat etilmaydi.

Titrash bilan ishlovchi jihozlar ishlatiladigan xonaning harorati 16°C dan kam bo'lmasligi lozim. Agar bunday jihozlar tashqi muhitda ishlatilsa, ish joyi yonida isitiladigan va harorati 22°C dan kam bo'lmagan dam olish xonalari bo'lishi zarur. Ishchi titrash bilan ishlovchi jihozlar bilan ishlaganda har bir soatda 10–15 minut tanaffus qilishi va jihoz bilan ishlashning umumiy vaqti ish smenasining 2/3 qismidan ortiq bo'lmasligi lozim. Titrashga xavfli mashinalar va jihozlar bilan ishlaganda ish vaqtidan tashqari ishlashga ruxsat etilmaydi.

Ish joylarining titrashga xavfliligi darajasini aniqlashda NVA-1, ISHV-1 markali asboblardan, 3501 tipdagi asboblarni komplektidan hamda «Byul i K'er» va KG'T (Germaniya) markali chet el asboblariidan foydalaniladi.

Tovushga qarshi kurash chora-tadbirlarini belgilashda shovqinning o'rtta geometrik chastota oraliqlari belgilangan. Bu oraliqlar quyidagicha belgilanadi.

O'rtta geometrik chastota oraliqlari: 63 (45–90) (qavsda shu chastotani ifodalaydigan chegara miqdorlar berilgan), 125 (90–180), 250 (180–355), 500 (355–710), 1000 (710–1400), 2000 (1400–2800), 4000 (2800–5600), 8000 (5600–11200).

Ish joylaridagi shovqin GOST 12.1.003-76 da berilgan yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan darajadan oshib ketmasligi kerak.

Ishingizda shovqin muammosi bormi?

Bu muammo shovqinning qay darajada balandligiga va ishchi shovqinli muhitda qancha vaqt davomida ishlashiga bog'liq bo'ladi. Agar siz quyidagi savollarning bir nechtasiga "Ha" deb javob bera olsangiz, siz ish joyidagi shovqin bilan jiddiy shug'ullanishingizni tavsiya qilamiz:

Ish kuningizning ko'p qismidagi shovqin tirband ko'chalardagi tovushlar, changyutgichning baland va yoqimsiz ovozi yoki ho'randalar bilan zich to'lgan restorandagi kabi kuchli va balandmi?

Sizning xizmatchilaringiz yoki xizmatdosh sheriklaringiz ish kunining ko'p qismida, ayniqsa, oxirgi qismlarida muloqot qilish maqsadida baland ovozda gapirishadimi?

Sizning sheriklaringiz yoki xizmatchilaringiz har ish kuni davomida yarim soatdan oshiqroq muddat shovqinli uskunalar yoki dastgohlardan foydalanadimi?

Siz qurilish, buzish yoki yo'l – ta'mirlash, yog'ochsozlik, plastic ishlab chiqarish, mashinasozlik, tekstil fabrikasi, umumiy fabrika, temirchilik, presslash va shtamplash, qog'oz yoki doska ishlab chiqarish, metal quyish zavodi kabi sanoatning shovqinli tarmoqlaridan birida ishlaysizmi?

Ish joyingizdagi shovqinlar turli zarbalar natijasida hosil bo'ladimi? (Masalan belg'a bilan urish, temirni toblash yoki pnevmatik zarba beruvchi mashinalar va boshq). Yoki bo'lmasa xafvli portlovchi manbalar ta'sirida hosil bo'ladimi? (Masalan patronli uskunalar, detonatorlar yoki o'q otuvchi qurollar va boshqalar.)

Shovqin ta'siri va chegaraviy miqdori

Shovqin detsibelda (dB) o'lchanadi. Shovqinning faollik darajasi kun davomida ularning namoyon bo'lishi bilan belgilandi (o'rtacha ish kunida) va eng kuchli shovqin belgilanadi (tasodifiy shovqin).

Shovqinning eng kam ta'sir qilish qiymati 80 dB (oddiy ish kunidagi shovqinlar) va 135 dB kuchli shovqinlar. Yuqori ta'sir qilish qiymati esa oddiy ish kunidadagi shovqinlar 85 dB va kuchli shovqinlar uchun 137 dB.

Shovqinning chegaraviy qiymati oddiy ish jarayonlarida 87 dB dan oshmasligi kerak, tasodifiy yuqori chastotali shovqinlar uchn esa 140 dB dan ortiq bo'lmasligi kerak.

Men nima qilishim kerak ?

Ishni shovqinning xavflilik darajasini belgilash bilan boshlang:

Shovqin xavfi ostida kim va nima uchun qolayotganini aniqlab oling;

Shovqin xavf solayotgan ishchilar holatini aniq ma'lumotlarga suyangan holda baholab chiqing;

Nima uchun qoidaga bo'ysunishingiz kerakligini aniqlab oling; masalan shovqin nazorati yoki eshitish tizimining kerakli muhofazasi va boshq.

Sizga berilgan ma'lumot va ish joyinining asl holati aks etgan qiymatlar o'zaro bir xilliligiga ishonch hosil qilishingiz kerak va ish joyidagi holat kundan kunga qay darajada o'zgarib borayotganini o'rganib borishingiz kerak.

O'zingiz topgan xavf darajasi (tavakkalchilik miqdori) ni yozib boring va ish rejasini tuzing. Qonunga o'zingiz va har bir ishchisingiz bo'ysunishini bilgan holda nima qilganingiz va nima qilmoqchiligingiz haqida ogohlantirib boring.

Shovqin xavfini qanday boshqarish mumkin?

Qachonki sizda shovqin bilan muammo tug'ildimi darhol uni kamaytirish yoki yo'q qilish choralarini ko'rishingiz lozim va unutmangki, o'z ishlab chiqarish sohangizda shovqin muammoşi bilan bog'liq amaliyot va standartlarni yaxshi bilishningiz hamda ularga tayanib ish ko'rishingiz kerak.

Qayerda xavfni kamaytirish kerak bo'lgan holatlar bo'lsa ularni aql bilan va amaliyotga tayangan holda hal qilishingiz lozim .

Qayerda yuqori shovqinda ishlovchi uskuna yoki shovqinli ish bajarilsa, o'sha yerda shovqin – nazorat o'lehovlari bo'lishi kerak.

Shovqin va shovqin ta'sirini kamaytirishning ko'plab yo'llari mavjud va odatda bu usullar yaxshi natija beradi. Birinchi baland shovqinni butunlay qanday yo'q qilish haqida o'ylang. Agar buning iloji bo'lmasa, shovqinning asosiy manbaini ta'sirini kamaytish va boshqarish uchun qo'lingizdan kelgan hamma ishni qilib ko'ring. Agar zarur bo'lsa, har bir individual ishchini himoya qilish chorasini ko'ring.. quyidagilarni ko'rib chiqing:

Turli shovqinsiz yoki kam shovqinli uskuna yoki jarayonlardan foydalaning va yangi shovqinsiz usullar joriy qiling.

Injenerlik uskunolari joriy qiling. Masalan, havo purkagichlarga ovoz susaytirgichlar (glushitel) va boshqalar kabi.

Shovqinning tarqalish yo'llarini aniqlang. Hamda unga to'siq qo'yishga harakat qiling.

Ish joyini kam shovqin chiqadigan qilib dizaynlashtiring va jihozlang. Shovqinni adsorbsiyalovchi materiallar – g'ovak ko'piklar, sun'iy tolalar, binoning aks sado qaytarmaydigan qilib qurilgani kabi.

Shovqinli hududlarda ish vaqtini chegaralang.

Eshitish tizimi himoyasi

Eshitish tizimini himoyalovchi uskunalar (quloqchinlar va minigarnituralar) hodimlarga berilishi kerak:

Qayerda qo'shimcha himoya kerak bo'lsa, shovqin nazorati o'rnatilgan hududlardan tashqari.

Eshitish tizimi himoyasi uchun men nima qilishim kerak.

Siz quyidagilarni bajarishingiz kerak:

Ishchilaringizni himoyalovchi uskunalar bilan ta'minlang.

Agar yuqori shovqinda ishlovchi hodimlaringiz bo'lsa, ular albatta himoyalovchi vositalar bilan ta'minlanishi va berilgan uskunalar ishlashiga ishonch hosil qilishingiz kerak.

Shovqinsiz hududlar tashkil qiling.

Ishchilaringizni himoya vositalalarini qanday ishlatish va ularni qanday tutish kerakligi haqidagi ma'lumotlar bilan ta'minlang.

Bu kabi uskunalar yaxshi ishlashini va zarur bo'lganda ularning ta'mirlanish ehtiyojlarini bajarishingiz kerak.

Himoya vositalari effektiv holatda ishlayotganini qanday bilish mumkin?

Himoyalovchi vosita yetarli himoya beryotganiga ishonch hosil qiling. Ya'ni ko'pi bilan 85 dB dan yuqori shovqinni o'tkazmasligi kerak.

Himoyalovchilarni faqat shovqinli ishlarda ishlatib.

Ularni o'zingizning ish muhitingizdan kelib chiqqan holda tanlang (qulay, gigienik va boshq.) Sog'lik nazorati

Siz ish joylaridagi ishchilaringizning sog'ligini muntazam tekshirib borishingiz kerak. Ayniqsa, yuqori shovqinli joylarda yoki muntazam shovqin ta'siri ostida qolgan ishchilarni.

Agar ishchilarning eshitish tizimida muammo yuzaga kelgan bo'lsa darhol ularni ogohlantiring. Bu muammo yanada kuchayib ketmasligi uchun ularga imkoniyat bering. Ish joylarini ham tekshirib, nazorat qilib boring. Ish beruvchilar doimo nazoratni ta'minlashlari kerak va kunlik ta'sirlar haqida ma'lumot olib turishlari kerak. Hamda ishchilarni mana shu ta'sirlardan cheklashi va xavflarning oldini olishlari kerak. Siz shuningdek xavfli hududlarda ishlovchi ishchilarga muntazam ish tartibi va qoidalari hamda xavfsizlik qoidalari haqida eslatib turishingiz kerak.

Oo'l-bilak sohasidagi tebranishlarni kamaytirish

Ishlatilgandan bir qancha daqiqadan so'ng ishchilar qo'lida sanchqi yoki hissizlik keltirib chiqaruvchi mashina va uskunalarni aniqlab oling.

Ishni imkon qadar tebranuvchi uskunalarni ishlatmasdan bajarishga harakat qiling. Yangi uskuna yoki dastgoh sotib olishdan avval uni o'z sohangizda ishlagandagi tebranish darajasini so'rang.

Tebranishni qisqartiruvchi qilib dizaynlangan va ishingizga mos bo'lgan uskunalardan foydalaning.

Ishchilar ishi uchun mos dastgohni ishlatayotganiga va unda ishlash uchun to'liq malakaga ega ekaniga ishonch hosil qiling;

Uskunalar tebranish chastotasi o'sib borishining oldini oladigan holatda ta'mirlangan bo'lishiga e'tibor bering.

Mashinalarni ishlab chiqaruvchi tavsiya qilgandek ta'mirlang.

Butun tana bo'vlab ta'sir qiluvchi tebranishni kamaytirish

Sizga kerakli sharoitni ta'minlay oladigan uskuna va mashinalarni tanlang.

Yo'llarni siliqligini saqlang, chuqurlarni to'ldiring, buzilgan qismlarni tog'rilang.

Mashina va qo'shimcha uskunalarni bir tekis silliq haydash va boshqarish uchun haydovchilarni yetarli darajada tayyorlang.

Mashina va uskunlarni to'xtatish tizimlarini ta'mirlang va yaxshi holatini saqlang. Ya'ni plastik bosim bergichlar va maxsus o'rindiqlar.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar: Hayot faoliyati xavfsizligi, faoliyat, tovush, silkinish, detsibel, shovqindan himoyalaniş vositalari.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda "Blits" pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

O'qituvchi-shovqin kelib chiqish manbai bo'yicha turlari

mexanik

aerodinamik

gidrodinamik

elektromagnit

O'qituvchi-shovqindan himoyalaniş

shovqinni ajralib chiqayotgan manbayida kamaytirish

shovqinni tarqalish yo'nalishini o'zgartirish

ishlab chiqarish binolarga akustik ishlov berish

sanoat korxonalari binolari va uchastkalarini joylashishini ratsional rejalashtirish

shovqinni tarqalish yo'lida kamaytirish

shovqin manbaini uzoqroq masofada joylashtirish

jamoat va ShXV qo'llash

Talabalarni bilimini tekshirish uchun savollar:

1. Ishlab chiqarish shovqinini va titrashlarni xususiyatlari va ularni inson organizmiga ta'siri.
2. Inson qulog'i qancha Gersgacha bo'lgan tovush chastotasini eshitadi?
3. Shovqinning turlarini ayting?
4. Shovqindan himoyalash vositalari va usullari.
5. Ultratovush va infratovushlarning inson organizmiga ta'siri.
6. Tovush izolyatsiyasi nima?
7. Shovqin o'lchov birliklari va ularni o'lchov asboblari.
8. Titrashga izoh bering.
9. Titrashga qarshi kurash choralarini ayting?

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Shovqin inson organizmiga qanday ta'sir qiladi?

- a) eshitish qobiliyatini shikastlashga;
- b) markaziy asab tizimini doimiy funksiyasining buzilishiga;
- v) ichki organlarning va qon aylanishlarning ishinig susayishiga olib kelishi;
- g) yuqoridagilarning bari.

2. Insonning eshitish a'zolari qanday tovush chastotalarini eshita oladi.

- a) 16–20 Gs dan 20000 Gs gacha bo'lgan tovush chastotalarini eshita oladi;
- b) 16–20 Gs dan kichik bo'lgan infratovushlar;
- v) 20000 Gs dan yuqori bo'lgan ultratovushlar;
- g) 20–100 kGs gacha oraliqda shovqin darajasi;

3. Ishlab chiqarish binolarida shovqinini qanday tadbirlar hisobiga pasaytirish mumkin.

- a) konditsionerlarni ishlatib;
- b) kunduzgi yorug'lik beradigan lampalardan foydalanib;
- v) binoni o'rab turadigan devorlarga akustik ishlov berish bilan;
- g) asbob–uskunalar va ish o'rinlari joyini rejalashtirish hisobiga.

4. Shovqin deb nimaga aytiladi?

- a) turli chastota va tezlikdagi tovushlarning tartibsiz birikmasi;

- b) turli chastotadagi tovushlarning tartibsiz birikmasi;
- v) turli tezlikdagi tovushlarning tartibsiz birikmasi;
- g) tartibsiz tovushlar birikmasi.

5. Ish zonasida shovqin pasaytirilganda hodimlarning ish unumdorligi qanday o'zgaradi?

- a) pasayadi;
- b) ortadi;
- v) o'zgarmaydi;
- g) a va b javoblar to'g'ri.

6. Infratovushga akustik tebranishlarning quyidagi xususiyatlari tegishli:

a) 16–20 Gs chastotasidan yuqori va ovoz bosimining har qanday darajasi;

b) 0–20 Gs chastotasidan past va ovoz bosimining har qanday darajasi;

v) 16–20 Gs chastotasidan yuqori va ovoz bosimining 140 dB dan yuqori bo'lmagan darajasi;

g) 16–20 Gs chastotasidan yuqori, lekin 16–20 kGs past va ovoz bosimining 140 dB gacha darajasi.

7. Shovqin yutilishi nima?

a) ovoz energiyasini aks etgan energiyaga aylanishi;

b) ovoz energiyasini ovoz bosimiga aylanishi;

v) ovoz energiyasini ovoz quvvatiga aylanishi;

g) ovoz energiyasini issiqlik energiyasiga aylanishi.

8. Turar joy binolarida tungi soatlarda shovqin kuchi dBda quyidagi darajalardan oshmasligi kerak:

a) 25;

b) 30;

v) 35;

g) 40.

9. Silkinish bu –

a) mustahkam zich jismlarning mexanik tebranishlari yoki tebranma harakatlari hisoblanadi;

b) mexanik tebranish;

v) mustahkam tebranish;

g) tebranma harakat.

10. Silkinishga qarshi himoya vositalari –

a) kojuxlar, ekranlar, to'siqlar himoya probkalari, naushniklar, shlemlar;

b) v va g javoblar to'g'ri;

v) amortizatorlar, poydevorlar yotqizishda vibroizolyatsiya;

g) maxsus poyafzal va qo'lqoplar.

11. Shovqinni hosil bo'lish manbaida kamaytirish ilojisi bo'lmaganda qanday usullar qo'llaniladi?

a) shovqinni tarqalish yo'lida shovqin izolyatsiya va shovqin yutish usullari;

b) belgilangan shovqinning o'rta geometrik chastota oraliqlari asosida;

v) ovoz energiyasini aks etgan energiyaga aylanishi;

g) rezina, plastmassa materiallari bilan.

7-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALARDA YORITISH TIZIMLARI

Ishlab chiqarish binolari va ish joylarini yoritish. Yoritilganlik haqida umumiy ma'lumotlar. Yoritilganlik insonning tashqi muhit bilan bog'lanishini aniqlovchi va inson miyasiga keluvchi tashqi dunyo to'g'risidagi ma'lumotlarning sifatini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlardan biridir. To'g'ri va me'riy miqdordagi yoritilganlik ish qurollari va jihozlarning rangini, o'lchamlarini tezda aniqlashga imkon beradi va ishchining mehnat qobiliyatini uzoq muddatgacha saqlanib qolishiga, mehnat unumdorligining oshishiga, ishlab chiqarilgan mahsulotning sifatli bo'lishiga sharoit yaratib, mehnat xavfsizligini oshiradi.

Ish xonalari va joylarini yoritishga asosan quyidagi talablar belgilangan:

- ish obyektlarini tez va yengil farqlash imkoniyatini berishi zarur;

- yoritilganlik bir tekis bo'lishi, hech qanday keskin soya bermasligi lozim;

- obyekt va u joylashgan joy rangi (fon) orasida ma'lum darajada farq ("kontrast") bo'lishi kerak;

- yorug'lik manbai ko'riladigan obyektida hech qanday yorug'lik qaytishini (yaltirashlar) hosil qilmasligi kerak;

- yorug'lik manbai ishchi ko'zini qamashtirmasligi lozim;

- ishchi yuzalarning yoritilganlik darajasi vaqt oralig'ida o'zgarmasligi zarur.

Yoritilganlikka qo'yilgan ushbu talablar nafaqat tadqiqotlarda, balki amaliyotda ham o'z isbotini topgan. Me'yoriy yoritilganlik faqat yorug'lik oqimiga bog'liq bo'lmasdan, yorug'likni xona shipi va devoridan qaytishiga, fon bilan buyum orasidagi kontrast (ranglar farqi)ga ham bog'liq holda belgilanadi. Masalan, qora ipni qora fonda ko'rish uchun oq rangda joylashgan fonga nisbatan kamida ming marta katta yoritilganlik talab etiladi.

Yoritilganlikning asosiy yorug'lik-texnik ko'rsatkichlari. Yoritilganlikning yorug'lik-texnik ko'rsatkichlariga yorug'lik, yorug'lik oqimi (F , lyumen), yorug'lik kuchi (I , kandela), yoritilganlik (E , lyuks), ravshanlilik (I , kd/m^2), va yorug'likni qaytarish

koeffitsienti (α , %) kiradi. Sifat ko'rsatkichlariga esa fon, obyektning fon bilan farqlash kontrasti, pulsatsiya koeffitsientini kiritish mumkin.

Yorug'lik – elektromagnit spektrini ko'zga ko'rinadigan sohasining bir qismi hisoblanadi. Uning asosiy xarakteristikasi sifatida to'lqin uzunligi (λ) va tebranish chastotasi (ν) qabul qilingan. Bu ko'rsatkichlar orasidagi o'zaro bog'lanish quyidagicha ifodalanadi:

$$\lambda = s / \nu, \quad (17)$$

bu yerda s – yorug'likning tarqalish tezligi.

Ko'zning ko'rish darajasi spektrning ko'rinadigan sohasini har xil qismida turlicha bo'lib, spektrning yashil oblastida, to'lqin uzunligi $\lambda = 554$ nm bo'lgan holatda maksimal hisoblanadi.

Yoritilganlikning asosiy yorug'lik–texnik ko'rsatkichlariga yorug'lik kuchi, yoritilganlik, yorug'likni yutish, o'tkazish va qaytarish koeffitsienti, yorug'lik ravshanligi, obyektning fon bilan kontrasti (obyekt bilan asosiy rang orasidagi keskin farq), yoritilganlikning pulsatsiya koeffitsienti va yoritilganlikning notyokislik koeffitsienti kiradi.

Yorug'lik kuchi (J) – yorug'lik oqimining yorug'lik tarqaladigan burchakga nisbati orqali ifodalanadi:

$$J = dF / d\omega, \quad (18)$$

Yorug'lik kuchining o'lchov birligi qilib kandela (Kd) qabul qilingan.

Yorug'lik oqimi (F) – yorug'lik quvvati orqali xarakterlanadi va lyumenda (lm) o'lchanadi.

Yoritilganlik (E) – yorug'lik oqimining sirt bo'ylab zichligi bo'lib, lyuks (lk) da o'lchanadi.

Yoritilganlikni qaytarish, yutish, o'tkazish koeffitsientlari. Yoritilganlik sifati yoritilganlik miqdori va yoritiluvchi yuzaning xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Yoritiluvchi yuzaning yorug'lik oqimini qaytarish, yutish va o'tkazish xususiyatlari yorug'likni qaytarish α_s , yutish β_s va o'tkazish γ_s koeffitsientlari orqali baholanadi. Ushbu koeffitsientlar quyidagicha aniqlanadi:

$$\alpha_s = F_\alpha / F; \quad \beta_s = F_\beta / F; \quad \gamma_s = F_\gamma / F, \quad (19)$$

bu yerda F – yoritiladigan yuzaga tushadigan yorug'lik oqimi;

$F_\alpha, F_\beta, F_\gamma$ – mos holda, yoritiladigan yuzadan qaytgan, yutilgan va o'tkazilgan yorug'lik oqimi, lm .

Ravshanlik, kontrast va fon. Yoritiladigan yuzaning asosiy xarakteristikalaridan biri yorug'likni qaytarish xususiyati hisoblanadi va bu yuzaning ravshanligi («yarkost») ga bog'liq bo'ladi. Ravshanlikning o'lchov birligi qilib Nit (Nt) qabul qilingan. Buyum sirti (yuzasi) dagi ravshanlik bilan umumiy atrof foni (rangi) orasidagi keskin farq contrast - deb ataladi. Fon deb farqlanadigan obyektga taaluqli yuzaning, ya'ni ushbu obyekt (buyum) joylashgan yuzaning rangiga aytiladi. Fon yorug'lik oqimini qaytarish xususiyati bilan xarakterlanadi va $\alpha_s > 0,4$ bo'lganda yorug', $\alpha_s = 0,2 \dots 0,4$ bo'lganda o'rta, $\alpha_s < 0,2$ bo'lganda qora hisoblanadi.

Fonga bog'liq holda kontrast $K_0 > 0,5$ bo'lsa yuqori, $K_0 = 0,2 \dots 0,5$ bo'lsa o'rtacha, $K_0 < 0,2$ bo'lsa kichik hisoblanadi.

Yoritilganlikning pulsatsiya koeffitsienti (K_N) – o'zgaruvchan tok bilan ishlovchi gazozaryadli chiroqlarda yorug'likning o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan yoritilganlik tebranishining nisbiy chuqurligi orqali baholanadi va u quyidagicha aniqlanadi:

$$K_{PK} = \frac{E_{max} - E_{min}}{2E_{o'r}} \cdot 100\%, \quad (20)$$

bu yerda $E_{max}, E_{min}, E_{o'r}$ – tebranish davridagi maksimal, minimal va o'rtacha yoritilganlik.

Yoritilganlik pulsatsiya koeffitsienti (K_{PK}) 10..20% bo'lishi lozim.

Yoritilganlikning notekistik koeffitsienti (K_{NK}) – ishchi yuzadagi minimal va maksimal yoritilganliklarning nisbati orqali ifodalanadi:

$$K_{NK} = E_{min} / E_{max}, \quad (21)$$

Yoritish tabiiy va sun'iy usullarda bo'ladi. Agar tabiiy yoritish to'g'ri loyihalashtirilsa va me'yor darajasida bo'lsa inson uchun eng qulay ish sharoiti yaratiladi.

Tabiiy yoritish. Tabiiy yoritish yorug'lik o'tkazish yo'llariga bog'liq holda yon tomonlama, yuqori tomonlama va kombinatsiyalashgan, ya'ni ham yon ham yuqori tomonlama bo'lishi mumkin.

Tabiiy yoritish darajasi kunning vaqtiga va iqlimiy sharoitlarga bog'liq holda ish vaqti davomida o'zgarishi hisobli, ish joyining

yoritilganligi bilan emas, balki tabiiy yoritilganlik koeffitsienti orqali me'yorlashtiriladi.

Tabiiy yoritilganlik koeffitsienti deb xona ichidagi biror nuqtaning yoritilganligini shu vaqtdagi tashqi muhit yoritilganligiga nisbatining foizdagi ifodasiga aytiladi:

$$e_{\min} = \frac{E_{\text{ichki}}}{E_{\text{tashqi}}} \cdot 100\%, \quad (22)$$

bu yerda E_{ichki} – xona ichining biror nuqtasidagi yoritilganlik, Ik ; E_{tashqi} – tashqi muhitdagi ochiq maydondagi yoritilganlik, Ik .

Tabiiy yoritilganlik koeffitsienti (e) n tomonlama yoritilganlikda $e_{\text{o'rtacha}} \geq 80\% e_n$; yuqori tomonlama va kombinatsiyalashgan yoritilganlikda $e_{\text{o'rtacha}} \geq 60\% e_n$ bo'lsa yaxshi hisoblanadi. Tabiiy yoritilganlik koeffitsienti yorug'likning iqlimiy koeffitsientiga bog'liq bo'ladi. Uning miqdori ish razryadiga, farqlash obyektining eng kichik o'lchamiga hamda iqlimning yorug'lik poyasiga bog'liq holda maxsus jadvallardan tanlab olinadi va shu asosida binolarga o'rnatilishi lozim bo'lgan derazalar hamda fonarlar (yuqori tomonlama yoritilganlikda) soni hisoblanadi. Tabiiy yoritilganlikni me'yor darajasida ta'minlash uchun yorug'lik o'tish yo'llari (derazalar maydoni va soni) ish turiga bog'liq holda o'rnatilgan yoritilganlik me'yori asosida hisob yo'li bilan aniqlanadi.

Sun'iy yoritish. Sun'iy yoritish umumiy yoki kombinatsiyalashgan bo'lishi mumkin. Kombinatsiyalashgan yoritishda umumiy va mahalliy yoritish birgalikda qo'llaniladi. Umumiy yoritishda xona ichi umumiy chiroqlar yordamida yoritilsa, mahalliy yoritishda esa chiroqlar bevosita ish joyiga yoki ish jihozi oldiga o'rnatiladi, masalan, ish stoli ustida o'rnatilgan ko'chma chiroqlar, stanoklar yoki boshqa ish qurilmalarida o'rnatiladigan chiroqlar va boshqalar.

Yoritilganlikni me'yorlashni yengillatish maqsadida barcha ishlar aniqlik darajasiga ko'ra 6 razryadga bo'lingan: o'ta yuqori aniqlikdagi ishlar – I razryad; juda yuqori aniqlikdagi ishlar – II razryad; yuqori aniqlikdagi ishlar – III razryad; o'ta aniqlikdagi ishlar – IV razryad; kam aniqlikdagi ishlar – V razryad; dag'al ishlar –VI razryad.

Eng yuqori yoritilganlik I razryaddagi ishlar uchun belgilangan bo‘lib 5000 lk. ni tashkil etadi, kichik yoritilganlik esa IV razryaddagi ishlar uchun – 75 lk qilib belgilangan.

Tashqi muhitda bajariladigan ishlarida ish razryadiga bog‘liq holda yoritilganlik 2 dan 50 lk. gacha bo‘ladi.

Mashg‘ulot maqsadi: Yorug‘lik inson mavjudligining muhim shartlaridan biri sanaladi. Yoritish haqida umumiy ma‘lumotlar. Yoritishning asosiy o‘lchov birliklari. Yorug‘likning asosiy tavsifi va o‘lchov birliklari. Sanoat korxonalarini yoritish usullari. Sanoat korxonalarini yorishga qo‘yiladigan asosiy talablar. Yoritgichlar va ularni joylashtirish. Xavfsizlikni ta‘minlash yo‘llari haqida ma‘lumot berish. Ish joyining sun‘iy yoritilganligini tekshirish, uni baholashni o‘rganish va yoritish qurilmalarining samaradorligini baholash usullarini o‘zlashtirish. Yoritish moslamalari. Siz ta‘minlashingiz kerak: yaxshi yoritish vositalaridan foydalaning, lekin judayam ko‘zni qamashtiradigan bo‘lmasligi; yaxshi darajadagi yoritish moslamalarining bo‘lishi shart; yorug‘likning talabga javob berishi kerakligi. Ayrim aralashtiruvchi uskunalar nur chiqazib turuvchi jihozlar bilan ta‘minlanishi kerak, chunki ishchi aralashtiruvchi apparatning to‘xtab qolganini sezishi kerak; yong‘in xavfsizligi uchun maxsus montaj ishlari yoki maxsus oqnetushitellarbo‘lishi kerak; yaxshi yoritilgan xona va koridorlarning bo‘lishi. O‘ylab ko‘rish kerak bo‘lgan masalalar: devorlarning yorqin bo‘lishi uchun turli ranglarga bo‘yalgan bo‘lishi.

Zavod yoki korxonada inshootlari atrofida harakatlanish

Sizda bo‘lishi kerak:

- yo‘lovchilar va mashinalar uchun xavfsiz bo‘lgan yo‘laklar – ular bir-biridan ajratilgan bo‘lishi shart;
- yuqori qulayliklarga ega va hech qanday chuqurchalarsiz bo‘lgan yo‘lakalarning bo‘lishi;
- zinalarda va agar zarur bo‘lsa ish joyining qiya bo‘lgan joylarida tutqichlarning bo‘lishi;
- xavfsiz, sensorli ochilib-yopiluvchi eshiklarning bo‘lishi; sirpanchiq bo‘lmagan yuzalarning bo‘lishi. O‘ylab ko‘rish kerak bo‘lgan muammolar;

➤ qurilish ishlari olib borilayotgan joylarga maxsus qora va sariq ranglardagi markirovkalarni qo'yish.

Yoritish tabiiy (bevosita quyosh yordamida uning nurlarini fazodagi diffuziyasi orqali) va sun'iy (elektrik lampalar yordamida amalga oshiriladigan) bo'ladi. Yorug'lik – bu elektromagnit spektrini ko'rinadigan nurlanishidir. Elektromagnit spektrlarining to'lqin uzunliklari 10 n.m dan 340000 n.m gacha oralig'i spektrlarning optik jarayoni deb ataladi, bundan 10 dan 380 n.m i infraqizil nurlar, 380 dan 770 n.m i ko'rinadigan nurlar va 770 dan 340000 n.m. gacha bo'lganlari esa ultra-binafsha nurlar deb aytiladi. Biz ko'zimiz bilan binafsha rangdan to qizil ranggacha bo'lgan yorug'lik nurlarini sezamiz.

Yoritish sifatini baholashda foydalaniladigan asosiy yorug'lik-texnik kattaliklariga yorug'lik kuchi, yoritilganlik, qaytarish koeffitsienti, yorug'likning yorqinligi, yoritilganlik pulsatsiya koeffitsienti, yoritilganlikni notekislik koeffitsienti va boshqalar kiradi.

Yorug'lik kuchi (I). Tabiiy yoritilganlik-xonaning tashqi to'suvchi qurilmalaridan shaffof to'siqlar orqali (to'g'ri yoki akslanish) tushgan quyosh yorug'ligi bilan yoritilishi.

Tabiiy yoritilganlik koeffitsienti (TEK) e bu xona ichidagi berilgan yuzaning biror nuqtasida (to'g'ri yoki akslanish) quyosh yorug'ligi hosil qilgan tabiiy yoritilganlikni osmon yorug'ligining shu vaqtda tashqaridagi gorizontal tushayotgan yorug'lik nisbatiga teng.

$$e = E_{\text{ichk}} / E_{\text{tash}} \cdot 100\%$$

bu yerda:

e – tabiiy yoritilganlik koeffitsienti, %

E_{ichk} – xona ichidagi yoritilganlik, lk;

E_{tash} – bino tashqarisidagi yoritilganlik, lk;

Kuzatish obyekti bilan fonning farqliligi (K) – kontrast deb ularning yorqinliklari orasidagi farqiga aytiladi.

$$K = V_0 - V_f / V_f, \%$$

bu yerda:

V_0 – obyekt ravshanlik, kd/m²

V_f – fon ravshanlik, kd/m²

Farqlikning optimal kattaligi 0,6–0,9 oliniladi.

O'rganilayotgan yuzaning obyektga tegib turuvchi qismi bilan farq qilib fon deb ataladi. Nur qaytish koeffitsienti 0,4 dan ortiq bo'lsa yorug' fon deyiladi, 0,2 dan 0,4 gacha bo'lsa o'rtacha fon va 0,2 dan kichik bo'lsa qora fon deyiladi.

Bino ichidagi xonalarda bir tekis yorug'lik hosil qilish uchun, shift va devorning qaytish koeffitsienti 0,8 atrofida, pol va jihozlarniki esa 0,3 ga teng bo'lishi kerak.

Tabiiy yorug'lik yetishmaganda kombinatsiyalashtirilgan yoritish usulidan foydalanadi, ya'ni sun'iy yorug'likdan foydalanadi. Tabiiy yoritish odamlar doimiy bo'ladigan xonalar uchun mo'ljallanadi. Tabiiy yorug'lik inson ko'rish organlari va boshqa fiziologik jarayonlarning borishi uchun zarur bo'lgan ultrabinafsha nurlarga boy va bu yorug'lik bilan yoritilgan xonalarda ishlash ko'z uchun juda foydali. Tabiiy yorug'lik yoritilish zonasi bo'ylab bir tekis tarqaladi.

Sanoat korxonalarini tabiiy yorug'lik bilan yoritish yon tomondan maxsus qoldirilgan oynalar orqali, juda katta sanoat korxonalarining yuqori tomonida maxsus qoldirilgan oynalari – framugalar va bu ikki holatni kombinatsiya qilgan holda amalga oshiriladi.

Sun'iy yorug'lik o'z navbatida quyidagilarga: ishchi, avariya yoritilishi, navbatchi va evakuatsiya yoritilishlariga bo'linadi. Ishchi yoritilganlik ham o'z navbatida umumiy (shiftda joylashtirilgan yoritigichlar), maxsus (ish joyini o'ziningina yorituvchi yoritgich) va kombinatsiyalashganlarga (umumiy va maxsus) bo'linadi. Faqat ishchi va avariya yoritilish sanitariya me'yorlari bilan me'yorlanadi.

Yoritish qurilmalari. Hozirgi zamon yoritish qurilmalari ishlab chiqarish xonalarini yoritishga mo'ljallangan bo'lib, yoritish manbalariga cho'g'lanma lampalar, galogenli va gaz razryadli lampalar kiradi.

Volfram tolalari yuqori haroratgacha qiziganda cho'g'lanma lampalar yorug'lik bera boshlaydi, galogenli lampalarda esa volfram tolalari bilan bir qatorda trubkaning ichida galogenli bug' (yod) bo'lib, u haroratni oshirib tolalarni qizdirishga hizmat qiladi. Lampaning kuchi 20–22 lm/Vm ga teng. Cho'g'lanuvchi lampalar hozirgi vaqtda eng ko'p tarqalgan nur tarqatish manbai hisoblanadi. Buning asosiy sababi, ularning sodda tuzilganligi, ekspluatatsiya vaqtida

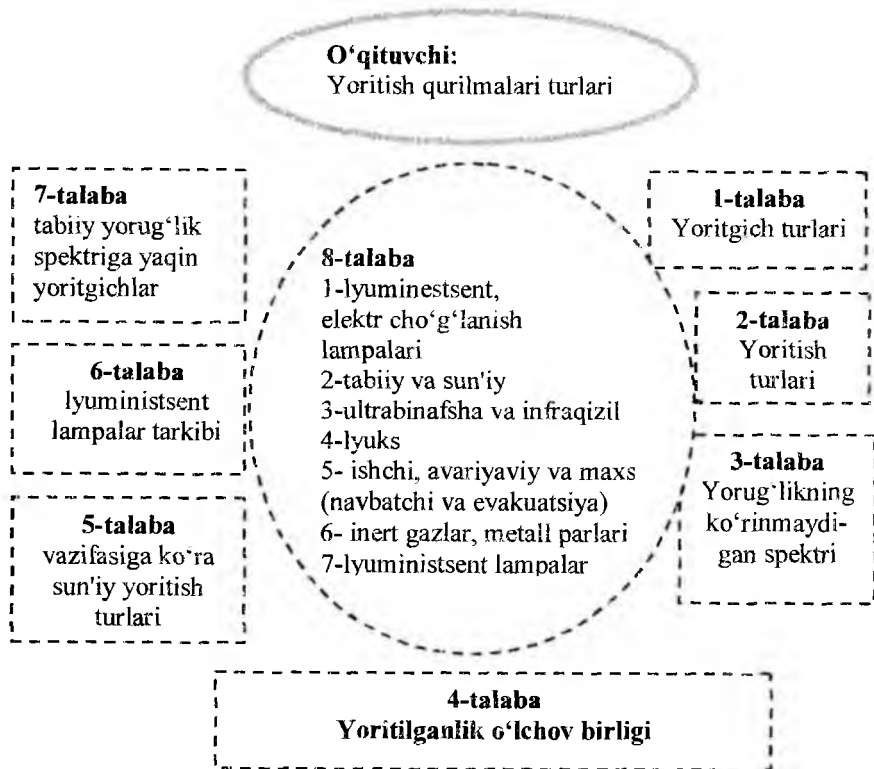
qulayligi, yonish davrining tezligi va ularni ishlatish uchun qo‘shimcha qurilmaning kerak emasligidir. Kamchiliklari lampadan tarqalayotgan nurlar tarkibida qizg‘ish va sarg‘ish nurlarning bo‘lishi, ularning quyosh nurlariga nisbatan spektrlarining tarkibi boshqacha bo‘lganligi sababli ranglarni buzib ko‘rsatadi va ba‘zi bir ishlarni bunday nurlar ostida bajarib bo‘lmaydi. Sanoat korxonalarini yoritish maqsadida cho‘g‘lanuvchi lampalarning bir necha xillaridan: vakuumli lampalar (NV), gaz to‘ldirilgan bispiral lampalar (NB), krepto-ksenon to‘ldirilgan bispiral lampalardan (NBK) foydalaniladi.

Oxirgi vaqtlarda tarkibiga qisman yod qo‘shilgan -- yodli cho‘g‘lanuvchi lampalardan foydalanilmoqda. Bu lampalarning xizmat muddati tarkibidagi yodning qaytaruvchanlik xususiyatiga asosan 3000 soatga uzaytirilgan va bu lampalarning nur berish qobiliyati ham 30 lm/Vt ga oshgan.

Gazlarning razryadlanishiga asoslangan lampalar -- bu lampalarda elektr tokining inert gazlar, metall parlari yoki ularning aralashmalari muhitida razryadlanishidan hosil bo‘ladigan yorug‘likning optik diapazoni sifatida vujudga keladi. Gaz razryadli lampalar yuqori (lyuminescentli) va past bosimliga ajratiladi. Bu lampa kolbasining ichki qavati yaltiroq moddalar bilan -- lyuminofora, ko‘rinuvchi yorug‘likni elektr razryadlar orqali yuboriladi. Bunday lampalarning yorug‘lik kuchi 500--700 lm/Vm ga teng. Hozirgi vaqtda qo‘llanilayotgan gaz razryadlanish lampalari cho‘g‘lanuvchi lampalarga nisbatan ba‘zi bir ijobiy xususiyatlarga ega; lampalarning nurlanish darajasi ancha katta bo‘lib, 50 dan 100 lm/Vt gacha boradi (masalan, natriyli lampalarning nurlanishi 100 lm/Vt, lyuminissent lampalarniki esa 75--80 lm/Vt ni tashkil qiladi), tabiiy yorug‘lik spektriga yaqin nurlanish spektri. Bundan tashqari, ularning xizmat qilish muddati ham birmuncha ko‘p bo‘lib, ba‘zi birlariniki 8000--4000 soatga boradi. Bu lampalarda to‘ldirilgan inert gazlar, metall parlari miqdorlarini o‘zgartirish hisobiga xohlagan spektrdagi nurlarni olish imkoniyati bor.

Mavzuda qo‘llanilgan tavnach iboralar: Hayot faoliyat xavfsizligi, faoliyat, yoritish vositalari, lampalar, yoritilganlik, yorug‘lik tezligi, to‘lqin uzunligi, yoritilganlik koeffitsienti, yorug‘lik oqimi, ravshanlilik, ultrabinafsha, infraqizil nurlari, elektromagnit maydon.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda "Qorbo'ron" pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimini tekshirish uchun savollar:

1. Yoritishga qo'yilgan umumiy talablar nimalardan iborat?
2. Tabiiy yoritish koeffitsienti deb nimaga aytiladi?
3. Yoritilganlik formulasini keltiring va undagi parametrlarga izoh.
4. Yoritilganlikni me'yorlashni yengillatish uchun ishlar aniqlik darajasi nechta razryadga bo'linadi?
5. Yorug'lik oqimining o'lchov birligi qanday?
6. Ravshanlikning o'lchov birligi qanday?
7. Pulsatsiya koeffitsienti nima?
8. Tabiiy yoritilganlikning qanday turlarini bilasiz?

9. Sun'iy yoritilganlikning qanday turlarini bilasiz?
10. Yoritgichlarning qanday turlarini bilasiz?
11. Qaysi asosiy parametrlar yoritgichlarning sifat ko'rsatgichlarini ifodalaydi?
12. Ish unumdorligi ish joylaridagi yoritilish sharoitlariga qanday bog'liq?
13. Tabiiy va sun'iy yoritish me'yorlari qanday?
14. Ultrabinafsha va infraqizil nurlarni inson organizmiga ta'siri.

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Ko'zning qorong'idan yorug'likka adaptatsiyasiga qancha vaqt kerak bo'ladi:

- a) 2min;
- b) 0,5min;
- v) 5min;
- g) 1min.

2. Lyumenlarda nimani o'lchanadi:

- a) yorug'lik kuchi;
- b) ravshanlik;
- v) yorug'lik oqimi;
- g) yoritilganlik.

3. Lyukslarda nimani o'lchanadi:

- a) yorug'lik kuchi;
- b) ravshanlik;
- v) yorug'lik oqimi;
- g) yoritilganlik.

4. Yoritilganlik qanday o'lchov birliklarda o'lchanadi?

- a) lm;
- b) dB;
- v) g/m^2
- g) lk.

5. Yoritish turlarini ko'rsating?

- a) tabiiy yoritish;
- b) sun'iy yoritish;
- v) uyg'unlashgan;
- g) a, b va v javoblar to'g'ri.

8-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALAR ISH FAOLIYATIDA MAGNIT MAYDONIDAN SAQLANISH

Zararli nurlanishlar manbalari. Zararli nurlanishlar quyosh nurlari ta'sirida, simobli-kvars lampalardan foydalanish vaqtida, metallarga issiqlik bilan ishlov berishda, radioto'iqinlarni uzatishda, yuqori chastotali generatorlarda, qishloq xo'jalik mahsulotlariga sun'iy radiaktiv moddalar bilan ishlov berishda, atom elektr stansiyalarda hosil bo'lishi mumkin. Radioaktiv nurlarning manbalari tabiiy yoki sun'iy bo'lishi mumkin. Bunday nurlarning o'lchov birligi qilib «Ber» («Biologicheskiiy ekvivalent rentgena») qabul qilingan. Agar bir yillik umumiy nurlanishlar miqdori 170 m.ber.dan ortiq bo'lsa inson hayoti uchun xavfli hisoblanadi. Lekin, hozirgi vaqtda yadro energiyasidan keng foydalanish, radioaktiv chiqindilarni saqlash xavfsizligi qoidalarini buzilishi va shu kabi boshqa sabablar, radioaktiv nurlar miqdorini oshib ketishiga olib kelmoqda.

2-rasm. Metal quyishdagi radioaktiv nurlanish.⁵

⁵ Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. 2011/p-407.

Bunga yaqqol misol qilib 1979-yili Amerikaning Garrisberg shahri yaqinidagi Atom elektr stansiyasidagi hamda Chernobil atom elektr stansiyalaridagi halokatlarni, ayrim davlatlarda olib borilayotgan turli xil ko‘rinishdagi yadro sinovlarini keltirish mumkin.

Elektromagnit nurlanishlar radiolokatsiya, yadro fizikasi, televidenie, meditsina va metallarga issiklik bilan ishlov berishda qo‘llaniluvchi ultra yuqori chastotali – UVCH va o‘ta yuqori chastotali-SVCH generatorlarida yuzaga keladi.

Nurlanish faolligi o‘lchov birliklari:

1 Bekkerel (Bk) – bir sekundda yadroning 1 marta tushishi;

Kyuri (ki) – muhitni radionuklidlar bilan ifloslanganligini baholash uchun ishlatiladi. $1 \text{ Ki} = 3,7 \cdot 10^{10} \text{ BkA}$.

Nurlanishning ekspozitsion dozasi – nurlanishning ionlash qobiliyati bilan xarakterlanadi.

Ekvivalent doza v ionli nurlarning tirik to‘qimalarga ta’siri bilan xarakterlanadi. O‘lchov birligi – Zivert (Zv). $1 \text{ Zv} = 100 \text{ Ber}$.

Ber – Rentgenning biologik ekvivalenti.

Ionli nurlanishlarning biologik ta’siri.

Tashqi nurlanish – organizmdan tashqarida yuzaga keladigan nurlanish manbalari ta’siri.

Ichki nurlanish – organizm ichidagi nurlanish manbalari ta’siri. Ichki nurlanishda korpuskulyar nurlanish xavfli hisoblanadi. Tashqi nurlanish uchun teri qatlami tabiiy himoya qobig‘i hisoblanadi. Inson organizmida suvning ionlashuv jarayoni biologik ta’sirga olib keladi.

Nurlanishning 2 xil ta’siri kuzatiladi: nurlanish ta’sirining boshlanish davri va kuchli ta’sir.

Nurlanish ta’sirining boshlanish davri – nurlanishning biologik ta’siri bo‘lib, nurlanish ta’sirida inson sog‘ligida salbiy o‘zgarishlar sodir bo‘la boshlaydi, ta’sirning kuchayishi esa dozaga bog‘liq holda o‘zgaradi.

O‘tkir zararlanish – qisqa vaqt davomida katta dozadagi nurlanish ta’sirida o‘tkir nur kasalligini keltirib chiqaradi.

1-davri – birlamchi reaksiya: haroratning ko‘tarilishi, pulsning tezlashishi, qayd qilish. bosh aylanishi, lanjlik, lohaslik holatlari kuzatiladi.

2-davri – yashirin davri.

3-davri – kasallikni kuchayishi (qayd qilish, qon ketishi va b.).

4-davri – yo sog‘ayadi, yoki o‘lim bilan tugaydi.

0,8–1.2 Zv; 80–120R – nur kasalligining dastlabki belgilari yuzaga keladi, inson o‘z kuchi bilan tuzaladi.

2,7 – 3 Zv; 270–300 R –nur kasalligining kuchli belgilari hosil bo‘ladi (50% o‘lim bilan tugaydi).

5,5 – 7 Zv – davolab bo‘lmaydi, barcha holatlar o‘lim bilan tugaydi.

2. Xronik nur kasalligi–vrach-rentgenologning kasbiy kasalligi.

Ultrabinafsha nurlanish (UB) 380 dan 1 nm gacha to‘lqin oralig‘ida yuzaga keladi. Uning manbalariga quyosh radiatsiyasi, plazmali payvandlash ishlari, cho‘g‘lanma va gazrazryadli chiroqlar, lazer va elektrgaz payvand qurilmalari kiradi.

Ultrabinafsha nurlar inson organizmi uchun ma‘lum darajada zarur hisoblanadi. Lekin ushbu nurlarning ruxsat etilgan miqdor darajasidan oshib ketishi turli xil kasalliklarga olib keladi. UB nurlarning salbiy ta‘sirini boshlanishi teri qizarib, qichishishi, bosh og‘rig‘i, tana haroratining ko‘tarilishi kabi belgilar bilan kuzatiladi.

Ultrabinafsha nurlardan tibbiyotda va ayrim texnologik jaryonlar samaradorligini oshirishda ham qo‘llaniladi. To‘lqin uzunligi 320–380 nm oralig‘idagi UB nurlardan teri kasalliklarini profilaktika qilishda, 160–254 nm dagi nurlardan tuproq va suvni zararsizlantirishda, ish xonalarini zararli bakteriyalar va mikroblardan tozalashda foydalaniladi.

Ultrabinafsha nurlarning zararli ta‘siridan himoyalashda himoya ekranlari, pardalar, kabinalar, masofadan boshqarish vositalari va shaxsiy himoya vositalaridan foydalaniladi.

Infraqizil nurlanishlar (issiqlik radiatsiyasi)ga 1mm dan 780 nm to‘lqin oralig‘ida yuzaga keladi. Uning manbalari – quyosh, eritilgan metall, elektr yoyi, olov, uskuna va jihozlarning qizigan yuzalari, cho‘g‘lanma chiroqlar va b.

Infraqizil nurlar teri to‘qimalari orqali o‘tib, tananing issiqlik rostlashuviga salbiy ta‘sir etadi. Uzoq vaqt IQ nurlar ta‘sirida bo‘lish terining qizarishiga, kuyishiga, ko‘z to‘r pardasining shikastlanishiga, tana haroratining ko‘tarilishiga olib keladi. Yozning issiq oylarida oftob urishi hollari ham uchraydi.

UB va IQ nurlardan himoyalovchi shaxsiy himoya vositalariga maxsus kiyimlar, qo'لقop, ko'zoynak, poyabzal, himoyalovchi kas-kalar kiradi.

Mashg'ulot maqsadi: Elektromagnit maydonning tavsifi. O'zgaruvchi elektromagnit maydonlarning inson organizmiga ta'siri. Elektromagnit maydonning normalari. Muhofaza usullari. O'lovch asboblari. Xavfsizlikni ta'minlash yo'llari haqida ma'lumot berish.. Elektromagnit maydonlarning foydali harakati bilan bir qatorda inson tanasiga kirib, unga noqulay, salbiy ta'sir qo'rsatishi va kasbiy kasalliklarga sabab bo'lishi mumkin. Ular asab, endokrinologik va yurak-qon tomirlari tizimi kasallanishini chaqirishi mumkin, insonda qon bosimi pasayadi, pulsi sekinlashadi, reflekslar tormozlanadi, qon tarkibi o'zgaradi. Elektromagnit maydonlar ta'siri organizmga issiqlik ta'sirida o'z aksini berishi mumkin. Inson tanasi tomonidan ichga yutilgan elektromagnit maydonlar quvvati tanani va ayrim organlarni qizishini yuzaga keltirib, issiqlikka aylanib, kasalliklarga olib kelishi mumkin.

Elektromagnit maydonlarining inson organizmiga ta'sir ko'rsatishining asosiy sababi inson tanasi tarkibidagi atom va molekulalar bu maydon ta'sirida musbat va manfiy qutblarga bo'lina boshlaydi. Qutblangan molekulalar elektromagnit maydoni tarqalayotgan yo'nalishga qarab harakatlana boshlaydi. Qon, hujayra va hujayralar oralig'idagi suyuqliklar tarkibida tashqi maydon ta'siridan ionlashgan toklar hosil qiladi. O'zgaruvchan elektr maydoni inson tanasi hujayralarini o'zgaruvchan dielektrik qutblanish, shuningdek, o'tkazuvchi toklar hosil bo'lishi hisobiga qizdiradi. Issiqlik effekti elektromagnit maydonlarining energiya yutishi hisobiga bo'ladi. Energiya yutilishi va ionlashgan toklarning hosil bo'lishi biologik hujayralarga maxsus ta'sir ko'rsatishi bilan kechadi, bu ta'sir inson ichki organlari va hujayralaridagi nozik elektr potentsiallari ishini buzish va suyuqlik aylanish funksiyalarining o'zgarishi hisobiga bo'ladi.

O'zgaruvchi magnit maydoni atom va molekulalarning magnit momentlari yo'nalishlarining o'zgarishiga olib keladi. Bu effekt inson organizmiga ta'sir ko'rsatish jihatidan kuchsiz bo'lsada, lekin organizm uchun befarq deb bo'lmaydi.

Maydonning kuchlanishi qancha ko'p bo'lsa va uning ta'sir davri davomli bo'lsa, organizmga ko'rsatuvchi ta'siri shuncha ko'p bo'ladi.

Tebranish chastotasining ortishi tana o'tkazuvchanligini va energiya yutish nisbatini oshiradi, ammo kirib borish chuqurligini kamaytiradi. Uzunligi 10 sm dan qisqa bo'lgan to'lqinlarning asosiy qismi teri hujayralarida yutilishi tajriba asosida tasdiqlangan. 10–30 sm diapazondagi nurlanishlar teri hujayralarida kam yutiladi (30–40%) va asosan ularning yutilishi insonning ichki organlariga to'g'ri keladi. Bunday nurlanishlar nihoyatda xavfli hisoblanadi.

Organizmدا hosil bo'lgan ortiqcha issiqlik ma'lum chegaragacha inson organizmining termoregulyasiyasi hisobiga yo'qotilishi mumkin. Issiqlik chegarasi deb ataluvchi ma'lum miqdordan boshlab ($I > 10 \text{ mVt/sm}^2$), inson organizmدا hosil bo'layotgan issiqlikni chiqarib tashlash imkoniyatiga ega bo'lmay qoladi va tana harorati ko'tariladi, bu esa o'z navbatida organizmga katta zarar yetkazadi. Issiqlik yutilishi inson organizmining suvga serob qismlarida yaxshi kechadi (qon, muskullar, o'pka, jigar va h.k.). Ammo issiqlik ajralishi qon tomirlari sust rivojlangan va termoregulyasiya ta'siri kam bo'lgan organlar uchun juda zararlidir. Bularga ko'z, bosh miya, buyrak, ovqat hazm qilish organlari, o't va siydik xaltalari kiradi. Ko'zning nurlanishi ko'z qorachig'ining xiralashishiga (kataraktaga) olib keladi. Odatda ko'z qorachig'ining xiralashishi birdaniga rivojlanmasdan, nurlangandan keyin bir necha kun yoki bir necha hafta keyin paydo bo'ladi.

Elektrmagnit maydoni inson organizmiga ma'lum o'tkazuvchanlikka ega bo'lgan dielektrik material sifatida hujayralarga issiqlik ta'sirini ko'rsatibgina qolmasdan, balki bu hujayralarga biologik obyekt sifatida ham ta'sir ko'rsatadi. Ular to'g'ridan-to'g'ri markaziy nerv sistemasiga ta'sir ko'rsatadi, hujayralarning yo'nalishini o'zgartiradi yoki molekula zanjirini elektr maydoni kuchlanish chiziqlari yo'nalishiga aylantiradi, qon tarkibi oqsil molekulalari biokimyo faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi, qon-tomir sistemasining funksiyasi buziladi. Organizmdagi uglevod, oqsil va mineral moddalar almashinuvini o'zgartiradi. Ammo bu o'zgarishlar funksional xarakterda bo'lib, nurlanish ta'siri to'xtatilishi bilan ularning zararli ta'siri va og'riq sezgilari yo'qoladi.

Elektrmagnit maydon ta'siridan himoyalaniş chora tadbirlaridan, elektromagnit maydonidan ish joylarini uzoqroq joylashtirish va elektrmagnit maydonlari oqimlarini yo'naltiruvchi antennalar bilan ish joylari orasidagi masofani uzaytirish, generatorning nurlanish kuchlanishini kamaytirish, ish joylari bilan nurlanish oqimlari uzatilayotgan antennalar orasiga yutuvchi va qaytaruvchi ekranlar o'rnatish, shuningdek, shaxsiy muhofaza aslahalaridan foydalanish hisoblanadi.

Oraliqni uzaytirish yo'li bilan erishiladigan muhofaza usuli eng oddiy va eng samarali hisoblanadi. Bu usuldan ish joylari elektrmagnit maydonlaridan tashqarida bo'lgan ishchilar va shuningdek, nurlanuvchi ustanovkalarni uzoqdan turib boshqarish imkoniyatini beradigan hollarda foydalanish mumkin.

Bu usuldan foydalanish imkoniyati ish bajarilayotgan xona yetarlicha kattalikda bo'lgandagina muvaffaqiyatli chiqadi.

Nurlanishni kamaytirishning yana boshqa usuli kuchli nurlanish generatorini, kuchsizroq nurlanish generatori bilan almashtirishdir. Lekin bu usulda texnologik jarayonni hisobga olish zarur.

Nurlanish kuchini kamaytirishning boshqa usuli sifatida antennaga ekvivalent bo'lgan nurlanishni yutuvchi yoki kamaytiruvchi qurilmalarni attenyuatorlarni qo'llash, generatordan nurlanish tarqatayotgan qurilmagacha bo'lgan oraliqdagi nurlanish kuchini yo'qotishi yoki kamaytirishi mumkin.

Energiya yutgich sifatida grafit yoki boshqa uglerodli qotishma ishlatiladi. Shuningdek, ba'zi bir dielektrik materiallardan foydalanish mumkin. Bunday materiallar qatoriga rezina, polistirool va boshqalarni kiritish mumkin.

Elektrmagnit nurlanishlaridan muhofazalanishning asosiy usullaridan biri ekranlar usulidir. Ekranlarni to'g'ridan-to'g'ri elektromagnit to'lqinlarini tarqatayotgan manbaga yoki ish joylariga o'rnatish mumkin. Nur qaytarish ekranlari elektr tokini yaxshi o'tkazadigan materiallardan – alyuminiy, po'lat, mis, latun kabi materiallardan yasaladi.

Mikroto'lqinlar va radio chastotalar

Tananing istalgan qismini kuydirishga olib kelishi mumkin.

Mikroto'lqinli pechlarda energiya oqimi juda kam kuzatiladi.

Ularni mahkam siqilgan eshiklari bo'lishi, doim toza holda ishlatilishi, xavfsizlik qulflarining bo'lishi xavfli nurlar oqimidan saqlaydi.

Radioto'lqin energiyasini kamaytirish choralari ko'ring, xususan, isitish vositalari energiyasi, quritish uskunalari va presslovchi aplikator elektrodlaridan me'yorida foydalanishni yo'lga qo'ying. Ma'lum vaqt davomida foydalanilishini ta'minlang.

Elektrodlarga qo'l bilan teginmang. Yuqori kuchlanishga ega inshootlarga, xonalarga ruxsatsiz ravishda kirishning oldini olishni ta'minlang

Infraqizil nurlar

Teri kuyishi va katarakta kasalliklariga olib kelishi mumkin.

Himoya kiyimlari tanani issiq urishi, kuyishi va boshqa shunga o'xshash jarohatlardan saqlaydi. Masalan, metal eritish apparati bilan bog'liq ravishdagi ishlarda. Himoya ko'zoynaklarini turli noqulayliklarni oldini olish uchun taqish kerak hisoblanadi. Bu infraqizil nurlar chiqaruvchi ba'zi lazerlardan saqlaydi.

Ultrabinafsha nurlar. Issiqlik urishi, konyuktivit, teri raki kabi kasalliklariga olib kelishi bilan birga, toksik ozon ajralib chiqishiga ham olib keladi.

Ultrabinafsha nur manbaalari qoida bo'yicha shkaflarda saqlanishi kerak yoki ko'milgan holatda saqlanishi kerak..

Ultrabinafsha nurlari ta'siridan ehtiyot bo'ling, masalan, maxsus kiyimlar va ko'zoynaklardan foydalaning..

Payvandlash jarayonida o'zingiz va atrofdagilar xavfsizligi uchun maxsus ko'zoynaklardan yoki ekranlardan foydalaning.

Ultrabinafsha chiroqlarini almashtirayotganingizda mos keluvchi xilini tanlang. Chiroqlar almashtirilgandan so'ng yoki ular buzilganida ular xavf tug'dirmaydigan joylarda saqlanishi kerak.

Lazerlar. Issiq urishi, ko'zlariga yoki teriga fotokimyoviy zararlar keltirib chiqarishi mumkin.

Lazer ajralayotgan nurlar yig'imi bo'lib, har doim ham ko'rinadigan bo'lmaydi. Xavfli bo'lishi mumkin bo'lgan xususiyatlari haligacha o'rganilmoqda.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar; Hayot faoliyati xavfsizligi, faoliyat, nurlanishlar, magnit maydon, elektr maydon, maydon kuchlanishi, nur qaytarish ekranlari.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda "Breyn ring" pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

O'qituvchi: Magnit maydonidan saqlanish chora tadbirlari

1-talaba: himoyalashning tashkiliy choralari

2-talaba: manbadan nurlanishning jadalligini kamaytirish

3-talaba: nurlanish manbayini ekranlashuvi

4-talaba: nurlanish manbayidan ishchi o'rinlarini ekranlashtirish va yoki holi qilish

5-talaba: signalizatsiya vositalarini qo'llash

6-talaba: individual ximoya vositalarini qo'llash

Talabalarni bilimini tekshirish uchun savollar:

1. Elektromagnit maydonining tavsifi.
2. Elektromagnit maydonining normalari.
3. Muhofaza qilish usullari.
4. O'lchov asboblari va ularning ishlatish yo'llari.
5. Lazer nurlaridan saqlanish.
6. Elektromagnit to'lqinlari radiochastotalarining tavsifini ayting.
7. Elektromagnit to'lqinlarining inson organizmiga ta'sirini ayting.
8. Elektromagnit maydonlaridan oraliqni uzaytirish yo'li bilan muhofazalanish nima?
9. Elektromagnit maydonidan ekranlar o'rnatish orqali muhofazalanishni tushuntiring?

10. Lazer nurlari va uning tavsiflari?

11. Lazer nurlariga qarshi kurash chora-tadbirlarini ayting?

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Elektromagnit maydoni ta'siri natijasida quyidagi holat kuzatilishi mumkin:

- a) endokrin tizimining o'zgarishi;
- b) gipertoniya bilan og'rigan kasallarning holatini yomonlashuvi;
- v) yurak-qon tomir kasalligiga chalinishning oshishi;
- g) yuqoridagilarning bari.

2. Lazer nurlanish nima?

- a) yuqori va juda yuqori kuchlanishga ega chastotali sanoatlashgan elektr maydonning nurlanishi bilan bog'liq hodisa;
- b) radioaktivlik bilan bog'liq hodisa;
- v) EM spektrida yorug'lik va rentgen nurlari o'rtasida oraliq holatda paydo bo'ladigan, EMMning ko'z ilg'amas hodisasi;
- g) majburiy nurlanishdan foydalanishda, EMMning diapazonida asoslangan hodisa.

3. Ultrabinafsha nurlanish nima?

- a) yuqori va juda yuqori kuchlanishga ega chastotali sanoatlashgan elektr maydonning nurlanishi bilan bog'liq hodisa;
- b) EM spektrida yorug'lik va rentgen nurlari o'rtasida oraliq holatda paydo bo'ladigan, EMNning ko'z ilg'amas hodisasi;
- v) erkin elektr zaryadining paydo bo'lishi, saqlanishi va relaksasiya kabi hodisalarning majmui;
- g) majburiy nurlanishdan foydalanishda, EMMning diapazonida asoslangan hodisa.

4. EMMdan shikastlanish darajasi qanday tavsifnomaga bog'liq?

- a) ta'sir etish vaqti, shaxsiy ta'sirchanlik EMM diapazon chastotalariga;
- b) nurlanish dozasi, shaxsiy himoya vositalarga ega bo'lish;
- v) nurlanish turi, doza, ta'sir etish vaqti;
- g) bir vaqtning o'zida elektr va magnit birikmalari bilan o'zgaruvchan EMMga.

5. Binolar ichidagi elektromagnit maydon kuchlanishining yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan ko'rsatkichi, kV/m:

- a) 0,1;
- b) 0,5;
- v) 0,75;
- g) 1,0.

6. Ishlab chiqarish zonasida xodimlarning kuchlanishi 5 kV/m gacha elektromagnit maydon ta'sirida bo'lishi ruxsat etiladi, soat:

- a) 10 min;
- b) chegaralanmagan;
- v) 1 soat;
- g) 8 soat;

7. Elektr maydon kuchlanishi 20 dan 25 kV/m bo'lgan zonalarda xodimlarning bo'lishi qancha vaqtdan oshmasligi kerak:

- a) 1 soat;
- b) 2,5 soat;
- v) 5 min;
- g) 10 min;

8. Elektr maydon kuchlanishini qanday ko'rsatkichlarida xodimlarni ishchi zonada shaxsiy muhofaza vositalarisiz bo'lishiga ruxsat etilmaydi, kV/m:

- a) 25;
- b) 25,5;
- v) 26;
- g) 27.

9. Ishchi joyida elektrostatik maydon kuchlanish ko'rsatkichi bir soat davomida oshmasligi kerak, kV/m:

- a) 25;
- b) 40;
- v) 50;
- g) 60.

10. Lazer nurlanish bu --

- a) yuqori va juda yuqori kuchlanishga ega chastotali sanoatlashgan elektr maydonning nurlanishi bilan bog'liq hodisa;
- b) radioaktivlik bilan bog'liq hodisa;

- v) EM spektrida yorug'lik va rentgen nurlari o'rtasida oraliq holatda paydo bo'ladigan, EMMning ko'z ilg'amas hodisasi;
- g) majburiy nurlanishdan foydalanishda, EMMning diapazonida asoslangan hodisa.

11. Lazer qurilmalaridan shaxsiy muhofaza vositalari --

- a) avtomatlashtirish;
- b) masofadan turib boshqarish;
- v) yorug'lik filtrli muhofaza ko'zoynagi, xalatlar va qo'lqoplar;
- g) ogohlantiruvchi belgilar.

9-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALAR ISH FAOLIYATIDA RADIOAKTIV NURLANISHDAN SAQLANISH

Respublikamizda radioaktiv ifloslanish ayniqsa katta xavf tug'dirmoqda. Moylisuv (Qirg'iziston) daryosining qirg'oqlari yoqasida 1944-yildan to 1964-yilgacha uran rudasini qayta ishlash chiqindilari ko'milgan. Hozirgi vaqtda qoldiqlar saqlanadigan 23 ta joy mavjud. Navoiy viloyatidagi qoldiqlar saqlanadigan joy ham ekologik jihatdan xavfli hisoblanadi. Bu yerdagi radioaktiv qumni shamol uchirish xavfi bor.

Elektromagnit nurlanishlar atrof-muhitning barcha nuqtalarida mavjuddir. Inson ham kichik intensivlikdagi elektromagnit nurlanish manbai hisoblanadi. Elektromagnit nurlanishlar manbalari 2 turga bo'linadi: *tabiiy va texnogen*.

Tabiiy manbalarga atmosfera elektr zaryadlari, quyosh va galaktikadagi radio nurlanishlar (koinot bo'ylab bir tekis tarqalgan relaktiv nurlanishlar), yerning elektrik va magnit maydoni kiradi.

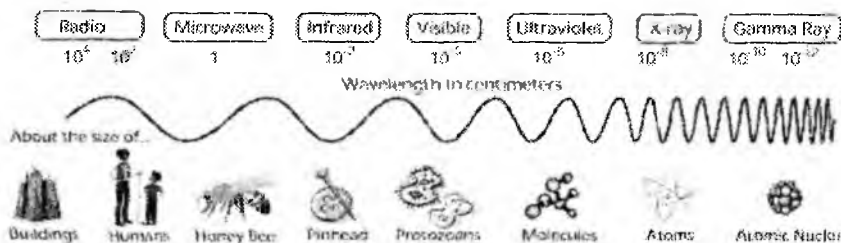
3-rasm. Radioaktivlikni aniqlash qurilmasi.⁶

⁶ Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. 2011/p-406.

Texnogen manbalarga:

– **ishlab chiqarishda:** materiallarga induksion va dielektrik ishlov berish qurilmalari; gazlarni ionlash manbalari; sintetik materiallarni presslash va payvandlash qurilmalari; elektr uzatish liniyalari, ayniqsa yuqori kuchlanishli; tarqatish qurilmalari; o'lchash qurilmalari va b.

– **maishiy xizmatda:** radiostansiyalar; TV stansiyalar; axborot uzatish bloklari; antenna tizimlari va b.

4-rasm. Chastotalar shkalasi

Elektromagnit nurlanishlarning inson organizmiga ta'siri quyidagi omillarga bog'liq holda belgilanadi: to'lqin chastotasi; elektrik va magnit maydonlari kuchlanganlik darajasi; energiya oqimi zichligi; tananing nurlangan yuzasi o'lchami; inson organizmining shaxsiy xususiyatlari; muhitning boshqa omillari bilan birgalikdagi ta'siri.

Elektromagnit nurlanishlar inson organizmiga 2 xil ta'sir etadi:

1. Issiqlik ta'siri – elektromagnit maydonda molekula va atomlar qutblanadi, qutblangan molekular (suv) EM tomon yo'naladi, elektrolitlarda ion toklari hosil bo'lib, bu tana to'qimalarini qizishiga olib keladi. Past issiqlik rostdashuviga ega a'zolar ko'z, miya, bosh miya to'qimalari, jigar, buyrakga katta ta'sir etadi.

2. Xususiy ta'siri – elektromagnit nurlanishlar oqsil molekulariga ta'sir etib, ularning bioximik faolligini susaytiradi, natijada qon to'qimalari, endokrin tizimni o'zgarishiga olib keladi, to'qimalarning ta'minoti buziladi, tirnoq va sochlarni sinishi, tushishi kuzatiladi, yurak-qon tizim faoliyatiga salbiy ta'sir etadi va immunitetni kamayib ketishiga olib kelishi mumkin.

Elektromagnit nurlanishlarni me'yorlash. EM nurlanishlarni me'yorlashda chastota diapozoni va elektromagnit maydonni kuchlanganlik darajasi hamda energetik yuklanganligi hisobga olinadi (3-jadval).

3-jadval

<i>Nurlanish mavjud ish joyidagi ruxsat etilgan vaqt</i>	<i>Intensivlik, kVt/sm²</i>
8 soat	0,01
2 soat	0,10
15–20 min. (himoya k o'zoyntagidan qat'iy foydalanish sharti bilan)	1,00

Ishchi doimiy bo'ladigan ish joylarida elektr maydon kuchlanishi ultra qisqa to'lqinlar uchun 5V/m, o'rta va uzun to'lqinlar uchun –20V/m dan oshmasligi zarur. Elektr maydon ta'siri magnit maydon kuchlanishi 160–200 A/metr dan boshlab sezila boshlanadi. Sanoat chastotasidagi toklarda magnit maydon kuchlanishi 25A/m dan oshmaydi. Nurlanish intensivligini o'lchash uchun IEMP (chastota 100 kGs dan 1,5 MGs gacha bo'lgan holatlarda) IEMP–2 (chastota 50 Gs dan 100 kGs bo'lganda) ishlatiladi.

Elektromagnit maydon nurlanishi ta'siridan himoyalanih EM nurlanishlardan himoyalanihga qaratilgan tadbirlarga quyidagilar kiradi:

1. Manba quvvatini kamaytirish – nurlanish parametrlarini manbani o'zida nurlanishni yutuvchi materiallar (grafit, rezina va b.)dan foydalanib kamaytirish;
2. Nurlanish manbasini ekranlashtirish.
3. Nurlanish zonasini ajratish.
4. Qurilmalardan foydalanishning ratsional rejimini o'rnatish.
5. Signal vositalaridan foydalanish.
6. Masofa bilan himoyalash (ayniqsa o'ta yuqori chastotalarda).
7. Vaqt bilan himoyalash.
8. Shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish.

Ionlashuvchi nurlanishlar. Ionli nurlanishlarni atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri qarama-qarshi zaryadlarni hosil bo'lishiga olib keladi. Ionli nurlanishlar quyidagi ko'rinishlarda bo'ladi:

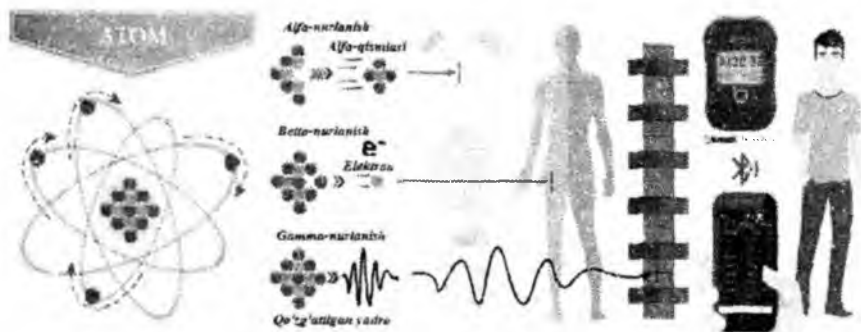
Elektromagnit qism: rentgen nurlari; γ (gamma) nurlanishlar;

Korpuskulyar qism: α (alfa) nurlar – I (geliy yadrosi); β (beta) nurlar – I (elektronlar); neytronlar.

Ionli nurlar 2 xil: o'tuvchanlik (biror material yoki modda orqali o'tish xususiyati) va ionlash xususiyatlari bilan xarakterlanadi.

Ionli nurlanishlar o'lchov birligi – Rentgen (R). Inson uchun o'limga olib keluvchi miqdori – 500–600 R. To'liq ish kunida nurlanishning ruxsat etilgan miqdori – 0,5R. Ionli nurlanishlar ichida eng xavflisi γ (gamma) nurlanish hisoblanadi.

Mashg'ulot maqsadi. XXI asrni takomillashgan yadro quroli yirik atom energetika obyektlari va radioaktiv moddalardan foydalaniladigan murakkab sanoat korxonalarisiz tasavvur etish qiyin. Bularning hammasi ionlashgan nurlanish kabi atrof-muhit va insonlar hayot faoliyati uchun zararli bo'lgan omilni va radiatsion xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan choralarini olib borishni taqozo etadi. Radioaktiv moddalar bilan ishlaganda ishni to'g'ri tashkil qilish va muhofaza chora-tadbirlarini qo'llash xavfsizlikni ta'minlaydi. Talabalarga radioaktiv nurlanish zararli ta'sirlaridan muhofaza qilishga o'rgatish. Nurlanishlarning ichida eng xavflisi radioaktiv nurlanish hisoblanadi.

5-rasm. Alfa, beta va gamma nurlarining inson organizmiga ta'siri

Uning ta'siri markaziy asab sistemasida, qonda, qon hosil qilish organlarida, qon tomirlarda va boshqa joylarda kompleks og'ir o'zgarishlarga olib keladigan nurlanish kasalliklariga olib kelishi

mumkin. Bu kasallikning xarakterli belgilari organizmdagi ezilgan holat, bosh aylanishi, ko'ngil aynishi, umumiy kuchsizlik va bosh-qalar hisoblanadi.

Radioaktiv nurlardan nurlanish ichki va tashqi bo'lishi mumkin. Ichki nurlanish organizmni ichkarisiga radioaktiv bug'lar, gazlar va aerzollil havodan nafas olgan hamda suv, oziq-ovqat mahsulotlari bilan radioaktiv moddalar kirganda yuz beradi. Tashqi radioaktiv nurlanishdan himoyalanih uning manbaini ekranlashtirish bilan hal etiladi. Ichki radioaktiv nurlanishdan maxsus profilaktik tadbirlar yordamida va maxsus sanitar gigiyenik rejimni saqlash bilan himoyalaniadi.

Shaxsiy muhofaza aslahalari asosiy muhofaza aslahalariga qo'shimcha ravishda ishlatiladi. Ular organizmning teri qismlarini, shuningdek, nafas olish a'zolarini tashqi nurlanishdan muhofaza qiladi. Shaxsiy muhofaza aslahalarini umuman ionlovchi nurlanishlarda ishlatganda shartli ravishda hamma vaqt qo'llaniladigan va qisqa muddatga foydalaniladigan vositalarga ajratiladi. Hamma vaqt qo'llaniladigan shaxsiy muhofaza aslahalariga xalatlar, kombinezonlar, kostyumlar, maxsus oyoq kiyimlari va ba'zi bir changga qarshi ishlatiladigan respiratorlar kiradi, qisqa muddatli shaxsiy muhofaza aslahalariga izolyasiya qilingan kostyumlar kiradi. Bu kostyumlarning shlang bilan havo beriladigan qilib ishlanadigan yoki avtonom ravishda ishlatiladigan turlari bo'ladi. Shaxsiy muhofaza aslahalarining tuzilishi va ishlatish xususiyatlarini hisobga olib quyidagilarga: izolyatsiyalovchi kostyumlar, nafas olish organlarini muhofazalash vositasi, maxsus kiyimlar, maxsus oyoq kiyimlari, qo'shimcha muhofaza vositalariga bo'lish mumkin. Radioaktiv moddalar bilan ishlaganda, muhofazalovchi kostyumlar ishchini radioaktiv nurlanishlardan ishonchli himoya qilishi kerak. Bunday kostyumlar avariya holatlarida va remont ishlarini bajarishda foydalaniladi. Ularga qo'yiladigan asosiy talab ishlash davrida ishchiga qo'shimcha og'irlik tushmasligini ta'minlashdir.

Uning tuzilishi tashqi muhit bilan izolyatsiya qilingan holda, kostyum ichida ish sharoitini yaxshilovchi mikroiklim ta'minlanishi kerak. Mavjud zamonaviy izolyatsiya kostyumlari ishchilarni yaxshi muhofaza qiladi.

Nafas olish organlarini muhofaza qilishda respiratorlardan va shlangali protivogazlardan foydalaniladi. Maxsus kiyim-bosh va maxsus oyoq kiyimi. Radioaktiv moddalar bilan ishlayotgan ishchilar xalatlardan, qalpoqlardan, rezina qo‘lqoplardan, aktivligi 10 mKi dan ortiq bo‘lgan ba‘zi bir izotoplar bilan ishlaganda kombinezonlar, maxsus ichki kiyimlar, xlorvinil fartuklari va yenglari, plyonka xalatlari, botinkalardan foydalanadilar. Binolarni tozalayotgan ishchilarga qo‘shimcha rezina qo‘lqoplar, fartuklar, yenglar, kalishlar va rezina etiklar beriladi. Qo‘shimcha muhofaza vositalari. Qo‘lni muhofaza qilish uchun neyron lentasidan tayyorlangan va oson dezaktivatsiya qilinadigan uzun (600 mm) va qisqa (290 mm) qo‘lqoplar beriladi. Matodan va charmdan tayyorlangan qo‘lqoplardan foydalaniladi, chunki ular suyuqliklarni shimishi va chang yutishi mumkin. Katta tig‘izlikka ega bo‘lgan nurlanishlarda qo‘rg‘oshinlashtirilgan rezinadan qilingan va egiluvchan yenglarga ega bo‘lgan qo‘lqoplardan foydalaniladi. Ko‘zni nurlardan saqlash uchun oddiy shisha ko‘zoynaklar kifoya qiladi. Ba‘zi bir kuchliroq nurlarga qarshi silikat va pleksiglas ishlatiladi. Nurlarga qarshi ko‘zoynaklarda qo‘rg‘oshinli oyna yoki volfram fosfati qo‘shilgan oyna qo‘yiladi. Agar havo muhitida radioaktiv changlar mavjud bo‘lsa, unda ko‘zoynaklar rezina maskalar bilan jihozlangan bo‘lishi kerak. α va β nurlari bilan ishlayotganlar yuz va ko‘zlarni organik shishadan yasalgan shit bilan berkitishlari kerak.

Radiatsiyaviy holatlar va ularning xavfsizligi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining 2000-yil 31-avgustda “Radiatsiyaviy xavfsizlik to‘g‘risidagi qonun qabul qilindi. Ushbu qonunning maqsadi insonlar hayoti, sog‘lig‘i va mol-mulki, shuningdek, atrof-muhitni ionlantiruvchi nurlanish, radioaktiv ifloslanishlarning zararli ta’sirlaridan muhofaza qilishni ta’minlash bilan bog‘liq masalalarni tartibga solishdan iborat.

Radiatsiyaviy xavfsizlik – bu fuqarolar va atrof-muhitning ionlashtiruvchi nurlanishning zararli ta’siridan muhofazalanganlik holati.

Sanitariya muhofaza zonasi ionlashtiruvchi nurlanish manbai atrofidagi hudud bo‘lib, u yerda fuqarolarning nurlanish darajasi mazkur manbadan normal foydalanish sharoitida aholi uchun nurlanish dozasining belgilangan asosiy chegarasidan oshishi mumkin.

Radiatsion xavfli inshootlardagi halokatlar. Radiatsion materiallar xalq xo'jaligining bir necha sohalarida turli maqsadlarda qo'llanilib kelinmoqda. Bularni saqlash, tug'ri ishlata bilish va tashlab yuborish, qayta ishlash jarayonlarida texnika xavfsizligiga rioya etilmasa og'ir oqibatlariga atrof-muhitning radiativ zararlanishiga, odamlarning, mavjudodlarning halok bo'lishi va o'simliklarning yaroqsiz holga kelishiga olib keladi.

Radiatsion xavfli inshoot – bu muassasa bo'lib, unda sodir bo'lgan halokat tufayli ommaviy radiatsion zararlanish holati vujudga kelishi mumkin. Bu turdagi xavfli obyektlarda fuqaro muhofazasini shayligini ta'minlash maqsadida Qonunning 2-moddasida bayon etilganidek, radiatsion, kimyoviy va biologik vaziyat ustidan kuzatish va laboratoriya nazorati olib borish lozim bo'ladi.

Radiatsion halokat – sodir bo'lgan voqea bo'lib, uning natijasida radioaktiv mahsulotlar parchalanishi va nurlanish hosil bo'ladi. Radioaktivlik miqdori chegaralangan me'yordan oshmasligi va inson hayoti uchun xavfli vaziyatni vujudga keltirmasligi lozim.

Bu halokatlarning 3 turi ma'lum:

– bir joyda – bunda radiatsion xavfli inshootda yo'l qo'yilgan nosozlik tufayli, radioaktiv xossaga ega bo'lgan moddalar shu inshootdagi uskunalar chegarasida bo'lib, tashqariga chiqmagan;

– mahalliy – bunda radioaktiv xususiyatga ega bo'lgan moddalar miqdori yuqori bo'lib, sanitar himoya hududga tarqalishi mumkin va zarari yuqori bo'ladi. O'z miqdoriga ko'ra shu radiatsion xavfli inshoot uchun belgilangan me'yoriy miqdordan oshiq bo'lib, radioaktivlashgan holatning ta'siri katta hisoblanadi;

– umumiy – radiatsion xavfli inshootda sodir bo'lgan nosozlik tufayli, halokat katta hududga tarqalishi va odamlarni nurlanishga olib keladi.

Halokatlar sodir bo'lishi mumkin bo'lgan radiatsion xavfli inshootlarning turlari ko'p – atom stansiyasi, yadro yoqilg'isi ishlab chiqaruvchi korxonalar, yadro reaktori bo'lgan ilmiy-tekshirish institutlari va h.k.

Radiatsion xavfli inshootlardagi halokatlarning tavsiflanishi:

I tur halokat – birinchi xavfsiz to'siqning nosoz holatga kelishi, issiqlik ajratuvchi elementlar qobiqlarining buzilishidir.

II tur halokat – birinchi va ikkinchi xavfsizlik to‘sig‘ining buzilishi, ya‘ni reaktor qobig‘ining buzilishi tufayli radioaktiv moddalar tarqalishiga sharoit yaratilishiga aytiladi.

III tur halokat – uchala xavfsizlik to‘sig‘ining buzilishi tufayli vujudga keladi. Birinchi va ikkinchi to‘siq buzilishi tufayli radioaktiv moddalar reaktorning himoya qobig‘i yordamida to‘siladi, undan o‘tgan moddalar tashqariga chiqib ketib tarqalishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida faoliyat ko‘rsatadigan radiatsion xavfli inshootlar. O‘zbekiston Respublikasi hududining ayrim joylari (Navoiy va Toshkent viloyatlari), Fanlar Akademiyasining Yadro fizikasi instituti Toshkent viloyati Qibray tumani Ulug‘bek shaharchasida joylashgan radioaktiv xavfli zonalar hisoblanadi. Yadro fizikasi instituti atrofida 3ta zona belgilangan:

- zaharlanish ehtimoli bor zona ($R=1$ km);
- sanitariya muhofazasi zonasi ($R=3$ km);
- kuzatish zonasi ($R=15$ km);

O‘tuvchi radiatsiya. O‘tuvchi radiatsiya – gamma nurlari va neytronlar oqimidan tashkil topgan. Radiatsiya nurini manbai yadro aslahasi portlaganda ketadigan yadroviy reaksiya hamda yadrolarni radioaktiv parchalanishidan hosil bo‘ladi. Radiatsiya faktorining ta‘sir vaqti 15–25 s. ni tashkil etadi. Bu faktorni asosiy shikastlantiruvchi ta‘siri – nurlanish dozasi (D) hisoblanadi. Nurlanish dozasi bir birlik nurlanayotgan muhitni yutgan ionlovchi nurlari energiyasi miqdoriga teng rentgen va greylarda o‘lchanadi.

Radiatsiya faktorining ta‘siri ionlashtirish xususiyatiga ega bo‘lganligidan nurlanish kasalligini keltirib chiqaradi.

Kimyoviy va radiatsion xavfli inshootlardagi halokatlar (avariyalar) deganda kuchli ta‘sir qiluvchi zaharli moddalarning atrof-muhitga tarqalishi, radioaktiv moddalardan foydalanish va saqlash tartiblariga rioya qilmaslik tufayli favqulodda vaziyat vujudga kelishi tushuniladi.

Radiatsion muhofaza – bu radioaktiv moddalarning aholiga, fuqaro muhofazasi kuchlariga va xalq xo‘jalik inshootlari va ularda ishlovchi xodimlarga zararli ta‘sirining oldini olishga yoki uni imkoni bor darajada kamaytirishga qaratilgan tadbirlar majmui.

Radiatsion muhofazaning eng asosiy vazifasi radiatsion xavf obyektlaridagi halokatlar bilan bog'liq favqulodda vaziyatlar oldini olishdan iborat.

Ish boshlashdan avval, ionli va ultrabinafsha nurlanish ta'sir etishini kamaytirish yoki oldini olishning barcha choralarini ko'rishga harakat qiling. Agar xavf siz ishlatayotgan uskunlardan chiqayotgan bo'lsa, o'sha uskunalarni xavfsizrog'iga almashtiring, masalan, rentgen apparati o'rniga ultraovozli boshqaruvga ega bo'lgab uskunalardan foydalaning.

Uskunalarni sotib olish vaqtida radiatsiyadan holi ekanligini tekshirib ko'ring.

Ionizatsion nurlanish. Teri kuyishi, dermatit, saraton, hujayra buzilishi yoki katarakta kabi kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Radioaktiv xususiyatga ega moddalarni saqlash yoki utilizatsiya qilish uchun ruhsat atrof-muhit muhofazasi agentligi tomonidan beriladi.

Tabiiy gazda radon keragidan ortiq miqdorda bo'lganda IRR 99 dan foydalanildi.

Putratchilar har doim ish boshlashlaridan oldin uskunlarni tekshirib borishlari kerak (masalan, payvandlovchi qurilmalarning quvur moslamalarini).

Tutun detektorlari va statik elementlari ko'p holatlarda o'zida radioaktiv moddalarni saqlaydi va ajratib chiqaradi. Uskunlarni yetkazib beruvchidan xavfsizlik qoidalari va foydalanish usullarini bilib oling.

O'zidan yorug'lik va turli nurlarni chiqaradigan uskunalarga alohida munosabatda bo'ling.

Siz uchun kerak bo'lishi mumkin:

Radiatsiyadan bir yoki ko'plab ishchilaringizni himoyalovchi va boshqarib turuvchi maslahatchini ishga qabul qilishingiz kerak;

ishchilarning ishga layoqatiligini va salomatligini muntazam tekshirib boruvchi tibbiy bo'lim tashkil etishingiz kerak. Ular bilan favqulodda holatlar uchun rejalar tuzib chiqing.

Sinov amaliyotlarini radon gazi yuqori bo'lgan joylarda o'tkazish, ventilyatsiya choralarini ko'rish. Har qanday holatda ish sharoitini yaxshilashni amalga oshirish zarur.

Mavzuda qo‘llanilgan tayanch iboralar; Rentgen va gamma nurlar, alfa nurlari, betta nurlari, ionlashish, radioaktiv xavfsizlik normalari, yo‘l qo‘yilishi mumkin bo‘lgan dozalari, izotoplar, nurlanish, ichki va tashqi nurlanishlar, dozimetrik asboblari, nurlanishning yutilgan dozasi, nur qaytarish ekranlari.

Amaliy mashg‘ulotini yoritishda “**Klaster**” pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Ionlashgan nurlanishlardan saqlanish.

Moddalarning ionlanishi uning asosiy fizik-kimyoviy xossalari o‘zgarishi bilan kuzatiladi, biologik to‘qimalar uchun xayot faoliyati buzilishi bilan kuzatiladi.

Insonning shikastlanish darajasi yutilgan doza, nurlanish turi, ta’sir vaqti, individual ta’sirlik ahamiyati bilan aniqlanadi.

“Radioaktiv xavfsizlik normalari”, “Radioaktiv va boshqa ionlashgan nurlanish manbalari bilan ishlovchilar uchun asosiy sanitariya qoidalariga rioya qilish.

Radiatsion va dozimetrik nazorat olib borish.

Texnik va tashkiliy choralar – germetizatsiyalash, instruktaaj o‘tkazish, tashqi nurlanishdan saqlanishda asosan nurlanish vaqtini belgilash, nurlanayotgan modda bilan ishchi orasidagi masofani saqlash va ekranlar yordamida to‘siq vositalaridan foydalanish zarur, hamda umumiy va shaxsiy ximoya vositalaridan foydalanish.

Talabalarni bilimni tekshirish uchun savollar:

1. Radioaktiv nurlanishlar va ularning xossalari.
2. Radioaktiv nurlarning inson organizmiga ta’siri.
3. Nurlanish normalari.

4. Nurlanuvchilar kategoriyasi va insonning nurlanishga xavfli organlari.

5. O'ldash asboblari.

6. Shaxsiy muhofaza aslahalar.

7. Nurlanishlarning yutilgan dozasi, ekspozitsion doza va ekvivalent dozalar haqida ma'lumotlar keltiring?

8. Radioaktiv nurlarning o'lchov birliklari qanday?

9. Radioaktiv nurlanishlardan saqlanish chora-tadbirlari.

10. α, β, γ nurlari, elektron oqimlari va rentgen nurlari haqida tushuncha?

11. Radioaktiv moddalar qanday idishlarda saqlanadi?

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Quyidagi radiatsiya nurlanishi turlarini tarqalish imkoniyatlarini kamayish tartibida joylashtiring:

a) alfa, beta, gamma;

b) beta, gamma, alfa;

v) gamma, beta, alfa;

g) alfa, gamma, beta.

2. Inson tanasining barcha qismini bir marta ionlashgan nurlanish dozasining xavfsiz kattaligi nimaga teng, rad:

a) 5;

b) 10;

v) 25;

g) 50.

3. Ionlashgan nurlanish dozasi ekvivalenti SI sistemasida quyidagi birlikda o'lchanadi:

a) Rentgen;

b) Zivert;

v) Rad;

g) Grey.

4. Inson organizmining ichki nurlanishida juda ham xavfli ionli nurlanish quyidagicha:

a) alfa-beta va gamma nurlari;

b) beta-gamma va rentgen nurlari;

v) alfa-gamma va neytron nurlari;

g) beta-neytron va alfa nurlari.

5. Qanday ionli nurlanish materiallarda faollikni yuzaga keltirishni yaratadi?

a) alfa - nurlari;

b) beta-nurlari;

v) neytron nurlari;

g) gamma-nurlari.

6. Inson organizmining tashqi nurlanishida juda ham xavfli ionli nurlanish quyidagicha:

a) alfa - beta nurlari;

b) beta - gamma nurlari;

v) gamma va neytron nurlari;

g) rentgen va beta nurlari.

7. Neytron hujumiga qarshi kurash qayerda foydalaniladi:

a) kuchli EMM ni hosil qilishda;

b) yorug'liq nurlanish va zarbali ta'sir etuvchi impuls hosil qilishda;

v) kirib boruvchi radiatsiya oqimini yaratishda;

g) hamma javoblar to'g'ri.

8. Obyektlardan radioaktiv moddalarni yo'qotish uchun nima bajariladi:

a) degazatsiya;

b) dezaktivatsiya;

v) dezinfeksiya;

g) deratizatsiya.

9. Radiatsion avariya bo'lgandan keyin birinchi o'n kun davomida qaysi maqsadda yod profilaktikasi bajariladi:

a) organizmni umumiy himoyalash uchun;

b) bo'qoq bezini himoyalash uchun;

v) radioaktiv moddalarni suyak to'qimalarida to'planishini oldini olish maqsadida;

g) immunitetni ko'tarish uchun.

10. Ionlashgan nurlanish manbalarini qanday tekshiruv organlari nazorat qiladi:

a) davlat sanitar-epidemiologik tekshiruvi;

b) davlat energetika qo'mitasi;

- v) davlat tog' kon tekshiruvi;
- g) yadro va radiatsion xavfsizlik tekshiruvi.

11. Yutilgan doza nima?

- a) bir belgili, havo hajmi birligidagi elektr zaryad ionlari yig'indisida ifodalangan rentgen nurlanishi dozasi;
- b) Ionlashgan nurlanish faoliyatini baholash;
- v) Nurlanayotgan modda massasi birligida yutilayotgan nurlanish energiyasi;
- g) Ionli nurlanish o'zaro ta'sir jarayoni.

12. Ionli nurlanish nima?

- a) yuqori va juda yuqori kuchlanishga ega chastotali sanoatlashgan elektr maydonning nurlanishi bilan bog'liq hodisa;
- b) radioaktivlik bilan bog'liq hodisa;
- v) erkin elektr zaryadining paydo bo'lishi majmui;
- g) majburiy nurlanishdan foydalanishda, EMMning diapazonida asoslangan hodisa.

10-MASHG‘ULOT

MAVZU: FARMATSEVIKA KORXONALARIDA TEXNIKA VOSITALARIDAGI XAVF-XATARLAR VA ULARDAN MUHOFAZALANISH

Mashg‘ulot maqsadi: Hayot faoliyat xavfsizligining ergonomik asoslari⁷

Ergonomika insonning mehnat faoliyati davomida faoliyatni samarali bo‘lishini va inson uchun qulay sharoitlar yaratilishini ta’minlay oladigan funksional imkoniyatlarni o‘rganuvchi fanidir. Boshqacha aytganda, bu fan – inson xarakteri, mashina imkoniyatlari va xarakteristikalari hamda muhit xarakteri orasidagi o‘zaro muvofiqlik hamda o‘zaro ta’sirni o‘rganuvchi fanidir. Ergonomika atamasini qo‘llash polyak olimi Yastshembovskiy tomonidan taklif etilgan va u o‘zining “Черти эргономики, то ест науки о труде” nomli kitobida ushbu atamani ishlatgan.

Ergonomika “Inson – mashina – muhit” tizimidagi o‘zaro muvofiqliklarni, ya’ni mashina va mexanizmlarning konstruktiv, texnologik, energetik, kinematik va texnik-estetik (dizayni) ko‘rsatkichlari bilan insonning xarakteri, antropometrik ko‘rsatkichlari, sezgi a’zolari va analizatorlari orasidagi o‘zaro bog‘lanish va muvofiqliklarni o‘rganadi.

Inson asosan quyidagi sezgi a’zolari va analizatorlarga ega:⁸

Ko‘rish – atrof-muhit to‘g‘risida eng ko‘p (80–90 %) ma’lumot oluvchi a’zo.

Eshitish – ko‘rish orqali qabul qilingan ma’lumotlarni to‘ldiradi, ma’lumotni tushunish, anglash uchun imkoniyat yaratadi.

Taktil va titrash analizatori – insonning teri yuzasiga turli xil mexanik ta’sirlarni sezish qobiliyati.

⁷ Hayot faoliyati xavfsizligi va ekologiya menejmenti (chizmalar, tushunchalar, faktlar va raqamlarda): darslik / A.Nigmatov, Sh.Muxamedov, N.Xasanova. – T.: Navro‘z. 2014. – 199 b.

⁸ Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. 2011.

Haroratni sezish – inson tanasi doimiy haroratda boʻlganligi sababli atrof-muhitning oʻzgaruvchan haroratini sezadi va unga bogʻliq holda organizmning xavfni sezish imkoniyatlari oʻzgaradi.

Hid bilish – turli xil yoqimli yoki yoqimsiz hidlarni ajrata olish imkoniyati.

Taʼm bilish – turli xil moddalarni taʼmini (achchiq, chuchuk, shoʻr, nordon, tuzsiz va b.) bilish imkoniyati.

Barcha sezgi aʼzolari va analizatorlarning asosiy xarakteristikasi sezish darajasi bilan baholanadi. Tajribalarning koʻrsatishicha, koʻpincha taʼsirni sezish darajasi qarshi reaksiya uygʻotish (his qilish) kuchiga nisbatan sekin oʻzgaradi. Ushbu bogʻlanish Veber-Fexner psixofizik empirik qonuni orqali quyidagicha ifodalanadi:

$$E = K \lg(I) + C, \quad (23)$$

Bu yerda, E – sezish intensivligi; I – his qilish intensivligi; K va C – konstanta (oʻzgarmas birliklar).

Inson yashaydigan muhit – insonning hayotiy faoliyati, sogʻligi va nasliga taʼsir etuvchi fizikaviy, kimyoviy, biologik, ijtimoiy va turli axborotlar koʻrinishidagi omillar bilan xarakterlanadi. Ularni “Inson – yashash muhiti”, “Inson – ishlab chiqarish muhiti”, “Inson – shahar muhiti”, “Inson – tabiiy muhit”, “Inson – maishiy muhit” kabi guruhlariga ajratish ham mumkin. Inson u yoki bu muhitda oʻzining moddiy yoki maʼnaviy manfaatlarini (birinchi galdagi maqsadi) qondirish maqsadida faoliyat olib boradi va yuqorida taʼkidlangan omillar bilan toʻqnash keladi. Shu sababli, insonda oʻzini ushbu xavfli va zararli omillardan himoyalash maqsadi (ikkinchi galdagi) hosil boʻladi. Birinchi maqsad ikkinchi maqsaddan ustun kelgan hollarda tavakkalchilikka yoʻl qoʻyadi, yaʼni xavfqa qarshi boradi.

Tizim faoliyatini kafolatlovchi muvofiqliklar. Ergonomika sohasida “Inson – mashina – muhit” tizimining kafolatli faoliyatini taʼminlovchi quyidagi besh xil muvofiqlik mavjud:

Maʼlumotlar muvofiqligi. Koʻpgina texnologik jarayonlarni bajarilishida inson bevosita ularni koʻz bilan koʻrib boshqarmaydi, yaʼni bunday jarayonlar yopiq texnik tizimda amalga oshadi.

Biofizik muvofiqlik. Texnik tizimda texnologik jarayonlarni bajarish vaqtida maʼlum darajada zararli omillar yuzaga keladi, jumladan chang, turli xil gazlar, shovqin, titrash, nurlanish va boshqalar. Texnologik jarayon muhiti koʻrsatkichlarini inson sogʻligi va ha-

yotiga ta'sir etmaydigan holda loyihalash biofizik muvofiqlikning asosiy sharti hisoblanadi.

Energetik muvofiqlik. Insonning jismoniy kuchi va energetik ko'rsatkichlari tizimning sensomotor maydoni ko'rsatkichlari bilan mos kelishi zarur.

Fazoviy-antropometrik muvofiqlik – faoliyat davrida insonning gavda o'lchamlarini, tashqi fazoviy imkoniyatlarini, ishchining ish holatidagi gavda joylashuvini hisobga olish demakdir.

Texnik-estetik muvofiqlik – Inson mashinada ish bajarganda yoki asbob va qurilmalardan foydalanganda o'zida ijobiy hissiyotlar hosil qilishi zarur.

Xavf tushunchasi. Xavf-xatar tahlilining asosiy obyeksi. Xavf-xatar tahlili. Statistik usullari. Topografik usul Monografiya usuli. Tashkiliy sabablar. Texnik sabablar. Sanitar-gigienik sabablar. Psixofiziologik sabablar. Xavfsizlikni ta'minlash yo'llari haqida ma'lumot berish, jarohatlar haqida umumiy ma'lumotlar, ularning turlari va oldini olish choralarini tushuntirish. Mehnat xavfsizligi, mehnat sharoitidagi xavfli va zararli omillar haqida ma'lumot beriladi. Ishlab chiqarish sanitariyasi – bu ishchilarga ta'sir etuvchi zararli omillarni bartaraf etishga qaratilgan tashkiliy, gigienik va sanitar-texnik tadbirlar hamda vositalar sistemasidir. Xavflar boshqaruvda ekaniga ishonch hosil qiling.

Xavflarni boshqarishni yo'lga qo'yish muhim, lekin bunga ishonch hosil qilish ham birdek muhimdir. Kimning nimaga mas'ul ekanligini bilishiga ishonch hosil qiling. Hamma ishchilar buni xavfsizlik va salomatlik siyoasiti ekanini tushunishlari lozim. Agar siz besh yoki undan ko'p ishchilar yollab ishlatsangiz buni faoliyat avfsizligi siyosati sifatida yozib borishingiz va buni ularga ko'rsatib borishingiz lozim. Ishchilar har doim o'z boshliqlari bilan hamkolikda ishlashi va uning faoliyat xavfsizligini yaxshilash yo'lidagi xizmatlarini qo'llashi va o'zaro bir birlariga befarq bo'lmashliklari lozim.

Ish joyidagi ko'zga tashlanmay qolgan xavflarni aniqlash maqsadida yoki o'z ehtiyot choralarini ko'rmay ishlovchi ishchilar ustidan rejali va muntazam tekshiruvlar o'tkazing. Texnikalar eskirishi, ishchilar o'zlarining tayyorgarlik darajasini yo'qotishi mumkinligini va har doim ham qoidalarga ergashib yurolmasligini

(ayniqsa, biror ishni bajarishning tez va qulay usulini topganda) unutmang.

Xavfsizlikni tizimli tahlili⁹. Tizimli tahlil – murakkab muam-molar jumladan. xavfsizlik tizimi bo‘yicha qaror tayyorlash va uni asoslash uchun foydalaniladigan metodologik vositalar majmuidir. Tizim – o‘zaro birikkan komponentlar majmui bo‘lib, ularning o‘zaro ta’siri natijasida ma’lum bir maqsad amalga oshiriladi, ya’ni ish bajariladi. Tizimning komponentlari jumlasiga material va obyekt-lardan tashqari ularning o‘zaro bog‘lanishi hamda ular o‘rtasidagi munosabatlar ham kiradi. Har qanday soz mashina texnik tizimga misol bo‘la oladi. Agar tizimning bir komponentini (elementini) in-son tashkil etsa, bunday tizim «ergatik tizim» deb ataladi. Ergatik tizimga misol tariqasida «inson-mashina», «inson-muhit», «inson-mashina-muhit» kabilarni keltirishimiz mumkin.

Xavfsizlikni tizimiy tahlilining asosiy maqsadi baxtsiz hodisa-larga olib keluvchi sabablarni aniqlash va ushbu sabablarni oldini olishga qaratilgan tadbirlarni to‘g‘ri va iqtisodiy samarali tarzda ishlab chiqishdan iboratdir.

Xavfsizlikni tahlil qilish uslublari. Xavfsizlik tizimini ikki xil, ya’ni aprior va aposterior usublarda tahlil qilish mumkin. Ikkala ho-latda ham foydalaniladigan uslub to‘g‘ri yoki teskari tartibda amalga oshiriladi :

Aprior uslub. Bu uslubda tadqiqotchi tahlil qilinadigan tizim uchun potensial mumkin bo‘lgan xavfni (ko‘ngilsiz hodisani) bel-gilaydi va ushbu xavf ta’sirida yuzaga keladigan boshqa xavflar ket-ma ketligini o‘rganadi yoki ushbu ko‘ngilsiz hodisaga olib keluvchi holatlar, sabablar turini aniqlaydi. Ushbu uslub faoliyat amalga osh-masdan oldin mantiqiy tahlil qilish orqali bajariladi.

Aposterior uslub. Ushbu uslub faoliyat amalga oshgach ya’ni, hodisa sodir bo‘lgach bajariladi. Bunda ushbu ko‘ngilsiz hodisaning izi asosida uning sabablari aniqlanadi va tahlil natijalari bo‘yicha kelajakda bajarilishi lozim bo‘lgan ishlarining rejasi ishlab chiqiladi.

⁹ Hayot faoliyati xavfsizligi va ekologiya menejmenti (chizmalar, tushunchalar, faktlar va raqamlarda): darslik / A.Nigmatov, Sh.Muxamedov, N.Xasanova. – T.: Navro‘z. 2014. – 199 b.

Bu ikkala uslub mos holda to'g'ri va teskari uslub ham deb yuritiladi.

To'g'ri uslubda ko'ngilsiz hodisalarga olib keluvchi sabablar va xavf turlari o'rganilib, sodir bo'lishi mumkin bo'lgan baxtsiz hodisalar oldindan tahlil qilinadi

Teskari uslubda esa sodir bo'lgan baxtsiz hodisalar o'rganilib, uning sabablari aniqlanadi.

HFXni loyihalashning taxminiy sxemasi. Xavfsizlik sharoitlarini loyihalash juda qiyin jarayon bo'lib, insondan maxsus tayyorgarlikni talab qiladi (4-jadval).

4-jadval

Faoliyat xavfsizligini loyihalash va tahlil qilishning mantiqiy – metodologik sxemasi¹⁰

№	Harakat tartibi	Harakat natijasi
1	2	3
1.	Loyihalanayotgan yoki mavjud obyektning tashkil qiluvchi (element) larga ajratish	Aniqlashtiriladi: 1. Mehnat predmetlari. 2. Mehnat vositalari: mashina, inshoot, binolar. 3. Mehnat ozuqalari, yarim fabrikalar. 4. Energiya (elektrik, pnevmatik va hokazo). 5. Texnologik jarayonlar, operatsiyalar, harakatlar. 6. Tabiiy-klimatik omillar. 7. Usimlik, hayvonlar. 8. Xizmatchilar. 9. Ish joylari, sexlar, bo'limlar va hokazo.
2.	Yaratilgan har bir element uchun xavflar identifikatsiyasini to'zish.	Xavflar ro'yxati

¹⁰ Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. 2011/

3.	“Sabab va xavflar daraxtini” ko‘rish	Xavflar sababi
4.	Xavflarni son va sifat jihatdan baholash, ularni xavf-xatarning ruxsat qilingan qiymat va darajasi bilan taqqoslash	Himoyalani muhim bo‘lgan xavflar va sabablar ro‘yxati
5.	Maqsadni aniqlash	Erishilish zarur bo‘lgan mehnat sharoitining sonli o‘lchamlarini aniqlash
6.	Obyektlarni xavfsizlik ko‘rsatgichlari bo‘yicha kompleks baholash	Qabul qilingan integral yoki balli ko‘rsatgichlar
7.	Mumkin bo‘lgan xavfsizlik prinsip, usul va vositalarini tahlil qilish	Prinsiplar, usullar, alternativlarni to‘plash
8.	Har bir alternativ bo‘yicha talofat va yutuqning afzallik va kamchiliklarini tahlil qilish	Ma‘qul bo‘lgan variantni tanlash
9.	Ma‘qul bo‘lgan usul, prinsip va vositalarni tahlil qilish	Aniq usul, prinsip va vositalarni tanlash
10.	Hisoblar	Aniq yechim (tadbir)lar
11.	Samaradorligini baholash	Texnik, ijtimoiy va iqtisodiy samara ko‘rsatkichlari.

Xavfsizlikni ta‘minlovchi vositalar. Xavfsizlikni ta‘minlovchi vositalar jamoa himoya vositalari (JHV) va shaxsiy himoya vositalariga (ShHV)ga bo‘linadi. O‘z o‘rnida JHV va ShHVlari ham xavfning xarakteri, amalga oshirish tartibi, ishlatilish sohasi kabi ko‘rsatkichlarga bog‘liq holda bir necha guruhlariga bo‘linadi.

Xavfsizlik texnik vositalarining ishonchligi. Ishlab chiqarish xavfsizligini oshirishda avtomatik vositalar eng muhim rol o‘ynaydi. Bunday vositalarga muhit holatini nazorat qiluvchi asboblarni kiritish mumkin. Vaholanki, xavfsizlikni ta‘minlovchi vositalarning asosiy xususiyati – ishonchlik hisoblanadi.

Xavfsizlik vositalari odatda ikki xil holatda, ya'ni kutish rejimida va ish rejimida ishlaydi. Kutish rejimida tizim faoliyatini buzilishi **funksional buzilish** («otkaz»), ishonchliligi esa **funksional ishonchlilik** deb ataladi. Himoya qurilmasi ish qobiliyatining xavfli holatni (omilni) bartaraf etish vaqtida ishdan chiqishi esa **texnologik buzilish** deyiladi. Bunday holatdagi qurilmaning ishonchliligi esa **texnologik ishonchlilik** deb ataladi. Ushbu vaqtda yuzaga keladigan buzilish xavfsizlik vositalarining konstruktiv, texnik, texnologik, energetik va vaqtiy parametrlarini ishdan chiqishi natijasida yuzaga keladi.

Ishonchlilikni xarakterlash va baholashda qayta tiklanmaydigan (ta'mirlanmaydigan) tizimlarning xavfsizlik ko'rsatkichlari va tiklanadigan (ta'mirlanadigan) tizimlarning ta'mirlashga yaroqlilik ko'rsatkichlaridan foydalaniladi.

Buzilishsiz ishlash ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi:

– buzilishsiz ishlash ehtimoli $R(t)$, ya'ni berilgan t vaqt oralig'ida tizimda (qurilmada) buzilish sodir bo'lmaydi;

– buzilish intensivligi – $A(t)$;

– buzilishgacha bajarilgan o'rtacha ish hajmi (β), ya'ni, tizimning buzilishsiz ishlashini o'rtacha vaqti.

Ta'mirlashga yaroqlilik ko'rsatkichlari esa tizimning buzilishini ta'mirlash yoki unga texnik xizmat ko'rsatish imkoniyatlari orqali xarakterlanadi. Bunda qo'yidagi ko'rsatkichlardan foydalanadi.

– qayta tiklash ehtimoli – $S(\tau)$;

– tiklashini o'rtacha vaqti – Q ;

– opeativ tayyorlik koeffitsienti – $K_{of}(\tau)$.

Xavfsizlik texnik vositalarining buzilishi asosan qo'qqisdan va bir-biriga bog'liq bo'lmagan holda sodir bo'lishini nazarda tutgan holda, tizimning buzilishsiz ishlash ehtimolini eksponensial taqsimlanish orqali izohlanish mumkin. Bu taqsimlanish Puasson taqsimlanishining xususiy holati ko'rinishiga ega bo'lib, qo'yidagicha ifodalanadi:

$$R(\tau) = e^{-\tau T}, \quad (24)$$

Bu yerda, $R(\tau)$ – eksponensial taqsimlanish parametri (buzilish intevsivligi).

Buzilishsiz ishlash o'rtacha vaqti,

$$T=1/\lambda, \lambda=1/T. \quad (25)$$

Yuqorida keltirilgan ifodalar qayta tiklanuvchi (ta'mirlanuvchi) tizimlar uchun ham o'rinli bo'lib, ular qo'yidagi ko'rinishda yoziladi:

$$S(\tau_b) = e^{-\mu \tau_b},$$
$$\mu(\tau_b) = \mu = \text{const}; \mu = 1/Q = 1/\mu, \quad (26)$$

Kutish va ish bajarish rejimida ishlovchi tiklanadigan (ta'mirlanadigan) tizimlar uchun ishonchlilikning kompleks ko'rsatkichi – operativ tayyorgarlik koeffitsienti quyidagicha hisoblanadi:

$$K_{otk} = K_g \cdot R(\tau_n), \quad (27)$$

bu yerda K_g – operativ tayyorlik koeffitsienti, (kutish rejimida ishlovchi xavfsizlik vositalarining buzilishsiz ishlash ehtimoli); $R(\tau_n)$ – tizimning barcha parametrlarini (konstruktiv, texnik, texnologik, energetik va b.) hisobga olgan holda xavfli vaziyatlarni bartaraf etish ehtimoli.

Qayta tiklanadigan tizimlar (qurilmalar) uzoq vaqt mobaynida foylanilishi mumkinligini nazarda tutgan holda, kutish rejimi τ dan ω gacha bo'lgan vaqt orqali ifodalanadi. Tizim (qurilma) funksional ishonchlilik bo'yicha S_0, S_1, S_2, S_3 – holatlarda bo'lishi mumkinligi sababli, xavfli vaziyatlar indikatori (IU), kontrol ishga tushirish qurilmasi (KPU) ish bajarish qurilmalari buzilishning intensivlik moduli $-\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3$ lar orqali, ularni tiklanish (ta'mirlanish) intensivligi esa $-\mu_1, \mu_2, \mu_3$, lar bilan belgilanadi va bu vaziyatlarga tizimning normal faoliyat ko'rsatish ehtimoli $-R_0, R_1, R_2, R_3$ lar mos keladi.

Baxtsiz hodisalarning asosiy psixologik sabablari. Bir xil sharoitda va bir xil topshiriqni bajarishda ishchilarning quyidagi shaxsiy xarakterlariga bog'liq holda turli xil holatlar yuz berishi mumkin: asab tizimi holati; xarakteri yoki temperamenti (mijozi); miya faoliyatini xususiyati, tafakkurlash va fikrlash qobiliyati; tarbiyasi va ma'lumoti; sog'ligi; ish tajribasi.

Insonning ushbu xarakterlari xavfsizlik qoidalarini ongli ravishda buzishning quyidagi psixologik sabablarini keltirib chiqaradi:

– jismoniy kuch va vaqtni tejash – o'zining shaxsiy manfaati uchun ish sur'atini oshirish maqsadida mahsulotning sifatiga ta'sir

etmaydigan ayrim jarayonlarni bajarmaslikka harakat qilishi natijasida xavf darajasini ortishi;

– xavf sodir bo‘lishiga ko‘nikib qolish yoki xavf darajasini to‘g‘ri baholay bilmaslik;

– doimiy qoidabuzarlikka o‘rganib qolish, yoki “menga baribir” - degan tushunchada yurish;

– jamoadagi guruhiy tartibbuzarliklarni o‘ziga singdira borish, “hamma qilaypdiku!” - degan fikrga borish;

– ishda xatoliklarga yo‘l qo‘yilish ko‘nikmasi – asosan muta-xassisligi o‘z ishiga mos kelmaydigan ishchi-xodimlarda kuzatiladi;

– o‘zining ish tajribasi va malakasiga ortiqcha baho berish;

– o‘z qobiliyati va kuchiga ishonmagan holda xatoliklarga yo‘l qo‘yish;

– hayajonga berilish;

– tavakkalchilikga moyillik;

– vaziyatga bog‘liq hoda tavakkalga yo‘l qo‘yish.. ishga bog‘liq holda hech qanday manfaat, rag‘batlarni kutmagan holda tavakkal qilish.

Xulosa qilish mumkinki, ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalarning ko‘pchiligi mashinalardagi muhandislik-konstruktorlik nuqsonlar yoki texnik-texnologik sabablar orqali emas. balki tashkiliy-psixologik sabablar ta‘sirida ruy beradi. Shu sababli, ayrim hollarda baxtsiz hodisalarning 60–70 foiziga bevosita jarohatlanuvchilarning o‘zlari aybdor bo‘ladi.

Qachonki, ishlar noto‘g‘ri ketyaptimi? Uni tekshiring. Agar kimgadir jarohat yetsa yoki shunga o‘xshash tasodif bo‘lsa, darhol birovni ayblashga shoshilmang va darhol vaziyatni tuzatish choralarini qidiring. O‘zingizning tadqiqotlaringizni qanday qilib faoliyat xavfsizligini yaxshiroq boshqarishni o‘rganish yo‘lida sarflang.

Ishdagi davomatni kuzatib boring. Siz bilmagan ish bilan bog‘liq kasallik bo‘lishi mumkin yoki ishchilaringiz sizning yordamingizga muhtoj bo‘lishim mumkin. Korxonangizda o‘ssish va rivojlanish ketyapti, yoki rivojlanishda orqaga ketyapsizmi? Buni bilish uchun har yili yoki 2 yilda bir marotaba o‘z hisobotingizni ko‘rib chiqing. O‘zingizning Hayot faoliyati xavfsizligi sohasida olib borgan siyosatingizga e‘tibor qarating va ish joyingizda qayta xavf darajalarini tuzing. O‘zgarishlar bo‘ldimi? Yana yangi islohotlar

joriy qilishingiz kerakmi? Baxtsiz hodisalardan yoki ehtimolligi yuqori xavflardan nimadir o'rgandingizmi? Sizning xulosalaringiz haqiqatda dolzarb va real ekaniga ishonch hosil qiling.

Ishlab chiqarish sanitariyasining asosiy vazifasi zararli moddalarning belgilangan ruxsat etilgan miqdori (REM) asosida sog'lom va xavfsiz ish sharoitini yaratishdan iboratdir.

Ishchilarga meteorologik sharoitlar, ya'ni havoning harorati, namligi, bosim, qor, yomg'ir, quyosh radiatsiyasi va boshqa shu kabi omillar katta ta'sir etadi. Ushbu omillar ikki xil yo'l, ya'ni, havo orqali yoki bevosita muloqatda bo'lish orqali ta'sir etishi mumkin.

Havo orqali ta'sir etuvchi zararli omillarga ish joyining mikroiklim holatini belgilovchi ko'rsatkichlar miqdori, chang, gaz, shovqin, infra va ultratovushlar, yoritilganlik darajasi, elektromagnit maydon, infraqizil va ultrabinafsha nurlanishlar va boshqalarni misol qilishimiz mumkin. Ikkinchi yo'l, bevosita kontakt orqali ta'sir etuvchi faktorlarga esa har xil qattiq va suyuq zararli moddalar, titrash bilan ishlovchi asbob va moslamalar kiradi.

Yuqoridagi faktorlarni hisobga olgan holda, ularni inson sog'lig'iga ta'sirini o'rganish va bu ta'sirni bartaraf etish tadbirlarini ishlab chiqish muhim va zarurdir. Bu masalada esa mehnat gigiyenasining asosiy vazifasi hisoblanadi.

Mehnat gigiyenasi – tibbiyot fanining bir qismi bo'lib, ish sharoitlarining inson sog'lig'iga va ish qobiliyatiga ta'sirini o'rganadi, shuningdek, mehnat sharoitlarini sog'lomlashtirish va hamda ishlab chiqarishni yuksaltirishga yo'naltirilgan sanitariya-gigiena, oldini olish va davolash tadbirlarini ishlab chiqadi. Mehnat muhofazasi bu zararli omillarni me'yoridan oshirmaslik chora tadbirlarini belgilash, ular miqdorini kamaytirish bilan shug'ullanadi. Har bir korxonada va tashkilotlar zararli omillarni bartaraf qilish bo'yicha, ular miqdorini kamaytirish bo'yicha tegishli tadbirlarni belgilaydi, zaruriy mablag'larni ajratadi. Sababi inson salomatligi yo'lida qayg'urish davlat va rahbar-xodimning birinchi vazifasi sanaladi.

Nazoratchilar sizning ish hududingizga (bino, zavod va h.k.) kirishga, hodimlaringiz va xavfsizlikka mas'ul shaxslar bilan gaplashishga va holat xususida suratlar hamda namunalar olishga haqlidirlar. Ularda siz bilan hamkorlikda ishlash, savollariga javob talab qilish vakolati mavjud.

Agar muammo mavjud bo'lsa, ular sizga ogohlantirish berishga haqli va siz buni bajarishga majbursiz. Masalan jarohatlash xavfi yuqori bo'lgan jarayonni to'xtatish, yoki xavfli asbob-uskunalardan foydalanishni cheklash va shu kabi. Agar siz yaxshilash to'g'risida tavsiya yoki taqiq olgan bo'lsangiz, sudga murojat qilishingiz mumkin.

Mehnat ishlab chiqarish sanitariya-gigienasi sohasida quyidagilar asosiy hujjat sanaladi:

- sanoat korxonalarining loyihalashtirish sanitariya me'yorlari,
- mehnat xavfsizligi tarmoq va tarmoqlararo qoidalari;
- mehnat xavfsizligi bo'yicha tarmoq va tarmoqlararo yo'riqnomalar;
- xavfsizlik qoidalari, qurilma va xavfsiz ekspluatatsiya qoidalari;
- Davlat standartlari mehnat muhofazasining standart tizimi MXST DST. (GOST SSBT);
- qurilish me'yorlari va qoidalar QMQ (SNiP);
- loyihalashtirish va qurish bo'yicha qoidalar (SP);
- xavfsizlik yo'riqnomasi (IB);
- Davlat sanitar-epidemiologik qoida va me'yorlar (sanitar qoidalar (SP), gigienik normativ (GN), sanitar qoida va normalar (SanPiN), sanitar normalar (SN).

Kasbiy kasalliklar-bular ishlovchi uchun zararli ish sharoitlarining ta'siri natijasida hosil bo'ladi. Kasb kasalliklarining fizik (kasbga aloqador karlik, vibratsiya kasalligi, nur kasalligi, kesson kasalligi, balandlik kasalligi va boshqalar), biologik (infeksiya va parazitar kasalliklari, brutsellyoz, kuydirgi) va kimyoviy omillar ta'sirida ba'zi changlar uzoq vaqt nafas olinganda (pnevmonioz, bronxit) shuningdek, jismoniy zo'riqishda yoki shikastlanganda (nevrit, bursit) vujudga keladigan turlari farq qilinadi. Kasb kasalliklarining kelib chiqishiga organizmning o'ta toliqishi va kasallikka qarshi kurasha olish faoliyatining pasayishi ham sabab bo'la oladi. O'zbekistonda kasb kasalliklari ro'yxati va tegishli tavsiyanomalar O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlanadi.

Ishlab chiqarishdagi xavfli va zararli omillar baxtsiz hodisalarni keltirib chiqaruvchi sababalardan farq qiladi. Baxtsiz hodisalarning

sabablari mehnat muhofazasi bo'yicha standartlar, qonun-qoidalar va ko'rsatmalarning buzilishi, ularga amal qilmaslik oqibati bo'lsa, ishlab chiqarishdagi xavfli va zararli omillar esa bevosita jarohatlanishlarni keltirib chiqaruvchi shart-sharoitlar hisoblanadi. Ishlab chiqarishdagi xavfli va zararli omillar ishning turi va mehnat sharoitiga bog'liq holda 4 guruhga bo'linadi: fizikaviy, kimyoviy, biologik va psixofiziologik. Fizikaviy omillarga harakatdagi mashina va mexanizmlar, ularning himoyalangan qo'zg'aluvchi mexanizmlari, ish joyi havosining yuqori darajada changlanganligi, gazlanganligi, yuqori miqdordagi shovqin, titrash, infratovush, ultratovush, ionli va elektr magnitli ionlanishlar, statik elektr zaryadlari, ultrabinafsha va infra qizil nurlar, yuqori kuchlanishdagi elektr yoki magnit maydonlari, yoritilganlik darajasining me'yordan chetga chiqish kabi omillar kiradi; Kimyoviy omillarga – ishlab chiqarish jarayonlarida ishlatiladigan yoki ajralib chiqadigan turli xil kimyoviy moddalar kiradi. Ularni insonga ta'sir etish xususiyatiga qarab quyidagi guruhlarga ajratish mumkin: umumiy zaharlovchi, ko'payish funksiyalariga ta'sir etuvchi; inson a'zolariga kirish yo'li orqali esa: nafas yo'li orqali ta'sir etuvchi, ovqatlanish va xazm qilish sistemasi orqali va bevosita teri orqali ta'sir etuvchi omillar. Biologik omillarga esa har xil jarohatlar va kasalliklarni keltirib chiqaruvchi makro va mikroorganizmlar; bakteriyalar, viruslar, rikket, zamburug'lar, har xil zaharli o'simliklar va hayvonlar kiradi. Psixofiziologik omillarga jismoniy va asabiy zo'riqishlar misol bo'la oladi. Jismoniy zo'riqishlar statik, dinamik va gipodinamik holda bo'lishi mumkin. Asabiy zo'riqish esa kuchli aqliy mehnatdan, mehnatni doimiy bir xil ko'rinishida bo'lishidan, kuchli hayajonlanish yoki asabiylashishdan sodir bo'ladi.

Ishlab chiqarishdagi ko'pgina hollarda ushbu faktorlar umumlashgan holda uchraydi. Ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalarni oldini olish, zararli va xavfli faktorlarni ta'sir darajasini susaytirish maqsadida texnologik jarayonlarni to'liq mexanizatsiyalashtirish, avtomatlashtirish va ish joylarini germetiklashtirish, ishlab chiqarish xonalarida yoritilganlik, shovqin, titrash miqdorlarini hamda mikroiklim ko'rsatgichlarini normallashtirish, ishchilarni maxsus kiyim boshlar va shaxsiy himoya vositalari bilan ta'minlashni o'z vaqtida amalga oshirish talab etiladi.

Xavfsizlik sistemasini ikki xil, ya'ni aprior va aposterior usublarda tahlil qilish mumkin. Ikkala holatda ham foydalaniladigan uslub to'g'ri yoki teskari tartibda amalga oshirilishi mumkin.

Aprior uslub. Bu uslubda tadqiqotchi tahlil qilinadigan sistema uchun potensial mumkin bo'lgan xavfni (ko'ngilsiz hodisani) tanlab oladi va ushbu xavf ta'sirida yuzaga keladigan boshqa xavflar ketma ketligini o'rganadi yoki ushbu ko'ngilsiz hodisaga olib keluvchi holatlar, sabablar turini aniqlaydi. Ushbu uslub faoliyat amalga oshmasdan oldin mantiqiy tahlil qilish orqali bajariladi.

Aposterior uslub. Ushbu uslub faoliyat amalga oshgach, ya'ni, hodisa sodir bo'lgach bajariladi. Bunda ushbu ko'ngilsiz hodisaning izi asosida uning sabablari aniqlanadi va tahlil natijalari bo'yicha kelajakda bajarilishi lozim bo'lgan ishlarga tavsfiyanomalar ishlab chiqiladi.

Bu ikkala uslub mos holda to'g'ri va teskari uslub ham deb yuritiladi.

To'g'ri uslubda ko'ngilsiz hodisalarga olib keluvchi sabablar va xavf turlari o'rganilib, sodir bo'lishi mumkin bo'lgan baxtsiz hodisalar oldindan tahlil qilinadi.

Teskari uslubda esa sodir bo'lgan ko'ngilsiz hodisalar, ya'ni, baxtsiz hodisalar o'rganilib, uning sabablari aniqlanadi.

Ma'lumki, ishlab chiqarishdagi jarohatlanishlarni kamaytirish uchun ularni sabablarini to'g'ri aniqlash va atroflicha tahlil qilish zarur. Ishlab chiqarishda yuz bergan baxtsiz hodisalarning sabablarini o'rganish va baholashni quyidagi uslublar orqali amalga oshirish mumkin:

Monografik usul. Ushbu usul har bir baxtsiz hodisani alohida chuqur tahlil qilish, uning aniq sabablarini o'rganishga asoslangan. Bunda ishlab chiqarish jarayonida ishlatilgan mashina, mexanizmlar va boshqa texnik jihozlarning mexanik holati, ishlatiladigan materiallarning tarkibi, havo va sun'iy sanitar-gigiyenik holati kabi faktorlar tekshirilib o'rganiladi.

Statistik usulda esa jarohatlanishlarning sabablari keng mashabtda, ya'ni tuman, viloyat, Vazirliklar, tarmoqlar va umuman Respublika miqyosida o'rganiladi. U tashkilotlar va korxonalarining baxtsiz hodisalar bo'yicha hisobotlarini statistik qayta ishlash va tahlil qilishga asoslangan bo'lib, baxtsiz hodisalarni ishchilarni kasbi,

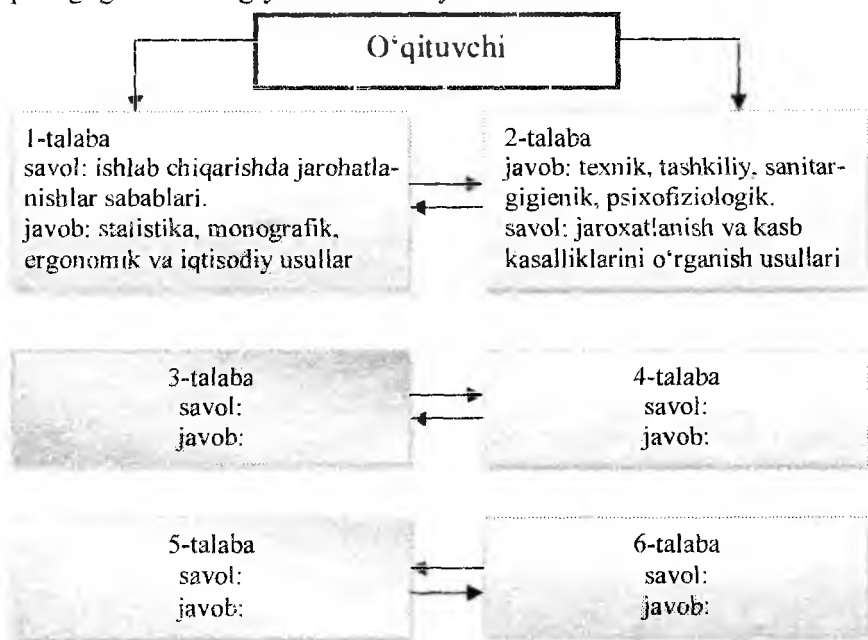
yoshi, jinsi, ish staji kabi ko'rsatkichlar bo'yicha taqsimlanishi yoritadi.

Topografik usul baxtsiz hodisa ro'y bergan joyni o'rganish va taxlil qilishga asoslangan bo'lib, ushbu joyni ishlab chiqarish rejasi yoki topografik kartaga tushurish orqali amalga oshiriladi.

Iqtisodiy usulda esa mehnat muhofazasi uchun ajratiladigan mablag'lar va materiallarning baxtsiz hodisalarni kamaytirishga qanchalik ta'sir etishi va baxtsiz hodisalarni iqtisodiy oqibatlari o'rganiladi.

Mavzuda qo'lanilgan tayanch iboralar; Hayot faoliyati xavfsizligi, favqulodda hodisa, xavf-xatar, hodisa, inson-mashina-atrof-muhit, baxtsiz hodisa, jarohat, kasbiy kasalliklar, zaharlanish, surunkali zaharlanish, MXSM, xavfli omillar, zararli omillar, pnevmokonioz.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda **"Sen menga, men senga"** pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimni tekshirish uchun savollar:

1. Xavf-xatar haqida tushunchalar va tahlil usullari.
2. Jarohatlanish, baxtsiz hodisa va kasb kasalliklari.
3. Sanoat korxonalarida baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklarini tekshirish va hisobga olish.
4. Sanoat jarohatlanishi sabablarini tahlil qilish.
5. Ishlab chiqarishdagi xavfli va zararli omillar.
6. Jarohatlanish holatini xarakterlovchi ko'rsatkichlar.
7. Mehnat xavfsizligi standartlari majmuasini tushuntirib bering.
8. Mehnat sharoitidagi xavfli va zararli omillarni aytib bering.

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Quyidagilardan qay biri hodimlarda xavfli ishlab chiqarish omillarini keltirib chiqaradi:

- a) kasb kasalliklari;
- b) ishlab chiqarishda jarohatlanish;
- v) respirator kasalliklari;
- g) ichki kasalliklar.

2. Quyida sanalgan shikastlanishlardan qaysi biri ishlab chiqarishdagi shikastlanishlar sanaladi:

- a) maishiy, korxonada tashqarisida;
- b) transportda, korxonada hududida;
- v) sexda, korxonada hududida, xizmat safarida;
- g) korxonada hududida.

3. Ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalar guruhli hisoblanadi, agarda uning natijasida jabr ko'rganlar:

- a) ikki va undan ortiq;
- b) uchdan ortiq insonlar;
- v) beshtadan kam bo'lmaganda;
- g) ishchi smenani yarmidan ko'pi.

4. Ishchilar a'zolarining lat yeyishi qanday tur jarohatga kiradi:

- a) mexanik;
- b) ximik;
- v) termik;
- g) elektrik.

5. Zaharlanish qanday jarohat turiga kiradi:

- a) mexanik;
- b) ximik;
- v) termik;
- g) nurlanish.

6. Kuyish qanday jarohat turiga kiradi:

- a) mexanik;
- b) ximik;
- v) termik;
- g) elektrik.

7. Yurak fibrillyatsiyasi qanday jarohat turiga kiradi:

- a) mexanik;
- b) ximik;
- v) termik;
- g) elektrik.

8. Xavfning son ko'rsatkichi –

- a) tavakkallik;
- b) IMA;
- v) to'xtash;
- g) hodisa.

9. Kuchlanish ostidagi tok o'tkazadigan qismlarda ishlaganda nimalar qo'llanilishi kerak?

- a) asosiy himoya vositalari;
- b) qo'shimcha himoya vositalari;
- v) uzog'i bilan 1,5 metr balandlikda;
- g) asosiy va qo'shimcha himoya vositalari.

10. Quyida sanab o'tilgan omillardan qay biri insonga ta'sir o'tkazmaydi

- a) tevarak atrofdagi fizikaviy omillar;
- b) tevarak atrofdagi kimyoviy omillar;
- v) tevarak atrofdagi biologik omillar;
- g) barchasi ta'sir ko'rsatadi.

11-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALARDA ELEKTR XAVFSIZLIGI

Mashg'ulot maqsadi: Farmatsevtika sanoatida elektr toki bilan jarohatlanish asosan elektr xavfsizligi qoidalariga o'qitilmagan kishilarni qo'yish natijasida sodir bo'ladi. Elektr xavfsizligi – bu tashkiliy va texnik tadbirlar, hamda vositalar bo'lib insonni xavfli va zararli elektr toki faktorlaridan, elektr yoyidan, elektromagnit maydon va statik elektrdan saklanish. Talabalarga sanoatda elektr energiyasidan foydalanilganda elektr xavfsizligini ta'minlash va unga qarshi choralar ko'rish haqida tushunchalar berish. Ma'lumki farmatsevtika sanoati ishlab chiqarishi elektr quvvati bilan uzviy bog'lik. Elektr xavfsizligi¹¹. Elektr tokini insonga ta'sirini XVII srni oxirgi choragida aniqlangan. Baland voltli elektrkimyo kuchlanishlarini manbaini xatarliligini birinchi bo'lib V.V.Petrov aniqlagan. Ishlab chiqarishdagi elektr jarohatlarini ancha keyin: 1863-yilda o'zgaras va 1883-yilda o'zgaruvchan tokni ta'siri yozilgan.

Sanoatda elektr energiyasidan keng ko'lamda foydalanish yo'lga qo'yilganligi sababli elektr toki tasirida ro'y berisi mumkin bo'lgan baxtsiz hodisalar va ulardan saqlanish muhim masalalar qatoriga kirib bormoqda. Elektr toki ta'sirining eng xavfli tomoni shundaki, bu xavfni oldinroq sezish imkoniyati yoq. Umuman elektr toki ta'siri faqat birgina biologik tasir bilan chegaralanib qolmasdan, balki elektr toki ta'siri, magnit maydoni ta'siri va statik elektr ta'sirlariga bo'linadiki, ularni bilish har bi kishi uchun kerakli va zaruriy ma'lumotlar jumlasiga kiradi.

Elektr tokining inson tanasiga ta'siri.

Elektr tokidan jarohatlanish asosan quyidagi holatlarda yuz berishi mumkin:

- Elektr yoyi orqali tok ta'siri;
- Jihozlar korpusining metall qismlarida bexosdan tok sodir bo'lishi natijasida;

¹¹ Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. Chp 10. p 287-305.

- Katta o'Ichamdagi mashinalarni elektr uzatmalari liniyalariga ruxsat etilgan miqdordan kam masofada yaqinlashuvida.

Yuqoridagi holatlarga bog'liq holda elektr tokidan jarohatlanish sabablarini quyidagi ikki guruhga, yani tashkiliy va texnik sabablarga ajratish mumkin: Tashkiliy sabablarga, ishchilarni elektr xavsizligi bo'yicha o'qitilmaganligi va tegishli yo'riqnomalardan o'tkazilmaganligi; ishchilarni shaxsiy himoya vositalari bilan ta'minlanmaganligi; elektr qurilmalarini muhandis-texnik xodimlar tomonidan qoniqarsiz nazorat qilinishi; elektr qurilmalariga profilaktik ta'mirlash ishlarini sifatsiz olib borilishi; ish joylarida elektr qurilmalari va jihozlari bilan ishlash qoidalari hamda ko'rsatmalarining bo'lmasligi kiradi.

Texnik sabablarga esa: tok o'tkazuvchi qismlarda ishonchli to'siqlarni bo'lmasligi; elektr qurilmalari, jihozlari va o'tkazgichlarini noto'g'ri o'rnatilishi hamda elektr qurilmalarini o'rnatishda binolarning elektr xavsizligi bo'yicha kategoriyalarini hisobga olinmasligi; himoya va saqlash qurilmalarining bo'lmasligi yoki ularni noto'g'ri o'rnatilishi.

Elektr xavsizligi deb insonlarni elektr toki, elektr yoyi, elektromagnit maydoni va statik elektr tokining xavfli va zararli ta'siridan himoya qilishga qaratilgan tashkiliy va texnik tadbirlar hamda vositalar tizimiga aytiladi. 1862-yili De Merkyu elektrdan jarohatlanish to'g'risida batafsil ma'lumotlarni yoritdi. XX asrda avstraliyalik vrach insonni elektr toki o'ldirishi mumkinligini, lekin tok bilan insonni o'ldirish qiyinligi to'g'risida xulosa qildi.

Elektr tokining inson tanasiga tasiri bir necha omillarga, jumladan, tok kuchiga, inson tanasining elektr tokiga qarshiligiga, kuchlanish miqdoriga, tok turiga va chastotasiga, tokni tasir etish vaqtiga, tokning inson tanasi bo'ylab utish yo'liga hamda insonning shaxsiy xususiyatlariga bog'liq bo'ladi.

Elektr toki insonga uch xil, yani, kimyoviy, issiqlik va biologik tasir ko'rsatadi. Kimyoviy tasirda inson tanasidagi qon va boshqa organik suyuqliklar buzilishi mumkin. Issiqlik ta'sirida esa tananing ayrim qismlarida kuyish hosil bo'ladi. Biologik tasirda tananing tirik hujayralarini qo'zg'alishi va uyg'onishi oqibatida muskullarni ixtiyorsiz ravishda tortishishi, qisqarishi yuzaga keladi.

Yuqoridagilarga mos holda, elektr tokining inson tanasiga ta'siri elektr zarba, elektr kuyish va elektr shikastlanish ko'rinishida bo'lishi mumkin. Ushbu ta'sirlar ichida elektr zarba eng xavfli hisoblanadi va u elektr tokining inson tanasidagi muhim a'zolari: yurak, o'pka, asab tizimi va boshqa shu kabi a'zolari orqali o'tishi natijasida yuzaga keladi.

Elektr kuyishlar esa quyidagi ikki xil ko'rinishda bo'ladi: bevosita yoki kontaktli – bunday holat inson tanasining elektr qurilmalaridagi tok o'tkazuvchi qismlar bilan yaxshi kontaktida bo'lmashligi natijasida yuz beradi; bilvosita elektr simlarining qisqa tutashuvi oqibatida erigan metall parchalarining sachrashi yoki elektr yoylaridagi uchqunlar ta'sirida yuz beradi.

Inson organizmining elektr tokiga qarshiligi. Elektr tokidan shikastlanishda inson tanasining qarshiligi muhim rol o'ynaydi. Inson organizmining elektr tokiga qarshiligi 1000 Om dan 100 000 Om gacha bo'lib, u quyidagi omillarga bog'liq holda o'zgaradi:

1. Tok kuchi va chastotasi;
2. Terining holatiga (quruq yoki ho'l, dag'al yoki mayin, jarohatlangan yoki jarohatlanmagan);
3. Tokni ta'sir etish vaqti;
4. Tanani elektr simi bilan bog'lanish yuzasiga va darajasiga;
5. Tokni inson organizmi orqali o'tish vaqti.

Ko'pincha quyidagi holatlar ko'p uchraydi: oyoq-oyoq – 0,4 % energiya yurak orqali o'tadi; qo'l-qo'l – 0,4–3,3 % (eng xavfli o'tish yo'li hisoblanadi); qo'l-oyoq – 1 va 2 holatlar oralig'i hisoblanadi.

6. Organizmga tokni kirish joyi;
7. Inson organizmi holati (asosan ruhiy holati);
8. Atrof-muhitning iqlimiy sharoitlari (harorat, namlik, havo bosimi va b.).

Yuqori harorat va namlik, past atmosfera bosimi elektr tokidan jarohatlanish xavfini oshiradi.

Tok kuchi miqdorini ortishi bilan inson organizmida mos reaksiyalar sodir bo'la boshlaydi. Ushbu reaksiyalarni quyidagi 3 turga ajratish mumkin:

1. Tokni sezish;
2. Muskullarni ixtiyorsiz qisqarishi;
3. Yurak fibrillyatsiyasi.

Ikkinchi va uchinchi holatlardagi reaksiyalarda o'lim xavfi tug'iladi.

Inson organizmida asosiy reaksiyalar hosil qiladigan minimal tok miqdori, tok ta'siri boshlanish miqdori deb ataladi. Shunga bog'liq holda tok quyidagicha tavsiflanadi:

1. Sezilarli tok (2 mA.gacha).
2. Qo'yib yubormaydigan tok (10...25 mA).
3. Fibrillyatsion tok (50 mA.dan yuqori).

Tokning inson organizmiga ta'siri tok kuchi bilan bir vaqtda ta'sir etish vaqtiga ham bog'liqdir. Yuqorida ko'rsatilgan tok tur-larining har biri uchun minimal ta'sir etish vaqti quyidagicha bel-gilangan:

1. Sezilarli tok (2 mA.gacha) – 10 minutgacha;
2. Qo'yib yubormaydigan tok (10...25 mA.) – 3 sek.;
3. Fibrillyatsion tok (50 mA.dan yuqori) – 1 sek.;

Odanning tok ta'siriga qarshiligi 30 sek. dan keyin taxminan 25%, 90 sek.dan keyin esa 70 % ga kamayadi. Inson uchun 10 mA gacha bo'lgan o'zgaruvchan tok, 50 mA gacha bo'lgan o'zgar-mas tok xavfsiz, shuningdek 0,05 A tok kuchi xavfli va 0,1 A tok kuchi halokatli hisoblanadi.

Elektr tok ta'siri natijasida inson tanasini shikastlanishi elektr jarohat deb ataladi. Insonni elektr tokidan jarohatlanishi sabablari quyidagicha: izolyatsiya qilinmagan tok o'tkazuvchi qismlarga tasodifan tegib ketishi; izolyatsiyasi lat yegan sababi metall qism-larga tokni o'tib ketishi; kuchlanish ostida qolgan metallmas buyum-lardan, qadamli kuchlanishdan va elektr yoyi orqali. Inson tanasidan o'tayotgan tok: termik, elektrolitik, biologik ta'sirini va mexanik jarohatlanish olishi mumkin.

Termik ta'siri – teri to'qimasining hujayrasini qizishidan kuy-dirishigacha olib kelishi mumkin.

Elektrolitik ta'siri – organizmning suyuqliklari parchalanishi natijasida qonning va hujayralarning kimyoviy va fizik hususiyatlari o'zgarilishi kuzatiladi.

Biologik ta'siri – tanani bioenergetik jarayonini buzilishi, ya'ni tirik hujayralarni to'liqlanishi va mushaklarni keskin qisqarishiga olib keladigan holat. Elektr tok bilan shikastlanishni ikki turini ko'rsatish mumkin: elektr jarohat va elektr zarb.

6-rasm. Inson tanasidan tok o'tishi natijasida tanani 3 darajali elektr kuyishi

Elektr jarohatlanishi – insonni tanasini ayrim joylarini shikastlanishi, elektr kuyishi, elektr belgilari va terini metallanishini ko'rinishlariga ega.

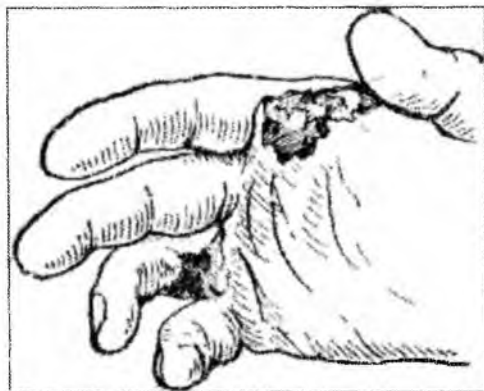
Inson tanasidan tok o'tishi natijasida tanani qizishi – *elektr kuyish* deb ataladi. Tanani ichki va tashqi qismi kuyishi mumkin. Jarohat olish sharoitlariga ko'ra kontakt, yoyi va aralash kuyishlarga ajratiladi.

Teri yuzasidagi kul yoki oq-sariq rangli dog'lar elektr belgilar deb ataladi. Shu dog'lar tanani elektr o'tkazgich qismlar bilan tutashgan joylarda hosil bo'ladi. Ular ko'pincha og'riqsiz bo'ladi, vaqt o'tishi bilan o'tib ketadi.

7-rasm. Yashin shakldagi elektr belgisi ko'rinishi

Tok ta'sirida metallarni zarrachalari bo'g'lanib, teri yuzasini qoplab oladi. Lat yegan qismini yuzasi g'adir-budir bo'lib qoladi. Shu holat elektr metallanish deb ataladi. Bu holat inson tanasi uchun xatarli emas, lekin ko'zni metallanishi xavfli bo'ladi.

8-rasm. Tok ta'sirida ter yuzasini elektr metallanishi

Yuqorida aytilgandan tashqari mexanik shikastlanishlar va elektroftalmiya ham elektr jarohatlanishiga kiradi. Tok o'tishi vaqtida mushaklarni keskin qisqarishi natijasida terini, qon tomirlarini va nervlarini yorilishiga, suyaklarni sinishiga va tobiqlarni chiqishiga sabab bo'ladi. Yoydan chiqayotgan ultrabinafsha nurlari natijasida ko'zni shamollashini elektroftalmiya deb aytiladi.

Elektr tokni ta'siri natijasida tirik to'qimalarni to'qinlatib mushaklarni keskin qisqartirishiga olib keladigan holat elektr zarb deb ataladi. Odamni tok urish holati to'rt darajada baholanadi:

I–darajada odam hushidan ketmagan holda yiqilib tushish, mushaklarni qisqartirishiga olib keladi;

II–darajada odamning nafas olishi va yurak faoliyatiga ta'sir etilmagan holda hushdan ketish;

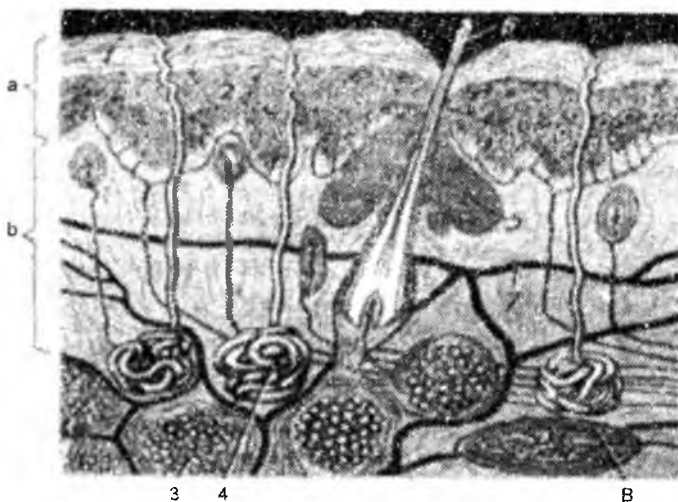
III–darajada nafas va yurak faoliyatiga ta'sir etilgan holda hushdan ketish;

IV–darajada elektr shok, qon aylanishi va nafas olish to'xtab, klinik o'lim yuz beradi.

Klinik o'lim – bu odamni tirik va o'lim orasidagi holat, shu holatida yurakni faoliyati va nafas olishi to'xtaydi, insonda hech qanday hayot alomatlari sezilmaydi. Klinik holati 6–8 minut davom etadi. Shu davrida hech qanday yordam bermagan taqdirda miyani hujayralari parchalanib qaytarilmas-biologik o'limiga o'tib ketadi.

Inson tanasini elektr tokiga ko'rsatayotgan qarshiligi

Inson tanasidan o'tayotgan tok, eng kichik qarshilik ko'rsatadigan yo'lidan boradi. Shu holatida tanani qismlari har xil solishtirma qarshiligiga ega bo'lgani bilan tushuntiriladi.

9-rasm. Inson terisining ko'rinishi (kesmada)

a) epidermis – tarning tashqi qatlami; b) derma – tarning ichki qatlami; 1) yuqori qatlami; 2) usish qatlami; 3) yog' qatlami; 4) ter bezi; 5) yog' bezlari; 6) qil; 7) qon tomiri; 8) sezgi asab uchlari

Ko'rinib turibdiki teri eng katta solishtirma qarshiligiga ega, ayniqsa eng yuqori qatlami. Inson tanasini qarshiligi ikki yo'nalishidan iborat: kontakt joyidagi terini qarshiligi va ichki organlarni qarshiligi. Inson tanasini faol va hajmli yo'nalishlarini qarshiliklari bir yuz pikofaradan bir necha mikrofaradgacha bo'lishi mumkin.

Tok kuchlanishi oshishi bilan tanani qarshiligi kamayib boradi. Natijada terini yorib o'tadi. Tokni kuchi yoki, o'tish muddati oshishi bilan teri qizib boradi va tutash joylari terlashiga olib keladi. Shu ham terini elektr qarshiligini kamaytiradi. *Ichki organlarni qarshiligi* asosan tok kuchlanishiga bog'liq va 300–600 Om bo'ladi.

O'zgaruvchan tokni solishtirma hajm qarshiligi quyidagicha:

O'zgaruvchan tokni (50 Gs)	Solishtirma hajm qarshiligi quyidagicha (om.sm)
Teri quruq	$2 \cdot 10^6$ gacha
Suyaklar	$1 \cdot 10^5$ dan $2 \cdot 10^8$ gacha
Tirik hujayralar	$(3-6) \cdot 10^6$ gacha
Mushaklar	150–300 gacha
Qon	100–200 gacha

Inson tanasini *umumiy qarshiligi* ham tokni kuchlanishiga bog'liq, lekin chiziqli emas, kuchlanishni ko'payishi bilan umumiy qarshiligi kamayadi va 300 V kuchlanishida ichki organlarni qarshiligiga yaqinlashadi.

Shuning bilan birgalikda mehnatni yengillashtirib, inson hayotiga xavf tug'diradi va jarohatlaydi. Elektr toki ta'sirida jarohatlanish har xil sharoitlarda sodir bo'ladi:

a) ochiq simlarga tegib ketish;

b) elektr yoyi ta'sirida

v) uskunalarining metall qismiga tegib ketishida;

g) katta gabaritli k/x mashinalarini elektr simlariga tegib ketishi natijasida. Elektr toki bilan jarohatlanish xavfsizligi. Elektr toki organizmni jarohatlaganda quyidagi faktorlar: tok kuchi, odam tanasi qarshiligi, kuchlanish, tok chastotasi, tok yo'li, davomiyligi va odamning organizmini tuzilishi ta'sir etadi.

Odama ta'sir etuvchi tokning qiymati quyidagicha:

– sezilarli tok (2 mA) gacha – bu shunday elektr tokiki, u inson tanasidan o'tganda turli sezilarli yallig'lanishlarni chaqiradi;

– ostonaviy sezilarli tok – sezilarli tokning eng kichik ta'sir qiladigan qiymati (1–1.5 kA o'zgaruvchan tok va 5–7 mA doimiy tok);

– qo'yib yubormaydigan tok – inson tanasidan o'tganda qo'lining mushaklarini bartaraf qilib bo'lmaydigan qisqarishini chaqiradigan tok;

– ostonaviy qo'yib yubormaydigan tok – qo'yib yubormaydigan tokning eng kichik ta'sir qiladigan qiymati (10–15 mA o'zgaruvchan tok va 50–80 mA doimiy tok);

– fibrilyatsion tok – inson tanasidan o‘tganda yurak fibrilyatsiyasini chaqiradi; bunday tok yurak muskullariga ta’sir ko‘rsatadi va yurakning ishlash ritmi buziladi, natijada qon aylanish tizimi butunlay ishdan chiqadi va bu holat ham o‘limga olib keladi.

– ostonaviy fibrilyatsion tok – fibrilyatsion tokning eng kichik ta’sir qiladigan qiymati (100 mA o‘zgaruvchan tok, 300 mA doimiy tok).

Tok bilan urganda tok urish yo‘liga bog‘liq. Eng xavfli urish, tok qo‘ldan oyoq orqali o‘tishda sodir bo‘ladi, chunki bunda odam organlari yurak va o‘pkasi orqali o‘tadi. Hattoki odamga kichik tok ta’sir etganda odamning ba’zi muhim nuqtalari orqali o‘tganda, o‘limgacha olib boradi. Bunga qo‘lning orqa tomoni, qosh atrofi, umurtqa, nerv tolalarining ko‘proq joylari kiradi.

Odamning elektr tarmog‘iga ulanish sxemasi. Elektr toki bilan urish asosan bir vaqtda ikki elektr potensialiga ega bo‘lgan nuqtani ushlanaganda sodir bo‘ladi. Bunday ulanish ikki fazali va bir fazali bo‘lishi mumkin.

Qadam kuchlanishi. Yerning ikki nuqtasi oralig‘idagi elektr potentsiallari farqi bir qadam bo‘lgan masofani qadam kuchlanishi deb ataladi. Qadam qanchalik katta bo‘lsa odam shunchalik yerdagi simga shunchalik yaqin bo‘ladi va qadam kuchlanishi katta bo‘lib, elektr toki jahoratlanishi ko‘proq bo‘ladi.

Elektr tokidan himoya qilishning ishonchli va keng tarqalgan vositalaridan biri elektr qurilmalarini yerga ulash va nollashtirish hisoblanadi. Elektr qurilmalarini yerga ulashda qurilmaning elektr toki ta’sirida bo‘lmagan metall qismi, masalan, korpusi, yerga ko‘milgan elektrodga ulanadi. Shu sababli yerga ular sistemasi elektrodlar va elektr qurilma bilan elektrodni birlashtiruvchi o‘tkazgichlardan iborat bo‘ladi. Yerga ulash elektrodleri sun’iy (aynan shu maqsadda maxsus yerga ko‘milgan po‘lat tuba) va tabiiy (boshqa maqsadlarga yerga o‘rnatilgan metall buyumlar) ko‘rinishda bo‘lishi mumkin. Tabiiy elektrodga suv quvurlari, bino va inshootlarining temir beton konstruksiyalarini yerga ko‘milgan detallari misol bo‘la oladi.

Elektr uskunalari va jihozlari quyidagi hollarda yerga ulanadi:

1. 380 V va undan yuqori kuchlanishdagi o'zgaruvchan tok va 440 V va undan yuqori kuchlanishdagi o'zgarmas tok bilan ishlovchi barcha uskuna va jihozlar;

2. 42 V dan 380 V gacha kuchlanishdagi o'zgaruvchan tok va 110 V dan 440 V gacha kuchlanishdagi o'zgarmas tok bilan ishlovchi elektr jihozlari;

3. 42 V dan undan kichik kuchlanishdagi o'zgaruvchan tok va 110 V va undan kichik kuchlanishdagi o'zgarmas tok bilan ishlovchi portlashga moyil elektr jihozlari hamda payvandlash transformatorlarining ikkilamchi o'ramlari. Bundan kam kuchlanishdagi elektr jihozlarini yerga ulash shart emas.

4. Standart talablari bo'yicha quvvati 100 kVt.gacha bo'lgan elektr qurilmalarining yerga ulash qarshiligi 10 Om.gacha, quvvati 100 kVt. dan ortiq bo'lgan elektr qurilmalari uchun esa 4 Om.gacha bo'lishi talab etiladi. Elektr qurilmalarining yerga ulash sistemalarini

ish holatini tekshirishda elektrodlar va o'tkazgichlarning holati kuzdan kechiriladi va ularning qarshiligi o'lchanadi. Tashqi tekshirish har 6 oyda bir marta, yuqori va o'ta xavfli elektr uskunalarida esa har 3 oyda bir marta o'tkazilishi zarur. Elektrodlar va o'tkazgichlarning qarshiligi esa har yili kamida 1 marta o'tkazilishi kerak. Yerga ulash qurilmalarining qarshiligini o'lchashda ampermetr va voltmetrlardan yoki M-416, M-1103 uch markali megommetrlardan foydalanish mumkin.

Nollashtirish deb kuchlanish ostida qolishi mumkin bo'lgan metall tok yuruvchi qismlarning nolga tenglashgan himoya o'tkazgichi bilan atayin elektr bog'lanishiga aytiladi.

Tutashuv maqsadi – 1 fazali korpusga uzilishni bartaraf etish, elektr qurilma himoyasini ishlashini ta'minlash va uni minimal qisqa muddatda tarmoqdan o'chirishdan iborat. Himoya vositalari sifatida eruvchan predoxranitellar yoki avtomat o'chiruvchilar qo'llaniladi. Sanoatda qo'llaniladigan elektr toki asosan 380 V kuchlanishga ega bo'ladi. Bunday tok uch fazadan iborat bo'lib har bir fazada yerga nisbatan 220 volt kuchlanishga ega bo'ladi. Bu miqdordagi elektr toki inson uchun xavfli hisoblanadi. Bunday holatning oldini olish uchun texnik xavfsizlik qoidalariga amal qilish birinchi tibbiy yordam ishlarini bajara olish zarur. «Elektr ta'siriga tushgan kishiga birinchi yordam ko'rsatish usullarini o'rganish».

Elektr tokidan zarar ko'rganda 1-tibbiy yordam ikki qismdan iborat.

– tok ta'siridagi odamni tokdan xalos qilish,

– jabrlanuvchiga 1-tibbiy yordam ko'rsatish. Jabrlanuvchining ahvolini aniqlab bilish, sun'iy havo berish va yurakni uqalash.

Jarohatlanish holati qanchalik odamning tanasidan qancha vaqt davomida tok o'tganiga bog'liq, shuning uchun texnika xavfsizligiga rioya qilgan holda tezroq bu odamni tok ta'siridan qutqarish lozimdir.

Elektr tokidan qutqarishning texnik xavfsizlik chorolari

Elektr toki ta'siridan ozod etish uchun elektr qurilmalarni elektr manba'lardan uzib qo'yish kerak (o'chiruvchi moslama, tugmacha va rubilniklar yordamida) agar buning iloji bo'lmasa, u holda probochnik predoxranitellarni burab chiqarib olish yoki simlarni tokdan

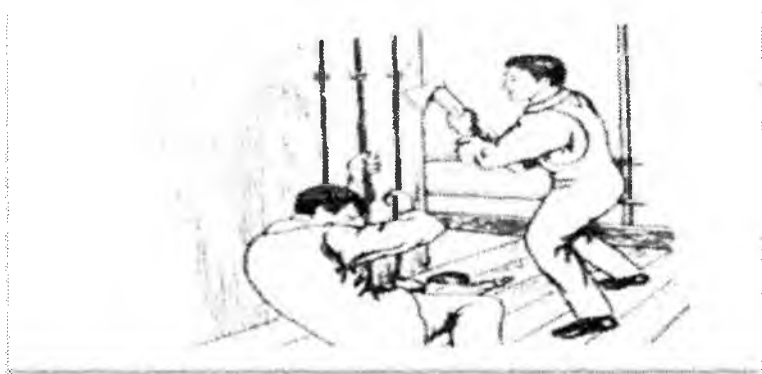

saqlaydigan qo'lqopchalar bilan o'tkir jismlar yordamida qismlarga bo'lib chopib tashlash zarur, tokkuchlanishi 1000 volt dan ko'p

bo'lmagan elektr qurilmalarida elektr simlarini so'pi yog'ochli bo'lgan boltalar bilan kesish yoki zararlangan kishining kiyimi quruq bo'lsa, uning kiyimidan tortib tok ta'siridan qutqarib qolish mumkin. Agar elektr tokining kuchlanishi 1000 volt dan ortiq bo'lsa, unda dielektrik qo'lqop va elektr izolyasiyasi mustaxkam bo'lgan elektr asboblardan foydalanish kerak, yiqilishiga yo'l qo'ymaydigan tadbirni oldindan ko'ra bilish zarur. Aksariyat hollarda jabrlanuvchining tana azolariga yalang qo'llar bilan tegmaygina kiyimdan tortib, xavfsiz joyga sudrab o'tish mumkin. Agar sim jabrlanuvchining ustiga tushgan bo'lsa, istalgan tok o'tkazmaydigan jism (yog'och, doska) bilan extiyotkorona olib, bir tomonga surib tashlash kerak. Agar jabrlanuvchi biror-bir tayanchda bo'lsa, tok yuruvchi simga oldindan yerga tutashtirilgan sim tashlash mumkin. Bu sim himoyani ishga solib, kuchlanishni o'chirishga xizmat qiladi. Bu holatda jabrlanuvchining imkoniyat bo'lsa, dielektrik qo'lqoplar va kalishlar berishi kerak.

Jabrlanuvchini tok o'tkazuvchi qismlardan bolta yordamida o'tkazgichni chopish yo'li bilan qutqarish.

Jabrlanuvchini tok o'tkazuvchi qismlardan himoya qilishda metall bo'lmagan jismlar "yog'och" dan foydalanadi.

Klinik o'lim 7–8 daqiqa davom etadi, shuning uchun tokdan zarar ko'rgan odamga 1-tibbiy yordam ko'rsatish zarur.

Birinchi tibbiy yordam ko'rsatish odamni tokdan xalos bo'lgandan so'ng uning ahvoli yaxshi yoki yomonligiga bog'lik.

Agar u hushida bo'lsa, biroq uzoq vaqt tok ta'sirida bo'lib turgan bo'lsa, u holda unga to'la tinchlik, osoyishtalik zarur va 2–3 soat davomida kuzatuv ostida bo'lishi lozim.

Ta'sirlanish qanday bo'lishidan qat'iy nazar tibbiy yordam chiqirilishi kerak. Muddat o'tgach patologik oqibatlar klinik o'limga olib kelishi mumkin.

Agar jabrlanuvchi hushsiz bo'lib, nafas olishi va yurak tizimlari faoliyati saqlanib qolsa (puls tomir urishi), uni quruq va qulay joyga yotqizish yoqasini bo'shatish va sof havo kelishini ta'minlash zarur.

Nashatir spirti hidlatish, yuziga suv purkash tanani ishqalash yaxshi natija beradi. Ko'ngil behuzur bo'lganda, ko'ngil ayniganda jabrlanuvchining boshini chapga yonboshga yotkazish kerak. Agar hushini yo'qotgan kishi o'ziga kelsa unga 15–20 tomchi valeriana berish so'ng issiq choy berish kerak. Jarohatlangan kishiga harakatlanishga yo'l qo'ymaslik kerak. Zararlangandan so'ng o'ziga kelgandan keyin uning ahvoli og'irlashishi mumkin. Faqat tibbiy xodimgina uning ahvoli qandayligini hal qilishi mumkin. Agar jarohatlangan kishining nafas olishi sust bo'lsa yoki qiynalib nafas olayotgan bo'lsa u holda unga sun'iy nafas oldirish va yurak uqalanishi kerak. So'ng nafas oldirilish bemor o'ziga kelguncha davom ettiriladi. Nafas olishi va yurak urishi sezilmasa u holda sun'iy nafas oldirish bilan bir qatorda yurakni ustki tomondan uqalash kerak, bu yordam orqali hayot faoliyatini tiklashdan iborat, sun'iy nafas oldirish va yurakni uqalash 3–4, ayrim vaqtlarda 10–20 minut davom etish kerak yerga ko'mib qo'yish mumkin emas, bu ziyon keltirishi mumkin, shu bilan bir qatorda vaqtni boy beradi.

Sun'iy nafas oldirish va yurakni uqalash usullari va uslublari:

a) Sun'iy nafas oldirish. Sun'iy nafas oldirish jarohatlangan kishi nafas olishi sezilmagan taqdirda yoki sust nafas olayotganda beriladi, shuningdek odamning qaysi turdagi jarohatlanishidan qat'iy nazar bu usullar qo'llaniladi.

Sun'iy havo yuborish juda ham keng tarqagan yo'li (Silvestr va Shefer va boshqa) bemorning havoni o'pkasiga etib borishi qiyin. Hozirgi zamonda suniy havo yuborish «og'izdan og'izga» yoki «og'izdan burunga» shunday holda o'pkaga havo etib borishi osonroqdir. Havo yuborishni marlya, dastro'mol va boshqa material orqali apparat va qo'l yordamida yuborish mumkin. Sun'iy havo yuborishni jarohatlangan bemor yelkasini yerga qo'yib, old tugmalarini yechish kerak. Sun'iy havo yuborishdan oldin jarohatlangan kishi chalqancha yotqizilib, nafasni siquvchi narsalardan ozod etilishi, ko'ylak yoqalari yechilishi lozim. Nafas berayotganda birinchi navbatda nafas yo'llarini ochib olish darkor, chunki tili ketib qolgan bo'lishi mumkin yoki yot narsalar tushib qolgan bo'lishi mumkin.

Jarohatlanganning boshi mumkin qadar orqaga tashlanib bir qo'l bo'yin, ikkinchi qo'l bilan peshona ushlanadi. Bu holatda nafas yo'llari to'liq ochilgan bo'lib, havo to'g'ri o'pkaga boradi. Boshni yuqorida ko'rsatilgandek ushlanganda og'iz ochiladi. Jarohatlangan kishiga yotgan joyida havo berayotgan kishiga oson bo'lishi uchun yelkasiga ko'ylakni buklab qo'yish kerak. Nafas bergan vaqtda jarohatlanganni yuz bilan to'siladi yoki peshona ushlagan qo'l bilan burni yopib turiladi. Berilgan havo oshqozonga emas o'pkaga ketishini to'liq taminlash kerak bo'ladi. Agar havo o'pkaga ketayotgan bo'lsa, ko'krak qismi kengayadi, agar oshqozonga ketayotgan bo'lsa oshqozonni yoki kindigini bosib havoni chiqarib yuborish kerak. Havo chiqarilayotgan vaqtda jarohatlangan kishi qayt qilishi mumkin, shuning uchun uning boshi yon tomonga burib turish kerak bo'ladi. Agar yuborilgan havo ko'krak qismini harakatga keltirmasa, u holda ostki jag'i oldinga suriladi uning holati ustki jag'idan oldiga surilgan bo'ladi. Pastki jag'ni surish uchun ikki qo'lning to'rtta barmog'lari pastki jag'ning orqa qismiga boshmaldoqning oldi qismiga qo'yilgan holatda tortiladi. Eng oson yo'li boshmaldoqlarni og'iz qismiga kiritib ostki jag'ni tortish. Agar jarohatlanganning og'zi zich yopilgan bo'lib ochishni iloji bo'lmasa, sun'iy nafasni

«ogʻizdan burunga» usuli bilan oʻtkaziladi. Beriladigan havo har 5 sekund berilishi kerak boʻlib minutiga 12 marta boʻlishi kerak. Burun yoki ogʻiz orqali har gal havo berilganda oʻpka sekin asta erkin holda havo chiqib ketishini taʼminlash lozim boʻladi. Oʻpkadan toʻliq holda havo chiqarilib yuborilishi uchun, yaʼni nafas chiqarishga yordam berish uchun koʻkrak qismini qoʻl bilan bosish kerak boʻladi. Kuchsiz nafas olishni sezgan taqdirda ham nafas berishni toʻ mustaqil nafas olgunga qadar davom ettirish kerak boʻladi.

B) Yurakni tashqi uqalash.

Jarohatlangan kishining yurak urishi toʻxtab qolgan taqdirda uning (uyqu arteriyasida puls sezilmasa va qorachigʻi kengaysa) yoki fibrilyatsiyada sunʼiy nafas bilan birga tashqi (toʻgʻridan-toʻgʻri) yurakni uqalash kerak, qon aylanishini taʼminlash uchun yurakni harakatga keltiruvchi koʻkrak qafasini bosish orqali yurakni qisishga erishish mumkin. Bu holatda yurak umurtqa pogʻonasiga qisilgan holatda boʻlib, qonni butunlay qon tomirlariga soʻrilishini taʼminlaydi.

Jarohatlangan kishida mushaklari qisqarishi yoʻqligi sababli sogʻlom odamga nisbatan harakatchan boʻlib qolganligi uchun sunʼiy nafas berish osonroq boʻladi. Yurakni tashqi uqalash uchun jarohatlangan kishi qattiq joyga chalqancha yotqizilishi kerak yoki tagiga taxta qoʻyish kerak boʻladi yana koʻkrak qismini ochib qoʻyilishi kerak boʻladi. Yordam beruvchi shaxs quydagi talablarni bilishi kerak boʻladi (jarohatlanganda chap yoki oʻng tomondan kelishi) jarohatlanganning ustiga egilgan holatda turishi, qaysi qismi bosishi kerakligini (koʻkrakning yumshoq qismidan 2 barmoq yuqorida), yordam beruvchi kaftini pastga qaragan holatda qoʻyishi kerak. Boshqa qoʻlning kafti birinchisining ustiga burchak ostida qoʻyilgan

bo'lishi kerak. Asta sekinlik bilan bosiladi va bunda tana og'irligidan foydalaniladi. Ko'krakni shunday kuch bilan bosilsinki, bunda umurtqa tamon 3–4 sm ga joylashib borsin, semiz odamlarda 5–6 sm. 1 daqiqada 60–70 ezish zarur bo'ladi. Bosayotganda ko'krakning yuqori qismi va pastki qovurg'alarni bosish kerak emas, chunki bu harakat ularni sinishiga olib kelishi mumkin. Ko'krak qismining pastki qismi bosilganda jigarni ezib qo'yish mumkin. Agar 2 kishi yordam ko'rsatayotgan bo'lsa, u holda biri yurakni uqalasa, boshqasi sun'iy nafasni navbatma – navbat qilib turishadi: Og'iz yoki burunga 2 marta chuqur nafas berilganda 15 marta ko'krak qafas bosiladi va bu holat bir necha marotaba takrorlanadi. 1 minut davomida taxminan 60–65 marotaba bosiladi. Sun'iy nafas bilan yurakni uqalash oraliq'i juda qisqa bo'lishi kerak, qilinayotgan muolajalar bir tomondan qilinishi kerak. Sun'iy nafas bilan yurakni uqalash 1:5 bo'lishi kerak.

Boshlashingizdan avval, ish joyingizda elektr toki tufayli yuzaga keladigan xavflarni aniqlab oling, va turli xil ogohlantirish vositalaridan foydalaning.

Kuchlanishni kamaytiring

Yoritish tizimlari 12 yoki 25 Voltda ham ishlashi mumkin.

Ko'chirib yurgizsa bo'ladigan uskunalar izolatsiyalangan transformator bilan 110 Voltda ham ishlashi mumkin.

Jihozlanish to'g'ri tashkil qiling va xavfsizlikni ta'minlang. Yetarli rozetkalar bilan ta'minlang, agar zarur bo'lsa pilotlardan foydalaning. Trayniklar foydalanish esa yong'in xavfiga sabab bo'lishi mumkin.

Elektr predoxranitel, ulab uzgichlar va boshqa uskunalar yaxshi ta'minlanish kerak.

Mashinani elektr ta'minotidan uzuvchi vkluchatellar ishchiga yaqin bo'lishi kerak.

Rozetkalarining turlari oson boshqariladigan bo'lishi va aniqlab olish uchun yaqqol ko'zga tashlanuvchi bo'lishi kerak.

Ba'zi yangi elektr uskunlari mustahkam ishlangan, tekshirilgan, talab qilingan stanadrtlarga javob berishi kerak.

O'rnatilgan uskuna tog'ri holda saqlanishini kafolatlang.

Tok urishi

Kimnidir tok urganda nima qilishni bilasizmi?

Agar mumkin bo'lsa, bunday xavf mavjud hududlarda "Tok urishi mumkin" degan yorliqlar yopishtirib qo'ying.

Yerosti simlar

Agar eskirgan yerosti simlarni kovlab olmoqchi bo'lsangiz, yoki shunchaki ularning bilish uchun mahalliy elektr ta'minlash markazi bilan maslahatlashing.

Agar bino atrofidagi ko'cha yoki maydon kovlanayotgan bo'lsa, doim yerosti simlarni o'rnini aniqlashga jiddiy e'tibor bering.

Agar siz shu yaqinda ishlashingizga to'g'ri kelsa, bino rejasidan foydalaning. Yoki bo'lmasa lokatorlardan foydalaning nima bilan bo'lsa ham xavfni oldini olishga harakat qiling.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar: Elektr toki, elektr xavfsizligi, tok kuchi, kuchlanish, fibrillyasion tok, elektr tarmog'iga ulanish, elektr potentsiali, ikki va bir fazali ulanish, yerga ulanish, nollashtirish, nominal kuchlanish, elektr potentsialini tenglashtirish, elektr himoyalanih.

O'qituvchi-elektr tokining insonga ta'sir turlari

fiziologik

issiqlik

mexanik

elektrolitik

O'qituvchi-elektr tokidan himoyalanih

kuchlanish ostida bo'lgan o'tkazgichlarni qo'l yetmaydigan qilib bajarish

elektr tarmoqlarini avrim iovlashtirish

elektr qurilmalari korpusida elektr tokining xosil bo'lishiga qarshi chora tadbirlar belgilash.

Maxsus elektr muxofazalash sistemalaridan foydalanish

Elektr qurilmalarini xavfsiz ishlatishni tashkiliy chora-tadbirlarini qo'llash.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda "Blits" pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimini tekshirish uchun savollar:

1. Elektr toki ta'sirida jarohatlanish sabablarini ayting.
2. Elektr xavfsizligi deb nimaga aytiladi?
3. Odam organizmiga elektr tokining ta'siri turlarini ayting.
4. Elektr tokini odam organizmini jarohatlovchi faktorlarni keltiring.
5. Ta'sir etuvchi tokning qiymatlari qanday bo'ladi?
6. Odamning elektr tarmog'iga xavfli ulanib qolish sabablarini keltiring.
7. Qadam kuchlanishi deb nimaga aytiladi?
8. Nollashtirish deb nimaga aytiladi?
9. Himoya uchun yerga ulanish nima uchun qilinadi?
10. Sanoat korxonalari xonalarini elektr xavfi bo'yicha sinflari.
11. Elektr toki ta'siriga tushgan kishiga birinchi yordam ko'rsatish.
12. Elektr qurilmalariga qo'llaniladigan shaxsiy muhofaza vositalari.

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. **Kuchlanish ostidagi tok o'tkazadigan qismlarda ishlaganda nimalar qo'llanilishi kerak?**
 - a) asosiy himoya vositalari;
 - b) izolyatsiyalangan qo'shimcha himoya vositalari;
 - v) uzog'i bilan 1,5 metr balandlikda;
 - g) asosiy va qo'shimcha himoya vositalari.
2. **Elektr jarohatlari og'irligi avvalo nima bilan belgilanadi?**
 - a) xavfsizlik texnikasi bo'yicha ko'rgazmalar yo'qligi bilan;
 - b) binodagi havo harorati bilan;
 - v) xavfsizlik texnikasi bo'yicha xodimlarning kvalifikatsiya guruhi bilan;
 - g) tarmoqda nollash mavjudligi bilan.
3. **Elektr hisoblashlarda inson tanasining elektr qarshiligi necha Om hisoblanadi?**
 - a) 100; b) 500; v) 1000; g) 10000.

4. Odam tanasining elektr qarshiligi avvalo nima bilan belgilanadi?

- a) atrof-muhit harorati bilan;
- b) havo namligi bilan;
- v) odam terisining elektr qarshiligi bilan;
- g) odam tanasi orqali tok o'tishi bilan.

5. Odam terisining elektr qarshiligi avvalo nimaga bog'liq?

- a) terining tozaligiga;
- b) havo haroratiga;
- v) elektr simi odamning qancha joyiga tekkanligiga
- g) terining mexanik holatiga.

6. Odamning qaysi a'zosi eng oldin elektr urishidan shikastlanadi?

- a) yuragi;
- v) terisi, qoni;
- b) jigari;
- g) buyragi.

7. Odam tanasi orqali tokning eng xavfli o'tish yo'lini ko'rsating?

- a) oyoq-oyoq;
- b) o'ng qo'l-oyoqlar;
- v) qo'l-qo'l;
- g) chap qo'l-oyoqlar.

8. Odamni elektr toki urganda zararlanish natijasi avvalo nimaga bog'liq bo'ladi?

- a) xavfsizlik texnikasi qoidalarini bilishga;
- b) mehnatning xavfsiz usullarini qo'llanishga;
- v) tokning odamga ta'sir qilib turish vaqtiga, tok chastotasi;
- g) yuqori chastotali kuchlanishga.

9. Kuchlanish 220 V dan ortiq bo'lmaganda, elektr toki urganda odam uchun eng xavfli tokni ko'rsating;

- a) yuqori chastotali tok;
- b) o'zgarmas tok;
- v) 30 Gs chastotali o'zgaruvchan tok;
- g) UVCH toklari.

10. Yuqori chastotali tok (yuzdan ortiq kGsli) odam organizmiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

- a) elektr uradi;
- b) odam qoniga biologik ta'sir qiladi;
- v) terini elektrda qotib qo'yadi;
- g) terining metallanishi kuzatiladi.

11. Elektr tokidan odamning ichki zararlanishiga nimalar kiradi?

- a) elektrda kuyish;
- b) terining metallanishi;
- v) elektr;
- g) elektr urishi.

12. Yurak ish faoliyatining tiklanish belgilari qanday?

- a) Pulsning paydo bo'lishi, teriga rang kirishi, ko'z qorachig'ini kichrayishi;
- b) qorachiqning kichrayishi, qiynalib nafas olish, pulsning yo'qligi;
- v) qorachiqni kengayishi, pulsning paydo bo'lishi, terining ko'karishi;
- g) pulsning paydo bo'lishi, terining qizg'ish tusga kirishi, nafas olishning yo'qligi.

13. Jabrlanuvchining ustida sim yotganda siz qanday harakat qilasz?

- a) har qanday tok o'tkazadigan narsa bilan simni olib tashlash;
- b) har qanday metall jism bilan simni olib tashlash;
- v) qo'l bilan simni olib tashlash;
- g) jabrlanuvchini qo'l bilan tortib simdan xalos qilish.

14. Agarda jabrlanuvchi baland joyda turgan bo'lsa (stul, stol va hokazo) uni tasirlaridan xalos qilish usulini toping.

- a) simning ustiga hoxlagan simni tashlash va buning oqibatida himoya paydo bo'lib, kuchlanishning yo'qolishi;
- b) jabrlanuvchining oyog'i ostidagi narsani itarib yuborib tokdan halos qilish;
- v) jabrlanuvchini yiqilib tushishidan himoyalash, yerga ulangan simni tok o'tkazayotgan sim tashlash va uning yordamida tokni yerga o'tkazib yuborish va kuchlanishni yo'qotish;
- g) tokli simni izolyasiyalangani asboblardan yordamida uzib tashlash.

12-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALARDA XAVFSIZLIK VOSITALARI

Mashg'ulot maqsadi: Globallashuv jarayonlari chuqurlashayotgan va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi o'sayotgan pallada telekommunikatsiya sanoatining iqtisodiyotning alohida sohasi sifatida rivoj topishi hamda iqtisodiyotning boshqa sohalarida AKTning qo'llanishiga doir masalalar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Texnik imkoniyatlarning kengayishi va mazkur sanoatning salohiyatini amaliyotda to'laqonli qo'llash milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi hamda shu tarzda xususiy va davlat tuzilmalarning strategik barqarorligini ta'minlaydi.

Aloqa va axborotlashtirish sohasida sifatli faoliyatni ta'minlash uchun O'zbekiston Respublikasi Hukumati o'z oldiga qo'ygan maqsadi iqtisodiyot va jamiyat hayotining barcha sohalarida axborot texnologiyalarini keng ko'lamda qo'llash va jahon axborot hamjamiyatiga kirish uchun qulay sharoitlarni yaratishdan iboratdir.

AKT texnik vositalarida yuzaga keladigan xavfli va zararli omillar va ulardan himoyalaniish. Zamonaviy axborot kommunikatsiya tizimlaridan, jumladan axborot va kompyuter texnologiyalari, raqamli va keng formatli telekommunikatsiyalar, Internetni nafaqat oliy o'quv yurtlari, kollej, litsey, maktablarda balki har bir oilada joriy etish kundan-kunga rivojlanib bormoqda. Aynan zamonaviy aloqa va axborot texnologiyalarini keng ko'lamda rivojlantirish mamlakatimiz va jamiyatimizning taraqqiyot darajasini ko'rsatadigan mezonlardan biri bo'lib qolmoqda.

Kompyuterlarning asosiy sog'liq uchun xavfli bo'lgan qismi monitor qismi bo'lib, hozirda ko'pchilik foydalanuvchilar elektron nur trubkali (ENT) monitordan foydalanishadi. Bu turdagi monitorlar LCD (Liquid Crystal Display) monitorlariga nisbatan ancha xavfli hisoblanadi. ENT monitorda elektromagnit va qisman rentgen nurlanishi mavjud. Nurlanish asosan monitoring orqa qismidan chiqadi. Monitoring ekran qismi himoyalangan bo'ladi, lekin to'liq emas. Bu himoya asosan monitoring old qismida o'tirgan foydalanuvchining himoyasini ta'minlaydi. Ko'pgina ish joylarida bir

vaqtda bir nechta kompyuterlardan foydalaniladi. Bunday xonalarda kompyuterlar har xil tartibda joylashgan bo'lishi mumkin. Bunday holda monitor orqa qismida o'tirgan xodimnurlanishdan himoyalana olmaydi. Agar monitor va xodim orasi biror mebel bilan to'silgan taqdirda ham nurlanish bir tekisda o'tadi. Ularning orasidagi masofa bir metr, yoki yarim metrni tashkil qilishi mumkin, lekin nurlanish old tomondagi foydalanuvchiga nisbatan yuqori bo'ladi. Shuningdek, ENT monitorining kadrlar almashinish chastotasining eng yuqori qiymati 85 Gs dan oshmaydi. Bu borada shifokorlar ko'zni toliqmasligi uchun kadrlar almashinish chastotasini yuqoriroq tanlashni maslahat beradi. Shuning uchun mutaxassislar LCD monitordan foydalanishni tavsiya qiladilar. ENT monitorining ish muddati 60000 soatni tashkil qilsa, LCD monitorniki esa 15000 – 20000 soatni tashkil qiladi. Shuningdek, LCD monitoring ko'rinish burchagi ham ENT monitorga nisbatan kichikroq. Buni LCD monitoring yonidan qaraganda tasvirning buzilishiga qarab bilib olish mumkin.

Kompyuterning ichki qismida deyarli hamma elementlar nurlanishdan himoyalangan va ular past quvvatda ishlaganligi uchun, yuzaga kelayotgan nurlanish kam miqdorda bo'ladi, qolaversa ko'pgina tizimli bloklarning ustki qavati metal bilan qoplangan bo'ladi. Tizimli blokdagi nurlanish asosan markaziy protsessor va elektr ta'minot qismida hosil bo'ladi. Intel kompaniyasining birinchi mikroprotsessori elektron hisoblagichlar uchun mo'ljallangan bo'lib, u 2300 ta tranzistordan tashkil topgan. Hozirda esa kompyuter uchun mo'ljallangan protsessorlari Intel Pentium IV 2GGs da 42mln, Intel Core 2 Duo da 291mln va eng so'ngi ishlab chiqargan protsessorlarida tranzitorlar soni 2 mlrdan ortib ketgan. Bu esa nurlanish manbaini tizimli blokda ham tobora ortib borayotganini ko'rsatadi.

Kompyuterlardan foydalanishda inson sog'ligiga ta'sir etuvchi asosiy xavfli va zararli omillar tarkibiga elektr toki, elektromagnit, infraqizil, ultrabinafsha nurlanishlar va shovqin kiradi. Ular bevosita insonga psixofiziologik ta'sir etadi.

Infraqizil nurlar inson tanasining qizishiga, tana haroratining oshishiga, ultrabinafsha nurlar esa teri osti to'qimalarida biologik o'zgarishlar vujudga kelishiga, elektromagnit nurlanishlar esa markaziy nerv tizimi faoliyatini buzilishiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari yuqori dozadagi nurlanish ta'sirida "Nur kasalligi" kelib chiqishi, insonda genetik o'zgarishlar sodir bo'lishi, pushtsizlikka olib kelishi, ona qornidagi homilaning rivojiga salbiy ta'sir etishi ham mumkin.

Hozirgi zamon sanoati korxonalari sexlarida turli-tuman mashina-mexanizmlar, stanoklar, ko'tarish kranlari, ish bajarish konveerlari va boshqa qurilmalar mavjudki, bularning hammasi bu yerda ishlayotganlar uchun ma'lum xavf tug'dirishi, agar ehtiyot chora-tadbirlarini belgilab qo'yilmasa, baxtsiz hodisalar sodir bo'lishi mumkin. Bu mexanizmlarning ba'zi birlari detallarni qirqish, ularga shakl berish ishlarini bajarsa, boshqalari ish sharoitini yaxshilash, og'ir ishlarni yengillashtirish vazifalarini bajaradi. Sanoat korxonalarida xavfsizlik vositalari, mashina va mexanizmlarning xavfli zonalari, himoya to'siqlari haqida ma'lumotlar berish va u jarayonlarni o'rganish. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, ish sharoitini yaxshilash va baxtsiz hodisalarni kamaytirishning birdan – bir yo'li sanoat korxonalari sexlarini iloji boricha mexanizatsiyalashtirish, masofadan turib boshqarish va kuzatish jarayonlarini ishga tushirish. Og'ir ishlarni robot va avtomatlashtirilgan vositalar zimmasiga yuklash, sexlardagi umumiy ishlarni avtomatlashtirishga erishishdir.

Mexanizatsiyalashtirish hozirgi vaqtda amalga oshirish mumkin bo'lgan jarayon bo'lib, birinchidan ishchilarni og'ir jismoniy mehnatdan qutqaradi, bu esa o'z navbatida ish joylaridagi ishchilar sonini qisqartirish va baxtsiz hodisalarni kamaytirish imkoniyatini beradi.

Zamonaviy texnologiyalarda ko'pgina ishchi uchun noqulay va zararli moddalar ajralish jarayoni kuchli bo'lgan ishlar, masalan, eritilgan metallarni har xil qoliplarga quyish, yengil va yuk avtomashinalari kuzov va kabinalarni elektr payvandlash ishlari, ularni moysizlantirib, bo'yashga tayyorlash ishlari bo'yash va muhofaza qoplamlari bilan qoplash, detallarga issiqlik bilan ishlov berish, shtampovka, presslash va boshka ishlarni robotlar bajaradi.

Avtomatlashtirilgan tizimlarning ancha katta tezlikda harakat qilishi, ularning ishlash maydonni kengligi va ish turlarining xilmaxilligi, ular ishining xavfli tomonlarini belgilaydi. Bunday tizimlarni tayyorlash va o'rnatish ishlarida xavfsizlikni ta'minlash, ularning tuzilishining asosini tashkil qiladi.

Xavfsizlikni ta'minlovchi asosiy shartlar. Mashinasozlik sanoati korxonalarida ishlatiladigan mashina va mexanizmlarga qo'yiladigan asosiy talablar, ularning ishchilar uchun xavfsizligi, ishlatishda pishiq va mustaxkamligi va ishlatilishning osonligi bilan belgilanadi.

Mashina va mexanizmlar xavfsizligini ta'minlash uchun uni loyihalashda qanday ish bajarishni hisobga olgan holda ish bajaruvchi qismlarini joylashtirishni ixcham usullarini topish, unga shakl berish va muhofaza qilish qurilmalarini joylashtirish bilan birga olib boriladi. Mashinaga o'rnatilgan muhofaza vositalari uning asosiy qismi bilan uyg'unlashib ketishi kerak.

Mashina va mexanizmlarning xavfsizligi ularni ta'minlashga ishlatiladigan materialning mustaxkamligiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham bunday dastgoxlarni tayyorlashda ularning ishchi organlariga ishlatiladigan material mustaxkamligiga alohida ahamiyat beriladi.

Mashina va mexanizmlarning puxta ishlashini ta'minlashdagi asosiy omillaridan biri ularning holatini nazorat qiluvchi asbob-uskunalar va avtomatik boshqarish va muvofiqlashtirish qurilmalari bilan jihozlashdir. Ba'zi bir hollarda avtomatik boshqarish tizimi ishlamay qolishi mumkin. Unda umuman texnologik jarayonni boshqarish ishlayotgan ishchi zimmasiga tushadi va uning xavfsizligi to'liq boshqaruvchi kishi maxoratiga bog'liq bo'ladi. Mashinasozlik sanoati korxonalarida ishchilarning charchashiga jismoniy va asabiy charchashgina ta'sir qilib qolmasdan balki ma'naviy charchash ham qo'shib ketishi mumkin. Shuning uchun sexlarda o'rnatilgan mashina-mexanizmlarning har xil ranglarga bo'yash, korxonada devorlarini mashina ranglari bilan mutanosib bo'yashga erishish katta ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan.

Mashinalarning xavfli zonalarini. Mashina va mexanizmlarning inson hayotiga va sog'lig'iga xavf tug'diruvchi holatlarni vujudga keltiradigan joylari xavfli zona deb ataladi. Xavfli zona asosan mashina va mexanizmlarning ochiq holdagi aylanadigan va harakatlanadigan qismlarida mujassamlashgan. Buaylanayotgan qirquvchi asbob yoki detal, qayishli, zanjirli va tishliuzatmalar, harakatlanuvchi dastgoxlarning ishchi stollari, konveerlari, yuklarni bir joydan ikkinchi joyga ko'chirib yuradigan yuk ko'taruvchi mashinalar va h.k.

Har qanday texnologik jarayonni boshqarish uchun o'rnatilgan dastgox va qurilmalarning hammasining xavfli zonalarini, albatta, unga kishilarning tushib qolmasliklarini ta'minlaydigan vositalar bilan ta'minlanishi kerak. Bunday vositalarning ba'zilar xavfli zona xavfini butunlay yo'qotadi, ba'zilar esa xavf darajasini butunlay kamaytiradi. Bunday vositalar umuman muhofaza qilish sharoitiga qarab, ikki guruhga bo'lib qaraladi. Bulardan biri sexda hamma ishlovchilarni muhofaza qilish imkoniyatini yaratadigan kollektiv muhofaza aslaxalari va ikkinchisi ayrim ishlayotgan ishchini muhofazalash imkoniyatini beradigan shaxsiy muhofaza aslaxalari hisoblanadi.

Kollektiv muhofaza aslaxalari o'zining ishlatiladigan joylariga qarab quyidagicha bo'lishi mumkin: ish joylari va sanoat korxonalarini havo muhitini mo'tadillashtirish, xonalarni va ish joylarini yoritishni me'yorlashtirish, ishchilarni ionlashtiruvchi infraqizil va ultrabinafsha nurlardan, shuningdek, elektromagnit, magnit va elektr maydonlaridan, shovqin, titrash va boshqalardan hamda mexanik, kimyoviy va biologik omillarning ta'siridan muhofaza qiluvchi vositalar kiradi.

Shaxsiy muhofaza aslaxalari o'z navbatida muhofazalash sharoitiga qarab muhofaza bosh kiyimlari, nafas olish organlarini muhofazalovchi qurilmalar, maxsus kiyimlar, maxsus oyoq kiyimlari, qo'lni, yuzni, ko'zni, quloqni muhofaza qiluvchi vositalariga bo'linadi.

Muhofazalovchi to'siq vositalari. To'siq vositalari ishchilarning mashina xavfli zonasiga tushib kolishiga xalal beradigan qilib o'rnatiladi. Uning tuzilishi har xil bo'lishi mumkin. Asosan mashina va mexanizmlarning aylanuvchi va harakatlanuvchi zonalarini, dastgoxlarning qirqish va ishlov berish joylarini, elektr toki urishi xavfi bo'lgan va har xil nurlanishlar bo'lishi mumkin bo'lgan xonalarni, shuningdek havo muhitiga zararli moddalar chiqarayotgan joylarni ham to'siq vositalari bilan ta'minlanadi. To'siq vositalarining turlari va shakli uning ishlatiladigan joyi va shakliga qarab xilma-xil bo'ladi. Ishlab chiqarish sharoiti va texnologik jarayon omillariga bog'liq bo'ladi. Masalan, mashinasozlik sanoati korxonalarida o'rnatilgan dastgoxlarning qobiqlari birinchidan uning kuch uzatgichlarini ixchamlashtirib tartibga solib tursa, ikkinchidan bu

uzatgichlarini moylab turish imkoniyatini beradi va uchinchidan bu uzatgichlar harakati natijasida hosil bo'lgan tovushni kamaytirish imkoniyatini yaratadi.

Ishdagi xavfsiz joylar

Siz majbursiz:

qurilish binolari yaxshi holatda ekanligiga amin bo'lishga;
ish joylarini asrash va ish jihozlarning xavfsizligi va ishlashini ongli ravishda bo'lishga;

har qanday nosozliklarni tezda to'g'irlash yoki insonlarni tavakkal qilishmasliklarini chorasini ko'rishga;

insonlarni yoki xom-ashyolarni xavfsiz joyda bo'lishini ta'minlash;

ochiq yaruslarni panjaralar bilan yopib qo'yish, ishlatilmayotgan vaqtda tashuvchi transportlarni ko'zdan kechirish, yetarlicha xavfsiz hududlarga ega bo'lishi, uskunlarni sayqallash (zanglagan bo'lsa), zudlik bilan ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan apparatlar maxsus markalar bilan belgilanishi kerak;

- yaruslar, koridorlar, zinapoya va boshqa joylar to'siqlar bilan himoyalanganligiga amin bo'lish;

- nam sharoitida ish olib boriladigan joylarda kanalizatsiyalarni bo'lishini ta'minlash;

- ochiladigan derazalarning bo'lishini ta'minlash. Derazalar shunday joylashtirilgan bo'lishi kerakki, odamlarning derazalardan tushib ketishi yoki urilib ketishining oldini olish;

- ko'cha sharoitida ishlovchilar uchun noqulay ob-havo sharoitlarida vujudga keladigan xavflarning oldini olish;

- Shuningdek o'ylab ko'rish kerak bo'lgan masalalar:

- uskunalarni iloji boricha ish joyi burchaklariga joylashtirish; qavatlarda haddan tashqari bir joyda yuklarning ko'payib ketmasligini ta'minlash;

- asbob-uskunalarni saqlash uchun xavfsiz joylarning bo'lishini ta'minlash;

- ochiq shaxta mashinalari yoki shunga o'xshash uskunlarni maxsus markalar bilan belgilab qo'yish.

Himoyalovchilar

Ko'plab xavfli qismlarni qotirish uchun o'rnatiluvchi (qotiriluvchan) himoyalovchi vositalardan foydalaning; (masalan bolt, shurp va boshqalar)

Foydalanish uchun eng maqbul materiallar to'g'risida o'ylab ko'ring. Yuzaki qaraganda plastik qo'llash uchun oson ko'rinishi mumkin lekin u oson buziladi. Qayerda sim to'rlardan yoki shu kabi narsalardan foydalansangiz ular berkitishi kerak bo'lgan teshik unchalik kata emasligiga va harakatlanuvchi qismlarni berkitishi uchun yetarliligiga e'tibor bering;

Agar siz xavfli hududlarga tez tez borsangiz va u yerdagi himoya vositalari yaxshi ishlamasa, siz boshqa usuldan foydalanishingiz kerak. Ya'ni uskuna hali himoya qobig'i yopilmaguncha ishlamaydigan holatda uni qulfiab qo'yish, yoki uskuna ishlayotgan davrda himoya oynasi ochilmaydigan bo'lishi kerak.

Ba'zi holatlarda, gilotina (maxsus ko'tarilib tushuvchi qobiq), ba'zi "yiqiluvchi mexanizmlar" – elektromagnit sezuvchi qurilmalar, bosimga ta'sirchan himoya qobiqlari yoki avtomatik himoyalovchilarni amalga qo'llab bo'lmaydi.

Ba'zi mashinalar dasturiy ta'minot vositasida boshqariladi. Sizing ta'minotchingiz bu haqida sizga ma'lumot berishi kerak. Ishchi dasturga kiritilishi kerak bo'lgan o'zgarishlar yoki asosiy dasturlar faqatgina yetarli ma'lumotga ega shaxslar tomonidan olib kelinishi kerak. Dasturiy o'zgarishlarni ro'yxatga olib boring va ularni to'g'ri o'rnatilganligini e'tibor bilan tekshirib chiqing.

Agar himoyalovchilar to'liq himoya bera olmasa, u holda qarmoqlar, maxsus dastalar va maxsus dastaklardan foydalaning.

Mashinada xavfsiz ishlashingiz uchun to'g'ri va ruxsat etilgan himoya vositalaridan foydalanayotganingizga e'tibor bering.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar: Avtomatlashtirish, xavfsizlikni ta'minlash, elektr taqsimlash shkaflari, xavfli zonalar, to'siq vositalari, xavf belgisi, muhofaza tizimi, xavfsizlik talablari, ishlab chiqarishdagi avariya va halokatlar.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda "**Blits**" pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

O'qituvchi – xavfsizlikni ta'minlash uchun qanday tadbirlar orqali amalga oshiriladi.

1-talaba
tashkiliy

2-talaba
texnik

3-talaba
ShXV

O'qituvchi-ularni har biriga misollar keltiring

4-talaba
ogohlantiruvchi
belgilar

5-talaba
to'siq vositalari

6-talaba
maxsus
kiyumbosh

Talabalarni bilimini tekshirish uchun savollar:

1. Xavfsizlikni taxlii qilish uslublari.
2. Hayot faoliyati xavfsizligini boshqarish vositalari.
3. Xavfsizlik texnikasi bo'yicha o'qitishda yo'riqnomalarning turlari.
4. Maxsus kiyim boshlar va shaxsiy himoya vositalari nima uchun beriladi?
5. Xavfsizlikni ta'minlash qanday tadbirlar orqali amalga oshiriladi?
6. Xavfsizlikni ta'minlovchi texnik vositalarga nimalar kiradi
7. To'siq qurilmalar tuzilishiga va ishlatish fuksiyasiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
8. Blokirovkalash qurilmalari deganda nimani tushunasiz?
9. Saqlash qurilmalarining vazifasini ayting.
10. Saqlash qurilmalari xavfni hosil bo'lish tabiatiga ko'ra necha guruhga bo'linadi?
11. Tormozlash qurilmalarining vazifasiga nimalar kiradi?
12. Signal qurilmalarining vazifasiga nimalar kiradi?
13. Xavfsizlik belgilari necha guruhga bo'linadi?

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1 Juda xavfli elektr binolarida elektr qurilmalariga qaraganda qanday asosiy himoya choralari kerak bo'ladi?

- a) himoya ko'zoynagi;
- b) gaz analizatori;
- v) izolyatsiya qiluvchi shtanglar;
- g) asosiy va qo'shimcha himoya vositalarini qo'llash.

2. Kuchlanish yo'qligi nima bilan tekshiriladi?

- a) ampermetr bilan;
- b) tok o'lchovchi kalitlar bilan;
- v) ko'chirib yuradigan yerga ulovchi bilan;
- g) kuchlanish ko'rsatkichi bilan.

3. Kuchlanish ostidagi tok o'tkazadigan qismlarda ishlaganda nimalar qo'llanilishi kerak?

- a) asosiy himoya vositalari;
- b) qo'shimcha himoya vositalari;
- v) uzog'i bilan 1,5 metr balandlikda;
- g) asosiy va qo'shimcha himoya vositalari.

4. Zararli omillar quyidagi holatga olib keladi:

- a) mikroiklimni buzilishiga;
- b) kasallanishga;
- v) jarohatlanishga.

5. Tik oyoqda turib ishlayotganda qo'lda tashishiladigan yukning eng ko'p miqdori qanchadan ortmasligi kerak:

– 16–18 yashar qizlar uchun:

- a) 10 kg; b) 15 kg; v) 16 kg; g) 20kg;

– 16–18 yashar o'smir bolalar uchun :

- a) 10 kg; b) 15 kg; v) 20kg; g) 30kg;

– 18 yoshdan katta erkaklar uchun:

- a) 15 kg ; b)20 kg; v) 16 kg; g) 30kg.

6. Ishchi zona — bu:

- a) zona ishlab chiqarish qurilmalari joylashgan joy;

b) dastlabki xom ashyo, olinadigan mahsulot, xavfli agregat va uskunalarning harakati, ya'ni ishlab chiqarish uskunalari atrofidagi maydon;

v) zona hajmi 2 m ga 2 m da xavfli agregatlarni ishlab chiqarish qurilmalarga yaqin joylashtirilganligi;

g) doimiy ish joylari pol satxidan yoki ish maydonidan 2 m balandlikda bo'lgan ish joylari;

7. Insonlarning xato harakatlari natijasida qanday favqu-lodda vaziyatlar kelib chiqadi:

- a) tabiiy ofatlar; b) texnogen;
- v) antropogen; g) ijtimoiy.

13-MASHG'ULOT

MAVZU: MEHNATNI MUHOFAZA QILISH QONUNLARI VA ULARNING TASHKILY ASOSLARI

Mashg'ulot maqsadi: Mehnat muhofazasi va xavfsizlik texnikasi bo'yicha o'qitish. Ishlab chiqarishda faoliyat ko'rsatadigan har bir ishchi va xodim o'ziga berkitilgan ishni xavfsiz bajarishi uchun chuqur bilimga ega bo'lishi zarur. Buning uchun esa ularni mehnat muhofazasi va xavfsizlik texnikasi bo'yicha malakali o'qitish talab etiladi.

Ishlab chiqarishdagi barcha ishchilar ishlab chiqarish ishlarining xarakteri va xavfsizlik darajasidan qat'iy nazar mehnat xavfsizligi bo'yicha o'qitilib, bilimlari tekshirilib ko'rilgandan keyin ishga ruxsat etiladi. Ishchilarni mehnat muhofazasi va xavfsizlik texnikasi bo'yicha o'qitish ularga yo'riqnomalar o'tish orqali amalga oshiriladi.

Maxsus kiyim boshlar, shaxsiy himoya vositalari va parhez cziq-ovqatlar bilan ta'minlash. O'zbekiston Respublikasining «Mehnat kodeksi» va «Mehnatni muhofaza qilish» to'g'risidagi qonunlari asosida mehnat sharoiti zararli bo'lgan ishlarda, shuningdek alohida harorat sharoitida bajariladigan yoki ifloslantiradigan ishlarda ishlovchi xodimlarga belgilangan me'yorda maxsus kiyim bosh, maxsus poyafzal va boshqa shaxsiy himoya vositalari tekinga beriladi.

Yuqorida ta'kidlangan maxsus kiyim boshlar va shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish muddatlari quyidagicha belgilangan: korjomalari, poyafzallar – 12 oy; qo'lqoplar – 1 yoki 2 oy; himoya kaskalari – 2 yil; himoya ko'zoynaklari, maxsus oynali kaskalar va gazniqoblar – yaroqsiz holga kelgunga qadar; issiq kiyim boshlar (paxtali kurtka, shim va b.) – 36 oy.

Ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalarni tekshirish va hisobga olish. O'zbekiston Respublikasi hududida mulkchilikning barcha shakllaridagi korxonalar, muassasalar, tashkilotlarda, shuningdek, mehnat shartnomasi bo'yicha ishlayotgan ayrim fuqarolarda mehnat faoliyati bilan bog'liq holda yuz bergan hodisalarni va xodimlar salomatligining boshqa xil zararlanishini tekshirish va hisobga olish Vazirlar Mahkamasining 1997-yil 6-iyundagi 286-son Qarori bilan tasdiqlangan Nizom asosida olib boriladi.

Mazkur nizom ishlab chiqarishda ishlatilayotgan davrida sud hukmi bo'yicha jazoni o'tayotgan fuqarolarga; ish beruvchilarga; pudrat va topshiriqlarga ko'ra fuqarolik-huquqiy shartnomalar bo'yicha ishlarni bajarayotgan shaxslarga; tabiiy va texnogen tusdagi favqulotda vaziyatlarni bartaraf etishda qatnashayotgan fuqarolarga; agar maxsus davlatlararo bitimda o'zgacha hol ko'rsatilmagan bo'lsa, yollanib ishlayotgan chet el fuqarolariga; qurilish, qishloq xo'jaligi va harbiy xizmatni o'tash bilan bog'liq bo'lmagan o'zga ishlarni bajarish uchun korxonaga yuborilgan harbiy xizmatchilarga, shu jumladan, muqobil xizmatni o'tayotgan harbiy xizmatchilarga; korxonada ishlab chiqarish amaliyotini o'tayotgan talabalar va o'quvchilarga ham tatbiq etiladi.

Oliy o'quv yurtlari talabalari, kollejlari, litseylar va umumta'lim maktablari o'quvchilari bilan o'quv-tarbiya jarayonida yuz bergan baxtsiz hodisalar Mehnat Vazirligi bilan kelishilgan holda Xalq ta'limi vazirligi tomonidan belgilangan tartibda tekshiriladi va hisobga olinadi.

Korxonada hududida va uning tashqarisida mehnat vazifasini bajarayotganda (shuningdek, xizmat safarlarida) yuz bergan jarohtatlanish, zararlanish, kuyish, suvga cho'kish, elektr toki va yashin urishi, o'ta issiq yoki o'ta sovuq harorat ta'siri, portlash, falokat, imoratlar, inshootlar va konstruksiyalar buzilishi natijasida hamda sudralib yuruvchilar hayvonlar va hashoratlar tomonidan shikastlanishlar, shuningdek tabiiy ofatlar (yer qimirlashlar, o'pirilishlar, suv toshqini, to'fon, va boshqalar) natijasida salomatlikning boshqa xil zararlanishlari;

- ish beruvchi topshiriq bermagan bo'lsa ham, lekin korxonada manfaatlarini ko'zlab qandaydir ishni amalga oshirayotgandagi: avtomobil, temir yo'l, havo yo'llari, dengiz va daryo transportida elektr transportida yo'l harakati natijasidagi;

- korxonada transportida yoki shartnomaga muvofiq o'zga tashkilot transportida ishga kelayotgan yoki ishdan qaytayotgandagi; ish vaqtida shaxsiy transportda, uni xizmatga oid safarlarda ishlatish huquqi berilganlik haqida ish beruvchining farmoyishi bor bo'lgandagi; mehnat faoliyati xizmat ko'rsatish obyektlari orasida yurish bilan bog'liq ish vaqtida jamoat transportida yoki piyoda ketayotgandagi;

- shanbalik (yakshanbalik) o'tkazilayotganida, qaerda o'tkazilishidan qat'iy nazar, korxonalariga otaliq yordami ko'rsatilayotgandagi;

- ish vaqtida mehnat vazifasini bajarayotganda boshqa smenali dam olishda bo'lgan xodim bilan transport vositasi vaqtidagi shaharcha hududida yoki yollangan xona(hudud)dagi (ko'zatib boruvchi refrijerator brigadasi xodimi, smenali xaydovchi, dengiz va daryo kemalari xodimlari, shuningdek vaxta va ekspeditsiya usulida ishlayotganlar va boshqalar) baxtsiz hodisalar tekshiriladi va hisobga olinadi.

Tabiiy o'lim. o'zini o'zi o'ldirish, jabrlanuvchining o'z salomatligiga qasddan shikast yetkazishi, shuningdek, jabrlanuvchining jinoyat sodir qilish chog'ida shikastlanish holatlari (sud-tibbiy ekspertiza xulosasi yoki tergov organlarining ma'lumotlariga ko'ra) tekshirilmaydi va hisobga olinmaydi.

Baxtsiz hodisalarni maxsus tekshirish – quyidagi baxtsiz hodisalar maxsus tekshiriladi: bir vaqtning o'zida ikki va undan ziyod xodimlar bilan yuz bergan guruhiy baxtsiz hodisalar; o'lim bilan tugagan baxtsiz hodisalar; oqibati og'ir baxtsiz hodisalar.

Mehnat sharoitini aniqlovchi asosiy omillar tahlili. Ishlab chiqarishda kasb kasalliklarining oldini olish va ishlab chiqarish jarohatlarini kamaytirishda, ushbu baxtsiz hodisalarni chuqur tahlil qilish asosida ularni keltirib chiqaruvchi sabablarni hamda ishlab chiqarishdagi xavfli va zararli omillarni puxta o'rganish muhim rol o'ynaydi.

Baxtsiz hodisalarning sabablari asosan quyidagi 4 guruhga bo'linadi: texnikaviy, sanitar-gigenik, tashkiliy va psixofiziologik.

Texnikaviy sabablarga mashina va mexanizmlar hamda ish jihozlarining nosozligi, elektr qurilmalarining yerga ulanmaganligi. yuklash-tushirish mashinalaridan noto'g'ri foydalanish, mashina va mexanizmlar konstruksiyasini mehnat muhofazasi talablariga javob bermasligi kabilar kiradi.

Sanitar-gigenik sabablarga esa mehnat gigienasi, sanitar me'yorlar va qoidalarga amal qilmaslik, yoritilganlik, harorat, nisbiy namlik, havoning harakatlanish tezligi, havoning bosimi kabi ko'rsatkichlarni me'yordan chetga chiqishi, yuqori miqdordagi shovqin,

titrash, havoning changlanganligi yoki gazlanganligini kiritish mumkin.

Tashkiliy sabablarga ish rejimi va dam olish rejimini noto'g'ri tashkil etilganligi, sog'lom va xavfsiz ish sharoitini yaratilmaganligi, ishchilarni xavfsizlik texnikasi qoidalari bo'yicha o'qitilmaganligi, ish joylarida ogohlantiruvchi belgilarni bo'lmasligi, nomotaxassislarni ishga qabul qilish, maxsus kiyim boshlar va shaxsiy himoya vositalari bilan ishchilarni ta'minlanmaganligi va boshqalar misol bo'la oladi.

Psixofiziologik sabablarga bajarilayotgan ishga e'tiborsiz qaralishi, ishchining o'z faoliyatiga bo'lgan nazoratining bo'shligi, jismoniy yoki asabiy toliqish va boshqa shu kabilar kiradi.

Muhit va mehnat omillari texnosferaning elementlari hisoblanib, zararli va xavfli omillar yoki ishlab chiqarish omillari deb ataladi.

Ishlab chiqarish omillari ish vaqtida ta'sir etish natijasida jarohat yoki shikastlanishga olib kelsa *xavfli omillar*, ishchining sog'ligi va yomonlashuviga olib kelsa *zararli omillar* deb ataladi.

Ishlab chiqarishdagi xavfli va zararli omillar ishning turi va mehnat sharoitiga bog'liq holda 4 guruhga bo'linadi: fizikaviy, kimyoviy, biologik va psixofiziologik :

Fizikaviy omillarga harakatdagi mashina va mexanizmlar, ularning himoyalangan qo'zg'aluvchi mexanizmlari, ish joyi havosining yuqori darajada changlanganligi, gazlanganligi, yuqori miqdordagi shovqin, titrash, infratovush, ultratovush, turli xil nurlanishlar, statik elektr zaryadlari, yuqori kuchlanishdagi elektr yoki magnit maydonlari, yoritilganlik darajasining me'yordan chetga chiqishi kabi omillar kiradi.

Kimyoviy omillarga ishlab chiqarish jarayonlarida ishlatiladigan yoki ajralib chiqadigan turli xil kimyoviy moddalar kiradi. Ularni insonga ta'sir etish xususiyatiga qarab quyidagi guruhlarga ajratish mumkin: umumiy zaharlovchi, ko'payish funksiyalariga ta'sir etuvchi; inson a'zolariga kirish yo'li orqali esa: nafas olish yo'li orqali ta'sir etuvchi, ovqatlanish va hazm qilish tizimi orqali va bevosita teri orqali ta'sir etuvchi.

Kimyoviy moddalar inson organizmiga ta'sir etish va xavflilik darajasiga qarab 4 sinfga bo'linadi:

1. Favqulodda xavfli moddalar (simob);

2. Yuqori xavfli moddalar (xlor, ishqor);
3. Sekin ta'sir etuvchi moddalar (azot dioksid);
4. Kam xavfli (atseton, benzin, metan, butan).

Biologik omillarga esa har xil jarohatlar va kasalliklarni keltirib chiqaruvchi mikro va makroorganizmlar: bakteriyalar, viruslar, rikket, zamburug'lar, har xil zaharli o'simliklar va hayvonlar kiradi.

Psixofiziologik omillarga jismoniy va asabiy zo'riqishlar misol bo'la oladi. Jismoniy zo'riqishlar statik, dinamik va gipodinamik holda bo'lishi mumkin. Asabiy zo'riqish esa kuchli aqliy mehnatdan, mehnatni doimiy bir xil ko'rinishda bo'lishidan, kuchli hayajonlanish yoki asabiylashishdan sodir bo'ladi.

Xavflilik darajasi mezoni etib ish zonasi havosi tarkibida zararli moddalar miqdorining ruxsat etilgan miqdori (PDK), o'rtacha o'lim dozasi, ruxsat etilgan daraja yoki chiqitlar, ruxsat etilgan qoldiq miqdor kabi ko'rsatkichlar belgilanadi.

Ish zonasi havosi tarkibidagi **ruxsat etilgan miqdor** (PDK-REM) deb – ishchi butun ish staji davomida har kunlik ish smenasida ishlaganda ham uning sog'ligiga salbiy ta'sir etmaydigan zararli moddalar miqdori tushuniladi.

Ishlarni og'irlik va xavflilik-zararlilik darajasi bo'yicha tasniflanishi. Ishning og'irlik darajasi mehnat jarayonida muskul kuchlari va energiya talab etilishi hamda organizmdagi zo'riqish bilan xarakterlanadi. Barcha jismoniy ishlar sarflanadigan energiya miqdoriga bog'liq holda standart bo'yicha 3 ta sinfga ajratiladi:

I - yengil jismoniy ishlar (tik turib yoki yurish bilan bog'liq holda bajariladigan, biroq muntazam jismoniy zo'riqish yoki yuklarni ko'tarish talab qilmaydigan ishlar)

II^a, II^b – o'rtacha og'irlikdagi jismoniy ishlar (doimiy yurish va og'ir bo'lmagan (10 kg.gacha) yuklarni tashish bilan bog'liq bo'lgan ishlar) ;

III – og'ir jismoniy ishlar muntazam jismoniy zo'riqish, xususan og'ir yuklarni (10 kg.dan og'ir) muttasil bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish va ko'tarish bilan bog'liq ishlar.

Yengil ishlarni bajarishga – 172 j/s (150 Kkal), o'rtacha og'irlikdagi ishlarni bajarishga – 172...293 j/s (150–250 Kkal), og'ir ishlarni bajarishga 293 j/s.(250 Kkal) dan ortiq energiya sarflanadi. Lekin, ishlarni og'irlik darajasini aniqlashda faqatgina ularni baja-

rishga sarflanadigan energiya miqdoriga asoslanish to'g'ri bo'lmaydi. Shu sababli, mehnat sharoitini, ishlab chiqarish muhitini, ularni insonning (ishchining) asab sistemalariga ta'sirini ham hisobga olish zarurdir. Umuman, ishlarni og'irlik darajasi bo'yicha guruhlashda 50 ga yaqin mezon hisobga olinishi mumkin.

Ishlar xavflilik va zararlilik darajasiga qarab esa zararli, xavfli va o'ta xavfli turlarga ajratiladi. Zararli ishlarga nomaqbul iqlim sharoitida bajariladigan ishlar (kuchli shamol, past yoki yuqori harorat, namlik, yuqori darajada shovqin, titrash, har xil nurlar ta'sirida ishlash) kiradi. Xavfli ishlarga, o't yoquvchilar, elektriklar va shu kabi boshqa ishlarni misol qilish mumkin. O'ta xavfli ishlarga esa, yong'inni o'chirish va uni oqibatlarini tugatish, tabiiy ofatlar davrida avariya-tiklash ishlarini olib borish kabilarni kiritish mumkin.

Jarohatlanish ko'rsatkichlari va sabablarini o'rganish uslublari. Ishlab chiqarishda yuz bergan baxtsiz hodisalarning sabablarini o'rganish va baholashni quyidagi uslublar orqali amalga oshirish mumkin:

Monografik usul. Ushbu usul har bir baxtsiz hodisani alohida chuqur tahlil qilish, uning aniq sabablarini o'rganishga asoslangan. Bunda ishlab chiqarish jarayonida ishlatilgan mashina, mexanizmlar va boshqa texnik jihozlarning mexanik holati, ishlatiladigan materiallarning tarkibi, havo va suvning sanitar-gigienik holati kabi omillar tekshirilib o'rganiladi.

Statistik usulda esa jarohatlanishlarning sabablari keng masshtabda, ya'ni tuman, viloyat, vazirliklar, tarmoqlar va umuman Respublika miqyosida o'rganiladi. U tashkilotlar va korxonalarining baxtsiz hodisalar bo'yicha hisobotlarini statistik qayta ishlash va tahlil qilishga asoslangan bo'lib, baxtsiz hodisalarni ishchilarni kasbi, yoshi, jinsi, ish staji kabi ko'rsatkichlar bo'yicha taqsimlanishini yoritadi.

Topografik usul baxtsiz hodisa ruy bergan joyni o'rganish va tahlil qilishga asoslangan bo'lib, ushbu joyni ishlab chiqarish rejasiga yoki topografik kartaga tushirish orqali amalga oshiriladi.

Iqtisodiy usulda esa mehnat muhofazasi uchun ajratiladigan mablag'lar va materiallarning baxtsiz hodisalarni kamaytirishga qanchalik ta'sir etishi va baxtsiz hodisalarning iqtisodiy oqibatlari o'rganiladi.

Mehnat qonunlariga rioya etilishini nazorat qilish

O'zbekiston Respublikasi hududida mehnat to'g'risidagi qonunlarning aniq va bir xil ijro etilishi ustidan nazorat olib borish O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori va unga bo'ysunuvchi prokurorlar tomonidan amalga oshiriladi.

Mehnatni muhofaza qilishga doir qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarga hamma joylarda rioya etilishi ustidan davlat nazoratini bunga maxsus vakolat berilgan. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tasdiqlaydigan nizom asosida ishlovchi quyidagi davlat idoralari amalga oshiradilar.

O'z sanoat kongeotexnazorat davlat qo'mitasi – ishlab chiqarishda ishlar bexatar olib borilishini, unda ishlatiladigan texnikalar, uskunalar va jihozlarning texnik holatini, ulardan foydalanish qoidalarini bajarilishini, shuningdek yuk ko'tarish-tushirish mashina va mexanizmlari, bosim ostida ishlovchi qozon va sig'imlardan foydalanish va portlatish ishlarini olib borishda ishlar bexatar olib borilishini nazorat qiladi.

Davlat yong'in nazorati – ishlab chiqarish binolari va inshootlarida yong'in xavfsizligini yuqori darajada bo'lishini nazorat qiladi.

Davlat sanitariya nazorati – korxonalar va tashkilotlar tomonidan sanitariya-gigiena me'yorlariga va qoidalariga rioya qilish, shuningdek, zaharlanish va kasb kasalligining oldini olish tadbirlarining bajarilishi ustidan nazorat qiladi. Davlat sanitariya nazorati viloyat, shahar, tuman sanitariya epidemiologiya stansiyalari tomonidan amalga oshiriladi.

Davlat energetika nazorati – elektr va issiqlik yordamida ishlovchi uskuna va qurilmalaridan foydalanish ishlarini bexatar olib borilishini nazorat qiladi.

Mehnat qonunlarini buzganlik uchun javobgarlik

Mehnatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarni buzganlik uchun javobgarlikka tortish O'zbekiston Respublikasining mehnatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunining V bo'lim 25, 26, 27, 28, 29-moddalarida ko'rsatilgan tartibda amalga oshiriladi.

Baxtsiz hodisalar tufayli yuzaga keluvchi umumiy iqtisodiy zararni hisoblash. Ishlab chiqarishda mehnat muhofazasi tadbir-

larining o'z vaqtida uzluksiz amalga oshirilib borilishi, sog'lom va xavfsiz mehnat sharoitini yaratishga, ishchilarning ish unumdorligini oshishiga va natijada bir ishchi hisobiga ishlab chiqariladigan mahsulot miqdorini ko'payishiga olib keladi. Aksincha, ishlab chiqarishda mehnat sharoitiga yetarli e'tibor bermaslik ish unumdorligini pasayib ketishiga, xavfli va zararli omillar ta'sirining kuchayishiga va natijada turli xil jarohatlanishlar va kasb kasalliklarini kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Mehnat muhofazasi qonunlari, mehnat muhofazasini nazorat qiluvchi tashkilotlar faoliyati, mehnat muhofazasi qonunlari buzilgan holatlar va ularni buzganlik uchun javobgarlik turlari haqida ma'lumot berish. O'zbekistonda mehnat muhofazasi ko'plab qonun chiqaruvchi rasmiy hujjatlar bilan belgilab qo'yilgan bo'lib, tartibga solib va boshqarib turiladi. O'zbekiston Respublikasida mehnat muhofazasi haqidagi qonunlar asosida nizomlar keltirilgan. Mehnat sharoitining yaxshilanishi ijtimoiy natijalarga, ya'ni mehnatkashlarning sog'lig'ini yaxshilash, mehnat intizomini mustaxkamlash, ishlab chiqarish va jamoat faoliyatini oshirishga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasida sog'lom va xavfsiz mehnat sharoitini yaxshilash davlat ahamiyatiga molik ishdir. O'zR Konstitutsiyasida; Har bir shaxs ishsizlikdan himoyalanih huquqiga ega-dir» – deyilgan. Konstitutsiyaga muvofiq Davlatimiz fuqarolari, millati va irqidan qat'iy nazar, eng huquqlidirlar. Ayollarga erkaklar bilan teng huquqi berilgan. Ayollar sog'lig'iga zarar keltirishini hisobga olib, ba'zi bir ishlarda ayollar mehnatidan foydalanish taqiqlanadi. Sharoiti og'ir va zararli ishlarda ayollar va yoshlar mehnatidan foydalanish taqiqlanadi. Xomilador ayollarning tunda va ishdan tashqari vaqtda ishlashlari cheklangan.

Mehnat haqidagi qonunlar asoslarida, sharoiti zararli bo'lgan ishlarda, shuningdek alohida harorat sharoitida bajariladigan yoki ifloslanish bilan bog'liq ishlarda ishlaydigan ishchi – xizmatchilarga belgilangan me'yorlarga muvofiq bepul jomakor, maxsus poyafzal va boshqa turdagi yakka tartibdagi himoya vositalari, sut yoki uning o'rnini bosa oladigan boshqa ozuqa mahsulotlari berilishi ko'zda tutilgan.

Xomilador ayollarga bola tug'ilishidan oldin 70 kun, tug'ilgandan keyin 56 kun ta'til beriladi. 2 va undan ortiq bola tug'ilsa

yoki tug'ilish nome'yorli bo'lgan hollarda 70 kun ta'til beriladi. Hozir haq to'lanadigan ta'til vaqti 2 yilgacha. O'z hisobidan olinadigan ta'til 3 yilgacha cho'zilgan. Xomilador ayollar yengil ishlarga yoki to'liqmas ish joylariga o'tkaziladilar.

16 yoshga to'lmagan yoshlarni ishga qabul qilish ta'qiqlangan. Ayrim hollarda 15 yoshdan ham ishga olish mumkin (mehnat muhofazasi inspeksiyasining ruxsati bilan) (773-modda). Balog'atga yetmagan yoshlar uchun qisqartirilgan olti soatlik ish kuni joriy etilgan. Tunda va asosiy vaqtdan tashqari qo'shimcha ishlar ta'qiqlangan. Mehnat qonunlariga asosan zararli ish sharoitida ishlovchilar uchun ustama haq to'lanadi yoki ish soati qisqartiriladi. Ish soatining qisqartirilishi natijasida ishchi zararli moddalar bo'lgan zonada kamroq bo'ladi va bu bilan u kamroq zaharlanadi.

Kasaba uyushmalarining mehnatni muhofazasini tashkil etishdagi roli.

O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksida kasaba uyushmalari, xodimlarning korxonalar, muassasalar, tashkilotlarni boshqarishda qatnashishi alohida bob bilan ko'rsatilgan. Qonunda ko'rsatilishicha mehnatkashlar, shuningdek oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida bilim olayotgan shaxslarhech bir tafovutsiz o'z xoxishlariga ko'ra, ixtiyoriy ravishda kasaba uyushmasi tuzish, shuningdek kasaba uyushmalariga kirish huquqiga egadirlar.

Kasaba uyushmalari o'z faoliyatida davlat boshqaruv organlaridan, xo'jalik organlaridan, siyosiy va boshqa jamoat birlashmalaridan mustaqildir va ular xodimlarning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari va manfaatlarini ifoda etuvchi hamda himoya qiluvchi tashkilot hisoblanadi. Ular mehnat shart-sharoitlari va ish haqini be'gilash, qonunlarda nazarda tutilgan hollarda mehnatga doir qonunlarni qo'llash ishlarida ishtirok etadilar. Kasaba uyushmalari ma'muriyat, mulkdor yoki u vakil qilgan boshqaruv organi mehnat va kasaba uyushmalari to'g'risidagi qonunlarga rioya etishlarini nazorat qilib boradi, aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etishni talab qilishga haqli bo'ladi. Ular xodimlarning mehnat huquqlarini himoya qilib, da'vo arizasi bilan sudga murojaat qilishlari mumkin. Kasaba uyushmalari davlat ijtimoiy sug'urtasi, shuningdek o'z ixtiyorida bo'lgan sanatoriylar, profilaktoriylar va dam olish uylarini, madaniy-oqartuv, turistik va sport muassasalarini boshqaradilar. Kasaba uyushmalari

ma'muriyat bilan kollektiv shartnoma tuzishi, musobaqalar uyushtirishi, tartib intizomni mustaxkamlashda yordamlashishi, ma'muriyat tomonidan taklif etilgan yangi normalarni ko'rib chiqishda mukofotlar o'lchamini belgilashda qatnashishi mumkin. Ma'muriyat ishchilarni ish vaqtidan ortiq ishlashga jalb etishda, balog'atga etmagan yoshlarni ishga qabul qilishda, mehnat ta'tillarini belgilashda, bepul sut, sovun va profilaktik oziq-ovqatlar beriladigan ish turlarini aniqlashda albatta Kasaba uyushmalari bilan kelishishi shart. O'zbekiston Kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashi mehnatga va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga oid qonun hujjatlarini ishlab chiqishda qatnashishlari, mehnatga va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarga oid normativ hujjatlar qabul qilish to'g'risidagi takliflarni tegishli davlat boshqaruv organlariga kiritishga haqlidirlar.

Maxsus kiyim boshlar, shaxsiy himoya vositalari va profilaktik oziq ovqatlar bilan ta'minlash. O'zbekiston Respublikasining «Mehnat kodeksi» va «Mehnatni muhofaza qilish» qonunlari asosida mehnat sharoiti zararli bo'lgan ishlarda, shuningdek alohida harorat sharoitida bajariladigan yoki ifloslantiradigan ishlarda ishlovchi xodimlarga belgilangan me'yorda maxsus kiyim bosh, maxsus poyafzal va boshqa shaxsiy himoya vositalari tekinga beriladi. Korxonalar, muassasa yoki tashkilot ma'muriyati maxsus kiyim bosh, maxsus poyafzal va boshqa shaxsiy himoya vositalarini saqlash, yuvish, tozalash va ta'mirlashni ta'minlashi, shuningdek bu vositalardan foydalanishini doimiy nazorat qilib borishlari zarur. Bundan tashqari, ifloslanish bilan bog'liq bo'lgan ishlarda ishlovchilarga belgilangan me'yorda sovun (har oyda 400g) va boshqa xil zararsizlantiruvchi vositalar ham tekinga beriladi.

Maxsus kiyim boshlar va shaxsiy himoya vositalarining o'rniga ularni tayyorlash uchun materiallar yoki sotib olish uchun pul berish ta'qiqlanadi.

Yuqorida ta'kidlangan maxsus kiyim boshlar va shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish muddatlari o'rnatilgan bo'lib, u quyidagicha belgilangandir: korjomalar, poyafzallar – 12 oy; qo'lqoplar – 1 yoki 2 oy; himoya kaskalari – 2 yil; himoya ko'zoynaklari, maxsus oynali kaskalar va «protivogaz»lar yaroqsiz holga kelgunga qadar; issiq kiyimboshlar (paxtali kurtka, shim va b.) 36 oy. Bundan tashqari, ishchilarni sog'lig'ini ta'minlash va ularga ta'sir maqsadida

mehnat sharoiti zararli bo'lgan ishlarda ishlovchilarga belgilangan me'yorlarga muvofiq sut yoki unga teng keladigan boshka oziq-ovqat mahsulotlari tekinga berib turiladi. Agar ish issiq sexlarda bajariladigan bo'lsa tekinga gazli sho'r suv berilishi shart.

Mehnatni muhofaza qilishning nomenklatura chora-tadbirlari

Kasaba uyushmasi ustaviga asosan FZKU vositachiligida har yili mu'muriyat (direktor shaxsida) bilan ishchi-xizmatchilar o'rtasida o'zaro mehnat munosabatlari to'g'risida jamoat bitimi tuziladi. Bu bitimda ishchi va xizmatchilarning mehnat qilishi va madaniy, maishiy dam olishi borasidagi tadbirlar haqida kelishib olinadi. Unda bitimda mehnatni muhofaza qilish chora-tadbirlari, mehnat sharoitini yaxshilash masalalari ham hisobga olinadi va bu masalalar ma'lum tartibga keltirilib, mehnatni muhofaza qilishning nomenklatura chora-tadbirlari sifatida bitimga tirkab qo'yiladi.

Nomenklatura chora-tadbirlari rejası, kasaba uyushmasi qo'mitalari bilan kelishgar holda, ma'muriyat xodimlari tuzadi. Unga ushbu korxonada ayni paytdagi mehnat sharoiti, kasb kasalliklari va sanoat korxonasida inson organizmiga ta'sir qiluvchi zararli omillarning mavjudligi asos qilib olinadi. Bu reja kasaba uyushmasi bilan kelishilgandan keyin ishchilarning umumiy majlisida muhokama qilinadi.

Nomenklatura chora-tadbirlariga asosan ish sharoitini yaxshilash chora-tadbirlari kiritilib, ularni shartli ravishda quyidagi uch guruhga bo'lib qarash mumkin:

1. Baxtsiz hodisalarning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar; bunga qo'shimcha saqlovchi va muhofaza qiluvchi to'siqlarni o'rnatish, blokirovka qilish, muhofazaning avtomatik tizimlarini qo'llash, masofadan turib boshqariladigan asboblari joriy qilish, signal tizimlari, mexanizatsiyalashtirish masalalari va boshqalar kiradi.

2. Sanoat korxonalarida kasb kasalliklarini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar; ishchilarga zararli ta'sir ko'rsatuvchi moddalardan muhofaza qiluvchi qurilmalar tayyorlash yoki sotib olish, yaxshi shamollatish va havoni mo'tadillashtirish tizimlarini o'rnatish, eskilarini takomillashtirish, umumiy havo almashtirish usullari bilan birga xavfli moddalar ajraladigan joyni ham ajratish,

havo soʻrinish tizimida mukammallashtirilgan mashinalardan foydalanish, havo holatini kuzatadigan asboblarni oʻrnatish va boshqalar.

3. Ish sharoitini umuman yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar; bunda moʻtadil yoritish, sanitariya-maishiy xonalar holatini yaxshilash, maxsus kiyim bosh va oyoq kiyimlarini vaqtda sifatlil remon qilish, mehnatni muhofaza qilish kabinetlari, burchaklari, vistavkalari tashkil qilish va boshqalar.

Sanoat korxonalarida texnologik jarayonlar taqozo qiladigan chora-tadbirlar, masalan, yangi texnologik jarayonlar va ishlab chiqarishni maqsadga muvofiq tashkil qilish masalalari, garchi ish sharoitini yaxshilashga qaratilgan boʻlsa-da, nomenklatura chora-tadbirlariga kiritilmaydi.

Nomenklatura chora-tadbirlari ish bitimiga kiritilganligi va ishchilarning umumiy majlisida tasdiqlangani sababli, ular bajarilishi shart boʻlib qoladi va bu haqda maʼmuriyat ishchilarga axborot berib turishi kerak. Unga sarflanadigan mablagʻ sanoat korxonasining asosiy fondidan olinadi, yaʼni bu xarajatlar umumsex va umumzavod xarajatlari hisobiga kiradi. Mehnatni muhofaza qilish nomenklatura chora-tadbirlariga ajratilgan mablagʻlardan boshqa maqsadlarda foydalanish mutlaqo taqiqlanadi.

Mehnatni muhofaza qilishning nomenklatura chora-tadbirlari sanoat korxonalarida oʻtkazilishi lozim boʻlgan va bu korxonalarining bosh rejasiga kiritilgan. Mazkur rejaga maydonlarni obodonlashtirish, ishchilar yashaydigan zonalar holatini yaxshilash, korxonalar tashqi koʻrinishi va unga tutashuvchi yoʻl va yoʻlkalar holatini yaxshilash, barcha ishlab chiqarish zonalarini koʻkalamzorlashtirish masalalari kiradiki, bular tuman, viloyat miqyosida hisobga olinadi va unga maʼlum mablagʻ ajratiladi.

Xavfsizlik texnikasi muhandisining vazifalari

Har bir sanoat korxonasi oʻz masshtabiga asosan mehnatni muhofaza qilish boʻlimini yoki xavfsizlik texnikasi muhandislik lavozimidagi shtat birligini tashkil qilishi shart. Uning asosiy vazifasi sanoat korxonasida mehnat qilayotgan ishchi va muhandis-texnik xodimlarning mehnatni muhofaza qilish qoida va talablarini qanday bajarayotganliklarini nazorat qilishdan iborat.

Jumladan, uning xizmat doirasiga quyidagilar kiradi:

1. Sex va bo'lim boshliqlar tomonidan mehnatni muhofaza qilish qonunlarini va boshqaruvchi tashkilotlarning xavfsizlik texnikasi, sanoat sanitariyasi norma hamda qoidalarini bajarish to'g'risidagi qarorlarning bajarilishini kuzatib boradi, shuningdek, mehnatni muhofaza qilish davlat tashkiloti ko'rsatmalarini to'g'ri bajarilayotganligini tekshiradi.

2. Sanoat korxonalaridagi havo muhitining toza bo'lishiga e'tibor beradi va shamollatish tizimlarining to'g'ri ishlatilayotganligini kuzatib boradi.

3. Sanoatga zamonaviy xavfsizlik texnikasi vositalarini joriy qilish choralarini ko'radi.

4. Sex va bo'lim boshliqlari tomonidan «Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan baxtsiz hodisalarni tekshirish va hisobiga olish» haqidagi qarorining bajarilayotganligini kuzatib boradi.

5. Sanoat korxonalari ishchi va xizmatchilarini belgilangan tartibda maxsus oziq-ovqat, kiyim-bosh, oyoq kiyimi, sut mahsulotlari, sovun va shaxsiy muhofaza aslahalari bilan ta'minlaydi.

6. Sanoat korxonasining hamma bo'limlarida xavfsizlik texnikasi tavsiyanomasini o'z vaqtida va sifatli o'tkazish chora-tadbirlarini amalga oshiradi.

Xavfsizlik texnikasi muhandisining asosiy e'tibor berishi zarur bo'lgan obyektlaridan biri-texnik yechimlarning loyiha hujjatlarida to'g'ri hal qilinishini nazorat qilishdan iborat. Chunki muhofaza qilish asosiy chora-tadbirlari va xavfsizlik texnikasining umumiy masalalari ana shu hujjatlarda hal qilinadi. Mazkur hujjatlarni qabul qilish vaqtida xavfsizlik texnikasi muhandisining qatnashishi shart va bu korxonalar rahbari tomonidan buyruq bilan asoslanadi. Umuman xavfsizlik texnikasi muhandisi sanoat korxonalarini rejalashtirish, karta tashkil qilishda, sanitariya-maishiy xonalar tashkil etish ishlarida, sanoat mashina va mexanizmlarini o'rnatishda, yangi texnologik mashina va mexanizmlar, texnologik liniyalarni yig'ish va o'rnatish ishlarida qatnashishi kerak.

Xavfsizlik texnikasi injeneri nazoratchi sifatida sanoat korxonalarida tuzilgan har xil komissiyalar a'zosi sifatida qatnashishi kerak. Masalan, yangi qurilgan yoki karta jihozlangan obyektlarni, yangi o'rnatilgan yoki remont qilingan sanoat jihozlarini qabul

qilishda, muhandis texnik xodimlarning mehnatni muhofaza qilish sohasidagi bilimlarini tekshirishda, ishchilarni attestatsiyadan o'tkazish va boshqalarda ishtirok etishi zarur.

Bundan tashqari xavfsizlik texnikasi muhandisi mehnatni muhofaza qilishga qaratilgan masalalarni muhokama qilishda qatnashibgina qolmasdan, qabul qilingan qarorlarni rejalashtirib, amalga oshirish chora-tadbirlarini ko'radi.

Uning bajarishi zarur bo'lgan vazifalar qatoriga yana quyidagilarni kiritish mumkin:

- ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan baxtsiz hodisalarni hisobga olish, uni keltirib chiqargan sabablarini tahlil qilish va baxtsiz hodisaning qaytarilmaslik chora-tadbirlarini ko'rish;

- baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklarini kamaytirishga, ish sharoitlarini yaxshilash uchun ajratilgan mablag'larni o'zlashtirilishi haqida hisobot tuzish;

- sanoat korxonasiidagi mehnatni muhofaza qilish masalalarini tahlil qilish va rahbar xodimlarga o'z mulohazalarini bildirish;

- tegishli bo'lim va xizmatchilar oldiga ishchilarni xavfli va zararli omillar ta'siridan muhofaza qilish talablarini qo'yish;

- zavod bo'limlari va sexlariga mehnatni muhofaza qilish masalalarida va ish sharoitini yaxshilash chora-tadbirlarini ishlab chiqishda yordam ko'rsatish;

- zavod sexlarida ishlab chiqilgan mehnatni muhofaza qilish rejalarini umumiy zavod rejasiga kiritib, umumlashtirish va ularni amalga oshirish chora-tadbirlarini ko'rish;

Xavfsizlik texnikasi muhandisi ishchilar xavfsizligini ta'minlash bo'yicha ishchilarni o'qitadi, ularni yo'riqnomalardan o'tkazadi. Shuning uchun u kadrlar tayyorlash bo'limi bilan birgalikda ishchilarni maqsadli kurslarda o'qitish ishlarini tashkil qiladi, mehnatni muhofaza qilish kabinetlari, burchaklari va vitrinalarini tashkil qiladi, xavfsizlik texnikasi qoida va normalarini propaganda qilish maqsadida ma'ruzalar uyushtiradi, plakatlar sotib oladi va ularni tarqatadi, xavfsizlik texnikasining ogohlantiruvchi yozuvlarini va belgilarini kerakli yerlarga o'rnatadi.

Mehnatni muhofaza qilish mutaxassisi sifatida xavfsizlik texnikasi muhandisi yangi ishga kirayotganlarni kirish yo'riqnomasidan

o'tkazadi va ularga mehnatni muhofaza qilish qoida va normalarini tushuntiradi.

Bundan ko'rinib turibdiki xavfsizlik texnikasi muhandisi sanoat korxonasi texnologiyasini a'lo darajada bilishi bilan birga xavfsizlik texnikasi va mehnatni muhofaza qilish masalalarida ham yuqori malakaga ega bo'lishi talab etiladi.

Xavfsizlik texnikasi muhandisining huquqlarini ham aytib o'tish kerak. U sanoat korxonasining xohlagan sexini xohlagan vaqtda tekshirish va agar biror bir mashina yoki agregat ishchilar hayoti yoki sog'lig'i uchun zarar keltirishi mumkin bo'lgan holatni sezsa, bu mashinani to'xtatishi va ma'muriyatdan texnika xavfsizligi qoida va normalarini buzayotgan rahbar-shaxslarning ishdan chetlatilishini talab qilish huquqiga egadir.

Ishlarni og'irlik va xavflilik-zararlilik darajasi bo'yicha tasniflanishi.

Yuqorida ta'kidlangan zararli va xavfli faktorlarning ta'siri ishning turiga, xususiyatiga va og'irlik darajasiga bog'liqdir. Shunga mos holda, barcha jismoniy ishlar 3 ta kategoriyaga ajratiladi: yengil ishlar (I), o'rtacha og'irliqdagi ishlar (P^a , II^b) va og'ir ishlar (III).

Yengil ishlarni bajarishga – 172 j/s, o'rtacha og'irliqdagi ishlarni bajarishga – 172. 293 j/s, og'ir ishlarni bajarishga 293 j/s.dan ortiq energiya sarflanadi. Umuman, ishlarni og'irlik darajasi bo'yicha guruhlashda 50 ga yaqin mezon («kriteriya») hisobga olinishi mumkin.

Ishlar xavflilik va zararlilik darajasiga qarab esa zararli, xavfli va o'ta xavfli guruhlarga ajratiladi.

Zararli ishlarga nomaqbul iqlim sharoitida bajariladigan ishlar (kuchli shamol, past yoki yuqori harorat, namlik, yuqori darajada shovqin, titrash, har xil nurlar ta'sirida ishlash) kiradi.

Xavfli ishlarga «montajchilar», o't yoquvchilar, elektriklar va shu kabi boshqa ishlarni misol qilish mumkin.

O'ta xavfli ishlarga esa yong'inni o'chirish va uni oqibatlarini tugatish, tabiiy ofatlar davrida avariya-tiklash ishlarini olib borish kabilarni kiritish mumkin.

Mehnat muhofazasi bo'yicha ishlarni tashkil qilish

Korxonalarda kasaba uyushmalari yoki viloyat kasaba uyushmalari kengashining texnik nazoratchisi istalgan vaqtda mashina uskunalari, mexanizmlar muvofiqligini, texnika xavfsizligi qoidalari talablari, ishlab chiqarish va yordamchi binolarning sanitar ahvolini, sanitariya me'yorlari talablari, mehnat va dam olish rejimiga amal qilishni, maxsus kiyim-bosh, maxsus poyafzal, maxsus oziq-ovqat va himoya vositalarining o'z vaqtida berilishini tekshirish uchun korxonani ko'zdan kechirish huquqiga ega. Har bir korxonada kasaba uyushma raisi saylanadi, uning qoshida jamoa shartnomasini bajarilishini nazorat etuvchi katta jamoat nazoratchisi boshchiligidagi mehnatni muhofaza qilish komissiyasi ishlaydi, baxtsiz hodisalarni tekshirishda, shuningdek TX qoidalarini bilishlarini tekshirishda ishtirok etadi.

Sexlar va bo'limlarda kasaba uyushmalari a'zolaridan apparaturalar, asboblarning yaroqligini, ishchi joylarda to'siq yo'llar va blokirovkalarni, hisoblash qurilmalari va isitish tizimlari ishini, yoritilish ahvolini nazorat qiluvchi va tozalik hamda tartibga rioya etuvchi mehnat muhofazasi jamoat nazoratchisi tanlanadi. U ishchi joyida instruktaj o'tkazilishi, sexning barcha xodimlari tomonidan texnika xavfsizligi yo'riqnomalarini o'rganish, ish vaqti va tartibi rejimi, ta'tillar berilishi, xordiq kunlari, ishchilarni himoya vositalari bilan ta'minlashni nazorat etadi. Butun aniqlangan kamchilik va nuqsonlar haqida jamoat nazoratchisi sex uchastkasi yoki boshlig'iga xabar qilishi va uni ishlab chiqishi lozim. Mehnat muhofazasi bo'yicha barcha komissiya a'zolari jamoa shartnomasiga kiruvchi MM bo'yicha tadbirlar ishlab chiqishda ishtirok etadilar.

Korxonalar va tashkilotlarda Mehnat muhofazasi bo'yicha ishlarni tashkil qilish va ularning bajarilishi ustidan nazorat. Mehnat muhofazasi bo'yicha ishlarning bajarilishi ustidan nazorat uchun bosh muhandisga bo'ysunuvchi Mehnat muhofazasi bo'yicha muhandis tayinlanadi.

Rahbar yuqori xavfli ishlar ro'yxatini bilishi, himoya vositalari va saqlovchi qurilmalar yaroqlilik ahvoli va mavjudligi ustidan kuzatib borishi, ventilyatsiya qurilmalari, ish joylarining yoritilishi, ishining to'g'riligini tekshirib borishi, shovqin va tebranishlarning

kamayishiga erishmog'i, ishchi va xizmatchilarni ishlashning xavfsiz uslubni ularga o'rgatish saboqlar uyushtirishi, texnika xavfsizligi qoidalarini nechog'lik bilishlarini davriy tekshirib turishi lozim.

Rahbar shuningdek TX qoidalarini va me'yorlarini bajarmagan shaxslarni ishdan chetlatishi, agar insonlar hayoti va salomatligiga taxdid solayotgan bo'lsa, mexanizmlar ishini to'xtatishi, jabrlanganiga 1-yordam ko'rsatishni tashkil qilish, baxtsiz hodisalarni tergov qilish va ularning oldini olish yuzasidan choralar ko'rishda ishtirok etishi lozim. Korxonalarda travmatizmni kamaytirish va mehnat sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan tadbirlar o'tkazish ustidan nazoratni kuchaytirish maqsadlarida Mehnat muhofazasi ahvoli ustidan 3-pog'onali nazorat joriy etiladi.

Har kuni sex boshlig'i yoki brigadir jamoat nazoratchisi bilan birga ishchi o'rinlari ahvoli, uskunalarning sozligi va himoya vositalarining yarog'ligini tekshiradi. Nuqsonlar topilganda zudlik bilan ularni bartaraf etish bo'yicha choralar quriladi. Agar nosozliklarni kuchlari bilan bartaraf etish mushkil, imkonsiz bo'lsa, nuqsonu nosozliklar 3-pog'onali nazorat jurnaliga qayd etiladi.

Har hafta sex boshlig'i katta jamoat nazoratchisi bilan hamkorlikda sexda Mehnat muhofazasining ahvolini birma-bir tekshiruvdan o'tkazadi, muhandis tomonidan bildirilgan nosozliklar bo'yicha qarorlar qabul qilinadi, avvalgi tekshiruvda aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha tadbirlar bajarilishini nazorat qiladi. Tekshiruv natijalarini sex boshlig'i xuddi shu jurnalga yoziladi.

Har oyda sanoat korxonasining bosh injeneri, zavod kasaba uyushmasi qo'mitasi raisi, xavfsizlik texnikasi xizmati boshlig'i (xavfsizlik texnikasi injeneri), bosh mexanik, korxonada bosh energetiki, tibbiyot bo'limi boshlig'i, sex tibbiyot xodimi korxonada bo'yicha Mehnat muhofazasining ahvolini tekshiradi, tekshiruvning 1 va 2 pog'onalarida aniqlangan nuqsonlarni bartaraf etilishini nazorat qiladi.

Tekshiruv natijalari korxonada bo'yicha buyruq bilan rasmiylashtiriladi. Mehnat muhofazasi bo'yicha muhandis muntazam TX qoidalarini va me'yorlari, ishlab chiqarish sanitariyasi, yuqori turuvchi tashkilotlar farmoyishlari, nazorat qiluvchi organlari hujjatlarining ijrosini nazorat qiladi.

U yangi qabul qilingan xodimlar bilan ilk yo'riqnomani o'tadi. TX bilimlarini tekshirish bo'yicha komissiyalar ishi va ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalarni tergov qilishda ishtirok etadi.

Har yili korxonalar N 21-T shaklida majmuyi reja bajarilgani to'g'risidagi hisobotlarni tuzadilar va ularni yuqori turuvchi xo'jalik va kasaba uyushma tashkilotlariga yuboradilar. Hisobotga noqulay sharoitlarda ishlovchilar soni haqida ma'lumotlar va hisobot yilida me'yorga muvofiq hujjatlar kiritiladi. Hisobotda rekonstruksiya, kapital remont bo'yicha bajarilgan ishlar hajmi va ishlab chiqarish sexlar, umuman TX qoidalari va me'yori talablariga javob bermaydigan uchastkalarini ekspluatatsiyadan chiqarish to'g'risida ma'lumotlar bo'lishi kerak.

Ma'muriy-xo'jalik va injener-texnik personal mehnat qonunchiligi, mehnat muhofazasi qoidalarini buzular intizomiy, ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Xodimga mehnat intizomini buzganligi uchun ishberuvchi quyidagi intizomiy jazo choralarini qo'llashga haqli:

1. hayfsan

2. o'rtacha oylik ish haqining yigirma foizidan ortiq bo'lmagan miqdorga jarima solish hollari ham nazarda tutilishi mumkin. Xodimning ish haqidan jarima ushlab qolish ushbu Kodeksning 164-moddasi talablariga rioya qilingan holda ishberuvchi tomonidan amalga oshiriladi;

3. Mehnat shartnomasini bekor qilish (100-modda ikkinchi qismining 3 va 4-bandlari)

Ushbu moddada nazarda tutilmagan intizomiy jazo choralarini qo'llash taqiqlanadi. Ma'muriy jazo -- (ogohlantirish yoki jarima) TX qoidalari yoki sanoat sanitariyasi qoidalari buzilishida aybdor xodimga texnik inspeksiya va sanitariyanazorat organlari tomonidan ogohlantirish yoki jarima solinadi. Mehnat muhofazasi qoidalari buzilishi, atrof-muhit ifloslanishi ustidan agar bu qonunbuzarliklar oqibatida baxtsiz hodisalar chiqishi mumkin, insonlar salomatligiga zarar yetkazsa, mansabdor shaxslar prokuratura organlari tomonidan jinoiy javobgarlikka tortiladi.

Ishchilarning mehnatga layoqatliligini kamida 1 kunga yo'qotishini vujudga keltirgan yoki tibbiy xulosaga muvofiq uning boshqa ishga o'tkazilishiga zarurat tug'dirgan baxtsiz hodisaga komissiya

2 nusxada N-1 shakldagi akti rasmiylashtirib, imzolaydi hamda ko'rib chiqish va tasdiqlash uchun tashkilot rahbariga yuboradi.

Aktga jabrlanuvchining ish joyini ta'riflovchi barcha tushuntirishlar, sxemalar, rejalar va boshqa hujjatlar hamda tibbiy xulosa ilova qilinadi. N-1 akti bilan rasmiylashtirilgan barcha baxtsiz hodisalar korxonadagi shakli bo'yicha baxtsiz hodisalarniqayd etish jurnalidaqayd etiladi, Respublika Mehnat vazirligi tomonidan tasdiqlanadi. Tergov yakunlangach, aktning 1 nusxasi jabrlanuvchiga beriladi, ikkinchisi tergov materiallari bilan birga jabrlanuvchining asosiy ish joyi bo'yicha tashkilotda 45 yil davomida saqlanadi. Korxonada tugatilish holatida N-1 aktlari Davlat Mehnat inspeksiyasiga saqlash uchun topshiriladi. Ish beruvchiga o'z vaqtida ma'lum qilinmagan baxtsiz hodisa yoki undan Mehnatga layoqatlilik yo'qolishi o'shandayoq bo'lmagan voqealar 1 oy davomida jabrlanuvchi arizasiga ko'ra, tergov qilinadi, ariza berilgan kundan boshlab (ariza berish muddati cheklanmagan).

Boshqa tashkilotdan kelgan xodim bilan korxonada yuz bergan baxtsiz hodisa ham xuddi shunday tartibda tergov qilinadi. Tergovda ishtirok etish uchun xodimni jo'natgan vakil taklif etiladi. U kelmagan taqdirda ham, tergov uni kutmay boshlaydilar. Tergov tugatilguncha ham kelmasa, tergov aktida tegishli qayd bitiladi. Bunda baxtsiz hodisa jabrlanuvchi xodimi sanalgan tashkilot tomonidan hisobga olinib, N-1 akti 3 nusxada tuziladi. Undan ikkitasi tergov materiallari bilan birga shu tashkilotga jo'natiladi. 3 nusxa baxtsiz hodisa yuz bergan tashkilotda qoladi.

Agar ish beruvchi baxtsiz voqeani tergov qilishdan, akt tuzishdan bosh tortsa yoki jabrlanuvchi tergov natijalaridan norozi bo'lsa, bu voqea kasaba uyushmalari qo'mitasi yoki boshqa nufuzli organ, korxonaning vakolatli ishchilari tomonidan yozma ariza berilgan laxzadan boshlab 7 kun davomida ko'rib chiqiladi. Ularning qarori ish beruvchining ijro etishi uchun majburiy shart sanaladi.

Jabrlanuvchi kasaba uyushmalari qo'mitasidan norozi bo'lgan taqdirda jabrlanuvchi sudga yoki subyekt bo'yicha Davlat Mehnat inspeksiyasiga murojaat etishi mumkin. Murojaat uchun jabrlanuvchi huquqi muddat bilan cheklanmagan. Ish beruvchi kasaba qo'mitasi qaroridan norozi bo'lsa, baxsni O'zbekiston Respublikasi subyekt

bo'yicha Mehnat muhofazasi davlat nazoratchisi hal qiladi. U voqea yuzbergan muddatidan qat'iy nazar baxtsiz hodisani mustaqil tergov qilish huquqiga ega.

Tergov natijalariga ko'ra, ish beruvchi uchun shart hisoblangan xulosa tuziladi. Xulosa O'zbekiston Respublikasi Mehnat Vazirligi huzuridagi Mehnat inspeksiyasi organlari yoki sudda shikoyat qilinishi mumkin.

2 yoki undan ortiq ishchilar jabr ko'radigan baxtsiz hodisalar, shuningdek o'limga olib keluvchi yoki nogiron etuvchi baxtsiz hodisalarni alohida ta'kidlash zarur. Bunday hodisalar to'g'risida ish beruvchi sutka davomida quyidagi tashkilotlarga ma'lum qilishi shart.

- O'zbekiston Respublikasi subyekt bo'yicha Davlat Mehnat inspeksiyasi;

- Ijrochi Xokimiyatning tegishli organlariga;

- Baxtsiz hodisa ro'y bergan joy bo'yicha prokraturaga;

- O'zbekiston Respublikasi subyektining ijrochi Xokimiyat organlariga;

- Davlat nazorat organlariga (agar baxtsiz hodisa shu organ nazoratidagi tashkilotda yuzbergan bo'lsa);

- Tegishli kasaba uyushmalari organlariga.

- Tergov tarkibida quyidagilar mavjud komissiya tomonidan olib boriladi:

- Mehnat muhofazasi bo'yicha Davlat nazoratchisi;

- O'zbekiston Respublikasi subyektining ijroiya Xokimiyat organlari vakili;

- Kasaba uyushmalari organi vakili.

Tergov olib borishga ketadigan barcha xarajatlarni baxtsiz hodisa yuzbergan korxonaga to'laydi. Komissiya a'zolari tergov chog'ida korxonaga va uning bo'linmalari rahbarlari hamda boshqa shaxslardan yozma tushuntirish xati olish huquqiga egalar. Mehnat muhofazasi bo'yicha davlat nazoratchisi agar baxtsiz hodisalarni tergov qilishni davom ettirishga obyektiv sabablarga ko'ra, imkoniyat bo'lmasa yoki aksincha tergovda ishtirok eta olish imkoni bo'lsa, u tergov materiallari bilan tanishib chiqishi shart.

Komissiya xulosalaridan rozi bo'lgan taqdirda baxtsiz hodisa qo'shimcha tergov qilinmaydi va bu haqda tergov aktida tegish-

liqaydnoma qilinadi. Baxtsiz hodisa tergov natijalariga ko'ra, Mehnat muhofazasi bo'yicha Davlat nazoratchisi P-15 (15 ilova) shaklida xulosa tuzadi. Guruhli baxtsiz hodisalar va nogironlik yoki o'lim bilan tugaydigan baxtsiz hodisalar tergov materiallari N-1 shaklidagi akt va ko'rsatilgan baxtsiz hodisalar tergov akti bilan birga 3 kunlik muddat ichida tuzilgandan so'ng ishberuvchi tomonidan baxtsiz hodisa ro'y bergan joy bo'yicha prokuraturaga jo'natilishi kerak.

- O'zbekiston Respublikasi subyekti bo'yicha Davlat Mehnat inspeksiyasiga;

- (talab etilishiga ko'ra) nazorat organlariga;

- O'zbekiston Respublikasi Mehnat Vazirligi huzuridagi Mehnat inspeksiyasiga;

- Jabrlanuvchining vaqtincha Mehnatga layoqatsizligi tugaganidan so'ng ish beruvchi O'zbekiston Respublikasi subyekti bo'yicha Davlat Mehnat inspeksiyasiga;

- ishlab chiqarishda baxtsiz hodisa oqibatlari to'g'risida ma'lumotlar;

- bunday baxtsiz hodisalarning oldini olish maqsadlarida bajarilgan tadbirlar to'g'risida prokuratura qarori.

Tashkilot aybidan qat'iy nazar, N-1 shaklida akt bilan rasmiylashtirilgan har bir baxtsiz hodisa "Korxonada baxtsiz hodisalarda jabrlanganlar vaqtincha Mehnatga layoqatsizligi munosabati bilan ishga chiqmaslik kunlari soni va Mehnat muhofazasi bo'yicha tadbirlarga ketgan xarajatlar to'g'risida hisobot" TVN-7 shaklida, ishlab vaqtincha Mehnatga layoqatsizlik va travmatizm to'g'risidagi statistik hisobotga kiritiladi.

16-TVN «Vaqtincha Mehnatga layoqatsizlik sabablari to'g'risidagi hisobot». Ishberuvchi ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalar sabablari taxlili, ularning Mehnat jamoalarida ko'rib chiqilishi, ishlab chiqarish travmatizmini oldini olish yuzasidan tadbirlarni amalga oshirish, shuningdek jabrlanuvchilar (ularning oila a'zolari) ga zararli qoplash to'g'risidagi masalani hal etishni ta'minlashga burchli.

Kasaba uyushmalari ish beruvchi va uning vakillarining ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalar sabablarini bartaraf etish yuzasidan ko'rilayotgan chora-tadbirlar to'g'risidagi ma'lumotlarini eshitis-

lari, shuningdek profilaktik tadbirlar bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshirishga haqlidirlar.

Mehnatni muhofaza qilish kabineti

Sanoat korxonalarida mehnatni muhofaza qilish masalalarini targ'ibot qilish va xavfsizlik texnikasi yo'riqnomalaridan o'tkazish maqsadida mehnatni muhofaza qilish kabineti tashkil qilinadi. Bu kabinetlarning hajmi mashinasozlik sanoatida ushbu korxonada mehnat qilayotgan ishchilar soniga qarab belgilanadi.

Mehnatni muhofaza qilish kabinetlaridan quyidagi hollarda foydalaniladi:

Ishga yangi kirayotgan ishchi va xizmatchilarni xavfsizlik texnikasi va sanoat sanitariyasi bo'yicha yo'riqnomalardan o'tkazish, shuningdek, bu yerda kasb-hunar kollejlari va akademik litseylari talabalarini ishlab chiqarish amaliyoti vaqtida kirish yo'riqnomasidan o'tkazish.

Xavfsizlik texnikasi bo'yicha maxsus bilim talab qiladigan ishlarda mehnat qilayotgan ishchilar bilan suhbatlar o'tkazish, korxonada bosh muhandisi tomonidan tasdiqlangan dastur bo'yicha muhandis-texnik xodimlar va kasaba uyushmasi faollari bilan mehnatni muhofaza qilish masalalarida seminarlar o'tkazish.

Mehnatni muhofaza qilish haqidagi kinofilmlar namoyish qilish, suhbatlar o'tkazish va ma'ruzalar uyushtirish.

Sanoatda jarohatlanish va kasb kasalliklarini kamaytirish sohasidagi korxonada yutuqlarini va turdosh korxonalar yutuqlarini ko'rsatuvchi vistavkalar tashkil qilish.

Mashinasozlik sanoatida mehnatni muhofaza qilish ishlarini yaxshilashi mumkin bo'lgan, ishlab chiqarishning yangi usullari, yangi materiallar, ishlab chiqarish jarayonlari fan va texnikaning yutuqlarini targ'ib qilish.

Mehnatni muhofaza qilish kabineti yangi zamonaviy modellar bilan jihozlanishi, ko'rgazmali qurollar (plakatlar, sxemalar, maketlar, natural eksponatlar, diafilmlar) bilan ta'minlanishi ishchi va xizmatchilarni kirish yo'riqnomasidan o'tkazish va muhandis-texnik xodimlar bilan seminar o'tkazishga kerak bo'ladigan uslubiy ko'rgazmalar, shuningdek, mehnatni muhofaza qilish ma'lumotnomalari va targ'ibotning texnik vositalari (kinoproektor, diapoproektor va

boshqalar) bilan jihozlanishi, o'qish-o'rgatish qurollari bo'lishi kerak.

Mehnatni muhofaza qilish kabinetdagi ko'rgazmali qurollar sanoat korxonasi ishlab chiqarish xususiyati va unda mehnat qilayotgan ishchilar soniga, shuningdek, kelajakda rivojlanish rejasiga bog'liq. Har qanday holda ham mehnatni muhofaza qilish kabinetida quyidagi bo'limlar bo'lishi shart:

- umumiy bo'lim, bu bo'lim mehnatni muhofaza qilishning hamma ishlovchilar uchun taalluqli bo'lgan asoslaridan tashkil topadi. Bu bo'limga mehnatni muhofaza qilish qonunlari, mehnat gigiyenasi va ishlab chiqarish sanitariyasi, sanoat korxonalarini shamollatish, sanoat korxonalarini yoritish masalalari, shovqin va titrashdan saqlanish, shaxsiy muhofaza vositalari, texnika xavfsizligini asosiy vositalari, elektr xavfsizligi, yong'in xavfsizligi;

- maxsus bo'lim, bunda xavfsizlik texnikasi va ish sharoitini sog'lomlashtirishning asosiy ishlab chiqarish jarayonlari bo'yicha aks ettirilishi, masalan, metallarga qirqib ishlov berish, metallarga bosim bilan ishlov berish, elektr va gaz bilan payvandlash, sanoatda xavfsiz ish olib borish nazorati obyektlarini ishlatish va boshqalar.

Kabinet ish rejalarini va ekspozitlar tarkibini korxonada bosh muhandisi tasdiqlashi kerak.

Chegaralangan hududlar (Confined spaces)

- Angliyada ish jarayonida halok bo'lgan yoki jiddiy jarohat olgan ishchilarning ko'p qismi chegaralangan hududda ishlovchi ishchilardir. Bo'g'uvchi va zaharli bug'lar o'lim holatlarining ikki eng ko'p tarqalgan sabablaridandir. Ba'zi suyuqliklarga tushib ketish, elevatorda majaqlanib ketish va yong'in kabi boshqa turlarni ham keltirish mumkin. Ikki yoki undan ortiq kishi bu hodisalar tomonidan qamrab olinishi tez tez uchrab turadi. Masalan, bir kishi cho'kayotgan yoki ma'lum zararli moddadan zararlangan bo'lsa, uni ko'rgan boshqa bir kishi bu haqida yetarlicha ma'lumoti bo'lmasa ham darrov uni qutqarishga shoshiladi.

- *Chegaralangan hududlar nima?*

- Ba'zi chagaralangan hududlar aniqlashga juda oson. Masalan, yopiq quvurlar, rezervuarlar yoki kanalizatsiyalar kabi. Boshqa shu kabi hududlar u qadar aniq bilinib turmasada birinchi galdagisi kabi

xavflidir. Masalan, yuqorida joylashgan ochiq quvurlar va sistemalar, berk yoki ventilyatsiyasiz xonalar va boshqalar. Chegaralangan hududlar sanoatning barcha tarmoqlarida uchraydi. Shunday ekan zinhor tanishib chiqishdan avval buni oldini olib bo'lmaydi. Dastlab siz bunday zonalar qayerda ekanligini aniqlashingiz hamda ehti-yotkorlik choralarini ko'rishingiz lozim.

- ***Chegaralangan hududlar bilan shug'ullanishda:***

- Barcha shu turdagi zonalarini aniqlang.

- Ishni tashqarida (o'zingizga qulay joyda) bajaring.

- ***Kerakli choralar***

- Quvurdan chang, bug' yoki zaharli moddalar chiqishini to'xtatish uchun uni izolyatsiyalang.

- Ish bajarilayotganda zararli bug'lar qoldiqqa qo'shilib xavf tug'dirmasligi uchun tozalang.

- Havoda toksik bug'lar, yonuvchan moddalar yo'qligini va toza yetarli ekanini bilish uchun uni tekshirib turing.

- Ish joyini yetarlicha toza havo bilan ta'minlash uchun ven-tilyatsiya tizimining quvvati yetarli ekaniga e'tibor bering.

- Uchqun chiqarmaydigan asboblardan foydalaning.

- Chegaralangan hududda dizel yoki benzin bilan ishlovchi asboblardan foydalanmang.

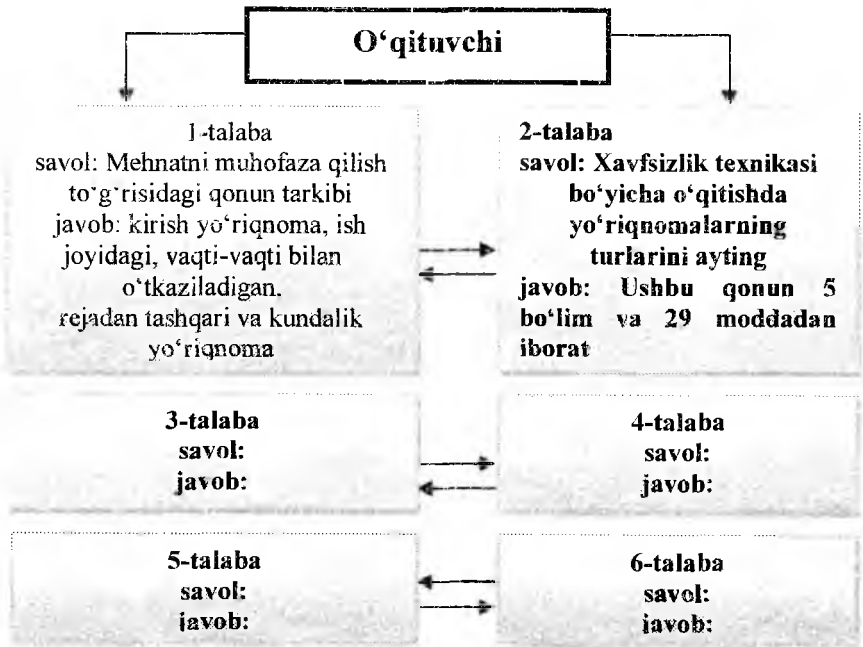
- Turli qutqaruv moslamalari va ishchilar bunday holatlarda nima qilishni bilishlariga ishonch hosil qiling.

- Xavfsiz yoritish tizimidan foydalaning.

- Shaxsiy himoyalash vositasi. Ta'mirlash ishini bajarishga yetarli bo'lgan materiallar va asboblardan berilishi kerak.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar; konstitutsiya, ko-deks, nizom, standart, norma, huquq, meyor, xavfsizlik, sanitariya, nizom, kasaba uyushma, sug'urta, sanatoriy, profilaktoriy, yo'riq-noma, kartochka, signalizatsiya, maxsus kiyim, shaxsiy himoya vo-sitasi, mehnat muhofazasi, mehnat qonunchiligi, nazorat qiluvchi tashkilotlar, javobgarlik turlari.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda **“Sen menga, men senga”** pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimni tekshirish uchun savollar:

1. Konstitutsiyaning qaysi moddalari bevosita insonni mehnati bilan bog'liq?
2. O'zR «Mehnat kodeksi» ning asosiy mazmuni nimadan iborat?
3. Mehnatni muhofaza qilish haqidagi qonun qachon qabul qilingan va uning mazmuni?
4. Mehnat muhofazasi qonunlari buzilgandagi javobgarlik turlari.
5. Kasaba uyushmalarining mehnatni muhofazasini tashkil etishdagi roli.
6. Xavfsizlik texnikasi bo'yicha o'qitishda yo'riqnomalarning turlarini ayting.
7. Maxsus kiyim boshlar va shaxsiy himoya vositalari nima uchun beriladi?
8. O'zbekistonda mehnat muhofazasi qanday tizimlardan iborat?

9. Mehnat qonunlari va mehnat sharoitlarini nazorat qiluvchi organlar tafsilotini ayting.
10. Ishlab chiqarish sanitariyasi vazifalari.
11. Kasb kasalligini oldini olish va shaxsiy gigiena.
12. Mehnat qobiliyatini yo'qotgan ishchi uchun qanday hujjat rasmiylashtiriladi?

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Amaliyotchilar va ishga yangi qabul qilinganlar korxonalarida ishni bajarishga qo'yilishlari mumkin:

- a) mustaqil ravishda, yo'l yo'riq ko'rsatilgandan so'ng;
- b) mustaqil ravishda, ish joyida xavfsiz mehnat qilish usullariga o'rgatilgach;
- v) faqat tajribali xodimlar rahbarligida;
- g) yo'l-yo'riq ko'rsatilish, mehnat qilishning xavfsiz usullariga o'rgatilgach, xavfsizlik texnikasi qoidalariga oid bilimlarini tekshirib ko'rilgandan so'ng, tajribali xodimlar rahbarligida.

2. Qaysi nazorat organi ionlashgan nurlanishlar manbalarini nazorat qiladi:

- a) davlat sanitar-epidemiologik nazorati;
- b) davlat energetika nazorati;
- v) federal tog' vasanoat nazorati;
- g) yadro va radiatsion xavfsizlik federal nazorati.

3. Bino va xonalarda foydalanishda yong'in xavfsizligiga rioya qilinishini nazorat qiladi:

- a) davlat sanitar-epidemiologik nazorati;
- b) davlat energetika nazorati;
- v) davlat yong'in nazorati;
- g) federal tog' va sanoat nazorati.

4. Mehnat hududi – bu:

- a) o'rnatilgan stanok atrofidagi 2 m. ga 2 m. o'lchamidagi hudud;
- b) o'rnatilgan ishlab chiqarish uskunalarining xavfli agregatlardan bevosita 2m ga 2 m ga 2m hajmdagi yaqinligidagi hudud;
- v) yer sathidan yoki ish maydonidan 2 m. gacha balandlikdagi doimiy ish o'rni joylashgan sath;

g) ish asboblari, dastlabki ashyo, oxirgi mahsulot va agregatlarning xavfli bog‘lamalarining ko‘chib yurish (harakati) doirasidagi ishlab chiqarish uskunalari atrofidagi maydon.

5. Quyida sanab o‘tilgan omillardan qay biri insonga ta’sir o‘tkazmaydi?

- a) tevarak atrofdagi fizikaviy omillar;
- b) tevarak atrofdagi kimyoviy omillar;
- v) tevarak atrofdagi biologik omillar va psixofiziologik omillar;
- g) barchasi ta’sir ko‘rsatadi.

6. Navbatdan (rejadan) tashqari yo‘riqnoma o‘tkazilish muddatlari.

- a) ishlab chiqarish texnologiyalari o‘zgarganda, ya’ni texnika vositalari joriy etilganda;
- b) ishchi bir ishdan boshqa ishga o‘tkazilganda;
- v) baxtsiz hodisa ro‘y berganda yoki xafsizlik texnikasi qoidalari buzilgan vaqtlarda o‘tkaziladi;
- g) barcha javoblar to‘g‘ri.

7. Mehnat to‘g‘risidagi qonunchilikka rioya qilish ustidan oliy nazorat kim tomonidan bajariladi.

- a) ekologiya va atrof-muhit muhofazasi qo‘mitasiga;
- b) bosh prokuror va adliya organlariga yuklatiladi;
- v) kasaba uyushmasi qo‘mitalariga;
- g) barcha javoblar to‘g‘ri.

8. Ishlab chiqarishda baxtsiz hodisalar guruhli hisoblanadi, agarda uning natijasida jabr ko‘rganlar:

- a) ikki va undan ortiq;
- b) uchdan ortiq insonlar;
- v) beshtadan kam bo‘lmaganda;
- g) ishchi smenani uchdan biri;

9. Xodimga mehnat intizomini buzganligi uchun ish beruvchi qanday jazo choralarini qo‘ilishi mumkin.

- a) hayfsan;
- b) mehnat shartnomacini bekor qilish;
- v) ma’muriy jazo—(ogohlantirish yoki jarima);
- g) barcha javoblar to‘g‘ri.

10. Korxonada yuz bergan barcha baxtsiz hodisalar qanday shakl bilan rasmiylashtiriladi.

a) guruhli baxtsiz hodisalar va nogironlik yoki o'lim bilan tugaydigan baxtsiz hodisalar tergov materiallari N-1 shaklidagi akt;

b) ishberuvchi tomonidan tayyorlangan 3 nusxadagi P-15 shaklida;

v) TVN-7 shaklidagi akt bilan baxtsiz hodisa ro'y bergan joy bo'yicha prokuraturaga jo'natilishi kerak;

g) Kasaba uyushmalari organi vakiliga 16-TVN shaklidagi akt.

14-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALARNI QURISH VA FOYDALANISHDA MEHNATNI MUHOFAZA QILISHGA QARATILGAN CHORA-TADBIRLAR

Mashg'ulot maqsadi: Mehnat muhofazasi qonunlari, mehnat muhofazasini nazorat qiluvchi tashkilotlar faoliyati, mehnat muhofazasi qonunlari buzilgan holatlar va ularni buzganlik uchun javobgarlik turlari haqida ma'lumot berish. Sanoat korxonalarini atrof-muhit va ishchilar salomatligi muhofazalanganligini e'tiborga olgan holda oqilona loyihalashtirish va qurish ishlarini o'rganish

Sanoat korxonalarini qurishda birmuncha ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy masalalarni yechibgina qolmasdan, ushbu sanoat korxonasi qurilayotgan aholi yashaydigan maskanning ekologiya muvozanatiga ham e'tibor berish juda muhim masalalardan biri ekanligiga ahamiyat berish zarur.

Qurilish ishlari. Qurilish ishlari qamrab oluvchi ko'plab ishlar "Qurilish normativining" subyektlari hisoblanadi. Bu normativlar keng sohadagi muammolarning (masalan, qurilish maydonlarida yuk ko'tarish xavfsizligi, boshqaruv xavfsizligi) yechimlarini o'zida mujassamlashtiruvchi maxsus standartlar majmui. Normativlar o'z ichiga qurilishni, strukturaviy o'zgarishlarni, ta'mirlash ishlarini, har xil tuzatishlar,

Agar siz pudratchi (shartnoma asosida ishlovchi) bo'lsangiz va qurilish ishchilari eng kamida 30 kunni tashkil etsa yoki ishni bitirishingiz uchun 500 kundan ziyodroq muxlat talab etilsa, siz mehnat faoliyati xavfsizligi inspektorini ogohlantirib qo'yishingiz lozim.

Agar siz pudratchilardan foydalansangiz sizda hamon bino bilan bog'liq bir qancha mas'uliyat mavjud bo'ladi.

Boshlashingizdan avval:

Siz bu ishni boshqa xavfsizroq yo'lda bajara olasizmi?

Xavflarni chetaltish yoki qisqartirish uchun ishingizni rejalashtiring.

O'zingiz tayyor bo'lmagan ishlarni zimmangizga olmang.

Ba'zi ishlarda mutaxassis yordamiga tayaning. Binoni buzish, chuqur o'ra kovlash yoki tom yopish kabi ishlarda.

Boshqa insonlarni himoya qiling.

Odamlarni qurilish maydonidan ajratib saqlash uchun turli to'siq va devorlardan foydalaning.

Odamlarni turli xildagi maxsus xavflardan ogohlantirish uchun turli signal vositalaridan foydalaning.

Turli buyumlar yoki materiallarni ular jarohatga sabab bo'luvchi joyda tashlab ketishlariga yo'l qo'ymang.

Bolalarni qurilish maydonidan ancha uzoqda saqlang.

Har qanday sanoat korxonasi xalq xo'jaligiga zarur bo'lgan sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishdan qat'i nazar, birinchidan, uni o'rnatirilishi mumkin bo'lgan joyning asosiy xususiyatlarini o'rganishni taqozo qiladi. Chunki sanoat korxonasi har qancha bezarar deb topilgani bilan, uning ishlab chiqarishi tarkibida ma'lum miqdorda xavfli holatlar ham mavjudki, bularni hisobga olmaslikning mutlaqo iloji yo'q. Masalan, hozirgi zamonaviy texnologiya jarayonlari butunlay chiqindilarsiz ishlashi mumkin emas. Bu chiqindilar ma'lum miqdorda suv havzalarini, ko'pgina qismi esa atrof-muhitni ifloslaydi. Albatta hozirgi zamon texnologik jarayonlarida ifloslangan suvni tozalash vositalari, shuningdek, changli havoni tozalash qurilmalari mavjud. Lekin shuni unutmaslik kerakki, bu havo tozalash qurilmalarining samaradorligi nihoyatda past, suv tozalash vositalari esa ma'lum bir qancha kamchiliklardan holi emas. Bundan tashqari suv tozalash qurilmalarining aksariyati ma'lum miqdorda yig'ilgan suvni tozalaydi. Shuning uchun bu suvlar biror bir falokat yoki tabiiy ofat, masalan, suv toshqini, jala yog'ishi natijasida suvlarni ifloslanganlarini oqizib ketishi, atrofdagi serhosil yerlarni, bog'-rog'larni vayron qilishi, zaharlashi va odam yashashi mumkin bo'lmagan holatni vujudga keltirishi mumkin.

Yuqorida taxmin qilinganlardan ko'rinib turibdiki, sanoat korxonalarini aholini suv bilan ta'minlaydigan daryolar, ariqlar va ko'llar yaqiniga qurish mumkin emas.

Bundan tashqari sanoat korxonalaridan faqatgina ifloslangan suv emas, balki atrof-muhitni ifloslantiruvchi ko'pgina kimyoviy moddalar, masalan, bo'yash sexlaridan ajraladigan bo'yoqlar tarkibidagi parchalanib ketuvchi moddalar: kselol, toluol, atseton, uayt spirt va boshqalarni ko'rsatish mumkinki, bular uchun hozirgi vaqtda samarali havo tozalagichlar yo'q.

Bunday moddalar birmuncha miqdordagi tozalanmagan havo tarkibidagi changlarga qo'shilib mutlaqo salbiy holatlarga olib kelishi mumkin.

Yuqorida aytilganlarga xulosa qilib, sanoat korxonalarini qurishda ushbu aytilgan zararlilarni hisobga olgan holda ish olib borish, har bir mutaxassisning muqaddas burchidir. Bu ishga sovuqqonlik bilan qarash butun tabiatga, ekologik muvozanatga, bu bilan birga kishilarning yashayotgan maskanlarining umumiy sog'lomligiga va bu bilan butun avlodlar oldida javobgarlik hissiga sovuqqonlik bilan qarash demakdir.

Sanoat korxonasini qurish uchun maydon tanlash. Sanoat korxonalarini aholi yashash punktlarida maxsus belgilangan maydonga joylashtiriladi. Bunda sanoat korxonasi joylashgan maydon aholi yashaydigan punktga nisbatan shamolning bosh yo'nalishiga qarama-qarshi tomonda bo'lishiga e'tibor beriladi. Agar iloji bo'lsa, sanoat korxonasi quriladigan maydon aholi yashaydigan punktdan birmuncha olisroqda joylashtirilgani ma'qul. Bu holda ham, albatta shamolning bosh yo'nalishi hisobga olinishi va sanoat korxonasi aholi yashaydigan punktga nisbatan shamol yo'nalishida bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Korxonalaridan chiqadigan zararli moddalarni (changlar, gizlar, xidlar va boshqalar) turlariga karab, SN 245--71 talablariga binoan himoya zonasi chegaralari belgilanadi. Texnologik jarayonlari atmosfera havosiga zararli va yoqimsiz xid chiqaradigan moddalar manbai bo'lib, sanoat korxonalarini aholi yashaydigan uy-joydan sanitariya himoya zonalarini (SXZ) bilan ajratib qo'yiladi. Sanitariya klassifikatsiyasiga muvofik (I) korxonalar uchun quyidagi SXZ uzunligi belgilanadi: I guruh-1000 m, II guruh-500m, III guruh-300m, IV guruh-100m, V guruh-50 m. Sanitar-muhofaza oralig'i ko'kalamzorlashtirilgan va sog'lomlashtirish chora-tadbirlari belgilangan bo'lishi kerak. Sanitar-muhofaza oralig'iga doimiy yashash joylari, dam olish joylarini tashkil qilish, shuningdek, issiqlik hosil qilish va boshqa sanoat inshootlarini qurishga yo'l qo'yilmaydi. Bu oraliqlarga yong'inga qarshi depo, avtotransport turish joylarini qurishga ruxsat etiladi. Ammo bu qurilishlar oraliq ko'kalamzorlariga zarar keltirmasligi shart.

Sanoat korxonasini aholi yashaydigan punktga nisbatan joylashirish va sanitar-muhofaza oraliqlarini belgilashdan tashqari uning maydonini tekislash, rejalashtirish ishlarini amalga oshirish kerak. Bunda yomg'ir, qor suvlarini to'xtamay oqib ketish yo'llari, korxonada ishlatib ifloslangan suvlarni yig'ish va tozalashni yo'lga qo'yish, yer osti suvlarini darajasini belgilash, toshqin va boshqa holatlarda sanoat korxonasini suv bosib ketmasligini ta'minlash zarur. Bundan tashqari quyosh nurlarining sanoat korxonasi binolarini iloji boricha ko'proq yoritishini ta'minlovchi vositalar hamda sanoat korxonalarini xonalarini iloji boricha yaxshiroq tabiiy shamollatish vositalari bilan ta'minlashga e'tibor berilishi kerak.

Sanoat korxonasi hududi. Sanoat korxonasi hududi faqatgina ishlab chiqarish talablariga javob berib qolmasdan, balki sanitar-gigiyena me'yorlariga ham javob berishi kerak. U tekis, yaxshi yoritilgan, yetarli miqdordagi o'tish yo'llari va yo'laklari bilan ta'minlangan bo'lishi shart. Har xil chuqurlar, texnik maqsadlarda qoldirilgan xandaqlar, hovuzlar mustahkam qopqoqlar bilan ta'minlanishi va muhofaza vositalari bilan o'rab qo'yilishi shart. Agar muhofaza qopqoqlari bilan berkitish imkoniyati bo'lmasa, uni odam o'ta olmaydigan to'siq bilan to'sib qo'yiladi.

Transport vositalari harakatlanadigan yo'llar va odamlar o'tish yo'llari, albatta to'g'ri transport vositalari va odamlarning bimalol o'tishini ta'minlashi, qarama-qarshi tomonga yo'nalish mumkinligini hisobga olishi, odamlarning o'tish soniga qarab yetarlicha keng bo'lishi, transport vositalarining serqatnovligi belgilanishi, ularda olib o'tilayotgan yuklarning erkin o'tishi ta'minlanadi.

Yo'llar asosan mustahkam qatlam bilan qoplangan bo'lishi kerak. Odamlar o'tadigan yo'llar to'xtovsiz harakatlanadigan temir yo'llar bilan to'qnash kelsa, unda temir yo'l ustiga maxsus ko'priklar qurish, yoki yer osti yo'llari tashkil qilish tavsiya etiladi.

Sanoat korxonasi hududida joylashtiriladigan binolar ishlab chiqariladigan mahsulot bilan uzviy bog'langan bo'ladi. Katta hajmdagi mahsulot ishlab chiqariladigan sanoat korxonalarini binosida oxirgi olinadigan mahsulot iloji boricha jo'natish oson bo'lgan yerga moslanadi.

Agar sanoat korxonasida katta miqdorda chang, zaharli moddalar chiqadigan uchastkalar bo'lsa, ularni iloji boricha chetroqqa joylashtirishga va ular, albatta, shamol yo'nalishida joylashtiriladi.

Ba'zi bir shovqinli sexlarni ham iloji boricha boshqa sanoat binolaridan olisroqqa joylashtiriladi. Hosil bo'lgan oraliqlarga har xil daraxtlar va gullar ekib obodonlashtirish, ishchilar tanaffus vaqtlarida dam oladigan, hordiq chiqaradigan joylar tashkil qilish mumkin.

Sanoat korxonasi hududida joylashgan har qanday sanoat binolari va yordamchi binolar, albatta kanalizatsiya bilan ta'minlanishi kerak. Kanalizatsiya bilan to'plangan va ifloslangan sanoat chiqindi suvlarini mavjud suv havzalariga tashlab yuborish mutlaqo taqiqlanadi. Bunday chiqindi suvlar, albatta maxsus hovuzlarda yig'ilishi, mavjud texnik va biologik vositalar bilan tozalanishi hamda texnik zaruratlar uchun ishlatilishini hisobga olib, sanoat korxonasiga qaytarilishi kerak.

Sanoat korxonasini suv bilan ta'minlaganda va tozalangan kanalizatsiya suvlarini ishlatishda, suv sifatini belgilovchi GOST larga amal qilinadi. Agar tozalangan kanalizatsiya suvlari ochiq suv manbalariga tashlab yuboriladigan bo'lsa, ularning sifati sanitariya me'yori va qoidalariga to'liq javob berishi kerak.

Sanoat korxonalarining xonalari texnologik jarayon talablariga va tayyorlanadigan mahsulot katta-kichikligiga qarab quriladi. Korxonaning umumiy sexlarida har bir ishchi uchun kamida 15 m^3 hajmdagi maydon to'g'ri kelishi, bunda minimal maydon $4,5 \text{ m}^2$ dan kam bo'lmasligi va binoning balandligi kamida $3,2 \text{ m}$ bo'lishi sanitariya qoidalarida chegaralab qo'yilgan.

Har xil sanoat chiqindilari va issiqlik ajralib chiqadigan texnologik jarayonlar bo'lganda (bunda issiqlik ajralishi $20 \text{ kkal m}^{-2}\text{-1}$ soatda), shuningdek, titrash manbalari mavjud bo'lsa, bunday sanoat korxonalari uchun bir qavatli bino qurish sanitar-gigienik nuqtayi nazaridan qulay hisoblanadi.

Agar ko'p qavatli binolarga joylashgan mashinasozlik sanoati korxonalarida yuqorida ko'rsatilgan sexlarni eng oxirgi qavatga joylashtirish maqsadga muvofiqdir. Agar bunday sexlar qavatlar o'rtasiga joylashtirilsa, zararli chiqindilar va issiqlik boshqa qavatlariga ham o'tib ketib, ularning zararlash maydonlarini oshirib yuboradi.

Zararli moddalar ajratadigan yoki ko'plab issiqlik chiqaradigan jihozlarni ayrim xonalarda iloji boricha xonaning chekka tomonlariga devorlar yaqiniga o'rnatiladi. Mashinasozlik sanoatida bunday xonalarga temirchilik sexlari, lak-bo'yoq ishlarini bajaradigan uchastkalar va detallarga galvanik ishlov berish sexlari joylashgan bo'ladi.

Har xil sanitar-gigienik sharoitga ega bo'lgan ishlarni bir xonada joylashtirilganda, ularning zararlovchi omil ta'siri boshqalarga ham ta'sir qilmasligini ta'minlovchi chora-tadbirlarni amalga oshirish kerak. Bunda, masalan, havo dushlari, zararli mashinalarni ajratish, havo to'siqlari va boshqalardan foydalaniladi. Ishlab chiqarish xonalarini yerto'lalarga joylashtirish, texnologik jarayon uchun zarur bo'lgan ayrim hoilardagina yo'l qo'yiladi.

Xonalarga tabiiy yorug'lik tushishi muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ham yorug'lik tushiruvchi deraza va tuynuklarning joylashishiga alohida e'tibor beriladi va bular albatta hisoblab chiqiladi. Tepa tomondan yorug'lik tushishini ta'minlovchi fonarlar holatiga alohida e'tibor berish zarur. Chunki sanoat korxonalarida zaharli moddalar chiqishini hisobga olib, sanoat korxonasi shamollatish vositalari bilan jihozlanishidan qat'i nazar, uni shamollatishning ma'lum vositalari bilan jihozlash zarur hisoblanadi. Mana shu shamollatish vazifasini yorug'lik tushirishni ta'minlovchi fonarlar amalga oshiradi. Shuning uchun ham yorug'lik tuynuklarining 20% i ochiladigan vositalar bilan ta'minlanadi va shamollatish vazifasini bajaradi. Yon tomonga o'rnatilgan derazalar ham shu vazifani bajaradi.

Binolarning devor va shiftlariga ham alohida e'tibor beriladi. Ular ishchilarni sovuq va zax havodan saqlashi bilan birga zaharli modda va gazlarni shimib olmasligi va bunday moddalarni undan yuvib yuborish oson bo'lishi kerak. Binolarning tashqi devorlari albatta qiyin yonadigan yoki yonmaydigan qurilish konstruksiyalaridan tayyorlanadi (masalan, g'isht, beton, temir-beton va metall konstruksiyalar). Ular bundan tashqari issiqlikni saqlash qobiliyatiga ham ega.

Namlilik ko'p bo'ladigan sanoat korxonalari binolari (masalan, detallarni yuvish, bo'yash, galvanika uchastkalari) devorlari va shiftlari suv va namlilikni o'tkazmaydigan qilib tayyorlanadi.

Ba'zi bir juda zaharli va yemiruvchi xususiyatga ega bo'lgan moddalar bilan ish bajaradigan (masalan, simob, qo'rg'oshin, mish-yak, benzol, kislotalar, oltingugurtli gazlar va boshqalar) xonalarda, bino devorlari, pollari va shiftlari bu moddalarni o'ziga jamlab yoki shimib olmasligi, oson yuvib tashlash mumkin bo'lgan materiallar bilan qoplanadi.

Ma'lumki ba'zi bir moddalarning bug'lari (simob, tetraetil qo'rg'oshin va boshqalar) hattoki, uncha katta bo'lmagan miqdorlarda ham devor va shift yuzalariga o'tirib qolishi va uzoq muddat undan ajralib chiqib, ishlab chiqarishda band bo'lgan kishilarning surunkali zaharlanish hodisalari uchraydi. Shuning uchun ham bunday binolarning devorlari nitroemal yoki boshqa turdagi turg'un bo'yoqlar bilan bo'yaladi.

Masalan, sanoat korxonalarida binolarida galvanik ishlarini bajaradigan, simob bilan ishlatiladigan asboblarni ta'mirlashda foydalaniladigan, shuningdek, moy bilan ishlatiladigan qurilmalar yig'iladigan, akkumulyatorlar zaryadlanadigan xonalarning devorlari 2 m gacha balandlikda sopol plitkalar bilan qoplanadi.

Ba'zi bir ko'p chang ajralish bilan boradigan ishlar bajariladigan xonalarda (masalan, quymalarni qum oqimi bilan tozalash, shlifovka qilish va boshqalar) chang so'rish vositalarini o'rnatish, pol va bino devorlarini suv bilan yuvib tozalash imkonini beradigan qilib bajarish kerak.

Demak, har bir xonani ish bajarish turi, xili va holatiga qarab jihozlanadi va bunda sanitariya qoida va me'yorlariga to'la amal qilinadi. Sanoat korxonalarida xonalari pollariga ham alohida ahamiyat beriladi. Pollar issiq, mustahkam, tarang bo'lib, ba'zi bir zarbalarga chidash berishi va yetarli miqdorda yukni ko'tara olishi kerak. Undan tashqari sirpanchiq bo'lmashligi va tozalashga qulay bo'lishi kerak.

Mexanika va asbobsozlik sexlarida bino pollari issiqlikni saqlovchi materiallardan tayyorlanadi. Agar ba'zi bir sexlarda polga ishqor yoki kislota to'kilishi xavfi bo'lsa, bunday sexlarning pollari sopol plitkalar bilan qoplanadi. Yong'inga xavfli sexlarda pollar yonmaydigan yoki olov ta'siriga chidaydigan materiallardan tayyorlanadi. Shuningdek, kislota va ishqorlar bo'lgan sexlarda ularni yuvib yuborish imkoniyatini beradigan oqova uchastkalari ta'minlanadi. Ko'plab yog' mahsulotlari to'kilishi mumkin bo'lgan xona-

larning poli ham sopol plitkalar bilan qoplanadi yoki betondan juda silliq qilib tayyorlanadi. Har qanday sanoat korxonasi xonalari yong'in bo'lgan taqdirda odamlarni u yerdan chiqarib yuborishning eng qisqa va xavfsiz yo'llari bilan ta'minlanadi. Shuning uchun sanoat korxonalarini har qanday binosida kamida ikkita chiqish yuli bo'lishi va bular iloji boricha qarama-qarshi tomonga chiqishi kerak. Korxonaning hamma eshik va darvozalari albatta tashqariga ochilishi kerak. Har bir sanoat korxonasi uchun eng uzoq ish joyidan tashqariga chiqishgacha bo'lgan vaqt muddati belgilanadi.

Ishchilarni ish joylaridan tashqariga chiqarib yuborish vaqti 3 minutdan ortiq bo'lmasligi kerak.

Sanoat korxonalarini suv bilan ta'minlash va kanalizatsiya tizimlari uni faqatgina ichimlik suv bilangina emas, balki sanoat maqsadlari uchun, shuningdek, yong'inga qarshi kurash vositasi sifatida ham qarash kerak.

Shuning uchun sanoat korxonalarida ishlatiladigan suvning sifatini belgilash, ichimlik va xo'jalik ehtiyojlari uchun ayrim yaxshi tozalangan sifatli suvlarni ishlatish, sanoat maqsadlari uchun va yong'inga qarshi kurash vositasi sifatida birlamchi ishlatilgandan keyin, ya'ni ichimlik va xo'jalik maqsadida qo'lanilgan suvni qayta tozalagandan keyingi suvlar-texnik suv sifatida ishlatilishi mumkin. Bunda biz, birinchidan, hozirgi zamonda tanqisligi sezila boshlagan chuchuk suvni tejasak, ikkinchidan, oqava suvlarini suv havzalariga tashlab ularni ifloslantirmaslik, shu bilan tabiat tozaligini saqlab qolish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

Demak, har bir sanoat korxonasi uchun suv manbalarini tanlash va ularni suvni ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik asosida chiqarilgan hujjatlarga asoslanib, foydalaniladi. Bunda asosan sanitariya qoida va me'yorlari bo'yicha berilgan sifat ko'rsatgichlari va suv tarkibidagi zararli moddalarning chegara miqdorlari belgilangan bo'ladi. Suv havzalaridan olingan suvlar albatta toza bo'ladi va shuning uchun ehtiyoj sifatida foydalanish mumkin. Har bir sanoat korxonasi uchun zarur bo'lgan suv miqdori, uning texnologiyasi va ishlab chiqarish quvvatiga bog'liq bo'ladi.

Me'yeriy hujjatlarda xo'jalik maqsadlari va ichimlik suvlari sifatida ishlatiladigan suv me'yorlari keltirilgan. Sanoat va xo'jalik maqsadlarida ishlatib bo'lingan suvlarni kanalizatsiya tizimi orqali

yig'iladi. Kanalizatsiya umumiy ishlatilib bo'lingan suvlarni yig'uvchi tarmoqlarga, yer osti trubalari, kanallari, kuzatish quduqlari, nasos stansiyalari, bosimli yoki oqava kollektorlar, tozalash qurilmalari, zararsizlantirish va yig'ish qurilmalariga ega bo'ladi. Yig'ish qurilmalarida yig'ilgan tozalangan suv texnik maqsadlar va yong'inga qarshi kurash suvi sifatida ikkinchi marta sanoat korxonasiga qaytariladi.

Sanoat korxonalarida foydalaniladigan kanalizatsiya tizimlari atrof-muhitdan butunlay ajratilgan bo'lishi kerak. Kanalizatsiya quvurlaridan suvni yerga, tuproqqa o'tib shimilishiga mutlaqo ruxsat berilmaydi.

O'zbekiston Respublikasi atrof-muhitni muhofaza qilish qonuniga asosan sanoat korxonasidan oqib chiqadigan har qanday suv tozalanmasdan suv havzalariga qo'shib yuborilishi mutlaqo taqiqlanadi. Ularni albatta zararii moddalardan va iflosliklardan tozalash talab qilinadi. Bu shartlarni bajarishda tozalashning kimyoviy, mexanik va biologik usullaridan foydalaniladi.

Tozalangan suv tarkibi va sifati, uni tozalash usullari va tozalash qurilmalari turlari QMQ 2.04.05-97 talablariga javob berishi kerak.

Sanoat korxonalarining yordamchi bino va yordamchi xonalari tarkibiga quyidagilarni kiritish mumkin: sanitar-maishiy xonalari; umumiy ovqatlanish joylari; sog'liqni saqlash bo'limlari; maishiy xizmat qilish, konstruktorlik xizmatlari; o'quv xonalari (agar kechki yoshlar bilim yurtlari bo'lsa); jamoat tashkilotlari joylashgan joylar va boshqalar.

Bularni me'yoriy hujjatlarga asoslangan holda sanoat korxonasi yoniga qurilgan binolarda tashkil qilish tavsiya qilinadi.

Yordamchi bino va xonalarni sanoat korxonalari asosiy binolari tarkibiga kiritish ham mumkin. Lekin bu hollarda sanitar-maishiy va boshqa xonalarning holatiga sanoat zararliklari ta'sirida sanitar-gigiyenik sharoitni yomonlashtirishni oldini olgan taqdirdagina ruxsat etiladi. Bunday xonalar odatda tozalikka e'tibor berilib, yaxshi jihozlangan, devor, shift, pol kabi qurilish yechimlari yaxshilab parдозlangan va qoniqarli holatda saqlash imkoniyatini berishi kerak.

Har qanday yordamchi bino eng kamida ikkita yong'in vaqtida odamlarni chiqarib yuborish imkoniyatini beradigan eshik yoki darvoza bilan jihozlangan bo'lishi va bu vositalar iloji boricha

qarama-qarshi tomonga o'rnatilishi kerak. Yordamchi xonalarning ichki hajm birliklarini belgilaganda quyidagi ma'lumotlarga asoslaniladi. Har bir qavatning balandligi uning yuzasi 300 m² gacha bo'lsa, 3,3 m dan kam bo'lmasligi kerak. Shu qavatda joylashtirilgan xona balandligi 2,4 m dan kam bo'lmasligi kerak.

Agar shu qavatga ovqatlanish, yig'ilish zallari joylashtirilib maydoni 300 m² gacha, umumiy qavatning 60% qismidan ko'prog'ini egallasa, uning balandligi 3,6–4,2 m qilib belgilanadi.

Ayrim xonalarning balandligi ularda bajariladigan ish turiga binoan belgilanadi. Ma'muriy binolarning qurilishiga qo'yiladigan talablar ularni zavod hududining chekkarog'ida bir necha qavatli qilib qurish imkoniyatini beradi. Agar bunday imkoniyat bo'lmasa, sexlar yonida bo'sh qolgan maydonlarga qurish mumkin.

Ma'muriy binolarga kunning yorug' vaqtlarida tabiiy yorug'likning iloji boricha ko'proq vaqt ta'minlanishini ko'zda tutish kerak. Chunki bu binolarda joylashtirilgan dam olish, tibbiyot xizmati ko'rsatish, ayollar uchun bola emizish, o'quv va maishiy dam olish xonalari joylashtirilgan bo'ladi.

Sanitar-maishiy xonalar qatoriga garderoblar, dush xonalari, hojatxonalar, yuvinish xonalari, ish kiyimlarini zararsizlantirish, ish kiyimlarini quritib, changdan tozalash, ayollar shaxsiy gigienasi uchun mo'ljallangan xonalar, shuningdek, ayollarga bola emizish uchun mo'ljallangan xonalar kiradi. Shuningdek, sanoat korxonasi hududida mehnat qilayotganlar uchun qish kunlari isinish xonalari tashkil etiladi. Bu xonalar sanoat korxonasi yoniga joylashtirilgan yordamchi binolarda bo'lsa ham, albatta isitilishi, agar ayrim joylashgan binoda bo'lsa, asosiy ish joyiga olish yullari bilan ta'minlangan va bu o'tish joylari isitiladigan bo'lishi kerak. Maishiy xonalar, albatta tabiiy yorug'lik yordamida yoritilishi va o'tish joylarida tabiiy yorug'lik tushishi ta'minlanishi va umuman tabiiy va sun'iy shamollatish vositalariga ega bo'lishi kerak.

Garderob xonalarda, hojatxonalarda, shuningdek, dush va yuvinish xonalarida suv bilan yuvib tozalash imkoniyatini beradigan plitkalar yotqizilgan pol bo'lishi tavsiya etiladi. Ayollar shaxsiy gigiena xonalari ham shunday qilingani ma'qul. Ularni rangli yoki ochiq rangli plitkalar bilan jihozlash yaxshi natija beradi. Devorlar 1,8 m balandlikda oq rangli plitkalar bilan jihozlash, ularni suv bilan

(shuningdek, issiq suv bilan ham) yuvib tozalash imkoniyatini beradi. Shiftlarni yog'och materiallar, ba'zi hollarda plastmassa materiallar bilan jihozlanadi. Bu esa shiftdan suv tomchilari to'tishini oldini oladi. Shiftlar, odatda, moyli bo'yoqlar bilan ochiq rang beradigan qilib bo'yaladi.

Ish va uy kiyimlarini saqlash uchun garderoblar, hojatxonalar, yuvinish va dush xonalari erkak va ayollar uchun ayrim holatda tashkil etiladi.

Garderoblar asosan ish kiyimlari, uy kiyimlari, kishilik va maxsus kiyim-boshlar uchun mo'ljallanadi. Garderoblarda kiyimlar yopiq holatda (qo'llash asosida) yoki ochiq holatda, ya'ni kiyimlar maxsus ilgichlar yordamida osib qo'yilgan holda saqlanishi mumkin. Garderoblar hamma sanoat korxonalarida o'z-o'ziga xizmat ko'rsatish tartibi joriy qilingan.

Har xil kiyimlarni saqlash uchun turlicha shkaflar tashkil qilingan. Bunda asosan har tomonlama berk, faqat oldi tomoni, yoki butunlay ochiq, yoki qulfsiz eshikchali, yoki qulfli eshikchalar o'rnatilgan bo'lishi mumkin. Bunday shkaflarning bo'yi 165 sm, chuqurligi 30 sm va eni 25–40 sm atrofida tashkil etish tavsiya etiladi. Bunday shkaflarning soni ishchilar soniga teng bo'lishi kerak. Agar yopilmaydigan uzun, bo'linmagan garderoblar tashkil qilingan bo'lsa, bunda ularga ilinishi kerak bo'lgan ish kiyimlar soniga qarab belgilanadi. Bunda har bir metr masofaga 6–8 ilgich joylashadi deb hisoblanadi.

Dush xonalari garderoblar joylashgan joyga yonma-yon joylashtirish kerak. Dush xonalarini tashqi devorga taqab qurishga ruxsat berilmaydi. Ochiq dush xonalari 0,9 x 0,9 m, bekiladiganlari esa 1,8 x 0,9 m bo'lishi kerak. Dush xonalari dush setkalari va sovun qo'yish tokchalari, suv ta'sir qilmaydigan pardalar bilan ta'minlanadi. Dush xonalari oldida maxsus kiyim almashtirish joylari tashkil qilish kerak.

Hojatxonalar boshqa sanitar-maishiy xonalardan farqli o'laroq, sex joylashgan binoning o'zida joylashtirishga ruxsat etiladi.

Ular ish joylaridan 75 m dan uzoq bo'lmashligi kerak. Agar hojatxona sanoat korxonasi hududida joylashgan bo'lsa, umumiy ish joylaridan 150 m dan uzoq bo'lmashligi kerak. Agar sanoat korxonasi ko'p qavatli binolardan tashkil topgan bo'lsa, hojatxonalar har

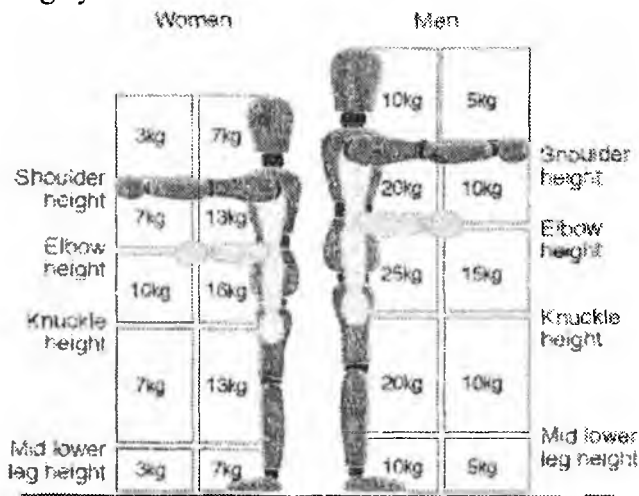
qavatda bo'lishi kerak. Hojatxonalaridagi xonalar soni ishchilar soniga qarab belgilanadi. Bunda 15 ishchiga bir xona tartibida joylashtiriladi.

Yuvinish xonalarini kishilik kiyim garderoblari joylashgan xonalarga yondash qilib ta'minlash kerak. Umuman ba'zi bir bajariladigan ishlarning tavsifiga qarab, yuvinish joylarini ish joylari yaqinida tashkil etishga ruxsat etiladi.

Umumiy yuvinish joylariga o'rnatilgan kranlar soni ishchilar soniga qarab, ya'ni erkaklar uchun 3–15 kishiga, ayollar uchun 3 kishiga bir kran hisobida ta'minlanadi.

Ko'tarish va tushirish jarayoida xavflarni baholash uchun yo'riqnom

Qo'lda ko'tarish jarayonida hech narsani umuman xavfsiz deb bo'lmaydi. Ammo quyidagi qo'llanma sizga mavjud xavflarni biroz kamaytirishga yordam beradi.

Mehnatni muhofaza qilish tadbirlariga sarflangan mablag'lar samaradorligini hisoblash. Ushbu ishlab chiqilgan tadbirlar natijasida mehnat sharoitining yaxshilanishini, xavfli va zararli omillar ta'sirining kamayishini hisobga olgan holda mehnat muhofazasi tadbirlariga sarflangan mablag'lar samaradorligi aniqlanadi,

$$P = P_1 + P_2 + P_3, \quad (28)$$

bu yerda P_1 – ishlab chiqarishni mexanizatsiyalash, ilg‘or va yangi texnologiyalarni joriy etish natijasining iqtisodiy samarasi, so‘m; P_2 – jarohatlanishlar va kasalliklarni kamayishi natijasida ish kunlari hisobida ishlab chiqilgan yalpi mahsulot bo‘yicha olingan iqtisodiy samara, so‘m; P_3 – sanitar-gigienik sharoitlarni yaxshilanishi natijasida ish unumdorligini oshishi hisobiga olingan iqtisodiy samara, so‘m.

$$P_1 = (S_2 - S_1) \cdot M, \quad (29)$$

bu yerda S_2 – mahsulotning dastlabki tannarxi, so‘m; S_1 – mahsulotning keyingi tannarxi, so‘m; M – yangi jarayon bo‘yicha olingan mahsulot hajmi.

$$P_2 = (D_2 - D_1) \cdot a, \quad (30)$$

bu yerda D_2 – o‘tgan yilda jarohatlanishlar va kasalliklar tufayli yo‘qotilgan ish kunlari soni; D_1 – ushbu yilda yo‘qotilgan ish kunlari soni; a – ushbu yilda bir ishchi hisobiga ishlab chiqarilgan kunlik mahsulot miqdori, so‘m.

$$P_3 = (S_2^I - S_1^I) \cdot M_I, \quad (31)$$

bu yerda S_2^I – mehnat sharoiti yaxshilanishiga qadar bo‘lgan mahsulot tannarxi, so‘m; S_1^I – mehnat sharoiti yaxshilangandan keyingi mahsulot tannarxi, so‘m; M_I – umumiy ishlab chiqilgan mahsulot hajmi, so‘m.

Xavfsiz ish sharoitini ishlab chiqarishga joriy etish, sog‘lom mehnat sharoitini yaratish natijasida yuzaga kelgan iqtisodiy samara hamda baxtsiz hodisalar tufayli ko‘rilgan iqtisodiy zarar aniqlanib tahlil qilingach, mehnat muhofazasi holatini yanada yaxshilash bo‘yicha tadbirlar ishlab chiqilishi lozim.

Mavzuda qo‘llanilgan tayanch iboralar; qurilish me‘yor va qoidalari, sanitar normalar, konstitutsiya, nizom, standart, huquq, meyor, xavfsizlik, davlat sanitariya nazorati, signalizatsiya, mehnat qonunchiligi, nazorat qiluvchi tashkilotlar, javobgarlik turlari, sanitar himoya zona, toza xonalar, bino konstruksiyasi, kanalizatsiya tizimlari.

Amaliy mashg‘ulotini yoritishda “Xurjunda nima bor?” pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

O‘qituvchi topshiriq variantlari yozib qo‘yilgan kartochkalarini oldindan tayyorlaydi.

Talabalar tavakkaliga kartochkalaridan oladilar va o'sha xaxoti javob beradilar.

Masalan:

1. Sanoat korxonalarini qurishda qanday me'yoriy hujjatlarga amal qilinadi.

Talabalarni bilimni tekshirish uchun savollar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonuni qachon qabul qilingan?

2. O'zbekiston Respublikasining "Mehnat kodeksi» qachon qabul qilingan va qachondan e'tiboran amalda kuchga kirgan?

3. Ishchi xodimlar uchun ish vaqtining me'yoriy muddati haftasiga necha soatdan iborat bo'lishi kerak?

4. O'n sakkiz yoshga to'lmagan yoshlar uchun haftalik ish vaqti necha soatdan ortiq bo'lmasligi kerak?

5. Kasaba uyushmalarini mehnat muhofazasini tashkil etishdagi roli nimalardan iborat?

6. Mehnat muhofazasini rejalashtirishda qanday tadbirlarga ko'proq ahamiyat beriladi?

7. Mehnat qonunlari bo'yicha qanday davlat nazorat organlari mavjud?

8. Mehnat qonunlari buzilganda qanday jazolar qo'llaniladi?

9. Ma'muriy va intizomiy javobgarliklarga nimalar kiradi?

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Ishchi xona havosi tarkibida zaharli gaz va changlarni miqdorini nazorat tizimini oshirish uchun chora tabirlar nimalardan iborat

a) YQOD aniqlovchi datchiklar sistemasini o'rnatish;

b) ventilyatsion qurilmalardan foydalanish;

v) texnologik jarayonlarni mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish;

g) zaharli moddalar eng ko'p ajraladigan yerlarda maxsus o'lchov ishlarini olib borish;

2. Atrof-muhitni ifloslanishini oldini olish uchun chora tadbirlar:

- a) gazsimon chiqindilar va suyuq oqovalarda zararli moddalar konsentratsiyasini nazorati va zararsizlantirish;
- b) ventilyatsion qurilmalardan foydalanish;
- v) texnologik jarayonlarni mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish;
- g) barcha javoblar to'g'ri;

3. Korxonada konstruksiyalari qanday talablarga javob berishi kerak?

- a) qurilish norma va qoidalari talablariga javob berishi kerak;
- b) yong'in xavfsizligi talablariga mos, issiqlik izolyasiya, shovqin izolyasiya, vibroizolyasiya, elektrik barqarorlik talablariga javob berishi kerak;
- v) mustaxkam bo'lishi kerak, kimyoviy inert, tozalash uchun qulay bo'lishi kerak;
- g) barcha javoblar to'g'ri.

4. Favqulodda hodisalar vaqtida ularni oldini olishga qaratilgan tadbirlar:

- a) qurilish norma va qoidalari talablariga javob berishi kerak;
- b) yong'in xavfsizligi talablariga mos bo'lish;
- v) mustaxkam bo'lishi kerak, kimyoviy inert bo'lishi kerak;
- g) yong'in yoki avariya holat vujudga kelganda evakuatsiya yo'llarini oldindan belgilash.

5. Qurilish konstruksiyalari qanday talablarga javob berishi kerak?

- a) funktsionalligi va ta'mirlashga nisbatan moyilligi;
- b) uzoq muddat ishlatilishini ta'minlash;
- v) tozalanishga bo'lgan xossalari;
- g) barcha javoblar to'g'ri.

6. Sanitariya himoya zonalarida deb qanday zonalariga aytiladi?

- a) zaharli moddalar ishlab chiqarilishi bilan bog'liq bo'lgan sanoat korxonalarida bo'lishi kerak bo'ladigan zona;
- b) barcha sanitariya gigiyena talablariga javob beruvchi zona;

v) sanoat korxonalaridan aholi yashaydigan uy-joygacha bo'lgan zonalar;

g) barcha javoblar to'g'ri.

7. Saqlash xonalarini loyihalash va uskunalarini joylash-tirishda qanday talablar e'tiborga olinishi kerak?

a) texnika xavfsizligi va yong'in xavfsizligi talablariga javob berishi kerak;

b) barcha sanitariya gigiyena talablariga javob beruvchi zona;

v) xavfsizlikni ta'minlashning asosiy va zamonaviy vositalari bilan jihozlash;

g) barcha javoblar to'g'ri.

8. Farmatsevtika sanoati uchun xonalarni tozalik darajasi bo'yicha necha turga bo'linadi?

a) 4;

b) 2;

v) 5;

g) 3;

9. Silkinish bilan ishlaydigan asbob uskunalarini binoda joylash tirilishi holati.

a) izolyasiya qilingan holda qo'shimcha binolarga;

b) asosan binoning birinchi qavatlariga;

v) vibrozolyatsiya va balansirovka qilingan xonalarda;

g) tashkiliy texnik tadbirlarni inobatga olgan holda binoning yuqori qavatlariga joylashtiriladi.

10. Sanitar himoya zonasi hududi qanday maqsadlarda foydalaniladi.

a) uning chegarasida talabga javob beruvchi gigienik me'yorlar darajasida ta'sir darajasini kamaytirish;

b) korxonada hududi va aholi yashash joyi hududlari orasida sanitar himoya to'sig'ini hosil qilish uchun;

v) atmosfera havosini ifloslantiruvchilarni ta'siri va mikro-iqlimni mo'tadillashtirishni oshirish uchun qo'shimcha ko'kalam-zorlashtirilgan maydonlarni tashkil qilish;

g) barcha javoblar to'g'ri.

15-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALARDA FUQAROLAR MUDOFAASI

Mashg'ulot maqsadi: Fuqaro muhofazasi haqida umumiy tushunchalar. Favqulodda vaziyatlar – FV uning sababchi omillari va xususiyatlari, tasnifi to'g'risida tushuncha berish. Fuqarolarning muhofazasi sohasidagi huquq va majburiyatlari. Talabalarni respublikamiz aholisi va hududlarini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning huquqiy asoslari, favqulodda vaziyatlar davlat tizimi-FVDT, tadbirlari bilan tanishtirish. Bizga ma'lumki, har bir mustaqil davlat o'zining mudofaa qudratiga ega. Mudofaa siyosatini qay tarzda amalga oshirish imkoniyatlari o'sha davlatning qudratini belgilaydi. Chunki har bir davlat moddiy boyliklarini, texnikalarini, harbiy ahamiyatga molik bo'lgan inshootlarini, xalqni himoya qilishda, saqlashda yangi turdagi omillarni yaratadi va ishlab chiqadi. Shu tariqa davlatlarda yangi-yangi qurollar yaratildiki, bular nafakat insoniyatga, balki butun jonli tabiatga, atrof-muhitga juda katta ziyon yetkazadi.

Fuqarolar muhofazasi – umumdavlat mudofaa siyosatlaridan biri bo'lib, u har qanday favqulodda holatlardan fuqarolarni, xalq xo'jaligi tarmoqlarini muhofaza qilishda, ularning muttasil ishlashini ta'minlashda hamda qutqarish va tiklash ishlarini bajarishda katta ahamiyat kasb etadi. Albatta, fuqarolar mudofaasi oldiga qo'yilgan yuqoridagi ishlar 1945-yildan to 1990-yilgacha davom etib keldi, lekin shu davrgacha yuqoridagi ishlarni bajarish uchun extiyojlar bo'lmadi. Afsuski bu davrlarda (tinchlik davrlarida) tabiiy ofatlar, ishlab chiqarish avariylari, turli xil halokatlar yuz berdiki, xalqimiz, xalq xo'jaligimiz bundan jiddiy zararlandi. Bunday holatlarda biz bir-birimizga yordam berishga tayyor emas edik. Mustaqillik davridagina favqulotda holatlarda fuqarolar muhofazasi tomonidan yetarli ijobiy ishlar qilina boshlandi.

FVV ning asosiy vazifalari va faoliyat yo'nalishi asosan: favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish, fuqarolar hayoti va salomatligini muhofaza qilish, favqulodda vaziyatlar yuz berganda ularning oqibatlarini tugatish hamda zararini kamaytirish sohasida davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish, favqulotda vaziyatlarning oldini olish va bunday hollardagi harakatlarni boshqarishni Davlat

tizimi FVDT ni tashkil etish va uning faoliyatini ta'minlash, vazirliklar idoralar, mahalliy davlat organlari faoliyatini muvofiq-lashtirib borish maqsadli dasturlarni ishlab chiqish va hokazolarga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi FVDT O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1998-yil 11-dekabrda farmoniga asosan bosh vazir tomonidan boshqariladi. Hozirgi kunda FVDTning respublika, ma-halliy va obyekt bosqichidan iborat 14 dan hududiy va 40 tadan ortiq funksional quyi tizimdan iborat bo'lgan favqulodda vaziyatlarni oldini olish va ularda harakat qilish davlat tizimi o'z faoliyatini ko'rsatmoqda. Bu tizim yagona konsepsiyani belgilash, bashoratlash, taxliliy ishlar, turli dasturlar yaratish va ularni amalga oshirish, fuqaro muhofazasi kuch va vositalarining doimiy tayyorgarligini ta'minlash, falokatlar, halokatlar tabiiy ofatlarni bartaraf qilish ham-da xalqaro hamkorlik borasida olib borilayotgan ishlar o'zining ijobiy natijalarini bermoqda.

Shunday qilib, fuqarolar muhofazasi har qanday favqulodda vaziyatlarda fuqarolarni moddiy resurslarni muhofaza qilish, fuqa-rolarni qanday xatti-harakat etishi, ularga qanday chora tadbirlar bilan yordam berilishi, shikastlangan zonalarda qutqaruv va tiklov ishlarini olib borish, ishlab chiqarish tarmoqlarini muttasil ishlashini ta'minlash vazifalarini bajaradi. Zero, yer yuzida umumiy qirg'in qurollari, hujumkor qurollarning zamonaviy turlari mavjud ekan, shu bilan birga tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlarni bo'lishligi muqarrar bo'lganligidan har bir davlatda va uning har bir hududlarida fuqarolar muhofazasi davlat tizimi tashkil etiladi va uning vazifalari aniq belgilanadi.

Favqulodda vaziyatlar uning sababchi omillari va xususiyatlari. Favqulodda vaziyat (FV) – ma'lum hududda yuz bergan falokat, halokat va boshqa turdagi ofatlar natijasida kishilarning o'limiga, salomatligiga, tevarak atrofidagi tabiiy muhitga sezilarli moddiy zarar yetkazuvchi, odamlarni turmush sharoitini buzilishiga olib keladigan holatdir.

Favqulodda vaziyatlar xavfning tarqalish tezligiga ko'ra, quyi-dagi guruhlariga bo'linadi:

a) tasodifiy FV – yer silkinishi, portlash, transport vositalardagi avariya va boshqalar;

b) shiddatli FV – yong‘inlar, zaharli gazlar otilib chiquvchi portlashlar va boshqalar;

v) mo‘tadil (o‘rtacha) FV – suv toshqinlari, vulqonlarning otilib chiqishi, radioaktiv moddalar oqib chiquvchi avariya va boshqalar;

g) ravon FV – sekin-asta tarqaluvchi xavflar: qurg‘oqchilik, epidemiyalarning tarqalishi, tuproqning ifloslanishi, suvni kimyoviy moddalar bilan ifloslanishi va boshqalar.

Favqulodda vaziyatlar yana tarqalish miqyosiga (shikastlanganlar soniga hamda moddiy yo‘qotishlar miqdoriga qarab) ko‘ra 4 guruhga bo‘linadi:

1. Lokal (bir obyekt miqyosidagi) FV;
2. Mahalliy FV;
3. Respublika (milliy) FV;
4. Transchegaraviy (global) FV.

Lokal favkulodda vaziyat biror obyektga taaluqli bo‘lib, uning miqyosi o‘sha obyekt hududi bilan chegaralanadi. Bunday vaziyat natijasida 10 dan ortiq bo‘lmagan odam jabrlangan yoki 100 dan ortiq bo‘lmagan odamning hayot faoliyati sharoitlari buzilgan yoxud moddiy zarar favkulodda vaziyat paydo bo‘lgan kundan eng kam oylik ish haqi miqdorining 1 ming baravaridan ortiq bo‘lmagan miqdorni tashkil etgan hisoblanadi.

Mahalliy tavsifdagi favkulodda vaziyat aholi yashaydigan hudud (aholi punkti, shaxar, tuman, viloyat) bilan chegaralanadi. Bunday vaziyat natijasida 10 dan ortiq biroq 500 dan kam bo‘lmagan odamning hayot faoliyati sharoitlari buzilgan yoxud moddiy zarar favkulodda vaziyat paydo bo‘lgan kundan eng kam oylik ish haqi miqdorining 1 ming baravaridan ortiqni, biroq 0,5 mln. baravaridan ko‘p bo‘lmagan miqdorni tashkil etgan hisoblanadi.

Respublika (milliy) tavsifdagi favkulodda vaziyat deyilganda favkulodda vaziyat natijasida 500 dan ortiq odamning hayot faoliyati sharoitlari buzilgan yoxud moddiy zarar favkulodda vaziyat paydo bo‘lgan kundan eng kam oylik ish haqi miqdorining 0,5 mln. baravaridan ortig‘ini tashkil etadigan, hamda FV mintaqasi viloyat chegarasidan tashqariga chiqadigan, respublika miqyosida tarqalishi mumkin bo‘lgan FV tushuniladi.

Transchegaraviy (global) tavsifdagi favqulodda vaziyat deyilganda esa, oqibatlari mamlakat tashqarisiga chiqadigan FV chet elda yuz bergan va O‘zbekiston hududiga daxldor holat tushuniladi.

Favqulodda vaziyatlar tavsifiga ko‘ra (sababi va kelib chiqish manbaiga ko‘ra):

1. Tabiiy tUSDagi FV;
2. Texnogen tUSDagi FV;
3. Ekologik tUSDagi FV larga bo‘linadi.

Tabiiy tUSDagi favqulodda vaziyatlarga 3 xil turdagi xavfli hodisalar kiradi:

1) *geologik xavfli hodisalar*: zilzilalar, yer ko‘chishlari, tog‘ o‘pirilishlari va boshqa xavfli geologik hodisalar;

2) *gidrometeorologik xavfli hodisalar*: suv toshqinlari, sellar, qor ko‘chkilari, kuchli shamollar (dovullar), jala va boshqa xavfli gidrometeorologik hodisalar;

Favqulodda epidemiologik, epizootik va epifitotik vaziyatlar: alohida xavfli infeksiyalar (o‘lat, vabo, sarg‘ayma, isitma), yuqumli kasalliklar, Bril kasalligi, quturish, virusli infeksiyalar – SPID;

Epidemiya – odamlarning guruh bo‘lib yuqumli kasallanishi, ularning zaharlanishi (zaharli moddalar bilan hamda oziq-ovqatdan ommaviy zaharlanish); epizootiya – hayvonlarning ommaviy kasallanishi yoki nobud bo‘lishi; Epifitotiya esa o‘simliklarni ommaviy nobud bo‘lishidir.

Texnogen tUSDagi favqulodda vaziyatlarga 7 xil turdagi vaziyatlar kiradi;

1). Transportlardagi avariya va halokatlar-ekipaj a‘zolari va yulovchilarning o‘limiga, havo kemalarining to‘liq parchalanishiga yoki qattiq shikastlanishiga hamda qidiruv va avariya-qidiruv ishlarini talab qiladigan aviahalokatlar;

Portlashlarga, yong‘inlarga, transport vositalarining parchalanishiga, tashilayotgan KTZM larning zararli xossalari namoyon bo‘lishiga va odamlar o‘limi (jarohatlanishi, zaharlanishi)ga sabab bo‘ladigan avtomobil transportining halokati va avariylari. shu jumladan, yo‘l-transport hodisalari;

Gaz, neft mahsulotlarining otilib chiqishiga, ochiq neft va gaz favvoralarining yonib ketishiga sabab bo‘ladigan magistral quvurlardagi avariya.

2). Kimyoviy xavfli obyektlardagi avariyaalar:

Tevarak-atrof tabiiy muhitga ta'sir qiluvchi zaharli moddalarning (avariya holatida) odamlar, hayvonlar va o'simliklarning ko'p-lab shikastlanishiga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki olib kelgan taqdirda, yo'l qo'yiladigan chegaraviy konsentratsiyalardan ancha ortiq miqdorda sanitariya-himoya hududidan chetga chiqishga sabab bo'ladigan kimyoviy xavfli obyektlardagi avariyaalar, yong'in va portlashlar.

3). Yong'in-portlash xavfi mavjud bo'lgan obyektlardagi avariyaalar boshqa yong'in uchun xavfli moddalar va materiallar ishlatiladigan yoki saqlanadigan obyektlardagi odamlarning mexanik va termik shikastlanishlariga, zaharlanishlariga va o'limga, ishlab chiqarish zaxiralarning nobud bo'lishiga, favqulodda vaziyatlar hududlarida ishlab chiqarish maromining va odamlar hayot-faoliyatining buzilishiga olib keladigan yong'inlar va portlashlar.

4). Energetika va kommunal tizimlardagi avariyaalar:

Sanoat va qishlok xo'jaligi mahsulotlari iste'molchilarining avariya tufayli energiya ta'minotisiz qolishiga hamda aholi hayot faoliyatining buzilishiga olib keladigan GES, GRES, IES lardagi, tuman issiqlik markazlaridagi elektr tarmoqlaridagi bug'-qozon qurilmalaridagi, kompressor, gaz taqsimlash shaxobchalaridagi avariyaalar.

5). Bino va inshootlarning birdan qulab tushishi bilan bog'liq avariyaalar: Odamlar o'limi bilan bog'liq bo'lgan va zudlik bilan avariya-qutqaruv o'tkazilishini hamda zarar ko'rganlarga shoshilinch tibbiy yordam ko'rsatilishini talab qiladigan maktablar, kasalxonalar, kinoteatrlar va boshqa ijtimoiy yo'nalishdagi obyektlar, shuningdek, uy-joy sektori binolari konstruksiyasining to'satdan buzilishi, yong'inlar, gaz portlashi va boshqa hodisalar.

6). Radioaktiv va boshqa xavfli hamda ekologik jihatdan zararli moddalardan foydalanish yoki ularni saqlash bilan bog'liq avariyaalar:

Sanitariya-himoya hududi tashqariga chiqarib tashlanishi natijasida paydo bo'ladigan yuqori darajadagi radioaktivlik odamlarning yo'l qo'yiladigan ko'p miqdorda nurlanishini keltirib chiqaradigan texnologik jarayonda radioaktiv moddalardan foydalanadigan obyektlardagi avariyaalar; radioizotop buyumlarni yo'qotilishi; biologik vositalarni va ulardan olinadigan preparatlarni tayyorlash, saqlash va

tashishni amalga oshiruvchi ilmiy-tadqiqot va boshqa muassasalarda biologik vositalarning atrof-muhitga chiqib ketishi va yo'qotilishi bilan bog'liq vaziyatlar.

7). Gidrotexnik inshootlardagi halokatlar va avariyaalar. Suv omborlarida, daryo va kanallardagi buzilishlar, tog' yo'llaridan suv urib ketishi natijasida vujudga keladigan hamda suv bosgan hududlarda odamlar o'limiga, sanoat va qishlok xo'jaligi obyektlari ishining, aholi hayot faoliyatining buzilishiga olib keladigan va shoshilinch ko'chirish tadbirlarini talab qiladigan halokatli suv bosishlari.

Ekologik tUSDagi favqulodda vaziyatlar. Ekologik tUSDagi FV lar asosan 4 xil bo'ladi:

1). Quruqlik (tuproq, yer osti) ning holati o'zgarishi bilan bog'liq vaziyatlar: halokatli ko'chkilar foydali qazilmalarni qazish chog'ida yer ostiga ishlov berilishi va insonning boshqa faoliyati natijasida yer yuzasining o'pirilishi, siljishi. Tuproq va yer sanoati tufayli kelib chiqadigan toksikantlar bilan ifloslanishi, og'ir metallar, neft mahsulotlari, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida odamlarning sog'lig'i uchun xavf soluvchi konsentratsiyalarda qo'llaniladigan pestitsidlar va boshqa zaharli ximikatlar mavjudligi.

2). Atmosfera (havo muhit) tarkibi va xossalari o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan vaziyatlar: Havo muhitining quyidagi ingredientlar bilan ekstremal yuqori ifloslanishi:

– oltingugurt oksid, azotli oksid, dioksid, qurum, chang va odamlar sog'lig'iga xavf soluvchi konsentratsiyalarda antropogen tUSDagi boshqa zararli moddalar;

– keng ko'lamda kislotali hududlar hosil bo'lishi va ko'p miqdorda kislota chiqindilari yog'ilishi;

– radiatsiyaning yuqori darajasi.

3) Biosfera holatining o'zgarishi bilan bog'liq vaziyatlar. Biosfera tarkibining o'zgarishi: hayvonot va o'simliklar dunyosi ayrim turlarining yo'qolib ketishi; yirik hududlardagi o'simliklarning nobud bo'lishi; tabiatda ko'payish darajasining pasayib ketishi kabi turlarga bo'lib o'rganiladi.

4) Gidrosfera holatining o'zgarishi bilan bog'liq vaziyatlar:

Yer yuzasi va yer osti suvlarining sanoat va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi oqavalari;

Neft mahsulotlari, odamlarning zaharlanishiga olib kelgan, tarkibida og'ir metallar, har xil zaharli ximikatlar mavjud chiqindilar va boshqa zararli moddalar bilan ekstremal yuqori darajada ifloslanishi:

Suv manbalari va suv olish joylarining zararli moddalar bilan ifloslanishi, binolar muhandislik kommunikatsiyalar va uy-joylarining yemirilishiga olib kelishi mumkin bo'lgan yoki olib kelgan sizot suvlar miqdorining ortishi.

Hozirgi vaqtda Birlashgan Millatlar Tashkiloti – BMT bo'yicha favqulodda vaziyatlarning tavsifiga yana qo'shimcha qilib: a) ijtimoiy-siyosiy tavsifdagi FV; b) harbiy tavsifdagi FVni kiritish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining qaroriga ko'ra bizning mintaqada 7 xil FV turlari tasdiqlangan:

1. Zilzilalar, yer surilishi;
2. Sel, suv toshqinlari va boshqalar;
3. Kimyoviy xavfli obyektlarda avariya va falokatlar (o'tkir zaharli moddalarning ajralib chiqishi);
4. Portlash va yong'in xavfi mavjud obyektlardagi avariya va falokatlar;
5. Temir yo'l va boshqa transport vositalarida tashish paytidagi avariya va falokatlar;

Xavfli epidemiyalarning tarqalishi;

Radioaktiv manbalaridagi avariya.

Favqulodda vaziyatning tasnifi. Har qanday favqulodda vaziyatlar 8 ta ko'rsatkich bo'yicha aniqlanadi:

1. Favqulodda vaziyatning nomlanishi (FV ning ta'rifi);
2. FVning mohiyati (mazmuni)
3. FVning sabablari;
4. FVning shikastlovchi omillari;
5. FVda qaltislikni oshiruvchi omillar.
6. FVni oldindan bilish mumkinligi (monitoring, bashorat, ogohlantirish, yumshatish);
7. FV ni bartaraf qilish (falokatdan qutqarish va boshqa kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni bajarish);
8. Moddiy zararni aniqlash (bevosita va bilvosita).

FV oqibatlari turli-tuman bo'ladi. Ular FV turiga, tusiga va tarqalish miqyosiga (masshtabiga) bog'liqdir. FV oqibatining asosiy

turlari: o‘lim, odamlarni kasallanishi, inshootlarning buzilishi, radioaktiv ifloslanishlar, kimyoviy va bakterial zaharlanishlar. FV ning ko‘pgina holatlarida boshqa zararli omillar bilan birga ruhiy jarohatlovchi holatlar ham mavjud bo‘ladi. Bu ta’sirning xavfli yeri shundaki bu ruhiy holat faqatgina shu ta’sir hududidagina emas, undan chiqqandan keyin ham davom etishi mumkin.

FV ning zararli va xavfli omillari ta’siri ostida joylashgan aholi, hayvonlar, inshootlar, moddiy resurslarning barchasi «Shikastlanish o‘chog‘i» deyiladi. Oddiy (bir turli) shikastlanish o‘chog‘i deb, faqat bir shikastlovchi omil ta’sirida hosil bo‘ladigan o‘choq tushiniladi. Masalan, portlash, yong‘in natijasida buzilish, kimyoviy zaharlanish kuzatiladi. Murakkab omillar ta’sirida (ko‘p turli) shikastlanish o‘chog‘i deganda bir necha shikastlovchi omillar ta’sirida yuzaga kelishi tushiniladi. Masalan, kimyo korxonasidagi portlashlar, binolarning buzilishiga, yong‘in, kimyoviy zaharlanish kabi oqibatlariga, yer silkinishi, kuchli bo‘ron inshootlarning buzilishidan tashqari, suv toshqini, yog‘inlar, elektr tarmoqlarini ishdan chiqishi, zaharli gazlarni chiqib ketishi va boshqa talofatlarga olib kelishi mumkin.

FVlar quyidagilar natijasida paydo bo‘ladi:

1. Og‘irlik kuchlari, yer aylanishi yoki haroratlar farqi ta’siri ostida paydo bo‘ladigan, tez kechadigan jarayonlar;

2. Konstruksiyalar yoki inshootlar materiallarini zanglashiga yoki chirishiga, fizik-mexanik ko‘rsatkichlarning pasayishiga olib keladigan tashqi tabiiy omillar ta’siri;

3. Inshootlarning loyiha ishlab chiqarish nuqsonlari (qidiruv va loyiha ishlaridagi xatolar, konstruksiyalar sifatini pastligi, qurish va sozlash ishlarida texnika xivfsizligiga rioya qilmaslik va hokazolar);

4. Ishlab chiqarish texnologik jarayonlarning inshoot materiallariga ta’siri (me‘yoridan ortiq kuchlanishlar, yuqori harorat, titrashlar, kislota va ishqorlar ta’siri, gaz-bug‘, mineral moylar, emulsiyalar ta’siri).

5. Sanoat ishlab chiqarish texnologik jarayonlarining va inshootlarni ekspluatatsiya qilish qoidalarining buzilishi (bug‘qozonlarining, kimyoviy moddalarning, ko‘mir konlarida metan gazining portlashi va hokazo);

6. Turli ko‘rinishlardagi harbiy faoliyatlar:

Fuqarolarning muhofazasi sohasidagi huquq va majburiyatlari.

Ma'lumki, fuqaro mudofaasi umumxalq mudofaa ishlaridan biri hisoblanadi. Hamma fuqarolarning fuqaro muhofazasi masalalarini hal qilishda faol ishtirok etishlari taqozo etiladi. Shuning uchun ham fuqarolarning fuqaro muhofazasi sohasidagi huquqlari va burchlari O'zbekiston Respublikasining «Fuqaro muhofazasi to'g'risida» gi (2000 y.) qonunining 13 va 14 moddalarida aniq ko'rsatib o'tilgan. Fuqarolarning fuqaro muhofazasi sohasidagi huquqlari quyidagilardan iborat:

a) o'z hayoti, sog'lig'i va mol-mulki harbiy harakatlardan muhofazalanishi;

b) umumiy va yakka muhofazalanish vositalaridan tekin foydalanish;

v) harbiy harakatlar kechayotgan joylarda o'zlari yo'liqishlari mumkin bo'lgan xavf darajasi va zarur xavfsizlik choralari to'g'risida axborot olish;

g) harbiy harakatlardan jabrlanganlarga ularning hayot faoliyatini ta'minlash uchun sharoitlar yaratiladi, tibbiy, moddiy-moliyaviy va boshqa xil yordam ko'rsatiladi.

Fuqarolarning fuqaro muhofazasi sohasidagi majburiyatlari quyidagilardan iborat:

a) fuqaro muhofazasi sohasidagi barcha qonun hujjatlariga rioya qilishlari;

b) fuqaro muhofazasi tadbirlarini bajarishda ishtirok etishlari va tegishli tayyorgarlikdan o'tishlari;

v) fuqaro muhofazasi signallarini, umumiy va yakka muhofazalanish vositalaridan foydalanish qoidalarini bilishlari;

g) jabrlanganlarga dastlabki tibbiy va boshqa xil yordam ko'rsatishni bilishlari;

d) Davlat organlariga, shuningdek, tashkilotlarga fuqaro muhofazasi sohasidagi vazifalarni hal etishda ko'maklashishlari;

s) fuqarolar muhofazasi obyektlari va mol-mulkini asray bilishlari shart. Yuqoridagi majburiyatlarni to'liq bajarilishi, fuqarolar muhofazasi tizimining mustaxkamlanishini, jumladan, davlatning mudofaa qudratini oshirishni ta'minlaydi.

Aholini tabiiy favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish tadbirlari. Tabiiy favqulodda vaziyatlardan aholi va hududlarni muhofaza qilishning turli tadbirlar majmuidan foydalaniladi: huquqiy, muhandislik-texnik, tashkiliy, axborot, ijtimoiy-iqtisodiy, maxsus. Aholi va hududlarni tabiiy tusdagi favqulodda vaziyatlardan himoya qilishning huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasining 1999-yil 20-avgust №824-1 «Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonun bilan kafolatlanadi.

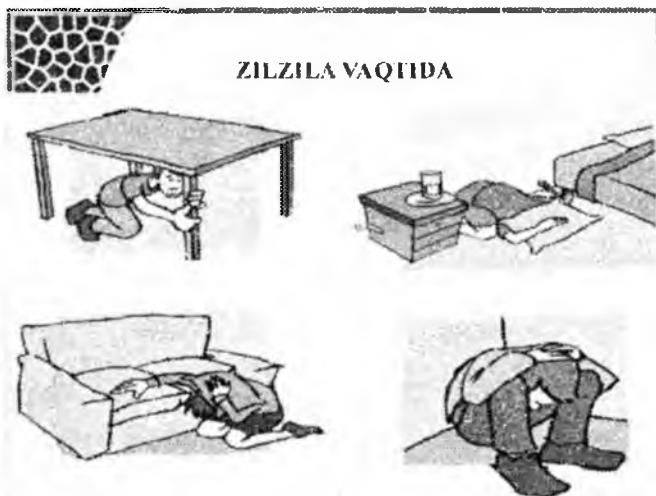
Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning muhandislik-texnik tadbirlar respublikamizning geologik, gidrogeologik, iqlim sharoitlaridan kelib chiqib, binolarni loyihalashni mukammal ishlab chiqilishini, qurilishni sifatli bajarilishini, aholining xavfsizligini hamda xalq xo'jaligi obyektlari barqarorligini ta'minlash, foydalanilayotgan binolarning texnik holatini me'yoriy talablar darajasida saqlashga qaratilgan ishlar majmuasi tashkil etadi.

Tashkiliy tadbirlar majmuini – aholi o'rtasida turli favqulodda vaziyatlarning oldini olish va harakatlanish, birinchi tibbiy yordam ko'rsatish, sog'lom turmush tarzini shakllantirishga oid bilim, ko'nikma va malakalarini orttirishga qaratilgan tadbirlar, favqulodda vaziyatlar sodir bo'lgan vaqtda aholini evakuatsiya qilish, jabrlanganlarga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish, oqibatlarini bartaraf etishga qaratilgan tadbirlar tashkil etadi. Aholi va hududlarni favqulodda vaziyatlardan himoyalash maqsadida tabiiy favqulodda vaziyatlarni prognozlash, baholash borasida o'tkazilayotgan geologik ilmiy tadqiqot ishlari, tahlillar, gidrometeorologik kuzatishlar natijalari, kimyoviy va radiatsion xavfli inshootlardagi zaharlanish konsentratsiyasiga oid ma'lumotlar, shuningdek, favqulodda vaziyat xavfi tug'ilganda va sodir bo'lganda aholini ogohlantirish axborot uzatish vositalari yordamida aholiga yetkazib borilishi kabi tadbirlar asosida amalga oshiriladi.

Favqulodda vaziyatlar yuz bergan hududlarda jabrlangan aholini favqulodda xavfli obyektlarda soha xodimlarini ijtimoiy-iqtisodiy himoyalash borasidagi tadbirlar asosida olib boriladi.

Maxsus tadbirlar hududlarda aholi xavfsizligini ta'minlash maqsadida turli favqulodda vaziyatlarning oldini olishga qaratilgan, aholi

va hududlarni muhofazalash sohasidagi xodimlarini bilim, ko'nikma va malakalarini, tayyorgarligini oshirishga qaratilgan, favqulodda vaziyatlar yuz bergan davrda uning xususiyatidan kelib chiqib qo'llanadigan maxsus tadbirlar majmuini tashkil etadi.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar; Xavf-xatar, favqulodda vaziyat, epidemiya, epizootiya, epifitotiya, geologik hodisa, tabiiy favqulodda vaziyat, ekologiya, avariya, sel, qor ko'chkisi, suv toshqini, zilzila, ko'chki, qurg'oqchilik, yong'in, gidrotexnika inshootlarida avariya, atmosfera, antropogen faoliyat.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda **"Breyn ring"** pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi. O'qituvchi guruhni teng ikkiga bo'lib, har ikki jamoaga ham savol bilan murojaat qiladi.

1-jamoa	2-jamoa
<ol style="list-style-type: none"> 1. Tabiiy tUSDagi FV qanday turlari bor? 2. Ularning kelib chiqish sabablarini aniqlang. 3. Tabiiy FV oqibatlarini izohlang. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aholi va hududlarni FVlardan muhofaza qilishning huquqiy asoslari, 2. O'zR FVlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi (FVDT)ning maqsad vazifaari. 3. Respublikamizda uchraydigan FV turlari va ularning umumiy tasnifi.

Talabalarni bilimni tekshirish uchun savollar:

1. Fuqarolar muhofazasi nimani anglatadi?
2. Favqulodda vaziyatlar vazirligining asosiy vazifasiga nimalar kiradi?
3. Favqulodda vaziyatni ta'riflang.
4. FV ni tarqalish miqyosiga ko'ra qanday guruhlariga bo'linadi?
5. FV lar tavsifiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
6. Favqulodda vaziyat ko'rsatkichlari bo'yicha qanday aniqlanadi?
7. Favqulodda vaziyatlar nimalarni natijasida paydo bo'ladi?
8. Shikastlanish o'chog'i deb nimaga aytiladi?
9. O'zR «Fuqaro muhofazasi to'g'risida»gi qonuni qachon qabul qilingan?
10. Fuqaro muhofazasi sohasidagi huquqlariga nimalar kiradi?
11. Fuqaro muhofazasi sohasidagi majburiyatlariga nimalar kiradi?

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Favqulodda vaziyatlar tavsifiga ko'ra:

- a) tabiiy, texnogen va ijtimoiy tushdagi favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- b) texnogen va ekologik tushdagi favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- v) tabiiy, texnogen va ekologik tushdagi favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- g) A va B javoblari to'g'ri.

2. Favqulodda vaziyatlar xavfning tarqalish tezligiga ko'ra:

- a) tasodifiy, shiddatli favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- b) mo'tadil va ravon favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- v) tasodifiy, shiddatli, mo'tadil va ravon favqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- g) o'rtacha, shiddatli va ravon favqulodda vaziyatlarga bo'linadi.

3. Favqulodda vaziyatlar yana tarqalish miqyosiga ko'ra:

- a) lokal va mahalliy guruhlariga bo'linadi;
- b) lokal, milliy guruhlariga bo'linadi;

v) lokal, mahalliy, milliy va transchegaraviy guruhlariga bo'linadi;

g) A va B javoblari to'g'ri.

4. Tabiiy ofat sodir bo'lishi mumkinligi haqida oldinroq ma'lumot olgan taqdirda, nimalar qilish zarur?

a) juda ham tezlik bilan binoni tark etib, undan xavfsiz masofaga borish;

b) televizor, radiopriyomnikni yoqish va keyingi bo'ladigan ko'rsatma va buyruqlarni kutish;

v) deraza va eshiklarni ochib, balkonga (ayvonga) chiqish;

g) xonadondagi elektr, suv va gazlarni o'chirish.

5. Tabiatda sodir bo'ladigan favqulodda vaziyatlarda odamlar qanday hatto harakatlarga yo'l qo'yadilar?

a) tabiiy ofatlar;

b) texnogen;

v) antropogen;

g) ijtimoiy.

6. Favqulodda hodisalar vaqtida ularni oldini olishga qaratilgan tadbirlar

a) qurilish norma va qoidalari talablariga javob berishi kerak;

b) yong'in xavfsizligi talablariga mos bo'lish;

v) mustaxkam bo'lishi kerak, kimyoviy inert bo'lishi kerak;

g) yong'in yoki avariya holat vujudga kelganda evakuatsiya yo'llarini oldindan belgilash.

7. Ko'p miqdordagi ifloslantiruvchi moddalar ajralishi bilan kanalizatsion tizimlardagi avariya qanday turdagi favqulodda vaziyat turiga kiradi?

a) ekologik;

b) texnogen;

v) tabiiy;

g) ijtimoiy.

8. Atmosfera tarkibida zaharli moddalarni YQOD ortishi qanday turdagi favqulodda vaziyatga kiradi?

a) ekologik;

b) texnogen;

v) tabiiy va gidrometeorologik;

g) ijtimoiy.

9. Sel va qor ko'chkilari qanday turdagi favqulodda vaziyatga kiradi?

- a) ekologik xarakterdagi gidrometeorologik;
- b) texnogen;
- v) tabiiy xarakterdagi geologik;
- g) meteorologik va agrometeorologik.

10. Yirik hududlardagi o'simliklarning nobud bo'lishi qanday FV?

- a) tabiiy turdagi;
- b) biosferadagi o'zgarishlar natijasida kelib chiqadi;
- v) epizootik turdagi;
- g) ekzootik turdagi.

16-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALARDA ISHCHILARNI FAVQULODDA HODISALAR VAQTI XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH

Mashg'ulot maqsadi: FVDning vazifalari, tarkibiy tuzilmasi, boshqaruv organlari, kuch va vositalari, moliyaviy moddiy resurslar zaxiralari haqida ma'lumotga ega bo'lish. Respublikamiz aholisi va hududlarini favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning tadbirlar tizimi ularning mohiyati va mazmunini chuqur egallashlari, FV xavfi tug'ilganda va sodir bo'lganda harakat tartibiga oid ko'nikma va malakalarni talab darajasida egallashlari lozim. Respublikamiz aholisi va hududlarini FVdan muhofaza qilishning huquqiy me'yoriy asoslarini o'rganish. Aholini favqulodda vaziyat sharoitida himoyalash, shu hodisaning noxush oqibatiga yo'l qo'ymaslik yoki uni maksimal darjada pasaytirish bo'yicha kompleks tadbirlardir. Aholini himoyalashning yuqori samarasi ishlatilayotgan barcha vosita va usullar to'la ishlatilganda va xavfsizlikni ta'minlash prinsiplari to'laligicha anglab etilgan taqdirdagina bo'lishi mumkin.

Xavfsizlikni ta'minlash prinsiplarini ularni qo'llash bo'yicha uch guruhga bo'linadi:

1. Oldindan tayorgarlik ko'rmoq himoya vositalarini to'plash, ularni tayyor holda saqlash hamda aholini xavfli zonadan evakuatsiya qilish bo'yicha tadbirlarni tayyorlash va amalga oshirish.

2. Differensiyalashgan yo'nalish shundan iboratki, bunda himoya tadbirlari hajmi va xarakteri xavfli va zaharli omillar manbaining turiga va mahalliy sharoitlarga bog'liq.

3. Tadbirlar kompleksi FV oqibatlaridan himoyalalanish usullari va vositalaridan samarali foydalanish, zamonaviy texnosotsial muhitda hayotiy faoliyat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha tadbirlar bilan birga olib borishni taqozo qiladi.

FV larda aholini himoya qilishning asosiy usullari, aholini evakuatsiya qilish, himoya inshootlariga berkitish, shaxsiy himoya hamda tibbiy profilaktik vositalarni qo'llashdan iboratdir.

Siyosiy-harbiy nizolarni ayniqsa zamonaviy qurol-yaroqlar bilan hal qilishda qirg'indan saqlab qolish uchun eng samarali usullardan biri aholini himoya inshootlariga berkitishdir. Ayniqsa, radioaktiv va kimyoviy moddalardan saqlanish samarasi yuqoridir.

Himoya inshootlari-bular fizik, kimyoviy va biologik xavfli va zararli omillardan himoyalash maqsadida maxsus qurilgan muhandislik inshootlaridir. Shaxsiy himoya vositalari odam organizmining ichki a'zolariga, terisiga va kiyimiga radioaktiv, zaharlovchi va bakterial vositalarning ta'siridan saqlaydi.

Favqulodda vaziyatlarda hayotiy faoliyat xavfsizligini ta'minlash odam faoliyatining barcha jarayonlarida sog'ligini va hayotini saqlashga qaratilgan tashkiliy, muhandis-texnik tadbirlar va vositalar kompleksidir.

Hayotiy faoliyat xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan asosiy yo'nalishlar quydagilardan iborat:

- FV larni va ularning oqibatini oldindan aytish;
- FV paydo bo'lishi ehtimolini yo'qotish yoki kamaytirish tadbirlarini rejalashtirish, hamda ular oqibatlari ko'lamini kamaytirish;
- FV larda xalq xo'jaligi obyektlari ishining muntazamligini, uzluksizligini ta'minlash;
- FV lardagi aholini o'qitish;
- FV oqibatlarini tugatish.

Ushbu yo'nalishlarning qisqacha mazmunlari quydagilardir.

FV ni ularning oqibatlarini oldindan aytish va baholash.

Bu-tabiiy ofatlar, avariya va falokatlar tufayli yuzaga kelgan vaziyatini taxminiy aniqlash va baholash usulidir. Hozirgi vaqtda seysmik rayonlar, tuproq siljishi mumkin bo'lgan, sel oqimlari yo'nalishlari, plotinalar buzilganda, suv toshqini bo'lganda, odamlarga va hududga zarar keltirishi mumkin bo'lgan zonalar chegaralari aniqlangan.

XFX bo'yicha prognoz qilish masalalariga FV larning sodir bo'lish vaqtini taxminiy aniqlash ham kiradi. Bu prognoz bo'yicha aholining xavfsizligini ta'minlash bo'yicha operativ choralar ko'riladi. Hozirgi vaqtda ko'pgina olim va mutaxasislarning fikri FV larning boshlanishi va rivojlanishi oldindan aytib berishga qaratilgan.

2. Ko'rilayotgan muammoni ushbu sharoitda hal qilishda FV larga odamning xavfsizligini ta'minlash bo'yicha xavfning oldini olish va paydo bo'lish ehtimolini kamaytirish, hamda uning oqibatlari masshtabini kamaytirish masalalarini qamrab oladigan sistemali yondoshish kerak.

Ushbu metodologik asosda o'zimizning va chet el amaliy tajribasini hisobga olgan holda samaradorligi tabora ortib boruvchi tadbirlar kompleksi oldindan tayorlash, boshqacha qilib aytganda zamonaviy texnosotsial muhitda odamning XFX ni ta'minlashning ko'p tabaqali sistemasini joriy qilish kerak.

FVlar oqibatida ko'riladigan zararlarning oldini olish tadbirlarini quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

Doimiy o'tkaziladigan tadbirlar. Ular uzoq muddatli prognoz asosida tuziladi: Standart talablarini hisobga olgan holda qurilish, montaj ishlarini olib borish, aholini xavf-xatar haqida xabardor qilishning ishonchli sistemasini yaratish. Aholini SHXV bilan ta'minlash va himoya inshootlarining yetarli fondini tuzish, nurlanish, kimyoviy va bakteriologik kuzatuv ishlarini tashkil etish, aholini FV chog'ida o'zini qanday tutish va faoliyati haqida umumiy o'quvlarini tashkil etish, epidemiyaga qarshi va sanitariya-gigiena tadbirlarini o'tkazish.

FV vaqti aytib berilgach, ko'rilishi kerak bo'lgan himoya tadbirlari: prognoz uchun zarur bo'lgan razvedka va kuzatish sistemasini jonlantirib yuborish. Aholiga FV haqida xabar beruvchi sistemani tayyor holga keltirish, iqtisodiy va jamoat hayotini maxsus qoida asosida qayta qurish, hattoki favqulodda holatgacha, yuqori xavfli manbalarni FV holatida neytrallash ular ishini to'xtatib qo'yish, qo'shimcha mustahkamlash yoki demontaj qilish, avariya qutqaruv xizmatini tayyor holga keltirib qo'yish, aholini qisman evakuatsiya qilish.

3. FV da XFX ni ta'minlashda rejalashtirish asosiy omillardan biridir. U maqsadga erishish borasida vaqt, mablag' va ijrochilarni aniqlashtiradi. U sharoitni ilmiy asosda prognoz qilish, har tamonlama tahlil qilish, moddiy va ma'naviy resurslarni baholash va aholini FV holatida himoya qilishning zamonaviy, nazariy va amaliy tadbirlarga asoslanadi. Rejalashtirishning natijasi sifatida ma'lum hujjat reja tuziladi. U quyidagi elementlarni o'z ichiga olishi kerak: aniq ko'rsatkichlar (ish turlari, tadbirlar), bu ishlarni bajarish muddati, rejani bajarish uchun zarur resurslar (turlari, soni, manbalari) har bir punktni bajaruvchi mutassadi shaxslarga topshiriqlar, reja bajarilishining borishini nazorat qilish usullari va h.k.

Rejaning matn qismi ikki bo'limdan tashkil topgan bo'lishi mumkin: birinchi qismdan sharoitni baholash natijasida qilingan xulosalar bo'lsa, ikkinchi bo'limni FV vujudga kelganda va xavf tug'dirganda aholining xavfsizligini ta'minlash bo'yicha tadbirlar tashkil etadi. Ularning asosiylari quyidagilardir: xabar berish tartibi, razvedka va nazoratni tashkil qilish, qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni o'tkazish uchun kuch va vositalarni tayorlash, FV oqibatlarini ogohlantirish va yumshatish tadbirlari, odamlarni va moddiy boyliklarni zudlik bilan himoyalash choralari, tibbiy ta'minot, dozimetrik va kimyoviy nazorat, korxonani avariyasiz to'xtatish tadbirlarini qo'llash tartibi, odamlarni himoya qilishni tashkil etish, aholiga SHHV tarqatish, evakuatsiya qilish tadbirlarini tashkil etish, boshqaruvni tashkil etish, har xil sharoitlarda qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni olib borish tartibi va navbati, yuqori tashkilotlarga, FV komissiyasiga axborot berish tartibi.

Rejaga turli ma'lumotnoma va tushuntiruvchi materiallar (chizma, matn) ilova qilib qo'yilishi mumkin.

Reja aniq, mazmunan to'liq, qisqa, iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq va obyektning haqiqiy imkoniyatlarini hisobga olgan bo'lishi kerak. Rejaning hayotiyliigi kelib chiqishi bo'yicha tabiiy va texnogen FVlarda XFX ta'minlash bo'yicha ishlarni tashkil qilishda muntazam mashq va o'quvlar jarayonida sinab boriladi. Favqulodda vaziyatlar uchun maxsus chora-tadbir rejasini tuzib chiqishingiz kerak, chunki baxtsiz hodisalar butun bir jamiyat uchun zarar yetkazishi mumkin.

Favqulodda vaziyatlar uchun tuzilgan reja quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Qanday baxtsiz hodisalar vujudga kelishi mumkinligi va ogohlantiruvchi uskuna (trevoga) qanday ishga tushishi kerakligi to'g'risida o'ylab ko'ring. Tungi smenalar, dam olish kunlarini ham hisobga olishni unutmang.

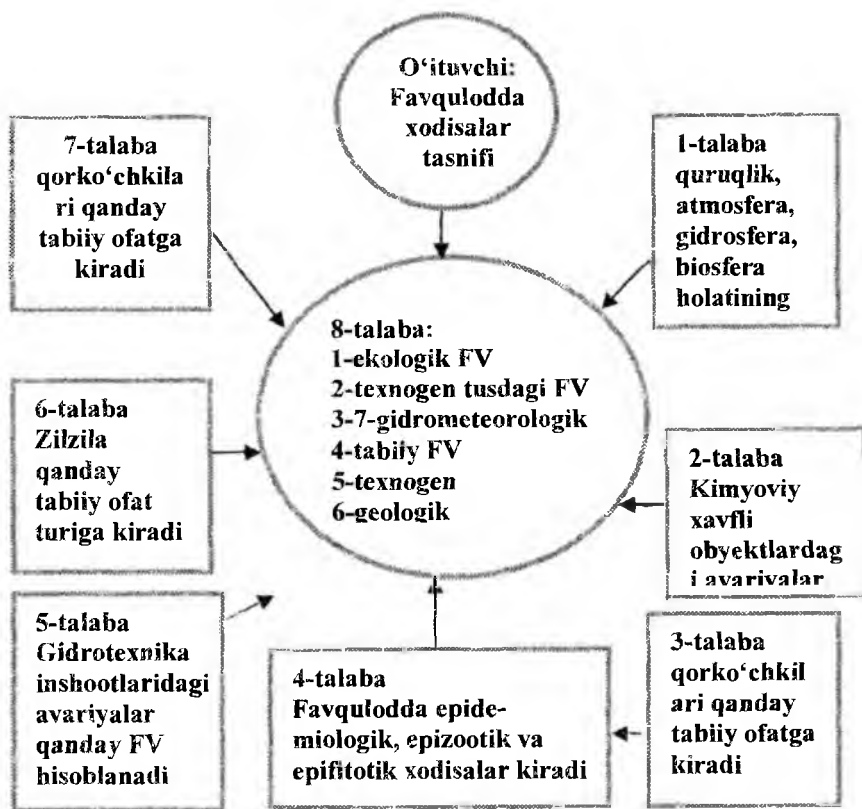
FVda qanday choralar ko'rish kerakligi va kimlar zudlik bilan ogohlantirilishi kerakligi to'g'risida reja tuzing. Bino qurilish strukturalarini devorlarga ilib qo'ying, FVlar uchun yo'laklar bo'lishi kerak. Xavfli moddalar joylashgan hududlarga ogohlantiruvchi yorliqlar ilib qo'ying.

Agar 25 tonnadan ortiq xavfli moddalar saqlansa u holda bu haqida qutqaruv xizmatchilarini va o't o'chiruvchilarni ogohlantirib qo'yishingiz shart.

FVda qaysi xavfsiz hududga yoki FVda himoya vositalari saqlanadigan xonaga borish kerakligi to'g'risida hoddimlarga ma'lumot bering.

FVlarda tez va xavfsiz binoni tark etish uchun qo'shimcha chiqishlar borligiga ishonch hosil qiling, bu kabi chiqish eshiklarida ogohlantiruvchi tablolar osilgan bo'lishi kerak.

FVlarda chora ko'ruvchi va nazorat qiluvchi mas'ul shaxslar tayinlanishi zarur.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar; Hayot faoliyat xavfsizligi, favqulodda hodisa, xavf-xatar, hodisa, inson, mashina atrof-muhit, baxtsiz hodisa, jarohat, zaharlanish, tashkiliy va texnik chora tadbirlar, favqulodda vaziyat.

Amaliy mashg'ulotini olib borishda “**Qorbo‘ron**” pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimni tekshirish uchun savollar:

1. O‘zRda insonning hayotiy faoliyati xavfsizligini qaysi hujjatlar ta’minlaydi?
2. Favqulodda vaziyatlarda aholini o‘qitish deganda nimalar ko‘zda tutiladi?
3. Favqulodda vaziyatning paydo bo‘lishini oldindan aytib berish nimalarga asoslanadi?
4. Korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning FVlardan muhofaza qilish sohasidagi majburiyatlari.
5. Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning qanday tadbirlari mavjud?
6. Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning qanday usullari bor?

MAVZU BO‘YICHA TEST SAVOLLARI

1. Tabiatda sodir bo‘ladigan favquloddagi vaziyatlarda odamlar qanday hato harakatlarga yo‘l qo‘yadilar?
 - a) tabiiy ofatlar;
 - b) texnogen;
 - v) antropogen;
 - g) ijtimoiy.
2. Yilning sovuq mavsumida, issiqlik tarmoqlarida bo‘ladigan avariya holatlari qanday texnogen tavsifnomali favqulotdagi holatlarga kiritilishi mumkin:
 - a) elektroenergetika tarmoqlaridagi sodir bo‘ladigan avariyaalar;
 - b) transport avariyaalar;
 - v) turmush tarzi uchun zarur bo‘lgan kommunal tizimidaga avariyaalar;
 - g) gidrodinamik avariyaalar.
3. Favqulodda vaziyatlar davlat tizimining faoliyati nechta tizimga bo‘lingan?

- a) 2;
- b) 3;
- v) 4;
- g) 6.

4. Ochiq joyda bo‘ron boshlanganda, yashirinish uchun eng xavfsiz joy:

- a) o‘rmon massivi, alohida turgan katta daraxt osti;
- b) tepalik cho‘qqisi;
- v) katta tosh;
- g) Relefning chuqur joyi.

5. Yong‘in vaqtida eng katta xavf tug‘diradigan nima?

- a) ochiq olov;
- b) tutun oqibatida ko‘rishni yomonlashuvi;
- v) yong‘inning toksik moddalari;
- g) haroratning yuksakligi.

6. Hajm bo‘yicha evakuatsiya chora tadbirlari quyidagilarga bo‘linadi:

- a) ogohlantirilgan va bevosita;
- b) tezkor va rejaga asosan;
- v) lokal va mahalliy;
- g) umumiy va qisman.

7. Selga qarshi muhandislik choralari

- a) maxsus devorlar;
- b) seltutqichlar;
- v) dambalar va boshqa muhofaza inshootlari quriladi.
- g) barcha javoblar to‘g‘ri.

8. Fuqarolarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish borasidagi barcha rejalashtirilayotgan tadbirlar necha turga bo‘linadi?

- a) 2;
- b) 3;
- v) 4;
- g) 5.

9. Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning asosiy prinsiplari

a) insonparvarlik, inson hayoti va sog‘lig‘ining ustuvorligi, oshkoralik;

- b) barcha javoblar to'g'ri;
- v) axborotning o'z vaqtida berilishi va ishonchli bo'lishi;
- g) favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish choralarining oldindan ko'rilishi.

10. Tabiiy ofat sodir bo'lishi mumkinligi haqida oldinroq ma'lumot olgan taqdirda nimalar qilish zarur?

- a) juda ham tezlik bilan binoni tark etib, undan xavfsiz masofaga borish;
- b) televizor, radiopriyomnikni yoqish va keyingi bo'ladigan ko'rsatma va buyruqlarni kutish;
- v) deraza va eshiklarni oshib, balkonga (ayvonga) shiqish;
- g) xonadondagi elektr, suv va gazlarni o'chirish.

17-MASHG'ULOT

MAVZU: FARMATSEVTIK KORXONALARDA YONG'INNI OLDINI OLIISHGA QARATILGAN CHORA-TADBIRLAR

Mashg'ulot maqsadi: Yong'inga qarshi kurash barcha fuqarolarning umumiy burchi hisoblanadi va bu ishlar davlat miqyosida amalga oshiriladi. Bizning vazifamiz yong'in haqida asosiy tushunchalar berish bilan birga, unga qarshi samarali kurash olib borish, yong'inni o'chirishda qo'llaniladigan birlamchi vositalar, har xil tadbirlar bilan o'quvchilarni tanishtirishga qaratilgan. Yong'inni oldini olish moddiy boyliklarni, inson salomatligi va uning hayotini saqlab qolishga qaratilgan chora tadbirlar bo'lib, mehnatni muhofaza qilishni tarkibiy qismidir.

Yong'in sanoat korxonalari, xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarida yuz berib, yetkazadigan zarari jihatidan tabiiy ofatlarga tenglashishi mumkin bo'lgan hodisa hisoblanadi. Ular katta moddiy zarar keltirishi bilan birga og'ir baxtsiz hodisalarga zaharlanish, kuyish hamda kishilar halokatiga sabab bo'lishi mumkin.

Yong'inga qarshi kurash ishlari davlat miqyosida amalga oshiriladi. Yong'in xavfsizligini ta'minlash, uning rivojlanib, tarqalib ketmasligi chora-tadbirlarini oldindan ko'rish, unga qarshi samarali kurash olib borish yong'inni o'chirishda qo'llaniladigan birlamchi vositalardan tug'ri foydalanishga qaratilgan.

Yong'in jarayoni, turlari, xususiyatlari va uning fazalari

Yong'in – bu nazorat qilib bo'lmaydigan hodi sa bo'lib, bebaho moddiy va madaniy boyliklarni bir daqiqada yo'q qiluvchi, atrof-muhitni izdan chiqaruvchi ofat, ayniqsa u fuqarolarning joniga kulfat keltiruvchi favquloddagi vaziyatdir. Yong'inning kelib chiqishi uch omilning bir vaqtda, bir joyda duch kelishining oqibatidir, ya'ni¹²:

- yonuvchan modda (neft, qog'oz, yog'och va boshqalar);
- havo harorati (issiqlik);
- uchqun-alanga (gugurt, uchqun, elektr simining qisqa tutashuvi).

¹² Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. p 307-346.

Xalq xo'jaligida yong'in chiqishining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

– chekish paytida yong'inga ehtiyotsizlik bilan munosabatda bo'lish, yonuvchan moddalarni yoqish, gugurt bilan yoritish va boshqalar. Bunday yong'in umumiy yong'inning 26% ini tashkil qiladi;

– bolalarning o't bilan o'ynashi – 14 %;

– elektr jihozlarini boshqarish qoidalarini buzish natijasida – 13,5%;

– pechka va tutun quvurlarining noto'g'ri o'rnatilishi oqibatida – 8,5%;

– isitgich jihozlaridan noto'g'ri foydalanishda – 8,3%;

– elektr moslamalarini montaj qilish qoidalarining buzilishi – 5%;

– payvandlash ishlarini bajarishda yong'in xavfsizlik qoidalarining buzilishi – 2,3%;

– texnologik jihozlarni boshqarish qoidalarining buzilishi – 1,2% ni tashkil etadi.

Demak, yong‘inning birinchi sababiga kichik yong‘in manbalari turtki bo‘lishi mumkin, bular – sigaret qoldiqlari, uchqunlar va o‘chirilmagan gugurt qoldiqlari; yuqori haroratli-issiqlik manbalari – alanga, pechka va tutun chiqadigan quvurlarning qizigan konstruksiyalari va boshqalar bo‘lishi mumkin.

Yong‘in natijasida quyidagi xavfli omillar paydo bo‘ladi: ochiq alanga va uchqunlar; havo va predmetlardagi yuqori harorat; yong‘indan paydo bo‘lgan o‘tkir zararli mahsulotlar; tutun; kislorod miqdorining pasayishi, bino va inshootlarning yemirilishi va buzilishi; portlashlar sodir bo‘lishi; yong‘in bo‘lgan joylarda turli kimyoviy va zaharli moddalarning atrof-muhitga tarqalishi, yong‘in suv bilan o‘chirilganda turli kimyoviy moddalar qorishmasi natijasida portlashlar yuz berishi va boshqalar.

Yong‘in vaqti 3 fazaga bolinadi:

Birinchi fazada (5 dan 30 daqiqagacha) harorat sekin ko‘tariladi va fazaning oxirida tez ko‘tariladi. Masalan, eshik va derazalar yopiq bo‘lib havo yetishmasligi natijasida yongin kichik miqyosda kechadi, bunda issiqlik yigila borib, keyingi fazaning boshlanishini ta‘minlaydi.

Ikkinchi fazada – alanga jadal tarqalib, harorat tez ko‘tariladi (o‘zining «max» qiymatiga yerishadi). Bunda alanga inshootning tashqari qismiga ham chiqishi kuzatiladi.

Uchinchi fazada – yonuvchi narsalarning yonib bolishi oqibatida haroratning pasayishi kuzatiladi.

Yong‘inning tarqalish tezligi ham har xil bo‘ladi. Yog‘ochdan qurilgan binolarda alanganing tarqalish tezligi 1–2 m/min; yonmaydigan konstruksiyalarda 0,3–0,4 m/min; yonuvchan erituvchilar yonganda, masalan, toluol yonganda alanganing tarqalish tezligi 10–15 m/min ga teng bo‘ladi.

Yonish – yonuvchi mahsulotlar bilan oksidlovchilar orasida o‘zaro ta‘sir natijasida bo‘ladigan murakkab fizikaviy-kimyoviy jarayon, bunda issiqlik va yorug‘lik nurlarining ajralishi kuzatiladi.

Demak, yonish jarayonining paydo bo‘lishi uchun yonuvchi material, yondiruvchi manba va oksidlovchilar bo‘lishi zarur.

Havo tarkibidagi kislorod miqdori 14–16% bo‘lganda yonish to‘xtaydi va tutash boshlanadi. Agar kislorod miqdori 8–10% ga kamayganda tutash ham to‘xtaydi.

Yonuvchi materiallar – qattiq, suyuq va gazsimon bo‘lishi mumkin, masalan. taxta, kinoplyonka, nitrotselluloza, kimyoviy erituvchi suyuqliklar, vodorod, metan, propan, ko‘mir va hokazolar.

Oksidlovchilarga – kislorod, brom, xlor, natriy peroksidi, nitrat kislotasi, bertole tuzi kiradi.

1-hududda hali yonmaydigan bug‘ va gaz aralashmalari mavjud bo‘lib, harorati 400°C dan oshmaydi.

2-hududda bug‘ va gaz aralashmasi yona boshlaydi va qisman karbon gaziga aylanadi.

3-hududda moddalarni to‘la yonishi sodir bo‘ladi, chunki bunda harorat eng yuqori, ya‘ni 1100°C gacha ko‘tariladi.

Reaksiya natijasida ajralib chiqayotgan issiqlik yonuvchi aralashmaning qizishiga olib keladi. Aralashmaning harorati idish devorlari haroratidan oshib ketza, undan ajralayotgan issiqlik atrof-muhitga tarqala boshlaydi. Ma‘lum vaqt birligida idish devorlari orqali tarqalayotgan issiqlik miqdori, idish devori va aralashma harorati orasidagi ayirmaga to‘g‘ri proporsional bo‘ladi, ya‘ni

$$V = A \cdot S(T - T_i), \quad (32)$$

bu yerda: V – idish devori orqali tarqalayotgan issiqlik tezligi; A – issiqlik tarqatish koeffitsienti; S – idish devorlari yuzasi; T – aralashma harorati; T_i – idish devori harorati.

Moddalar uchun o‘z-o‘zidan alangalanish harorati har xil bo‘ladi. Masalan, $A - 73$ benzinining o‘z-o‘zidan alangalanish harorati – 255°C ga, yog‘ochniki – 400°C , linoleumniki – 400°C ga teng.

Predmetlar yonishining quyidagi turlari mavjud: alangalanish, yonish, o‘z-o‘zidan alangalanish va o‘z-o‘zidan yonish.

1. O‘t olish – bu suyuq yoki qattiq materiallarning bug‘ fazasidagi yonishidir. O‘t olish tez yonuvchan (45°C gacha) va yonuvchan suyuqliklarga (45°C dan yuqori) bo‘linadi. Tez yonuvchilarga: atseton skipidar, spirt, benzin, kerosin, serouglerod va solyar moyi, sekin yonuvchilarga esa – mineral surkov moylari, tormoz suyuqliklari kiradi.

2. Alangalanish – bunda material qaynash haroratigacha qizib, yonganda va tutashda davom etadi. Bu jarayonda ham bug‘, uchuv-

chan uglevodorodlar va boshqa yonuvchan aralashmalar hosil qiladi. Alangalanish harorati o't olish haroratidan ancha baland bo'ladi.

3. O'z-o'zidan alangalanish – bu yonishga o'tayotgan jarayonda haroratiga qarab 2 guruhga bo'linadi:

a) alangalanuvchining harorati atrof-muhit haroratidan baland bo'lishi yoki,

b) past bo'lishi mumkin.

Birinchisida materiallarning qizishi natijasida yonadi, ikkinchisida – qizimasdan yonadi. O'z-o'zidan alangalanuvchilarga – yog', ko'mir, torf, somon, yog'och qipig'i, sariq fosfor va hokazoilar kiradi.

Yonish jarayonining vaqti quyidagi formula bilan aniqlanadi.

$$T_{EH} = \frac{N}{V} \text{ soat} \quad (33)$$

Bunda: N – yonuvchi moddaning miqdori, kg/m^3 ; V – moddaning yonish tezligi, kg/m^3 ;

4. O'z-o'zidan yonish – bu oksidlovchilarning issiqlik jarayonlari va mikroorganizmlarning faoliyati natijasida materiallarning yonish jarayoni. Yong'inni oldini olish sistemasi – yong'in sodir bo'lish sharoitlarini bartaraf etishga qaratilgan tashkiliy tadbirlar va texnik vositalar majmuidir.

Ushbu tadbirlar ishlab chiqarishda iloji boricha yonmaydigan va qiyin yonadigan materiallardan foydalanish texnologik jarayonlarni maksimal darajada mexanizatsiyalash va avtomatlashtirish, yong'in xavfi bo'lgan qurilmalar o'rnatilgan xonalarni yonmaydigan materiallar bilan boshqa xonalardan ajratish yoki bunday qurilmalarni mumkin qadar tashqarida o'rnatish, yonuvchi moddalar uchun germetik idishlar va jihozlardan foydalanish, bino havosining tarkibidagi yonuvchi gaz, bug' va changlar miqdorini ruxsat etilgan darajada saqlash, isitish jihozlaridan to'g'ri foydalanish va boshqalar orqali amalga oshiriladi.

Yong'in chiqishi ehtimolligini baholashingiz kerak

Yong'in chiqishi ehtimolligini baholashingiz kerak va qonunlarga muvofiq tarzda siz biznesingizni yo'lga qo'yishingiz uchun sizga yong'in xavfsizligi sertifikatini olishingiz kerak yoki shartmasligiga aniqlik kiritishingiz kerak. Tuman o't o'chirish markazining kontaktlariga ega bo'lishingiz kerak.

Yong'in keltirib chiqaruvchi manbalarni aniqlash

Ish joyingizdagi yonib ketishi mumkin bo'lgan narsalar va yonilg'i vositalarini aniqlashingiz kerak.

Xavf ostidagi odamlarni aniqlash

Yong'in kelib chiqqan holda bino ichida va uning atrofidagi xavf ostida qolgan insonlarni tezda aniqlash va xavfsiz joylarga olib o'tishni ta'minlash kerak. Eng katta xavf ostidagi insonlar: binolar bilan notanish insonlar, ya'ni mehmonlar, bolalar, keksalar va nogironlar.

Xatarlarni baholagan holda, ularni kamaytirish, personalni himoya qilish choralari

Olov qanday kelib chiqishi mumkinligi haqida o'ylab ko'ring.

Yoqilg'i manbalarining o'zaro kontaktida bo'lishini oldini oling.

Tasodifiy o't chiqishidan saqlaning masalan, issiqlik chiqaruvchi uskunalar ustiga yonuvchan moddalarni qo'ymaslik.

Qasddan o't qo'yilish xatarlari ham mavjud, shuning uchun ish joyi hududida va uning atrofidagi olov keltirib chiqaruvchi moddalarni, buyumlarni tashlab ketmaslik.

Har qanday ishlab chiqarishda yong'iniga olib keluvchi manbaning hosil bo'lishini oldini olish esa, ishlab chiqarishda yong'in manbasini hosil qilmaydigan mashinalar, mexanizmlar va jihozlardan foydalanish, mashina va mexanizmlardan foydalanish qoidalari va rejimlariga to'liq rioya etish, elektr statik zaryadlari va yashinga qarshi himoya vositalaridan foydalanish, materiallar va moddalarning issiqlik ta'sirida, himoyaviy va mikrobiologik usulda o'z-o'zidan alanganlanish sharoitlarini bartaraf etish, belgilangan yong'iniga qarshi tadbirlarni to'liq amalga oshirish, bino chegarasini davriy ravishda tozalab turish kabi tadbirlar orqali amalga oshiriladi.

Yong'iniga qarshi himoya sistemasi – yong'in o'chirish jihozlari va texnikalaridan foydalanish, yong'inning xavfli omillaridan himoya qiluvchi shaxsiy va jamoa himoya vositalaridan foydalanish, yong'in xabarini beruvchi va yong'in o'chirish sistemasining avtomatik qurilmalaridan foydalanish, obyektning konstruksiyalari va materiallariga yong'indan himoyalovchi tarkibli bo'yoqlar bilan ishlov berish tutunga qarshi himoya sistemalari, evakuatsiya yo'llari bo'lishini ta'minlash, binoning yong'in mustahkamliligi darajasini to'g'ri tanlash kabi tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Yong‘in tarqalishini oldini olish sistemalari esa, yong‘inga qarshi to‘siqlarni o‘rnatish, qurilmalar va inshootlarda avariya holatida o‘chirish va qo‘shish jihozlaridan va yong‘indan to‘sovchi vositalardan foydalanish, yong‘in vaqtida yonuvchi suyuqliklarning to‘kilishini oldini oluvchi vositalardan foydalanish kabi tadbirlar orqali amalga oshiriladi.

Tashkiliy – texnik tadbirlarga esa, yong‘indan himoyalaniş xizmatini tashkil etish, uni texnik jihozlar bilan ta‘minlash, yong‘in xavfsizligi bo‘yicha obyektidagi moddalar, materiallar, jihozlar, qurilmalar va texnologik jarayonlarni pasportlashtirish, yong‘in muhofazasi bo‘yicha mutaxassislar tayyorlash va ularni o‘kitish, yong‘in xavfsizligi bo‘yicha instruktajlilar va aholi o‘rtasida yong‘in vujudga kelganda evakuatsiya planlarini ishlab chiqish, o‘rgatish bo‘yicha turli xil tadbirlar o‘tkazish, yong‘inga qarshi ko‘rsatmalar (instruksiyalar) ishlab chiqish va boshqa shu kabi tadbirlar kiradi.

O‘t o‘chirish usullari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

1) yonayotgan zonani ko‘p miqdorda issiqlik yutuvchi materiallar yordamida sovutish;

2) yonayotgan materiallarni atmosfera havosidan ajratib qo‘yish;

3) yonayotgan zonaga kirayotgan havo tarkibida kislorod miqdorini kamaytirish;

4) maxsus kimyoviy vositalarini qo‘llash.

Yong‘inni o‘chirishning keng tarqalgan moddalari: suv, suv bug‘i, karbonat kislotali, namlangan materiallar kimyoviy va havomexanik ko‘pik (kislota va ishqorlarning suvdagi eritmasi; ko‘pik hosil qiluvchi moddalarning suvdagi eritmasi bilan siqilgan karbonat anhidrid gazi yoki havoning aralashmasi), poroshokli tarkiblar, brom etil birikmalar, inert va yonmaydigan gazlar, maxsus kimyoviy moddalar va aralashmalar hisoblanadi. Yong‘inni o‘chirish paytida yonishni davom etishini to‘xtatuvchi sharoit yaratish ahamiyatga ega.

Yong‘inni o‘chiruvchi moddalar quyidagicha klassifikatsiyalanadi:

– yong‘inni to‘xtatish usuli bo‘yicha sovutuvchi (suv va qattiq uglekislota);

– elektr o'tkazuvchanligi bo'yicha elektr o'tkazuvchi (suv, suv bug'i va ko'pik), elektr o'tkazmaydigan (gazlar va poroshoklar – karbonat ikki oksidli soda asosidagi quruq kukunlar);

– toksikligi bo'yicha toksik bo'lmagan (suv, ko'pik va poroshoklar), kam toksik (uglekislota va azot), toksik bo'lgan brometil, freonlar;

Is gazi yoki uglerod ikki oksidi rangsiz gaz bo'lib havodan 1,5 marta og'ir. U yonish zonasiga kislorodni kirishini oldini oladi ya'ni yong'inni kisloroddan izolyasiya qiladi. Kimyoviy ko'pik yonish zonasida kislorod miqdorini 14% gacha kamaytiradi, yonayotgan modda yuzini qoplaydi, sovutadi va yong'inni to'xtatadi.

O't o'chiruvchi asboblari dastlabki o't o'chirish vositasi bo'lib, yong'inni boshlag'ich davrida, uning kuchayib, tarqalib ketmasligi uchun ishlatiladi. Ular sig'imi, o't o'chirish moddasi, o't o'chiruvchi moddani chiqarish usuli bo'yicha turlicha bo'ladi. GOST 12.2. 047—80 "O't o'chirish texnikasi. Atama va qoidalar" da berilishicha o't o'chiruvchi moddaning turiga qarab quyidagi xillarga bo'linadi:

1-suyuqlik vositasidagi (aktiv yuzali moddalar qo'shilgan suv yoki turli kimyoviy birikmalarning suvdagi eritmalari); karbonat kislotali (suyultirilgan karbonat dioksidi); kimyoviy-ko'pikli (kislota va ishqorlarning suvdagi eritmasi); havo ko'pikli (ko'pik hosil qiluvchi moddalarning suvdagi eritmasi bilan siqilgan karbonat anhidrid gazi yoki havoning aralashmasi); xladonli, (galloidlangan uglevodorod asosidagi kukunli moddalar bromli etil, xladon va boshqalar); kukunli (karbonat ikki oksidli soda asosidagi quruq kukunlar); aralashma holdagi (kukunlar va ko'pik hosil qiluvchilar).

2-o't o'chiruvchi moddaning miqdori va o'lchamlari bo'yicha kam hajmli (hajmi 5 l, 10 litrli), ko'chma va hajmi 25 l dan kam bo'lmagan stasionar uskunalari.

Har qanday sanoat korxonalarida yong'inga qarshi samarali kurashish maqsadida o't o'chirish vodoprovodlari mavjud bo'ladi. Bu vodoprovod ko'pincha xo'jalik-maishiy va ishlab chiqarish vodoprovodi bilan birgalikda qo'llaniladi. Bu vodoprovod quvurlariga suv ko'l, daryo, kanal, suv ombori, artezion quduqlari, shahar vodoprovod tizimi va boshqa manbalardan olinishi mumkin. Bunda suv bosimi suvni kamida 6 m masofaga yetkazib berishi kerak. Yong'in

o'chirish englari yumshoq to'qima materiallardan ishlangan bo'ladi va diametri 51 va 66 mm qilib tayyorlanadi. Ularning uzunligi 10 va 20 m. Yong'inga qarshi suv ta'minoti korxonada hovlisiga qurilgan suv hovuzlaridan olinadi. Yong'inga qarshi suv zaxirasi yilning istalgan vaqtida kerakli bosimda 3 soat yong'inni o'chirishga etadigan bo'lishi kerak. Ishlab chiqarish korxonasida har biri 100 m³ va undan ortiq sig'imli suv havzasi bo'lishi kerak. Bitta suv havzasining xizmat ko'rsatadigan radiusi yong'in vaqtida suv uzatish uchun avtonasos va avtoidishlardan foydalanganda 200 m, uzatma nasoslardan foydalanganda 100 m, bir o'nli pritsep motopompalaridan foydalanganda 150 m ga teng qabul qilinadi.

Yong'inni aniqlash va o'chirishning avtomat vositalari. Yong'inni aniqlashni avtomat vositalari (YOAAV) va yong'inni o'chirishni avtomat vositalari (YOO'AV), agar yong'in tashkilotning barcha ishlariga ta'sir etishi hamda katta moddiy zarar keltirishi mumkin bo'lgan hollarda ko'llaniladi. Bunday obyektlarga energetik «qurilmalar, markaziy gaz stansiyalari, yengil yonuvchi va yonuvchi suyuqliklar stansiyalari, xom-ashyo omborlari va yoqilg'i materiallarini solishtirma sarfi 100 kg/m² dan ortiq bo'lgan binolar kiradi.

YOO'AV lari yong'in joyini aniqlash va trevoga signalini berish hamda yong'inni o'chirish qurilmasini ishga tushirish moslamalaridan iborat bo'ladi. Bu qurilmaning ishlash prinsipi qo'riqlanadigan obyekt muhitidagi noelektrik fizik miqdorlarni elektrik signallarga aylantirib berishga asoslangan. Yong'in sodir bo'lgan taqdirda avtomat yong'in xabar beruvchi qurilmasida elektrik signal hosil bo'ladi va bu signal sim orqali qabul qilish stansiyasiga uzatiladi. Bu qurilmalar harakatga kelish vaqtiga qarab esa quyidagilarga bo'linadi: o'ta tez harakatga keluvchi (harakatga kelish vaqti 1 sekunddan ortiq emas), tez harakatga keluvchi (harakatga kelish vaqti 30 sekund), o'rta inersiyali (harakatga kelish vaqti 31–50 sekund), inertsiyali (harakatga kelish vaqti 60 sekunddan yuqori). Ularning ish vaqtini davomiyligiga bog'liq holda qisqa va ta'sir etuvchi (15 minutgacha), o'rta davomiylilikda (15–30 min) va uzoq vaqt ishlovchi (30 min dan ortiq) turlarga bo'linadi.

Yong'in aloqasi va signalizatsiyasi. Yong'in aloqasi va signalizatsiyasi yong'inni o'z vaqtida sezish, aniqlash va u to'g'risida

yong'in o'chiruvchilarga xabar berish uchun ishlatiladi. Ularga tele va radio aloqa, yong'in signalizatsiyasi qurilmalari, elektrik signallar, qo'ng'iroqlar va transport vositalarining signallari kiradi.

Xonaning ichida tez yonuvchi buyumlar yoki o't chiqish mumkin bo'lgan binolar xonalariga yong'inni ogohlantiruvchi va birinchi o'chirish ishlarini olib boruvchi avtomatik qurilmalar o'rnatiladi.

Ular ogohlantirish turiga qarab:

Telefon tarmog'i orqali o't o'chirish bo'linmalariga, shahar aloqa tarmog'i orqali o't o'chirish bo'linmalariga binodagi markaziy ogohlantiruvchi qurilma (qorovullanadi o't o'chirish bo'linmasiga) va shu xonaning o'zida yoki tashqarisida ogohlantirish turiga qarab mahalliy joyda bo'ladi. Bu qurilmalar lampochkaning o'chib yonishi va qo'ng'iroq chalinishi bilan ogohlantiriladi. Ogohlantiruvchi qurilmalar xonaning ichida devorga va shiftiga o'rnatilgan bo'ladi.

Avtomatik ravishda habar beruvchi uskunalar samaraliroqdir, chunki ularning datchiklari yong'in chiqishi mumkin bo'lgan xavfli joylarga o'rnatiladi.

Sexlarga o'rnatilgan xabar beruvchi moslamalarning bir nechta aloqa tarmog'iga ketma-ket ulanishi mumkin. Bunday sistema shleyf sistemasi deyiladi.

Avtomatik habar beruvchi asboblarning ish prinsiplariga qarab yorug'lik nuri, tutun, harorat ta'sirida ishlaydigan va kombinatsiyalashgan turlari bor. Ular yong'in paytida ajralib chiqadigan yorug'lik energiyasini, tutun tufayli o'zgaradigan yorug'lik kuchini hamda harakat o'zgarishlarini elektr signallariga aylantirib, simlar orqali qabul punktlariga yong'in chiqqan joy haqida habar beradilar. Bu xabarchilar 60 va 80°C haroratga moslangan bo'lishi mumkin, harorat shu nuqtaga chiqqandan keyin 2 minut davomida ishga tushadi.

Yong'inni o'chirishda professional va ko'ngilli o't o'chirish jamiyatlari faoliyat ko'rsatadi. Professional yong'in muhofazasi harbiylashtirilgan va harbiylashtirilmagan turlarga bo'linadi.

Korxonalar va tashkilotlarda yong'in muhofazasini tashkillashtirish va obyektlarning yong'inga qarshi holatini ta'minlash ushbu tashkilotlarning rahbarlariga yuklatiladi. Ular har bir ishlab chiqarish bo'limi uchun buyruq bilan javobgar shaxsni belgilashlari va ularning ishini nazorat qilib borishlari zarur.

Korxonalar va tashkilotlarning ma'muriy-texnik xodimlari o'zlariga tegishli obyektlarni ko'rish va ulardan foydalanish davrida yong'inga qarshi barcha tadbirlarni to'liq amalga oshirishini ta'minlashlari, yuqori yong'in muhofazasi tashkilotlarining ko'rsatmalari hamda qarorlarini bajarilishini nazorat qilib borishlari, yong'in qorovul muhofazasini, yong'in-texnik komissiyasini va ko'ngilli o't o'chiruvchilar drujinalarini tashkil etishlari, ularning ish faoliyatlarini doimiy nazorat qilib borishlari zarur.

Yong'in-texnik komissiyasi tarkibiga bosh mutaxassislar, muhandis-quruvchilar, mehnat muhofazasi bo'yicha muhandis va ko'ngilli o't o'chirish drujinasining boshlig'i kiradi. Komissiya bino va inshootlardan foydalanishda yong'in muhofazasi qoidalariga amal qilinishini, yo'l qo'yilayotgan kamchiliklarni, texnikalardan foydalanishdagi yong'in muhofaza holatini tekshirib boradi hamda zarur holda tegishli choralar ko'radi.

Yong'in xavfsizligi qoidalari ustidan nazoratni respublikamiz Ichki Ishlar Vazirligining yong'indan qo'riqlash Bosh boshqarmasi tegishli boshqarmalar va o'lkalar, viloyatlar bo'limlari orqali amalga oshiradi. Yong'in nazorati tuman inspeksiyalari, shuningdek o't o'chirish qismlari va otryadlari buysinadi.

Davlat yong'in nazorati organlari yong'in rejimini buzgan aybdor shaxslarni jarimaga tortish, yong'in chiqish xavfi tug'ilsa, butunlay ayrim hududlar va yoki korxonalarda ishni to'xtatishga haqlilar.

Korxonalarda yong'in xavfsizligi uchun uning rahbari javobgar hisoblanadi. Rahbar o'z buyrug'iga ko'ra, korxonalar bo'yicha yong'in xavfsizligi uchun javobgarlikni sexlar, uchastkalar, xizmatlar boshliqlariga yuklaydi. har bir xonada yong'in xavfsizligi uchun javobgar shaxs ismi-sharifi ko'rsatilgan yorliq osiladi.

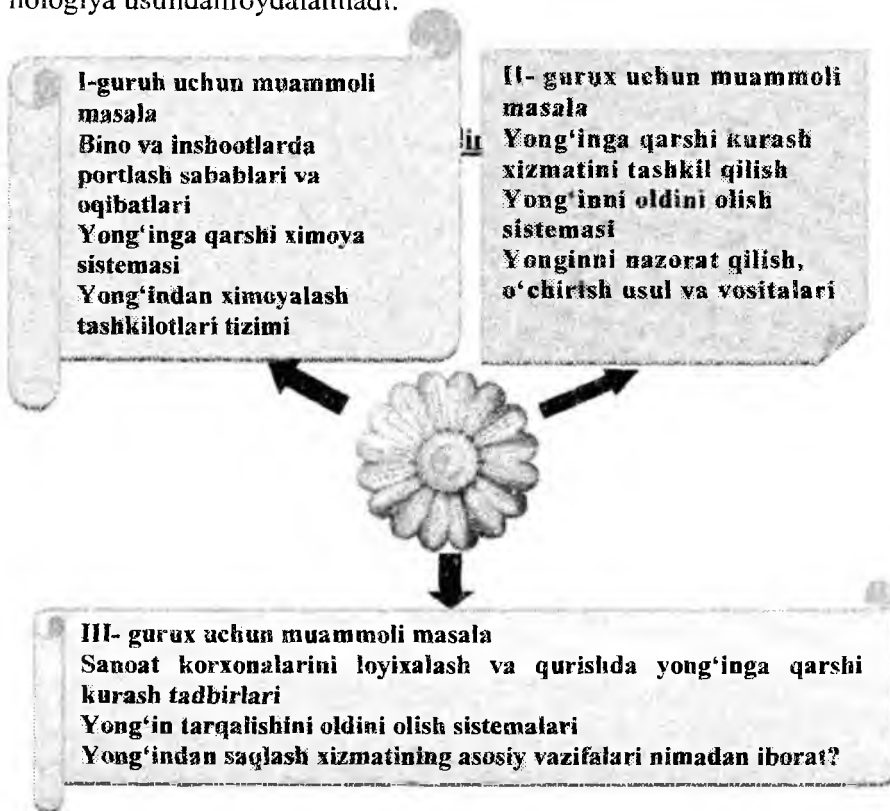
Yong'in qorovul qo'riqchisiga ega aloqa korxonalarida kundalik yong'in-profilaktik ishlar yong'in qorovul qo'riqchi bo'linmasining shaxsiy tarkibi tomonidan olib boriladi.

Yong'in profilaktik ishlarni o'tkazishni tashkil qilishda obyektli yong'in-texnik komissiyalarining muxim o'rnini bor. Yong'in-texnik komissiyalar tarkibiga korxonaning bosh muhandisi, yong'in qorovul qo'riqlash vaqillari, bosh energetik, bosh mexanik, bosh texnolog, texnika xavfsizligi bo'yicha muhandis, kasaba yushmalari tashkilot-

lari vakillari kiradi. Yong'in-texnik komissiya korxonalarini 1 cho-
rakda kamida 1 marta tekshiruvdan o'tkazadi

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar; yong'in, ochiq yong'in, yuqori harorat, toksik modda, tutun, kislorod konsentratsiyasi, qurilish konstruksiyasi, to'lqin zarbi, yonuvchi modda, yonish tezligi, organik shisha, uglekislot, poroshok, suv zaxirasi, avtonasos, ut o'chirgich, kategoriya, yonmaydigan moddiy, qiyin yonadigan moddiy, tez yonuvchi moddiy.

Amaliy mashg'ulotini yoritishda "Romashka" pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi.

Talabalarni bilimini tekshirish uchun savollar:

1. Yong'in deganda nima tushuniladi?
2. Yong'inning davomiyligi nimalarga bog'liq?

3. Yong'inning xavfli va zararli omillari nima?
4. Yong'inni o'chirish moddalariga nimalar kiradi?
5. Yong'inni o'chiruvchi moddalarning klassifikatsiyasini ayting?
6. Yong'inni oldini olish tadbirlarini ayting?
7. Yong'in xavfli zonalarga qanday zonalar kiradi?
8. O't o'chirgichlarning vazifasi nima?
9. Yong'inni aniqlashning avtomatik vositasi nima?

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Sanoat korxonalarining yong'in xavfi bo'yicha kategoriyalarini belgilash.

- a) 1,2,3,4,5;
- b) A,B,V,G,D;
- v) A,B,V,G,D,E;
- g) 1,2,3,3a,4.

2. Yong'in oqibatlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- a) odam halokati, tana a'zolarining kuyishi, jarohati, zaharlanishi;
- b) hayvonlar va odamlarning o'lishi;
- v) odam halokati, tana a'zolarining kuyishi, jarohati, zaharlanishi, hayvonlar va odamlarning o'limi, binolar va inshootlar, moddiy boyliklar, uskunalar, hujjatlarning nobud bo'lishi yoki shikastlanishi;
- g) bino va inshootlar, moddiy boyliklar, uskunalar, hujjatlar nobud bo'lishi yoki shikastlanishi.

3. Juda nam, zaharli bug'li binolarda, shuningdek yong'in chiqish xavfi bo'lgan binolarda, elektr toki o'chirib qo'yilmagan joyda ishlashga:

- a) asosiy himoya vositalarining qo'llanganda ruxsat beriladi;
- b) qo'shimcha himoya vositalarini qo'llaganda ruxsat beriladi;
- v) asosiy va qo'shimcha himoya vositalari va xavfsizlikning qo'shimcha choralarini qo'llaganda ruxsat beriladi;
- g) ruxsat etilmaydi.

4. Yong'inga qarshi to'siqlar deganda --

- a) yong'inlarni tarqalishini cheklaydigan va barcha konstruktiv va hajmiy rejalashtirish yechimlari;

- b) yong‘in chiqqan vaqtda shu to‘siqlarni tezlik bilan o‘rnatish;
v) yong‘in chiqqandan tugaguncha kutish va keyin to‘siq qo‘yish;

g) hamma javoblar to‘g‘ri.

5. Evakuatsiya chiqish joyining balandligi va kengligi

a) 1,9–1,2; b) 1,8–1,1;

v) 2–1,5; g) 1,9–1,5.

6. Portlash deb nimaga aytiladi?

a) moddalarning tez yonishi;

b) yonishning tez ketishiga aytiladi;

v) yonib bo‘lgandan keyin portlashi;

g) bug‘ga aylanib keyin portlashi.

7. Quyida sanalgan omillardan zararli ishlab chiqarish omillarini tanlang:

a) elektr toki, yong‘in;

b) portlash xavfi bo‘lgan asbob-uskuna;

v) yomon mikroiklim, shovqinning balandligi, xira yoritilish;

g) aylanuvchi va harakatlanuvchi mexanizmlar.

8. Yonish jarayoni qanday hosil bo‘ladi?

a) moddaning boshqa moddaga aylanishi hisobiga oksidlanish jarayoni natijasida;

b) moddaning kimyoviy o‘zgarishi natijasida issiqlik va nur energiyasiga aylanish jarayoni;

v) kinetik va tartibsiz yonish jarayoni;

g) kinetik va diffuziya yonish jarayoni.

9. Avtomatik yong‘in xabar beruvchi qurilmasi harakatga kelish vaqti 1 sekunddan ortmaganda qaysi turga kiradi

a) o‘ta tez harakatga keluvchi;

b) o‘rta inersiyali;

v) inersiyali;

g) o‘rta davomiylikda.

10. Yong‘inni o‘chiruvchi moddalar qatoridan toksik bo‘lganlarini ko‘rsating?

a) karbonat ikki oksidli soda;

b) ko‘pik, qattiq uglekislota;

v) uglekislota va azot;

g) brometil, freonlar.

18-MASHG'ULOT

Mavzu: FARMATSEVTIK KORXONALARNI LOYIHALASH VA QURISHDA YONG'INGA QARSHI KURASH TADBIRLARI

Mashg'ulot maqsadi: Yong'inlar xalq xo'jaligiga juda katta moddiy zarar keltirish bilan birga ko'plab kishilarning, ayniqsa yosh bolalarning hayotini olib ketadi. Katta yong'inlar tabiatning ekologik muvozanatini buzadi. Bu holatlarni oldini olish va ularga qarshi kurash choralari mavzuda bayon kilinadi. Yonishning fizik-kimyoviy asoslari.

Yonish deb, yonuvchi modda bilan oksidlovchining o'zaro ta'sir jarayoni natijasida issiqlik va yorug'lik ajralib chiquvchi murakkab fizik-kimyoviy jarayonga aytiladi. Oddiy sharoitda oksidlovchi vazifasini havodagi kislorod bajaradi. Ayrim hollarda xlor, brom va boshqa ximiyaviy moddalar oksidlovchi vazifasini bajaradi.

Yonish jarayonini shartli ravishda quyidagi turlarga bo'lish mumkin. Yonishning quyidagi fazalari belgilangan:

1. Chaqnash – yonuvchi aralashmaning bir lahzada yonib o'chishi. Agar sekin-asta qizdirib borilayotgan suyuq yonilg'i ustiga alanga olib borilsa, undan ajralib chiqayotgan bug'lari ma'lum bir haroratda ko'k alanga berib chaqnaydi va o'sha zahoti o'chadi. Ana shu haroratni shu moddaning chaqnash harorati deyiladi. Ajralib chiqqan gazning o'chib qolishiga sabab, bu haroratda yonishni davom ettirishga yetarli bug' ajralib chiqmasligidir.

2. Qizdirish natijasida yonishning vujudga kelishi.

3. Alanganish, yonishning alanga olib davom etishi. Suyuqlikni qizdirish davom ettirilsa, chaqnash haroratidan keyin uning qizishi orta borgan sari ajralib chiqayotgan gazlar miqdori ham orta boradi va shunday payt keladiki, alanga olib kelinganda, gazlar chaqnaydi va yonishda davom etadi. Bu voqea sodir bo'lgan harorat alanganish harorati deyiladi.

4. O'z-o'zidan alanganish o'z-o'zidan yonishning alanga bilan davom etishi. Agar yonuvchi moddani alanganish haroratidan yuqori haroratda qizdirish davom ettirilsa, lekin ochiq alanga olib berilmasa, shunday vaqt keladiki, undan ajralib chiqayotgan gazlar

o‘z-o‘zidan alangalanib ketadi. Bu sodir bo‘lgan harorat, shu moddaning o‘z-o‘zidan alangalanish harorati deyiladi.

5. O‘z-o‘zidan yonish-moddalar ichida asosan organik moddalarda ro‘y beradigan ekzotermik reaksiyalar natijasida, thqaridan qizdirishsiz yonuvchi aralashmaning o‘z-o‘zidan yonib ketishi. Ayrim qattiq yonuvchan moddalar noto‘g‘ri saqlanganda o‘z-o‘zidan yonib ketishlari mumkin. Masalan, nam poxol, nam toshko‘mir, nam paxta, moyli latta va sh.o‘. Bu hodisa ma‘lum haroratlardagina bo‘lishi mumkin. Bu haroratni o‘z-o‘zidan yonib ketish harorati deyiladi.

6. Portlash-o‘ta tez yonish kimyoviy jarayonining bosim va energiya hosil qilish bilan o‘tishi.

Yong‘inni nazorat qilish, o‘chirish usullari va vositalari. O‘tni o‘chirish deganda, yonish uchun zarur bo‘lgan uchta omilning birini bartaraf etish yo‘lida qilinadigan harakat tushuniladi. Ya‘ni yonishni to‘xtatish uchun quyidagi harakatlarni bajarish kerak bo‘ladi:

– yong‘in hududiga kislorodni kirish yo‘lini to‘sish yoki yonuvchi moddani miqdorini kamaytirish, ya‘ni to‘siq qo‘yish;

– yonuvchi manba hududini yoki yonayotgan moddaning haroratini issiqlikni yutadigan, ammo o‘zi yonmaydigan sovutgich moddalar yordamida keskin pasaytirish, sovutish;

– yonuvchi suyuq moddalarni o‘tda yonmaydigan moddalar (gaz yoki suv) bilan suyultirish.

Amaliyotda yong‘inni o‘chirishda bu usullarning dastlabki ikkitasi, ya‘ni o‘tni o‘chiruvchi moddalar yordamida to‘sib qo‘yish va sovutish usullari ko‘proq qo‘llaniladi.

Birlamchi o‘t o‘chirish vositalari ichida eng ko‘p ishlatiladigan vosita, bu qo‘lda ishlatiladigan o‘t o‘chirgichlardir. Yong‘inni dastlabki davrida bunday o‘t o‘chirgich vositalarni ahamiyati juda katta. Qo‘lda ishlatiladigan birlamchi o‘t o‘chirish vositalari kimyoviy ko‘pikli, gazli va kukunli turlarga bo‘linadi va ularni og‘irligi 20kg dan oshmasligi kerak. O‘t o‘chiruvchi vosita sifatida karbon ikki oksidi (suyuq holatda), tarkibida brom aralashgan aerzollar va poroshoklar ishlatiladi.

9-rasm. Turli yong'inga qarshi uskunalar – suv shlangi, o't o'chirgich, yong'in blanketi¹³

Kukunli o't o'chirgich OPS-10 vositasining ish uslubi maxsus balondagi siqilgan havo yordamida o't o'chirgich korpusida joylashgan kukunni purkab chiqarishga asoslanganidir. Bunday o't o'chirgich vositalari ishqorli metallar ishtirokida sodir bo'lgan yong'inlarni, shuningdek avtomobil motori va elektr tarmog'iga ulangan holda yonayotgan dastgohlarni o'chirishda qo'llaniladi va bitta OPS-10 yordamida 0,25m² yuzadagi yong'inni o'chirish mumkin. Uning ishlash muddati 45–80 soniyaga etadi (9–13-rasmlar).

¹³ Introduction to Health and Safety at Work. Phil Hughes, Ed Ferrett. The Boulevard, Langford Lane, Kidlington, Oxford OX5 1GB, UK. ISBN: 978-0-08-097070-7. p 331.

10-rasm. CO₂ gazi to'ldirilgan, qo'lda ishlatiladigan – OU-2, OU-2A, OU-5, OU-5MM, OU-8 rusumli o't o'chirgichlarni tashqi ko'rinishlari

Bu toifadagi o't o'chirgichlarda ishlatiladigan kukun namunalari natriy gidrokarbonat, alyuminiy va magniy moddalari aralashmasidan tarkib topgan bo'lib, olovni o'chirish uchun kukunni yonayotgan yuzaga purkash kifoya qiladi.

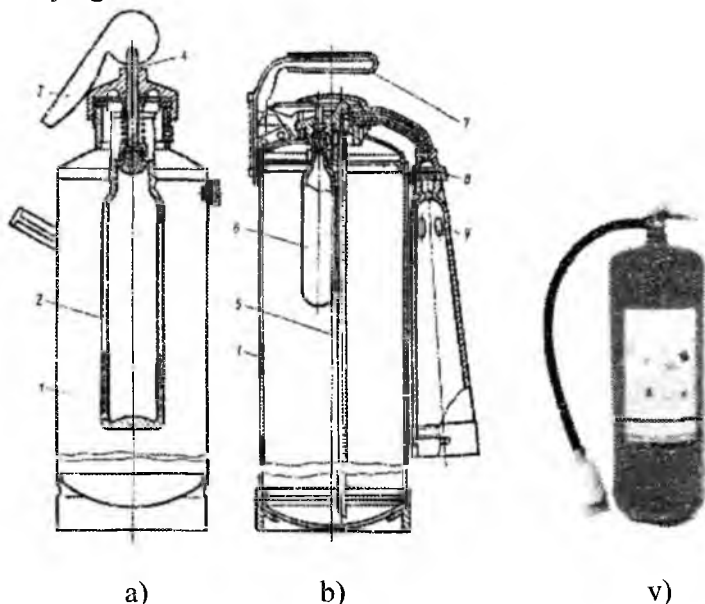
a)

b)

11-rasm. Kukunli o't o'chirgichlar. a-ko'chma aravachali OP-50(3) rusumdagi kukunli o't o'chirgich; b-qo'lda ishlatiladigan OP-5, OP-2 va OP-3 rusumdagi kukunli o't o'chirgichlar.

Kimyoviy ko'pikli o't o'chirgichlar, yong'in kuchayadigan va portlash xavfi mavjud bo'lgan joylardagi yong'inlar hamda qimmat baho buyumlar, avtomashinalar, kutubxonalar, arxivlar va elektr dastgohlari joylashgan muhitdagi yong'inlardan tashqari, yonuvchi qattiq va suyuq mahsulotlarning barcha turlarini o'chirish uchun mo'ljallangan. Chunki ko'pikli tarkibida emiruvchi xususiyatga ega bo'lgan kislotaga va ishqor moddalari bor, ular qimmatli buyumlarni yaroqsiz holga keltirib qo'yadi.

Bugungi kunda xalq xo'jaligida keng qo'llaniladigan birlamchi o't o'chirgichlardan kimyoviy ko'pikli OXP-10 va havoli ko'pikli OVP-10 rusumli vositalar hisoblanadi (12-rasm).

12-rasm. OXP-10, OVP-10 va OVP-5(3) o't o'chirgichlari:

a) OXP-10 rusumli kimyoviy ko'pikli o't o'chirgich; b) OVP-10 rusumli havo bilan ko'pik aralashmasida ishlaydigan o't o'chirgich; v) OVP-5(3) rusumli havo ko'pik aralashmasiga moslashtirilgan zamonaviy o't o'chirgich: 1-o't o'chirgich korpusi; 2-javhar solinadigan shisha idish; 3-korpusni yon dastagi; 4-qopqog'ni ochuvchi shtok; 5-sifon naychasi; 6-karbon javhari solingan yuqori bosimli balon; 7-dastak; 8-purkagich; 9-ko'pikli yoyib azatuvchi sim turli karnaycha (rastrub).

12-rasm da OXP-10, OVP-10 va OVP-5 (3) o't o'chirgichlari tasvirlangan.

OXP-10 o't o'chirgichni ko'pik hosil qiluvchi mahsulot (400g natriy bikarbonat va 50g solodok ekstrakti aralashmasi) bilan to'ldirishda, ishqor moddasi 30°C gacha isitilgan 7,5 litr hajmdagi suvda eritilib, sovugandan keyin o't o'chirgichni temir korpusiga qo'yiladi. Javhar qismiga esa, oltingugurt javhari va temir oksidi aralashmasini, harorati 80–100°C gacha qaynatilgan 450ml hajmdagi suvda eritiladi. Eritmani 18°C gacha sovutilgandan so'ng maxsus polietilen yoki shisha stakanga quyilib, o't o'chirgich korpusining qopqog'iga burab o'rnatiladi.

Bunday o't o'chirgichlarni ishlatish tartibi va muddati quyidagicha: ishga tushirish dastagi (2)ni 180 gradusga aylantiriladi, bu holda purjina (4) qisiladi va shtok (3) yordamida klapan (5) yuqoriga ko'tariladi, shundan keyin purkagich qopqog'ini burab olinadi va chap qo'l bilan ko'tarish dastasi (1) dan ushlab uni yerdan uzib ko'tariladi va ikkinchi qo'l bilan ostki qismidan ushlagan holda, birikki marta chayqatilgandan so'ng, boshini pastga engashtirganicha purkagichdan uzluksiz chiqayotgan kimyoviy ko'pik oqimini yong'in o'chog'iga yunaltiriladi. Uning ishlatilish vaqti 60–65 soniyadan oshmaydi, ko'pikni uzatish masofasi 8m.

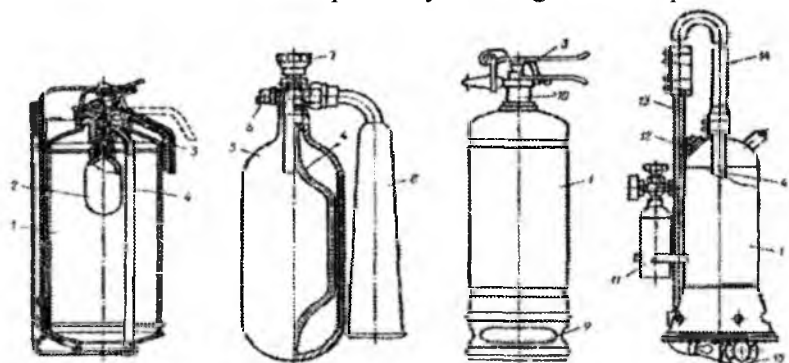
Bu kabi o't o'chirgichlarni korpusi 20kgs/sm²dan kam bo'lgan gidravlik bosim ostida sinovdan o'tkaziladi.

Ko'pikli o't o'chirgichlarni suv bilan o'chirilishi mumkin bo'lgan barcha qattiq jismlar va ba'zi suyuqliklar, jumladan benzin, kerosin (spirt, atseton, serouglerodlardan tashqari) kabi yengil yonuvchi moddalar yonganda o'chirish uchun mo'ljallangan.

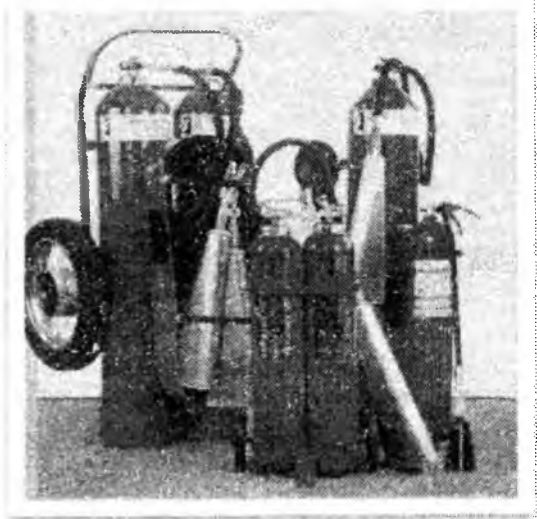
Gazli o't o'chirgichlar (13-rasm) karbon javharli, aerezolli va karbon dioksidbrometilli turlarga bo'linadi. Karbon ikki oksidi va galoidlangan uglevodorod asosida ishlaydigan o't o'chirgichlar, elektr quvvati bilan ishlaydigan dastgohlar, elektr motorlar va avtomobillar hamda qimmat baho ashyolar hujjatlar (ko'rgazma zallari, arxiv va kutubxonalardagi buyumlar) yonganda qo'llash uchun mo'ljallangan.

Bunday kukunli o't o'chirgichlarni ishlash tartibi, ularning ichidagi balonchadan chiqayotgan siqilgan havo ta'sirida o'tni o'chi-

ruvchi kukun soʻrilib, diffuzorga uzatib berishga asoslangan, diffuzor esa oʻz navbatida kukunni purkab yuborishga xizmat qiladi.

13-rasm. Maxsus gazli oʻt oʻchirgichlar. a) OA-3 aerzollli oʻt oʻchirgich; b) OU-2 gazli oʻt oʻchirgich; v) OUB-7 gazli brometillik oʻt oʻchirgich; g) OPS-10 kukunli oʻt oʻchirgich: 1-oʻt oʻchirgich korpusi; 2-balon; 3-dastak; 4-sifon trubkachasi; 5-poʻlat balon; 6-saqlagich muruvati; 7-qulflagich muruvat; 8-koʻpikni yoyib beruvchi karnaycha; 9-taglik; 10-qulflagich muruvat; 11-yonmaydigan gaz balonchasi; 12- oʻt oʻchirgichni toʻldirish uchun teshik; 13,14-rezina uchaklar; 15-kukunni yoyib beruvchi karnaycha.

Yonuvchi modda ma'lum haroratlarda o'zidan yonuvchi bug'lar ajratib chiqarishi natijasida alangalanish ta'minlansa, bu harorat alangalanish harorati deb yuritiladi. Ba'zi bir, asosan organik moddalar (torf, qipiq paxta, ko'mir mahsulotlari, qora mollarning chiqindilari) o'z-o'zidan yonib ketish xususiyatiga ega. Chunki ular g'ovak asosga ega, oksidlanishi mumkin bo'lgan yuzasi juda katta bo'lganligidan, bu moddalar ochiq joylarda ma'lum miqdorda tushib qolsa, ob-havo sharoiti ta'sirida qizib yonib ketadi.

Buning asosiy sababi organik moddalar namlanganda uning ichki qismida mikroorganizmlar rivojlanadi va ularning rivojlanishi natijasida issiqlik ajralib chiqadi, bu hodisani organik moddalarning o'z-o'zidan qizish jarayoni deb ataladi.

Bunday hodisalar ba'zi bir kimyoviy moddalarda ham bo'lishi mumkin. Masalan, ishqoriy yer metallar, kalsiy karbid, so'ndirilmagan ohak uncha ko'p bo'lmagan suv ta'siridan qizib alangalanib ketishi mumkin. Bunday hodisalar ko'pincha yong'in chiqishiga bevosita sababchi bo'ladi.

Gazsimon moddalarning yonish va portlash xususiyatlari

Har qanday gazsimon modda, umuman yonuvchi gazlar va bug'larning yong'inga hamda portlashga xavfliligi ularning alangalanish chegaralari, yonish harorati va alanganing normal tarqalish tezligi bilan belgilanadi.

Gazlarning yonish jarayoni juda tez kechadi. Ularning har bir molekulasi havodagi kislorod molekulasi bilan kontaktida bo'lishi mumkin, shuning uchun ular baravar yonishga tayyor bo'ladi. Gazning havo bilan aralashib yonishi aralashma hosil bo'lgandagina vujudga keladi. Shuning uchun ham aralashmalarning alangalanish chegaralari quyi va yuqori chegaralar sifatida belgilanadi. Bunda quyi chegara deb gazning minimal miqdor alanga hosil qilgan holati tushuniladi va mana shu chegara sanoat korxonasining yong'inga va portlashga xavflilik toifasini belgilovchi omil hisoblanadi.

Havoning gaz bilan aralashmasi, yonish uchun yetarli miqdorda yig'ilgan bo'lsa, u ma'lum haroratgacha qizdirilganda alangalanib ketadi, mana shu harorat yonish harorati deb ataladi. Bu harorat yonuvchi aralashma holati va boshqa omillar ta'sirida juda katta

diapazonni tashkil qilishi mumkin ($450 \rightarrow 2000^\circ\text{C}$). Ko'pgina gazlarning aralashmalarining yonish tezligi ular aralashmalarining miqdoriga va gazning xususiyatiga bog'liq bo'ladi. Gazlarning yonish tezligi asosan 0,3–0,8 m/s ni tashkil qiladi. Bundan vodorod bilan atsetilen gazi mustasno bo'lib, ularning yonish tezligi 2,76 va 1,56 m/s dan iborat. Alanganing normal tarqalish tezligi gazlardagi fizik-kimyoviy xususiyat bo'lib, ma'lum o'zgarmas miqdor sifatida belgilanadi, chunki bu tezlikning nihoyatda ortib ketishi portlashni belgilovchi omil hisoblanadi. Yonishning tez kechishi portlash deyiladi. Yonish qancha qisqa muddatda amalga oshsa, portlash kuchi shuncha katta bo'ladi.

Suyuqliklarda yonish faqat uning gazsimon (ya'ni bug'ga aylangan) fazasida bo'ladi. Bug'ga aylanish jarayoni va tezligi suyuqlikning fizik va kimyoviy xususiyatlariga bog'liq. Shuningdek, bunga aylanish jarayoni tashqi muhit haroratiga ham bog'liq bo'ladi.

Havo muhitida bug'larning, shuningdek, gazlarning yonishi, ma'lum diapazon zichlikdagina ro'y berishi mumkin.

Havodagi yonuvchi bug' va gazning miqdori, umuman to'yinغان holatdagi miqdordan ko'p bo'lishi mumkin emas, shuning uchun bu moddaning yonish chegarasini faqat harorat bilangina belgilash mumkin va bu miqdor yonuvchi modda alanganishining yuqori chegarasi deb yuritiladi. Ammo suyuqlik va gazlarning havo muhitidagi zichligi to'yinish nuqtasidan past bo'lgan hollarda ham ma'lum haroratda alanganish hodisasi ro'y berishi mumkin. Shuning uchun ham har xil yonuvchi moddalar uchun zichlikning alanganish chegarasini yonuvchi modda minimal miqdorda bo'lgan holat uchun ham alanganish harorati aniqlanadi va bu miqdor modda alanganishining quyi chegarasi deb yuritiladi. Demak, har qanday yonuvchi suyuqlikning yonish jarayoni bo'lishi uchun suyuqlik ma'lum haroratgacha qizdirilishi (bu harorat, albatta, alanganishning quyi chegarasidan kam bo'lmasligi kerak) va bu vaqtda suyuqlikdan ajralib chiqayotgan bug'lar miqdori alangani davom ettira oladigan miqdorda bo'lishi kerak. Suyuqliklarning ana shu xususiyatlari asosida suyuqliklar uchun chaqnash va alanganish tushunchalari kiritiladi. Uncha katta bo'lmagan haroratdagi suyuqlik yuzasida suyuqlik bug'larining havo bilan aralashmasi hosil bo'ladi va bu

aralashmaga tashqaridan uchqun berilsa, yonib ketadi. Bu chaqnash harorati deb aytiladi. Bunda muqim yonish jarayoni davom etmasligi mumkin. Agar yonib ketgan suyuqlik bug'larining ajratgan issiqligi suyuqlikning yonish uchun ajralishi kerak bo'lgan bug' miqdori uchun yetarli bo'lsa, yonish davom etadi, aksincha, o'chib qoladi.

Mana shu xossaga asoslangan holda suyuqliklar ikki turkumga bo'linadi:

1). alanganuvchi suyuqliklar (EAS) deb ataladi. Ularga spirtlar, atseton, benzin olingugurt gidroksidi va boshqa suyuqliklar kiradi.

2). Agar suyuqlikning chaqnash harorati 61°C dan katta bo'lsa, bunday suyuqliklar yonuvchi suyuqliklar (YOS) deb ataladi. Ularga neft mahsulotlari yog'lar, kerosin, mazut, glitserin solyarka va boshqalar kiradi.

Alanganish harorati deb suyuqlikning minimal haroratdagi chaqnash hodisasi suyuqlikdan yetarli darajada bug'lar ajralib chiqishini ta'minlashi natijasida alanganish davom etadigan holatiga aytiladi. Yengil alanganuvchi suyuqliklar uchun bu harorat chaqnash haroratidan $1-5^{\circ}\text{C}$ yuqoriroq bo'ladi, yonuvchi suyuqliklar uchun esa $30-35^{\circ}\text{C}$ ga borishi mumkin. Tez yonuvchi va yonuvchi suyuqliklar bug'lanish natijasida portlovchi aralashma muhit hosil qiladi. Gazlar va suyuqlik bug'larining havo bilan aralashmasi portlash xususiyatiga ega. Portlash ma'lum sharoit bo'lganda amalga oshadi. Yonuvchi modda bo'ylab alanganing tarqalish tezligi m/s larda bo'lsa yonish deb, yuzlab m/s larda bo'lsa portlash deb, minglab m/s larda bo'lsa detonatsiya deb ataladi. Detonatsiya xususiyati ammonal, tol va sh.o'. moddalarda mavjud.

Qattiq moddalarning yonish va yong'inga xavfilik xususiyatlari. Qattiq jismlarning yonish xususiyati deganda, uning qizdirish natijasida parchalanib, yonuvchi gazsimon va bug'simon moddalar hosil qilishi tushuniladi. Yonuvchi moddalarning mana shu parchalanish holati ularning uchuvchi qismi deb ataladi. Uchuvchi qismning yonish qonuniyatini o'rganishda, ularga gazsimon moddalarning yonish qonuniyatlarini qo'llash mumkin. Masalan, quruq moddalarni qizdirib haydash yo'li bilan gazga aylantirish mumkin. Haydashdan keyin hosil bo'lgan yoki qolgan qoldiq koks qoldig'i deb yuritiladi.

Koks qoldig'ining yonish jarayoni gazsimon moddalarning yonish jarayonidan birmuncha farq qilsada, ammo o'z-o'zidan alangalanishning issiqlik nazariyasini bu koks qoldiqning yonish jarayonini tushuntirish uchun qo'llash mumkin.

Qattiq moddalarning yong'inga xavfli xususiyatlari 1 kg qattiq modda yonganda ajralib chiqadigan issiqlik miqdori, o'z-o'zidan alangalanish yonib bitish tezligi va material yuzasida yonishning tarqalishi bilan ifodalaniladi. Qattiq jismlarning yonish harorati yonganda hosil bo'ladigan issiqlik miqdori va yonish zonasiga kelayotgan havo miqdoriga bog'liq.

Changlarning yonishi va portlash xususiyatlari

Qattiq moddalarning maydalangan har xil kattalikdagi zarralari havo muhitida uzoq vaqt suzib yuradigan va birmuncha katta zichlikka ega bo'lgan tumansimon muhitni vujudga keltiradi. Bunday mayda zarrachalarning ko'p miqdorda yig'ilib qolganda xuddi gaz va yonuvchi suyuqliklar bug'lari kabi portlash xususiyatiga ega bo'ladi.

Odatda, havo tarkibidagi changlar miqdori g/m^3 yoki mg/m^3 birliklarda o'lchanadi. Ko'pgina yonuvchi moddalar changlarining portlashi uchun pastki zichlik miqdori juda katta birliklarni tashkil qiladi va bunday birlikdagi aralashma hosil qilishi qiyin (masalan, qand pudrasi, torf changi, bularning portlashi uchun quyi chegaradagi zichlik 1350 g/m^3 va 2200 g/m^3), shuning bilan birga bunday changlarni portlatib yuborish uchun katta quvvatdagi yondiruvchi impuls zarur.

Portlashning boshlang'ich fazasida havo tarkibidagi eng mayda zarralar alangalanadi va ularning ajratgan issig'ida kattaroq zarralar alangalanadi, shundan keyin zichligi yetarli bo'lsa, alangalanish hajmiy tus oladi va portlashga olib keladi. Shuning uchun ham zichlikning quyi chegarasi asosida changlarning yong'inga va portlashga xavfliligi aniqlanadi. Portlashga xavfli changlar to'lfasiga zichligi 65 g/m^3 gacha bo'lgan, alangalanish quyi chegarasiga to'g'ri kelgan changlar kiritiladi (oltingugurt changi, un va boshqalar). Agar alangalanishning quyi chegarasi 65 g/m^3 dan ortiq zichlikka to'g'ri kelsa, ular yong'inga xavfli changlar toifasiga mansub bo'ladi (tamaki, yog'och changi). Binolarning ishlab chiqarish toifasi va o'ta bardoshlilik darajasiga qarab ularning qavati tanlanadi.

A, B toifasi uchun qavatning soni 6 dan oshmasligi lozim. V toifasi uchun qavatlar soni cheklanmaydi, lekin asosiy konstruksiyalar noyonilg'i va yonishi qiyin yonilg'i materiallardan qilinishi lozim. Evakuatsiya yo'llari qisqa va yetarli kenglikda bo'lishi kerak. Chiqish eshiklari faqat tashqariga ochilishi zarur (tebranadigan va harakatlanuvchi eshiklarga joylashishga ruxsat berilmaydi). > 10 m dan yuqori bo'lgan binoni tashqaridan yong'in zinapoyalari bilan jihozlaydilar.

Sanoat korxonalari binolarini yong'in dan muhofaza qilish uchun ishlatiladigan asosiy texnik qurilmalar QMQ 2.01.02 92: asosida aniqlanadi.

A, B va V kategoriyasidagi yong'inga xavfli obyektlarda yong'in haqida xabar beruvchi datchiklar o'rnatiladi. Ular yong'in bo'lgan taqdirda qabul qilish apparatiga signal yuboradi. Bunday sistemalar yong'in signalizatsiyasi deb ataladi. Yong'inni avtomatik signalizatsiya qurilmasi (YOASK) to'g'ri va aylanasimon sxemada o'rnatiladi. Ular ishlatiladigan datchiklar turiga bog'liq holda issiqlik, tutun muhofazaovchi va kombinatsiyalashgan turlarga bo'linadi. Bu qurilmalar yong'in va muhofaza-yong'in turlariga bo'linadi. Yon-

g'indan muhofaza sistemalari qimmatbaho materiallar saqlanadigan omborlarda, turar joy kvartallarida ishlatiladi. Yong'in va uning muhofaza signalizatsiyasining asosiy elementlariga yong'in to'g'risida xabar beruvchi qurilma qabul qilish stansiyasi, aloqa tarmog'i, kuchlanish manbai, tovushli yoki yorug'likli signal qurilmasi kiradi.

Yong'in avtomatik signalizatsiyasiga APST-1, signalizatsiyali issiqlik yong'in qurilmasiga STPU-1 lar misol bo'la oladi. Ushbu qurilmalardagi yong'in to'g'risida avtomatik xabar beruvchi moslamalar muhitdagi issiqlik o'zgarishi, tutun va issiqlik o'zgarishi hamda yorug'lik energiyasining o'zgarishini qayd etish asosida ishlaydi.

Yong'in kelib chiqqan hollarda personalni himoya qilish choralari

Yong'in qayerdan kelib chiqqanini qanday aniqlash mumkin, ayniqsa olov tez-tez ishlatilmaydigan joylarda?

Yong'in kelib chiqqan bo'lsa odamlarni qanday ogohlantirish kerak? Masalan, agar yong'in trevoga qo'ng'irog'i bo'lsa, uni muntazam ravishda ishlayotganini tekshirib turing qo'ng'iroq binoning hamma joyiga eshitalishini ta'minlash kerak.

Tegishli o't o'chirish uskunalariga ega bo'lish, yong'inni bartaraf etish uchun barcha turdagi uskunlarning bo'lishi .

Odamlar yong'in kelib chiqqan holda zudlik bilan xonalarni tark etishlari uchun xonalar ichkaridan tashqariga ochiladigan qilib qurilishi kerak. Ponali eshiklarni olov ocha olmaydi.

Keksalar va nogironlar favqulotda vaziyatlarda ko'proq yordamga muhtoj bo'lishdi, shu sababli ularga birinchi navbatda yordam ko'rsatish to'g'risidagi ishxona qonun-qoidalarni joriy etganmisiz?

Ish joyingizda har bir odam bexatar holda binoni tark etganligini tekshiruvchi va tezlik bilan o't o'chiruvchilarga xabar beruvchi ma'sullar kimlar?

Yong'in xavfsizlik rejangiz qanchalik darajada samaraliligini bilasizmi? Rejangizni muntazam tekshirib turasizmi? Ishxonangizdagi har bir inson yong'in xavfsizlik choralarni bilishi, o't o'chiruvchi moslamalarni ishlata olishi, yong'in xavfsizlik qoidalar haqida ishchilarga muntazam ma'lumot berib borilishi shart.

Reja tuzing va amaliyotda o'quv mashg'ulotlari olib boring

Siz aniqlagan xavflarni yozib boring va ularni xavflilik darajasini kamaytirish yoki yo'q qilish choralarini ko'ring .

Siz va sizning qo'l ostingizdagi ishchilar yong'in kelib chiqqanda nima qilishlari kerakligi haqida reja tuzib chiqing..

Odamlarni olov kelib chiqqan vaqtda nimalar qilishi kerakligi to'g'risida ma'lumotlar, instruksiyalar bilan va amaliyotda tayyorgarlik ko'rish uchun sharoitlar bilan ta'minlashingiz kerak.

Amaliyotda o'quv mashg'ulotlari olib boring.

Mas'ul shaxslar tayinlanishi kerak

Binoyingizni boshqalar bilan taqsimlayotgan bo'lsangiz siz ularni ham xavfsizlik rejangiz bilan tanishtirib chiqishingiz zarur.

Xavfli bo'lgan moddalar zaxira holda saqlanuvchi joylar binong eng xavfsiz bo'lgan joylarida saqlanishi kerak.

Moddalarning xavfsizlik to'g'risidagi ma'lumotnomasi sizga yonuvchan va portlovchi moddalar bilan ishlashda yordam beradi.

Quyidagilar haqida o'ylab ko'ring::

- Ish jarayonini boshqa yo'l bilan olib borishga harakat qiling.

- Suyuqliklarni yuqori haroratdagi chaqnashlarda ishlating. Ma'lumotnomalarga e'tibor bering, yuqori haroratdagi chaqnashlar, past haroratdagisidan xavfsizroqligini unutmang.

- Yonuvchan va portlovchi moddalar saqlashni iloji boricha kamaytiring.

- Moddalarni yetkazib beruvchi bilan birga xavfsizlik choralari tekshirib chiqing.

- Tovarlarini buyurtmaga asosan yetkazilayotganiga ishonch hosil qilish uchun yetkazilgan kontenerlarning yorliqlarini tekshirib chiqing.

Saqlash omborlari

Ba'zi kimyoviy moddalar bir-biri bilan xavfli kimyoviy reaksiyalarga kirishishi mumkin. Shu kabi moddalarni kerakli sharoitda saqlash zarur, masalan, kislotalik xususiyatga ega moddalar yonuvchan moddalardan alohida tarzda saqlanishi shart.

Yetkazib beruvchining bergan ma'lumotlaridan va kontenerlardagi yorliqlardan foydalanilgan holda xavfli moddalarni saqlash sharoiti bilan tanishib chiqing. Moddalar bir-biridan uzoq masofa-

larda, maxsus barerlar bilan alohida joylashtirilgan joylarda yoki reaksiyaga kirishishini oldini oluvchi moddalar bilan oʻralgan maxsus omborxonalarda saqlanishi kerak.

Talabga javob beradigan saqlash omborxonalari:

Texnik ish jarayonlari boʻladigan hududdan uzoqroqda joylashgan;

Boshqa binolardan izolyatsiyalangan, xavfsiz va yaxshi ventilyatsiyalangan;

Toʻkilib ketish oqibatida kimyoviy reaksiyalarga kirishib ketishi xavfi juda past boʻlgan, yongʻinda tez va oson oʻchirish mumkin boʻlgan boʻlishi kerak;

Moddalarning zararlanish xavflarini oldini oling, masalan, kichik yuk mashinalaridan foydalaning, moddalarni vertikalda tarzda joylashtiring;

Olovning tezlik bilan tarqalib ketish xavfi, suyuqliklarning toʻkilib ketishi kabi xavflarini oldini oling ;

Yongʻin keltirib chiqarishi mumkin boʻlgan jihozlar yoki hodisalarni bartaraf eting, masalan, tamaki chekish, himoyanmagan elektr jihozlari va h k.

Oʻtni oʻchirish uskunalari

Oʻtni oʻchirish uskunalari: qoʻlda ishlatiladigan birlamchi vositalar, bir joyda muqim oʻrnatiladigan va mexanik yoki avtomatik harakatga keltiriladigan uskunalar, har xil masofadagi hududlarda harakatlana oladigan koʻchma uskunalar va boshqalarga boʻlinadi.

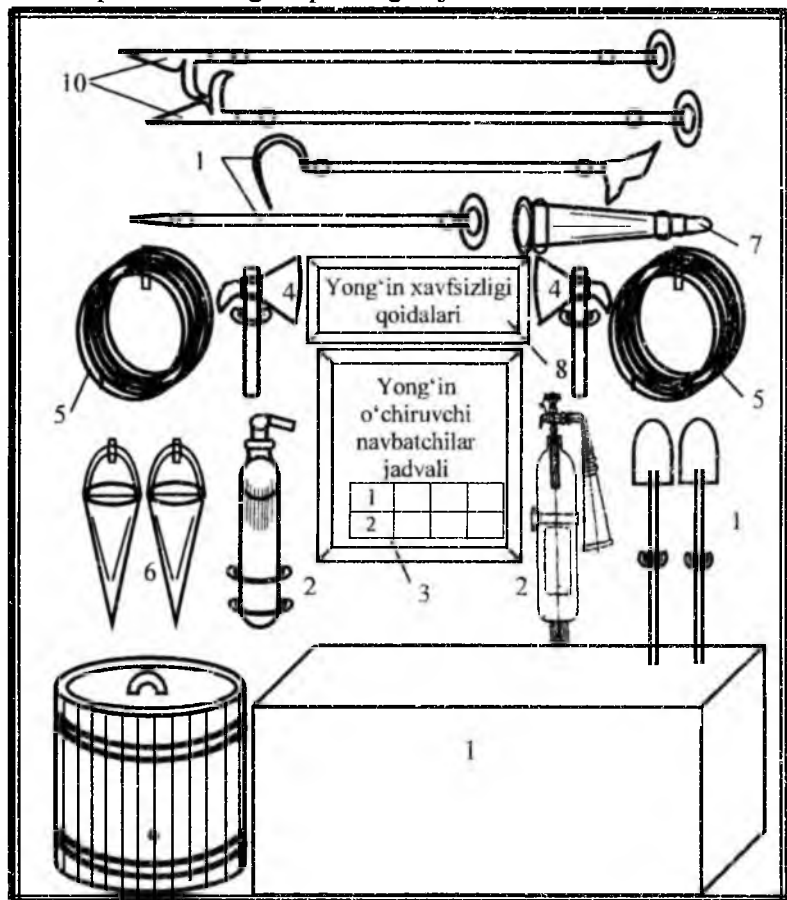
Birlamchi oʻt oʻchirish vositalariga, tashkilot ishchi va xizmatchilari yoki ixtiyoriy yongʻin navbatchi aʼzolari tomonidan ishlatishga moʻljallangan, yongʻinga qarshi «qalqonlar»da izohlangan oddiy asboblari va uskunalar kiradi.

Maʼmuriy binolar va sanoat korxonalarida, yonuvchi ashyolar va portlovchi moddalar saqlanadigan omborxonalar hududida, yongʻin xavfi mavjud boʻlgan joylarda oʻt oʻchirishda qoʻllaniladigan asboblari oʻrnatilgan boʻlishi shart. «Yongʻinga qarshi qalqon» 14-rasmda aks ettirilgan.

Bunday qalqonlar maʼmuriy binolarning hovli tomonidan, bino-ga kirish eshigiga yaqin joyda oʻrnatiladi. Ishlab chiqarish korxonalarida, yongʻin xavfi mavjud boʻlgan sexlar va omborxonalariga

kirish eshiklariga yaqin joylarda oʻrnatiladi. Himoyalananayotgan hududning har 5000 kvadrat metriga 1 ta «qalqon» loyihalashtiriladi.

Undagi suv bochkasining hajmi 200l dan kam boʻlmasligi kerak, qum solinadigan qutining hajmi esa 2–3m³ atrofida boʻladi.

14-rasm. Yongʻinga qarshi «qalqon» va undagi asboblarni oʻrnatilishi. 1-qum solingan quti, 2-koʻpikli va karbonat angidridli oʻt uchirgich (ognetushitel), 3-yongʻin oʻchiruvchi navbatchilarining ish jadvali, 4-boltalar, 5-oʻt oʻchirish shlangalari, 6-konussimon chelak, 7-suv sepish stvoli, 8-yongʻin xavfsizligi qoidalari, 9-suv bochkasi, 10-ilgakli changaklar, 11-mis uchli lom va ilgak, 12- belkuraklar.

Havoli mexanik ko'pik tayyorlagich uskunalar

Ko'pik hosil qiluvchi moddani suvdagi qorishmasidan o'rtacha ko'piruvchanlikka (80–100 gacha) ega bo'lgan havoli mexanik ko'pikni tayyorlash uchun chizma 30 da keltirilgan KDG–600 yoki KDG–2000 rusumli ko'pik tayyorlagich generatorlardan foydalanish mumkin.

Sanoatda 3 xil rusumdagi ko'pik tayyorlagich generatorlar ishlab chiqariladi. Ular ko'pik ishlab chiqarish quvvati bilan bir-biridan farq qiladi, ya'ni KDG–200, KDG–600 va KDG–2000.

Bunday ko'pik generatorlarining ishlatish tartibi quyidagichadir: 6%li ko'pik hosil qiluvchi suyuq qorishma elastik shlanglar orqali generator purkagichiga uzatiladi. Purkagich esa o'z navbatida, qorishmani sim to'rlar qatlami tomon yo'naltiradi. Natijada qorishma havo bilan aralashgan holda sim to'rlarga urilib mayda zarrachalarga parchalanadi va uning oqibatida qorishmadan ajralib chiqayotgan CO₂ gazi hisobidan diffuzorda hosil bo'lgan bosim tufayli ko'plab pufakchalar paydo bo'la boshlaydi va ular bora-bora ko'payib havoli mexanik ko'pikni hosil qiladi.

O't o'chirish texnik vositalari va ularning vazifalari

Zamonaviy o't o'chirish mexanizmlarining aksariyati motorlashgan bo'lib, tez yordam ko'rsata oladigan, harakatchan texnik vositalar darajasida mukammallashgandir. Bular jumlasiga avtomobillar, vertalyotlar va motorli pompalar kiradi.

Respublikamiz hududida eng ko'p qo'llaniladigan texnik vositalardan biri o't o'chiruvchi avtomobillar hisoblanadi (15–16-rasmlar). Bu texnik vositalar, o'zlarining vazifalari, jihozlanish uskunalari va ish uslublariga qarab, uch toifaga, ya'ni asosiy, maxsus va yordamchi toifalarga bo'linadi.

15-rasm. Avtokran

16-rasm. Avtosisterna

Asosiy o't o'chirish mashinlari o'z navbatida umumiy va maqsadli qo'llanishga mo'jallangan turlarga bo'linadi:

– umumiy qo'llaniladigan – vositalarga avtokran, avtosisterna, avtonasos va motopompalar kiradi;

– maqsadli vositalarga – avtonarvon, havoli ko'pik, inert gaz, suv va kukunli o't o'chirgich moddalar bilan jihozlangan avtomobillar va boshqalar misol bo'la oladi.

17-rasm. Avtonarvon AL-50

Yordamchi texnik vositalar turkumiga yoqilo'i bilan ta'rinlovchi va texnik uskunalarni to'xtovsiz ishlashini ta'minlash uchun xizmat qiladigan ta'mirlash ustaxonalari joylashtirilgan avtomobillarni misol qilib ko'rsatish mumkin.

Yong'in darakchilari va aloqa tizimi. Yong'inni oldini olish va uning dahshatli asoratini kamaytirishda bosh omil sifatida darakchi uskunalar va tezkor aloqa vositalari xizmat qiladi.

Yong'inni oldini olish maqsadida, uning kelib chiqish jarayonlarini nazorat qilishni passiv va aktiv usullarga bo'lish mumkin.

Passiv nazorat usuli, inson tafakkuri va uning intizomiga bog'liq bo'lib, yong'in o'choqlarini aniqlash va o't o'chiruvchilarni 101 raqamli telefon orqali (shahar sharoitida) va uzluksiz zang urish yo'li bilan (dala, qishloq sharoitida) yordamga chaqirishdan iborat bo'ladi.

Aktiv nazorat usuli esa yuqori aniqlik bilan ishlaydigan texnik vositalarni qo'llashga asoslangandir. Bunda yong'in o'chog'ini aniqlash va o't o'chiruvchi xizmat yordamini chaqirish, odam omiliga bog'liq bo'lmasdan, avtomatik tezkor tarzda bajariladi. Yong'in darakchilari tizimi asosan yong'inni dastlabki belgilari bo'lmish tutun, yorug'lik yoki u yerdagi haroratni elektr xabarlariga aylantira oladigan xabarchi moslamalardan iborat bo'ladi.

Yong'in darakchilari o'zlarining ishlash uslubiga binoan shartli ravishda 4 ta guruhga, ya'ni issiqlik, yorug'lik, gaz va tutundan ishlaydigan turlarga bo'linadi.

O'zbekistonda ilk bor 1960-yilda haroratni ta'siridan yengil erib ketuvchi «Vuda» qorishmasi asosida ishlaydigan, DTL rusumli yong'in daraklagichlari ishlab chiqarila boshlangan edi (18-rasm).

18-rasm. DTL rusumli yong'in darakchisi

DTL bir marta qo'llanishga mo'ljallangan bo'lib, xonaning harorati 72°C dan oshgandan keyin, uning markazida joylashgan.

spiralsimon o'tkazgichni aloqa zanjiriga bog'lab turuvchi, haroratga o'ta sezgir bo'lgan maxsus qorishma erib ketishi oqibatida, zanjir uziladi va nazorat pultiga yong'in xavfi paydo bo'lganligi haqida xabar beradi. Bitta DTL daraklagichi 15m² gacha yuzani qo'riqlashga qodir.

Shulardan biri IP-104 rusumli yong'in darakchisining texnik tavsiflari qo'yidagi 6-jadvalda keltirilgan.

6-jadval

Elektr zanjirini uzuvchi ishchi harorati, °C	72±2
Ishchi haroratdan keyin ishga tushish vaqti, soniya	125
Zanjir qarshiligi, Om	0,1
Zanjir kuchlanishi, V gacha	110
Ruxsatli tok kuchi, A gacha	0,1
O'lchamlari	
Diametri, mm	60
Balandligi, mm	40
Og'irligi, kg:	0,02
Xizmat muddati, yil	10

19-rasm. Harorat yong'in darakchisi

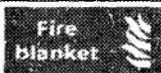

20-rasm. Turli rusumdagi harorat yong'in darakchisi

Drencher qurilmali yarim avtomatlashgan o't o'chirish tizimi

Drencher qurilmalari ishlash tartibiga ko'ra yarim avtomatlashgan bo'lib yong'in xavfi yuqori bo'lgan sanoat binolari, teatr va omborxonalarda yong'inni o'chirish, yong'in yuzaga kelganda suv pardalari hosil qilish uchun ishlatiladi. Bunday jihozlarni ishga tushirish va boshqarish navbatchi tomonidan amalga oshirilganligi sababli uni yarim avtomatlashgan o't o'chirish jihozi deb ataladi. Drecherli o't o'chirish tizimi suv ta'minoti tarmog'idagi bosim hisobiga yoki maxsus nasos hisobiga ishlashi mumkin (20-rasm).

Talbalarga ko'ra seksiyalarga ajratilgan drencherli yarim avtomatik tizimlar alohida suv tarqatish tarmog'iga ega bo'lishi kerak. Bu esa tizimning ishonchli va uzluksiz ishlashini ta'minlaydi.

Mavzuda qo'llanilgan tayanch iboralar: yonish, yong'in muhofazasi, yong'in xavfsizligi qoidalari, chaqnash, alangalanish, o'z-o'zidan alangalanish, yonuvchan suyuqliklar, portlash, yong'in xavfi bo'yicha kategoriyalar.

	 Old colour BS 5406 New colour BS EN3	 Class A Paper or wood	 Class B Flammable liquids	 Class C Flammable gas fires	 Class D Metal fires	 Electrical fires
Red		✓	Do not use ✗			Do not use ✗
Red		✓	Do not use ✗			Do not use ✗
Cream		Note: Multi-purpose foams may be used ✓	Note: Specialist foams required for industrial alcohols ✓			Do not use ✗
Black			Secondary ✓			Primary ✓
Blue		✓	Note: Specialist DP required for solvents and essences ✓	✓	Note: Specialist dry powders may be required ✓	✓
Red			Primary ✓	General note – May be used in conjunction with other extinguishing agents or fire extinguishing techniques		
Canary yellow			Specialist hot cooking oil fires only Specifically for dealing with high-temperature (360°C+) cooking oils used in large industrial size catering kitchens, restaurants and takeaway establishments with deep-fat frying facilities			

Amaliy mashg'ulotini yoritishda “Zakovat” pedagogik texnologiya usulidan foydalaniladi. “Zakovat” usulidan foydalanish bo'yicha tavsiyalar: unda raqamlar bilan belgilangan bo'lib, konvertlarda yangi mavzu bo'yicha savollar yashiringan bo'ladi. Konvertlar aylanma doira ustiga qo'yib chiqiladi va doira aylantiriladi. Doira strelkasi qaysi raqamda to'xtasa o'sha raqamli talaba shu konvert ichidagi savolga javob beradi. O'yin toki aylanma doiradagi konvertlar barchasi ochilguncha davom etadi.

Talabalarni bilimini tekshirish uchun savollar:

1. Yong'inga ta'rif bering.
2. Yonishning fizik-kimyoviy asoslari.
3. Yonish fazalari va portlash chegaralari.

4. Yong'inga qarshi kurash chorolari.
5. O't o'chirishni tashkil qilish.
6. Ishlab chiqarishlarning yong'in xavfi bo'yicha kategoriyalari.
7. Yonish fazalari.
8. Yong'in sabablari?
9. Yong'in nazorati tashkilotlarining vazifalari?
10. Yong'in haqida xabar berish va aloqa vositalari?
11. Ishchilarning xavfsiz evakuatsiya qilish?
12. Ishlab chiqarishda ishlatiladigan materiallar yonish xususiyati bo'yicha necha turga bo'linadi va ular kaysilar?
13. Yonish turlari, yonish jarayonining mexanizmini tushuntiring.
14. Yong'indan himoyalash tashkilotlari tizimi faoliyati to'g'risida gapring.
15. Bino va inshootlarni yong'in va portlash xavfi bo'yicha guruhlanishi.
16. Ishlab chiqarish jarayonidagi yong'in xavfini tahlil qilish.
17. Yong'inga qarshi umumiy talab va qoidalar.
18. Elektr va gaz payvandlash ishlarida yong'in xavfsizligi.
19. Havodagi gaz va chang moddalarining yonish jarayoni.
20. Yong'in paytida odamlarni evakuatsiya qilish.

MAVZU BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. O'z-o'zidan yonish qanday hollarda ro'y beradi.

- a) punktlarda saqlanayotgan paxta har qanday sharoitda o'z-o'zidan yonishi mumkin;
- b) organik modda va minerallar moddalar aralashmasi o'z-o'zidan yonishga olib keladi;
- v) ma'lum hajmdagi oraliq moddalarning ochiq ob-havo sharoitlari ta'sirida va namlangan organik moddalar har qanday sharoitda saqlashda o'z-o'zidan yonadi;
- g) Yerga to'kilib shimilgan yonuvchi suyuqliklar o'z-o'zidan yonishi mumkin.

2. Portlash bo'lishi uchun qanday sharoit bo'lishi kerak.

- a) yonuvchi gazlarning kislorod bilan aralashganda portlash bo'lishi mumkin;

b) har qanday xonada yoki idishda to'plangan gaz yoki yonuvchi suyuqlikka uchqun berilganda portlashi mumkin;

v) xona havosi hajmining har qanday protsent miqdorida yig'ilgan yonuvchi gaz va suyuqlik parlari portlashi mumkin;

g) xona havosi hajmining ma'lum protsent miqdorida yonuvchi suyuqliklari yoki yonuvchi gaz to'plangan bo'lishi va unga uchqun yoki alanga bilan turtki berish kerak.

3. Yonish deganda nimani tushunasiz?

a) yonish bu kimyoviy jarayon bo'lib, ko'p miqdorda issiqlik va nurlanish bilan kechadigan jarayon hisoblanadi;

b) yonuvchi moddaning oksidlovchi modda bilan birikishi natijasida moddaning kimyoviy o'zgarishi hisobiga katta issiqlik va nur tarqatish bilan kechadigan murakkab fizik kimyoviy jarayon yonish deb ataladi;

v) moddalarning kislorod bilan birikishi hisobiga katta miqdorda issiqlik va nur tarqatish jarayoniga yonish deyiladi;

g) yonuvchi moddani oksidlanuvchi modda bilan birikishi natijasida hosil bo'ladigan murakkab jarayon yonish deb ataladi.

4. Yong'in, yonish ehtimoli yuksak bo'lgan bir qancha xavfli omillar cababli inconlar hayotiga juda katta tahdid ko'rcatadi, jumladan:

a) toksik mahsulotlarni yonishi va evakuatsia chiqish yo'llarini yopiqqligi;

b) yong'inning katta maydonni egallagani va olov balandligi;

v) derazalarni temir panjaralar bilan to'silgani va uchqunli issiq oqimlar;

g) yong'in hududida kislorod konsentrasiyasini pasayishi va tevarakdagi havo muhiti haroratini oshishi.

5. Yong'in vaqtida eng katta xavf tug'diradigan nima?

a) ochiq olov;

b) tutun oqibatida ko'rishni yomonlashuvi;

v) yong'inning toksik moddalari;

g) haroratning yuqoriligi;

6. Yong'in chiqishiga qanday omillar sabab bo'ladi?

a) yonuvchi modda va yondirish manbasi;

- b) yondirish manbasi va oksidlovchi modda;
 - v) yonuvchi va oksidlovchi moddalar;
 - g) yonuvchi, oksidlovchi moddalar va yondirish manbasi;
- 7. Yonish jarayoni asosan ikki xil bo'lishi mumkin, ular:**

- a) diffuziyali va qizdirish;
- b) kinetik va o'z-o'zidan alanganish;
- v) diffuziyali va kinetik;
- g) a va b javoblari to'g'ri.

8. Yong'in xabarchilari tizimi to'g'ri keltirilgan javobni ko'rsating?

- a) nurli va shleyfli;
- b) drencherli;
- v) sprinklerli;
- g) b va v javoblari to'g'ri.

9. Portlashning quyi va yuqori yig'ilish darajasi deganda nimani tushunasiz?

a) ma'lum miqdorda yig'ilgan suyuqlik portlaganda yuqori va quyi chegaralarga ega bo'ladi;

b) har qanday suyuqlik va gaz ma'lum bir chegara miqdorida portlash xususiyatiga ega bo'lganligi sababli shu chegara portlashning yuqori va quyi chegarasi deb ataladi;

v) portlashning quyi va yuqori chegaralari hamma gazlar uchun bir xil bo'ladi;

g) xonada yig'ilgan portlovchi gaz yoki suyuqlikning xidi kelgan davrdan portlaguncha bo'lgan protsent miqdori portlashning quyi chegarasi, portlash nuqtasidan yonish nuqtasiga o'tish chegarasi protsenti yuqori chegarasi deb yuritiladi.

10. Yonmaydigan konstruksiyalarga nimalar kiradi?

a) issiqlik harorati yoki kuchli alanga doimiy ta'sir etadigan konstruksiyalar;

b) alanga yoki yuqori harorat ta'sir etadigan konstruksiyalar;

v) katta issiqlik harorati yoki alanga ta'sirida yonib kul yo ko'mirga aylanmaydigan qurilish konstruksiyalari ;

g) a va b javoblar to'g'ri.

TARQATMA MATERIALLAR

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING

QONUNI

06.05.1993 y.

N 839-XII

Hujjatning rus tilidagi
matniga qarang

MEHNATNI MUHOFAZA QILISH TO‘G‘RISIDA

Mazkur Qonunga quyidagilarga muvofiq o‘zgartirishlar kiritilgan.

O‘zR 01.05.1998-y. 621-1-son Qonuni,

O‘zR 12.05.2001-y. 220-II-son Qonuni,

O‘zR 07.12.2001-y. 320-II-son Qonuni.

Muqaddima

I bo‘lim. Umumiy qoidalar (1–7-moddalar).

II bo‘lim. Mehnatning muhofaza qilishni ta‘minlash (8–15-moddalar).

III bo‘lim. Ishlovchilarning mehnatni muhofaza qilishga doir huquqlarini ro‘yobga chiqarishdagi kafolatlar (16–21-moddalar).

IV bo‘lim. Mehnatni muhofaza qilishga doir qonunlar va boshqa me‘yoriy hujjatlarga rioya etilishi ustidan davlat va jamoatchilik nazorati (22–24-moddalar).

V bo‘lim. Mehnatni muhofaza qilish to‘g‘risidagi qonunlar va boshqa me‘yoriy hujjatlarni buzganlik uchun javobgarlik (25–29-moddalar).

Ushbu Qonun ishlab chiqarish usullari, mulk shaklidan qat’i nazar, mehnatni muhofaza qilishni tashkil etishning yagona tartibini belgilaydi hamda fuqarolarning sog‘lig‘i va mehnati muhofaza qilinishini ta‘minlashga qaratilgan

I BO'LIM. UMUMIY QOIDALAR

1-modda. Fuqarolarning mehnatning muhofaza qilinishiga bo'lgan huquqlari

2-modda. Mehnatni muhofaza qilish

3-modda. Mehnatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonunlar va qonunning qo'llanilish sohasi

4-modda. Mehnatni muhofaza qilish sohasidagi davlat siyosati

5-modda. Mehnatni muhofaza qilishni davlat tomonidan boshqarish

6-modda. Jamoat birlashmalarining mehnatni muhofaza qilish muammolariga oid qarorlarini ishlab chiqish va qabul qilishda ishtirok etishi

7-modda. Mehnatni muhofaza qilishga oid xalqaro shartnomalar

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING QONUNI FUQARO MUHOFAZASI TO'FRISIDA

(O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2000-y., 5-6-son, 151-modda)

Ushbu Qonun fuqaro muhofazasi sohasidagi asosiy vazifalarni, ularni amalga oshirishning huquqiy asoslarini, davlat organlarining, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning (bundan buyon matnda tashkilotlar deb yuritiladi) vakolatlarini, O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining huquqlari va majburiyatlarini, shuningdek, fuqaro muhofazasi kuchlari va vositalarini belgilaydi.

I. UMUMIY QOIDALAR

1-modda. Asosiy tushunchalar

Ushbu Qonunda quyidagi asosiy tushunchalar qo'llaniladi:

fuqaro muhofazasi — harbiy harakatlar olib borish paytida yoki shu harakatlar oqibatida yuzaga keladigan xavflardan O'zbekiston Respublikasi aholisini, hududlarini, moddiy va madaniy boyliklarini muhofaza qilish maqsadida o'tkaziladigan tadbirlarning davlat tizimi;

fuqaro muhofazasi xizmati — fuqaro muhofazasi maxsus tadbirlarini bajarish, fuqaro muhofazasi tuzilmalarining harakatlarini ta'minlash uchun kuchlar va vositalarni tayyorlash maqsadida tuzilgan funksional bo'linmalar majmui;

himoya inshootlari — aholini va ishlab chiqarish xodimlarini zamonaviy qirg'in vositalaridan muhofaza qilishga maxsus mo'ljallangan muhandislik inshootlari majmui;

fuqaro muhofazasi kuchlari — qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni amalga oshirish uchun tuziladigan fuqaro muhofazasi harbiy qismlari, umumiy va maxsus hududiy, funksional va obyekt tuzilmalari.

2-modda. Fuqaro muhofazasi vazifalari

Fuqaro muhofazasi vazifalari quyidagilardan iborat:

aholini harbiy harakatlar olib borish paytida yoki shu harakatlar oqibatida yuzaga keladigan xavflardan himoyalaniş usullariga o'rgatish;

obyektlarni harbiy harakatlar olib borish paytida yoki shu harakatlar oqibatida yuzaga keladigan xavflardan himoyalash harakatlari va usullariga tayyorlash;

boshqaruv, xabar berish va aloqa tizimlarini tashkil qilish, rivojlantirish va doimiy shay holatda saqlab turish;

xalq xo'jaligi obyektlarining barqaror ishlashini ta'minlash yuzasidan tadbirlar kompleksini o'tkazish;

aholini, moddiy va madaniy boyliklarni xavfsiz joylarga evakuatsiya qilish;

fuqaro muhofazasi harbiy tuzilmalarining shayligini ta'minlash;

aholini umumiy va yakka muhofazalanish vositalari bilan ta'minlash tadbirlarini o'tkazish;

aholining harbiy harakatlar olib borish paytidagi yoki shu harakatlar oqibatidagi hayot faoliyatini ta'minlash;

radiatsion, kimyoviy va biologik vaziyat ustidan kuzatish va laboratoriya nazorati olib borish;

qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni o'tkazish; harbiy harakatlar olib borish paytida yoki shu harakatlar oqibatida zarar ko'rgan hududlarda jamoat tartibini yo'lga qo'yish va saqlab turish;

aholini va hududlarni muhofaza qilish yuzasidan boshqa tadbirlarni amalga oshirish.

3-modda. Fuqaro muhofazasi to'g'risidagi qonun hujjatlari

Fuqaro muhofazasi to'g'risidagi qonun hujjatlari ushbu Qonun va boshqa qonun hujjatlaridan iborat.

Agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida O'zbekiston Respublikasining fuqaro muhofazasi to'g'risidagi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo'lsa, xalqaro shartnoma qoidalari qo'llaniladi.

4-modda. Fuqaro muhofazasi sohasidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik

Fuqaro muhofazasi sohasidagi qonun hujjatlarini buzganlikda aybdor shaxslar belgilangan tartibda javobgar bo'ladilar.

5-modda. Fuqaro muhofazasi sohasidagi xalqaro hamkorlik

O'zbekiston Respublikasining boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan fuqaro muhofazasi sohasidagi hamkorligi davlat hokimiyati va boshqaruv organlari tomonidan xalqaro shartnomalar va qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

II. FUQARO MUHOFAZASIGA RAHBARLIK QILISH, DAVLAT ORGANLARI VA TASHKILOTLARNING FUQARO MUHOFAZASI SOHASIDAGI VAKOLATLARI

6-modda. Fuqaro muhofazasiga rahbarlik qilish

O'zbekiston Respublikasi fuqaro muhofazasiga umumiy rahbarlikni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi amalga oshiradi.

O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri mamlakat fuqaro muhofazasining boshlig'idir.

O'zbekiston Respublikasi fuqaro muhofazasini boshqarish O'zbekiston Respublikasining Favqulodda vaziyatlar vazirligi zimmasiga yuklanadi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar hududlarida fuqaro muhofazasiga rahbarlik qilishni tegishincha lavozimiga ko‘ra fuqaro muhofazasining boshlig‘i bo‘lgan Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi, viloyatlar, tumanlar va shaharlar hokimlari amalga oshiradilar.

Vazirliklar, idoralar va tashkilotlarda fuqaro muhofazasiga rahbarlik qilishni ularning lavozimiga ko‘ra mazkur organlar va tashkilotlar fuqaro muhofazasining boshlig‘i bo‘lgan rahbarlari amalga oshiradilar.

Fuqaro muhofazasi boshlig‘i o‘z vakolatlari doirasida quyidagi huquqlarga ega:

fuqaro muhofazasining tegishli rejalarini amalga joriy etish; aholini, moddiy va madaniy boyliklarni xavfsiz joylarga evakuatsiya qilish to‘g‘risida qarorlar qabul qilish;

fuqaro muhofazasi bo‘yicha direktivalar, buyruqlar, qarorlar va farmoyishlar chiqarish;

o‘z tasarrufidagi hududlar hamda tashkilotlarning kuchlari va vositalarini fuqaro muhofazasi sohasidagi tadbirlarni o‘tkazishga jalb etish;

qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Fuqaro muhofazasi boshliqlarining aholini va hududlarni muhofaza qilish masalalari bo‘yicha direktivalari, buyruqlari, qarorlari va farmoyishlari barcha tashkilotlar, shuningdek mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun bajarilishi majburiydir.

Aholini va hududlarni zamonaviy qirg‘in vositalari qo‘llanilishi oqibatlaridan muhofaza qilish va fuqaro muhofazasi sohasidagi tadbirlarni amalga oshirishga oid harakatlarni muvofiqlashtirish tegishli hududlar, tarmoqlar va tashkilotlarning fuqaro muhofazasi boshliqlari zimmasiga yuklanadi.

7-modda. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi-ning fuqaro muhofazasi sohasidagi vakolatlari

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

fuqaro muhofazasi sohasida yagona davlat siyosati o'tkazilishini ta'minlaydi;

O'zbekiston Respublikasi fuqaro muhofazasi rejasini tasdiqlaydi;

fuqaro muhofazasini rivojlantirish va takomillashtirishning asosiy yo'nalishlarini, ularning moliyaviy va moddiy-texnika ta'minoti tartibini tasdiqlaydi;

tinchlik davrida va urush davrida davlat iqtisodiyoti faoliyat ko'rsatishi barqarorligini ta'minlash tadbirlari ishlab chiqilishiga va o'tkazilishiga rahbarlik qiladi;

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MEHNAT KODEKSI

(O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1996-y., 1-songa ilova; 1997-y., 2-son, 65-modda; 1998-y., 5-6-son, 102-modda, 9-son, 181-modda; 1999-y., 1-son, 20-modda, 5-son, 124-modda, 112-modda, 9-son, 229-modda; 2001-y., 5-son, 89-modda, 9-10-son, 182-modda; 2002-y., 1-son, 20-modda, 9-son, 165-modda; O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2005 y., 37-38-son, 280-modda; 2009-y., 52-son, 553-modda, 554-modda; 2010-y., 51-son, 483-modda; 2012-y., 37-son, 421-modda)

UMUMIY QISM

I BOB. ASOSIY QOIDALAR

1-modda. Mehnatga oid munosabatlarni tartibga soluvchi normativ hujjatlar

O‘zbekiston Respublikasida mehnatga oid munosabatlar mehnat to‘g‘risidagi qonun hujjatlari, jamoa kelishuvlari, shuningdek jamoa shartnomalari va boshqa lokal normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Bundan buyon matnda «mehnat to‘g‘risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlar» deb yuritiladi.

Mehnat to‘g‘risidagi qonun hujjatlari ushbu Kodeks, O‘zbekiston Respublikasi qonunlari va Oliy Majlis qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi qonunlari va Jo‘qorg‘i Kenges qarorlari, O‘zbekiston Respublikasi Hukumatining hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Hukumatining qarorlari, davlat hokimiyatining boshqa vakillik va ijroiya organlari o‘z vakolatlari doirasida qabul qiladigan qarorlardan iboratdir.

Mulkchilikning barcha shaklidagi korxonalar, muassasalar, tashkilotlarda, shuningdek ayrim fuqarolar ixtiyorida mehnat shartnomasi (kontrakt) bo‘yicha ishlayotgan jismoniy shaxslarning meh-

natga oid munosabatlari mehnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Bundan buyon matnda «korxonalar» deb yuritiladi.

Bundan buyon matnda «mehnat shartnomasi» deb yuritiladi.

2-modda. Mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlarining vazifalari

Mehnat to'g'risidagi qonun hujjatlari xodimlar, ish beruvchilar, davlat manfaatlarini e'tiborga olgan holda, mehnat bozorining samarali amal qilishini, haqqoniy va xavfsiz mehnat shart-sharoitlarini, xodimlarning mehnat huquqlari va sog'lig'i himoya qilinishini ta'minlaydi, mehnat unumdorligining o'sishiga, ish sifati yaxshilanishiga, shu asosda barcha aholining moddiy va madaniy turmush darajasi yuksalishiga ko'maklashadi.

3-modda. Mehnat kodeksining amal qilish doirasi

Mehnat kodeksi O'zbekiston Respublikasining butun hududida amal qiladi.

4-modda. Mehnatga oid munosabatlarni qonunlar orqali va shartnomalar asosida tartibga solishning o'zaro bog'liqligi

Xodimlar uchun mehnat huquqlarining va kafolatlarining eng past darajasi qonunlar bilan belgilab qo'yiladi.

Qonunlardagiga nisbatan qo'shimcha mehnat huquqlari va kafollari boshqa normativ hujjatlar, shu jumladan shartnoma yo'sinidagi hujjatlar (jamoalar kelishuvlari, jamoalar shartnomalari, boshqa lokal hujjatlar), shuningdek xodim va ish beruvchi o'rtasida tuzilgan mehnat shartnomalari bilan belgilanishi mumkin.

Mehnat haqidagi kelishuvlar va shartnomalarning shartlari, agar qonunda boshqa holat ko'rsatilmagan bo'lsa, bir tarafdama o'zgartirilishi mumkin emas. Mehnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlar bilan tartibga solinmagan masalalar mehnat

to'g'risidagi shartnoma taraflarining kelishuvi asosida, o'zaro kelishilmagan taqdirda esa, — mehnat nizolarini ko'rib chiqish uchun belgilangan tartibda hal qilinadi.

5-modda. Mehnat haqidagi kelishuvlar va shartnomalar shartlarining haqiqiy emasligi

Mehnat haqidagi kelishuvlar va shartnomalarning xodimlar ahvolini mehnat to'g'risidagi qonunlar va boshqa normativ hujjatlarda nazarda tutilganiga qaraganda yomonlashtiradigan shartlari haqiqiy emas.

6-modda. Mehnatga oid munosabatlarda kamsitishning taqiqlanishi

Barcha fuqarolar mehnat huquqlariga ega bo'lish va ulardan foydalanishda teng imkoniyatlarga egadir. Jinsi, yoshi, irqi, millati, tili, ijtimoiy kelib chiqishi, mulkiy holati va mansab mavqei, dinga bo'lgan munosabati, e'tiqodi, jamoat birlashmalariga mansubligi, shuningdek xodimlarning ishchanlik qobiliyatlariga va ular mehnatining natijalariga aloqador bo'lmagan boshqa jihatlariga qarab mehnatga oid munosabatlar sohasida har qanday cheklashlarga yoki imtiyozlar belgilashga yo'l qo'yilmaydi va bular kamsitish deb hisoblanadi.

Qo'shimcha ma'lumot uchun O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasiga qarang.

Mehnat sohasida mehnatning muayyan turiga xos bo'lgan talablar yoki davlatning yuqoriroq ijtimoiy himoyaga muhtoj bo'lgan shaxslar (ayollar, voyaga yetmaganlar, nogironlar va boshqalar) to'g'risidagi alohida g'amxo'rliqi bilan bog'liq farqlashlar kamsitish deb hisoblanmaydi.

Mehnat sohasida o'zini kamsitilgan deb hisoblagan shaxs kamsitishni bartaraf etish hamda o'ziga yetkazilgan moddiy va ma'naviy zararni to'lash to'g'risidagi ariza bilan sudga murojaat qilishi mumkin.

7-modda. Majburiy mehnatning taqiqlanishi

Majburiy mehnat, ya'ni biron-bir jazoni qo'llash bilan tahdid qilish orqali (shu jumladan mehnat intizomini saqlash vositasi tariqasida) ish bajarishga majburlash taqiqlanadi.

Quyidagi ishlar, ya'ni:

harbiy yoki muqobil xizmat to'g'risidagi qonunlar asosida;

Qarang: O'zbekiston Respublikasining «Umumiy harbiy majburiyat va harbiy xizmat to'g'risida»gi Qonuni.

favqulodda holat yuz bergan sharoitlarda;

sudning qonuniy kuchga kirgan hukmiga binoan;

TESTLAR

1. Favqulodda vaziyatlar tavsifiga ko'ra:

- +tabiiy, texnogen va ekologik tUSDagi faqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- tabiiy va texnogen tUSDagi faqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- texnogen va ekologik tUSDagi faqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- aralash va umumiy vaziyatlar.

2. Favqulodda vaziyatlar xavfning tarqalish tezligiga ko'ra:

- +tasodifiy, shiddatli, mo'ʻtadil va ravon faqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- tasodifiy, shiddatli faqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- mo'ʻtadil va ravon faqulodda vaziyatlarga bo'linadi;
- o'rtacha, shiddatli va ravon faqulodda vaziyatlarga bo'linadi.

3. Qo'yidagilardan qaysi biri hodimlarda xavfli ishlab chiqarish omillarini keltirib chiqaradi:

- +ishlab chiqarishda jarohatlanish;
- kasb kasalliklari;
- respirator kasalliklari;
- ichki kasalliklar

4. Tabiatda codir bo'ladigan favqulotdagi vaziyatlarda odamlar qanday hato harakatlarga yo'l qo'yadilar.

- + antropogen;
- texnogen;
- tabiiy ofatlar;
- ijtimoiy;

5. Quyida sanalgan omillardan zararli ishlab chiqarish omillarini tanlang:

- +yomon mikroiklim, shovqinning balandligi, xira yoritilish;
- elektr toki, yong'in;
- portlash xavfi bo'lgan asbob-uskuna;
- aylanuvchi va harakatlanuvchi mexanizimlar.

6. Quyida keltirilgan javobgarlik turlaridan tanlang, ulardan qaysi biri mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik texnikasi qonunlarni buzgan paytda qo'llaniladi:

- + intizomiy, ma'muriy, moddiy, jinoiy;
- ma'naviy, ma'muriy;
- ahloqiy, moddiy;
- ma'muriy, jinoiy.

7. Mehnatni muhofaza qilish bo'yicha mahsus davlat nazorati tashkilotlariga quyidagilardan qaysi birilari kiradi:

- + barcha javoblar to'g'ri
- kasaba uyushmalari, texnik nazorati;
- O'zR ning sanoatda xavfsiz ish olib borish va jamoat nazorati;
- yong'inga qarshi kurash nazorati, sanitariya nazorati, energetika nazorati;

8. Xavf to'g'risida tushuncha--

+xavf – hayot faoliyati xavfsizligining asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, inson faoliyati davrida uning sog'lig'iga zarar keltiruvchi, ko'ngilsiz okibatlariga olib keluvchi holat, jarayon, obyekt va vositalardir

- xavf – hayot faoliyati xavfsizligining asosiy tushunchadir
- xavf – inson faoliyati davrida uning sog'lig'iga bevosita zarar keltiradi
- xavf – ko'ngilsiz oqibatlariga olib keluvchi holat

9. Xavfning taksonomiyasi –

+barcha javoblar to'g'ri

– xavfning taksonomiyasi – bu uning kelib chiqishi tabiati turi, oqibatlari, tuzilishi insonga ta'sir etish xarakteri va belgilari asosida bir sistemaga keltirilishi.

- «taksonomiya» murakkab hodisalar jarayonlar tushunchasi
- tushunchalar va obyektlarning tasniflanishi

10. Xavfning nomenklaturasi –

+nomenklatura-ma'lum bir belgilariga ko'ra tartibga solingan, sistemalashtirilgan nomlar, terminlar ro'yxatidir.

- lugʻat
- ilova
- alfavit

11. Hayot faoliyati xavfsizligi fanini oʻqitishdan asosiy maqsad:

- + inson va tabiiy atrof-muhitni antropogen va tabiiy faktorlardan xavfsizligi va muhofazalanganligini taʼminlashdan iborat.
- tushunchalar va obyektlarning tasniflanishi
- maʼlum bir belgilariga koʻra tartibga solingan, sistemalashtirilgan nomlar, terminlar ruyxatidir
- koʻngilsiz okibatlariga olib keluvchi holatlarni oʻrganadi.

12. HFXning predmeti sifatida:

- +biosfera va texnosferada vujudga keladigan xavfli va zararli omillar
- elektr toki
- yongʻin
- portlash.

13. Xavf turlari:

- + xavflar-yashirin va haqiqiy boʻladi
- ochiq turdagi
- yopiq turdagi
- aralash turdagi

14. Yashirin xavflar...

- + yashirin xavflar amalga oshishi uchun aniq shartlar boʻlishi lozim.
- yopiq turdagi
- ochiq turdagi
- aralash turdagi

15. Xavfsizlik sistemasi –

- +bu xavfsizlikning murakkab masalalarini hal qilish yoʻllarini tayyorlashda va asoslashda foydalaniladigan metodologik choralar yigʻindisidir

- majmualar yigʻindisi
- MTX yigʻindisi
- rejalar yigʻindisi

16. Boʻsh zaif (zveno) prinsipi...

- + texnik sistemaning xavfsiz ishlashini taʼminlash maqsadida unga zaif element oʻrnatiladi
- texnikaning xavfli ishlashini taʼminlash
- toʻxtash elementlarni oʻrnatish
- muftalarni oʻrnatish

17. Maʼlumot berish prinsipi...

- +Ishchiga ish davrida xavfsizlikni taʼminlash boʻyicha yoʻl-yoʻriqlar, koʻrsatmalar berishga asoslangan
- kurs oʻqishlari
- yoʻriqnomalar oʻtish
- xavfsizlik belgilar

18. Obyektlarni xavfilik darajasiga koʻra

- +sanitar-himoya zonalari, portlash-yonish xavfiligi boʻyicha ishlab chiqarish binolarining kategoriyalri (A,B,V,G,D,E), yongʻin zonalariga
- yongʻin zonalariga
- sanitar-himoya zonalari
- portlash – yonish

19. Gomosfera deb ...

- + inson oʻz mehnat faoliyati jarayonida boʻladigan fazo – ish joyi gomosfera deb ataladi
- inson oʻz mehnat faoliyati gomosfera deb ataladi
- inson oʻz mehnat faoliyatidagi xavfsizlik gomosfera deb ataladi
- inson oʻz mehnat faoliyati xavfli omillar gomosfera deb ataladi.

20. Noksofera deb...

+ doimiy yoki davriy ravishda xavf sodir bo'ladigan zona-fazoni noksofera deyiladi.

– inson o'z mehnat faoliyati noksofera deb ataladi

– inson o'z mehnat faoliyatidagi xavfsizlik noksofera deb ataladi

– inson o'z mehnat faoliyati xavfli omillar noksofera deb ataladi

21. Faoliyat davrida xavfsizlikni ta'minlash uslublari...

+ gomosfera va nokosferani vaqt bo'yicha ajratish, xavflarni me'ryolashtirish, muhitga moslashtirish.

– muhitga moslashtirish

– xavfsizlikni ta'minlash

– ishchi zona yaratish

22. Mehnat muhofazasi borasida asosiy vazifalar...

+ mehnat muhofazasining asosiy vazifalar – ishlab chiqarish jarohatlari, kasbiy xastaliklarning oldini olish, mehnat sharoitlarini yaxshilashdan iborat

– mehnat sharoitlarini yaxshilash

– baxtsiz hodisalarni oldini olish

– kasbiy kasaliklarni hisob olish

23. Hayot faoliyati xavfsizligi negizini...

+ mehnatni muhofaza qilish, atrof-muhit muhofazasi va fuqarolar mudofaasi.

– mehnatni muhofaza qilish

– yong'in xavfsizligi

– fuqarolar mudofaasi

24. Favqulotda vaziyatlar vazirligining asosiy vazifalari...

+ favqulotda vaziyatlarda aholi hayoti, sog'ligini, moddiy va madaniy boyliklarni muhofaza qilish.

– insonni hayoti va sog'ligini

– insonni moddiy boyliklari

– ma'naviy boyliklari

25. Aholini va hududlarni favqulotda vaziyatlardan muhofaza qilish –

+favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish choralari, usullari, vositalari tizimi, sa'y harakatlari majmui

– favqulodda vaziyatlar ro'y berishi xavfini imkon qadar kamaytirishga

– odamlar hayoti va sog'lig'ini saqlash

– moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga

26. Favqulotda vaziyatlarni oldini olish...

+ oldindan o'tkazilib, favqulodda vaziyatlar ro'y berishi xavfini imkon qadar kamaytirishga, vaziyatlar ro'y berganda odamlar sog'ligini saqlash, atrof tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar

– favqulodda vaziyatlar ro'y berishi xavfini imkon qadar kamaytirish

– bunday vaziyatlar ro'y berganda esa odamlar sog'ligini saqlash

– atrof-tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga qaratish.

27. Favqulotda vaziyatlarni bartaraf etish –

+favqulodda vaziyatlar sodir bo'lganda o'tkazilib, odamlar hayoti va sog'ligini saqlash, atrof tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga, favqulodda vaziyatlar sodir bo'lgan zonalarni xalqaga olib, xavfli omillar ta'sirini tugatishga qaratilgan avariya-qutqaruv ishlari va kechiktirib bo'lmaydigan boshqa ishlar.

– odamlar hayoti va sog'ligini saqlash,

– xavfli omillar ta'sirini tugatishga qaratilgan avariya-qutqaruv ishlari va kechiktirib bo'lmaydigan ishlar

– moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga qaratilgan ishlar

28. Favqulotda vaziyatlar vazirligi qachon tashkil etildi.

+ Respublikamiz mustaqillikka erishganidan so'ng 1996-yil 4-martdagi PF-1378 son'li Prezident Farmoni bilan Favqulodda vaziyatlar vazirligi tashkil etildi.

– Respublikamiz mustaqillikka erishganidan so‘ng 1995-yil 3-martdagi PF-1378-sonli Prezident Farmoni bilan Favqulodda vaziyatlar vazirligi tashkil etildi.

– Respublikamiz mustaqillikka erishganidan so‘ng 1999-yil 4-martdagi PF-1378 sonli Prezident Farmoni bilan Favqulodda vaziyatlar vazirligi tashkil etildi.

– Respublikamiz mustaqillikka erishganidan so‘ng 1997-yil 4-martdagi PF-1378-sonli Prezident Farmoni bilan Favqulodda vaziyatlar vazirligi tashkil etildi.

29. Xavfsizlikni ta’minlovchi vositalar turlari?

+jamoat (kollektiv) va shaxsiy himoya vositalari

– turli ogohlantiruvchi plakatlar, kurs o‘qishlari

– yong‘in xavfsizligi oyligi o‘tkazish

– to‘siq vositalari bilan ta’minlanganalik

30. Xavfsizlikni ta’minlovchi prinsiplar turlari?

+yo‘naltiruvchi, texnik, tashkiliy, boshqarish kabi guruhlarga

– fizik, kimyoviy, biologik va ruhiy turlarga bo‘linadi

– jamoa (kollektiv) va shaxsiy himoya vositalari

– barcha javoblar to‘g‘ri

31. Fizik turdagi zaharli ishlab chiqarish omillariga qaysi birlari misol bo‘ladi.

+ barcha javoblar to‘g‘ri

– ishchi zonasi havosi haroratining past yoki yuqoriligi ;

– ishlash joyida shovqinning yuqori darajasi, vibratsiya yuqori darajasi

– harakatdagi mashina va mexanizmlar, mashinalarning harakatlanuvchi qismlari; bosim ostida ishlovchi uskuna buzilishi

– elektromagnit nurlanishlarning yuqori darajasi

32. Ergonomika–bu...

+ barcha javoblar to‘g‘ri

– mehnat qonuniyatlari va ishchi jarayonlar haqidagi fandir.

– psixologik yuklanishni kamaytirish

- kadrlar bilan ishlash
- insonning funksional imkoniyatlarini hisobga olish

33. Hayot xavsizligida anglash vositalari sifatida

- + barcha javoblar to‘g‘ri
- kuzatuv, modellashtirish,
- eksperiment, matematik statistika
- analiz, sintez va prognozlashtirish

34. Favqulotda vaziyat bu?

+ odamlar qurbon bo‘lishi, ularning sog‘ligi yoki atrof tabiiy muhitga zarar etishi, jiddiy moddiy talofatlar keltirib chiqarishi hamda odamlar hayot faoliyati sharoiti izdan chiqishiga olib kelgan yoki olib kelishi mumkin bo‘lgan avariya, halokat, xavfli tabiiy hodisa yoki boshqa tabiiy ofat natijasida muayyan hududda yuzaga kelgan vaziyat.

– favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish choralari, usullari, vositalari tizimi, sa‘y harakatlari majmui.

– oldindan o‘tkazilib, favqulodda vaziyatlar ro‘y berishi xavfini imkon qadar kamaytirishga, bunday vaziyatlar ro‘y berganda esa odamlar sog‘ligini saqlash, atrof tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar majmui.

– favqulodda vaziyatlar sodir bo‘lganda o‘tkazilib, odamlar hayoti va sog‘ligini saqlash, atrof tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga, shuningdek favqulodda vaziyatlar sodir bo‘lgan zonalarini xalqqa olib, xavfli omillar ta‘sirini tugatishga qaratilgan avariya-qutqaruv ishlari va kechiktirib bo‘lmaydigan boshqa ishlar majmui.

35. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yil 4-martdagi PF-1378 sonli Farmoni?

- + Favqulodda vaziyatlar vazirligi tashkil etilishi bo‘ldi.
- favqulodda vaziyatlar sodir bo‘lganda o‘tkazilib, odamlar hayoti va sog‘ligini saqlash
- odamlar qurbon bo‘lishi, ularning sog‘ligi yoki atrof tabiiy muhitga zarar etishi

– favqulodda vaziyatlarning oldini olish va ularni bartaraf etish choralari, usullari, vositalari tizimi, sa’y harakatlari majmui.

36. Fuqaro muhofazasining asosiy vazifalari?

+ aholini harbiy harakatlar olib borish paytida yoki shu harakatlar oqibatida yuzaga keladigan xavflardan himoyalaniş usullariga o’rgatish-boshqaruv, xabar berish va aloqa tizimlarini tashkil qilish

– qonuniylikni, huquqiy-tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta’minlash

– mahalliy byudjetni shakllantirish

– atrof-muhitni muhofaza qilish

37. Favqulodda vaziyatlarni oldini olish bu ?

+ oldindan o’tkazilib, favqulodda vaziyatlar ro’y berishi xavfini imkon qadar kamaytirishga, bunday vaziyatlar ro’y berganda esa odamlar sog’ligini saqlash, atrof tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar majmui.

– qonuniylikni, huquqiy-tartibotni va fuqarolarning xavfsizligini ta’minlash

– mahalliy byudjetni shakllantirish

– atrof-muhitni muhofaza qilish

38. Aholi va iqtisodiyot obyektlarini muhofaza qilishni ta’minlashga rahbarlik qilish kimga yuklatilgan?

+ O’zbekiston Respublikasining Bosh vaziriga yuklatilgan

– mahalliy byudjetni shakllantirishga

– favqulodda vaziyatlarni vazirliklariga

– harbiylarga

39. 1999-yil 20-avgustda qabul qilingan qonun?

+aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to’g’risida”gi qonun

– favqulodda vaziyatlar vazirligi tashkil etilishi bo’ldi.

-- favqulodda vaziyatlar sodir bo’lganda o’tkazilib, odamlar hayoti va sog’ligini saqlash

– favqulodda vaziyatlarni oldini olishga

40. Favqulodaa vaziyatlarda muhofaza qilishning asosiy tamoyillarini I bo‘limi?

+ umumiy qoidalar

– tasodifiy

– vaziyatli

– favqulodda

41. O‘z ichiga necha moddalarni uz ichiga oladi?

+1–5-moddalarni oladi

– 1–6-moddalarni oladi

– 1–2-moddalarni oladi

– 1–7-moddalarni oladi

42. Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishning asosiy tamoyillari?

+ insonparvarlik, inson hayoti va sog‘ligining ustuvorligi; oshkoralik; axborotning o‘z vaqtida berilishi va ishonchli bo‘lishi

– diniy

– siyosiy

– vatanparvarlik

43. II bo‘limda – “Favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilishni ta’minlash tizimi” necha moddadan iborat?

+6–14-moddalar

– 6–19-moddalar

– 6–18-moddalar

– 6–17-moddalar

44. Favqulodda vaziyatlar vazirligining vazifalari nechinchi moddada keltirilgan?

+8-moddada keltirilgan

-- 7-moddada keltirilgan

– 4-moddada keltirilgan

– 98-moddada keltirilgan

45. 20–25-moddalar qonunning necha bo‘limini tashkil etadi?

+4

– 5

– 9

– 2

46. Yakunlovchi qoidalar” deb nomlanuvchi bo‘lim soni?

+ 5-bo‘lim

– 6-bo‘lim

– 8-bo‘lim

-- 3-bo‘lim

47. Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnolog xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to‘g‘risida”gi qonun qachon kabul kilingan?

+ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1999-yil 20-avgustda qabul qilingan

– O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1999-yil 25-avgustda qabul qilingan

-- O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1999-yil 27-avgustda qabul qilingan

– O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1999-yil 21-avgustda qabul qilingan

48. Fuqaro muhofazasi to‘g‘risidagi qonun qachon qabul kilingan?

+ O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 2000-yil 26-mayda qabul qilingan

– O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 2000-yil 28-mayda qabul qilingan

– O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 2000-yil 26-mayda qabul qilingan

– O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan 1999-yil 20-avgustda qabul qilingan

49. Umumiy qoidalar nechta moddani o‘z ichiga?

- +5
- 6
- 9
- 7

50. Fuqaro muhofazasi sohasidagi fuqarolarning huquq va majburiyatlari nechinchi bulimda keltirilgan?

- +3
- 5
- 8
- 9

51. (ABT) tizimi bu qanday tizim ?

- +xabar berish va ma'lumot ta'minoti
- favqulodda vaziyatlarni oldini olish tizimi
- fuqaro muhofazasi tizimi
- umumiy qoidalar tizimi

52. Geofizik omillar?

+ yerning fizik xususiyati (magnit, elektr, gamma faollik, issiqlik va boshq.) natijasida yuzaga keladigan turli noxush vaziyatlar majmuasini sodir etadi.

- yerning paydo bo'lishi bilan bog'lik
- yer osti va ustidagi suvlar (gidrosfera) ta'sirida bevosita yuzaga keladigan noxush vaziyatlar tushuniladi.
- yerning atmosfera qatlamidagi o'zgarishlar

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov Islom Abduganiyevich. Asarlar to‘plami. – T.: “O‘zbekiston”, 1999– 2015-yy.
2. Ikromov E. Favqulodda vaziyatlar va jamoatchilik fikri. – T.: “Adolat” 2004 .
3. Yormatov G., Yuldashev O., Hamraeva A. Hayot faoliyati xavfsizligi. – T., 2009.
4. Nigmatov A., Muxamedov Sh., Xasanova N. Hayot faoliyati xavfsizligi va ekologiya menejmenti. – T.: “Navro‘z”, 2014. – 200 b.
5. Nigmatov A. Hayot faoliyati xavfsizligi. – T.: “Navro‘z”, 2015. – 224 b.
6. Fuqaro muhofazasi asoslari. Yunusov M.YU. va boshq. – T.: “Alviar” 2003. – 344 b.
7. Hayotiy faoliyat xavfsizligi. Qudratov A. va boshq. – T.: “Aloqachi”, 2005. – 356 b.
8. Ganiev T. Favqulodda vaziyatlarda fuqaro muhofazasi. – T.: “Yangi asr avlodi”, 2005. – 245 b.
9. Hayot faoliyati xavfsizligi ISBN 978 0 7176 6179 4 Price £10.95 For information about health and safety ring HSE’s Infoline Tel: 0845 345 0055 Fax: 0845 408 9566 Textphone: 0845 408 9577 e-mail: hse.infoline@natbrit.com or write to HSE Information Services, Caerphilly Business Park, Caerphilly CF83 3GG.
10. HSE priced and free publications can be viewed online or ordered from www.hse.gov.uk

Qo‘shimcha adabiyotlar

1. Безопасность жизнедеятельности // Под. ред. С.Г. Плещитца. – СПб.: “Изд-во СПбГУЭФ”, 2010.
2. Qodirov K. Mehnatga oid hujjatlarni rasmiylashtirish namunalari. – T.: “Adolat”, 2000. – 230 b.
3. G‘oyipov X. Mehnat muhofazasi. – T.: “Mehnat”, 2000. – 253 b.
4. Eshqulov A. Hayot faoliyati xavfsizligi. – Qo‘qon, 2004.
5. С.С.Тверская Безопасность жизнедеятельности //Словарь-справочник. – М.: “Изд-во. МПСИ”, 2005. – 192 с.

6. А.С.Гринин, В.Н. Новиков Безопасность жизнедеятельности – М.: Изд-во “Fair-Press”, 2002
7. Tojiev M., Ne‘matov N., Ilxomov M. Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi. – T., 2005.
8. Nurxo‘jaev A, Hikmatullaev S. Tabiiy ofatlar. – T., FVVI nashriyoti, 2004.
9. Ramazonova X. Favqulodda vaziyatlar uchun tibbiy hamshiralar tayyorlash. – T., 2006-yil.
10. С.В.Белов. Безопасность жизнедеятельности – М.: Изд-во “Высшая школа”, 2001.
11. Nigmatov A., Pardaev G‘. Ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish. – T.: TVPI nashriyoti, 2004.
12. Реймерс Н.Ф. Природопользование // Словар-справочник – М.: “Мысль”, 1990.

Internet saytlari

1. www.bilim.uz. – O‘zR Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi sayti.
2. www.ziyo.edu.uz – O‘zR Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi sayti.
3. www.ziyo.net.uz – O‘zR Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi sayti.
4. www.mintrud.uz – O‘zR Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi sayti.
5. www.minzdrav.uz – O‘zR Sog‘liqni saqlash vazirligi sayti.
6. www.mchs.gov.uz – O‘zR Favqulodda vaziyatlar vazirligi sayti.
7. www.standart.uz – O‘zR Standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlashtirish agentligi sayti.
8. www.lex.uz – O‘zR Adliya vazirligi sayti.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
1-MASHG‘ULOT. Hayot faoliyati xavfsizligi faniga kirish.....	7
2-MASHG‘ULOT. Ob-havo sharoiti va uni inson faoliyatiga bog‘liqligi.....	23
3-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarda ishlab chiqarish muhitidagi ob-havo sharoiti.....	34
4-MASHG‘ULOT. Shamollatish qurilmalari va farmatsevtik korxonalarda ularga qo‘yiladigan asosiy talablar.....	48
5-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarda changlangan havoni tozalash va unda ishlatiladigan qurilmalar.....	57
6-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarda shovqindan saqlanish.....	73
7-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarda yoritish tizimlari.....	92
8-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalar ish faoliyatida magnit maydonidan saqlanish.....	102
9-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalar ish faoliyatida radioaktiv nurlanishdan saqlanish.....	113
10-MASHG‘ULOT. Farmatsevtika korxonalarida texnika vositalaridagi xavf-xatarlar va ulardan muhofazalanish.....	126

11-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarda elektr xavfsizligi	142
12-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarda xavfsizlik vositalari.....	162
13-MASHG‘ULOT. Mehnatni muhofaza qilish qonunlari va ularning tashkiliy asoslari.....	171
14-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarni qurish va foydalanishda mehnatni muhofaza qilishga qaratilgan chora-tadbirlar.....	199
15-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarda fuqarolar mudofaasi.....	215
16-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarda ishchilarni favqulodda hodisalar vaqtida xavfsizligini ta’minlash.....	229
17-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarda yong‘inni oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar.....	237
18-MASHG‘ULOT. Farmatsevtik korxonalarni loyihalash va qurishda yong‘inga qarshi kurash tadbirlari.....	251
Tarqatma materiallar.....	276
Test.....	286
Adabiyotlar ro‘yhati.....	298

HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI

“Excellent Polygraphy” nashriyoti

Muharrir: A.Abdujalilov

Musahhih: A.Abdujalilov

Sahifalovchi: V.Sanoyev

Dizayner: N.Ablayev

2020-yil 25-oktabrda chop etishga ruxsat berildi.
Bichimi 60x84 $\frac{1}{16}$. «Times New Roman» garniturasida.
Bosma tabog'i 19. Adadi 100 dona. Buyurtma № 8/25.

«Excellent Polygraphy» MChJ bosmaxonasida chop etildi.
100190. Toshkent shahri, Shayxontoxur tumani, Jangox
ko'chasi 12 uy, 13 xonadon.

978-9943-6248-2-5

9 789943 624825